

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ
УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Навчальний посібник

*Кримінальна юстиція:
правові доктрини
та принципи правотворчості*

За загальною редакцією
доктора юридичних наук,
професора В.О. Меркулової

м. Одеса
2022

Міністерство внутрішніх справ України
Одеський державний університет
внутрішніх справ

**Кримінальна юстиція: правові доктрини
та принципи правотворчості**

Навчальний посібник

За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора В.О. Меркулової

**Одеса
2022**

УДК 343../.7:340(075)(477)

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Одеського державного університету внутрішніх справ*
Протокол науково-методичної ради №5 від 22 грудня 2022 р.

Авторський колектив:

В.О. Меркулова – доктор юридичних наук, професор: теми 1, 8.
В.Я. Конопельський – доктор юридичних наук, професор: тема 7.
Г.К. Тетерятник – доктор юридичних наук, професор: теми 3, 5.
Г.М. Собко – доктор юридичних наук, доцент: теми 6, 9, 10.
Л.М. Кулик – кандидат юридичних наук, доцент: тема 2.
Н.В. Домброван – кандидат юридичних наук: тема 4.

Рецензенти:

Завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор **Володимир Шаблистий**
Завідувач кафедри кримінального права, кримінального процесу та
криміналістики Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова
доктор юридичних наук, професор **Олег Чуваков**

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості:
Навчальний посібник / Домброван Н.В., Конопельський В.Я., Кулик
Л.М., Меркулова В.О., Тетерятник Г.К., Собко Г.М. за заг. ред.
Меркулової В.О. Одеса: ОДУВС, 2023. 358 с.

Посібник підготовлений відповідно до навчального плану навчальної дисципліни «Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості». Має сприяти підвищенню якості навчання та отримання здобувачами вищої освіти системних теоретичних знань щодо особливостей функціонування вітчизняної системи органів кримінальної юстиції, взаємозв'язку у досягненні ними цілей та завдань правоохоронної діяльності; сучасних проблем їхнього організаційно-правового забезпечення; впровадження міжнародно-правових стандартів та позитивного міжнародного досвіду в сучасну систему кримінального судочинства; гарантій та пріоритетних напрямів подальшого розвитку органів кримінальної юстиції в Україні в контексті реформування судово-правової системи держави та приведення її інститутів до вимог європейських та міжнародних стандартів. Рекомендується здобувачам набуття освітнього ступеню «магістр права», «доктор філософії».

© ОДУВС, 2022

ЗМІСТ

Передмова	9
Тема 1. Загальна характеристика кримінальної юстиції України, системи її органів, напрямків реформування	9
1.1.Поняття, ознаки кримінальної юстиції, співвідношення із правоохоронною діяльністю	9
1.2.Система органів кримінальної юстиції (узагальнений огляд)	13
1.3.Цілі, завдання, призначення системи органів кримінальної юстиції	20
1.4.Концепція реформування кримінальної юстиції: етапи та сутнісні ознаки	26
1.5. Конвергенція правоохоронних органів та соціальних інституцій: сутність, напрямки реформування	31
1.6.Ювенальна юстиція: поняття, ознаки, проблеми впровадження	42
<i>Питання для самоконтролю</i>	52
<i>Рекомендована література</i>	52
Тема 2. Кримінальна юстиція у механізмі протидії злочинності	54
2.1.Злочинність: поняття та ознаки	54
2.2. Кількісні та якісні показники злочинності. Латентна злочинність	58
2.3.Стан та основні тенденції злочинності в Україні	72
2.4.Органи кримінальної юстиції як суб'єкти протидії злочинності. Механізм протидії	82
<i>Питання для самоконтролю</i>	92
<i>Рекомендована література</i>	93
Тема 3. Кримінальне судочинство України	95
3.1. Поняття кримінального судочинства	95
3.2. Система, стадії кримінального судочинства та їх характеристика	97
<i>Питання для самоконтролю</i>	108
<i>Рекомендована література</i>	108
Тема 4. Прокуратура України	110
4.1.Прокуратура України: поняття, ознаки, система органів, функціональне призначення	110
4.2.Правова основа діяльності прокуратури	115
4.3.Зміст та особливості повноважень прокуратури в сучасний період реформування кримінальної юстиції	121

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

<i>Питання для самоконтролю</i>	130
<i>Рекомендована література</i>	11
Тема 5. Органи досудового розслідування	132
5.1. Форми, система органів досудового розслідування, підслідність	132
5.2.Правова основа, структура та завдання органів досудового розслідування	139
<i>Питання для самоконтролю</i>	154
<i>Рекомендована література</i>	155
Тема 6. Адвокатура України	156
6.1.Адвокатура в Україні: поняття, ознаки, види та організаційні форми діяльності	156
6.2.Правова основа діяльності адвокатури	162
6.3.Завдання та принципи (основні засади) адвокатської діяльності	172
6.4.Набуття права на заняття адвокатською діяльністю	182
6.5.Кримінально-процесуальна діяльність адвоката	189
<i>Питання для самоконтролю</i>	194
<i>Рекомендована література</i>	195
Тема 7. Державна кримінально-виконавча служба України: особливості функціонування системи органів та установ по виконанню покарань в сучасних умовах.	196
7.1.Загальна характеристика та поняття кримінально-виконавчої системи України	196
7.2. Державні органи, що виконують кримінальні покарання, не пов'язані з ізоляцією засуджених	210
7.3.Кримінально-виконавчі установи по виконанню покарання у виді позбавлення волі: поняття, види, завдання, принципи діяльності	214
7.4.Особливості правової доктрини та напрямків правотворчості щодо удосконалення функціонування державної кримінально-виконавчої системи	217
<i>Питання для самоконтролю</i>	224
<i>Рекомендована література</i>	224
Тема 8. Відновне або реституційне правосуддя у кримінальній юстиції	225
8.1.Відновне правосуддя: поняття, сутнісні ознаки, завдання, форми (моделі) реалізації та значення	225
8.2.Інститут «примирення»: поняття, сутнісні ознаки, цілі, форми реалізації, проблеми законодавчого регулювання	229

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

8.3. Інститут «медіації»: поняття, сутнісні ознаки, цілі, форми реалізації, співвідношення із примиренням	234
8.4. Реституція у кримінальній юстиції: поняття, ознаки, правова природа	210
8.5. Потерпіла особа у відновному правосудді	244
<i>Питання для самоконтролю</i>	255
<i>Рекомендована література</i>	255
Тема 9. Система кримінальної юстиції країн континентальної Європи	257
9.1. Загальна характеристика системи кримінальної юстиції країн континентальної Європи	257
9.2. Особливості та основні спрямування реформування органів кримінальної юстиції країн континентальної Європи.	269
9.3. Сучасні європейська та вітчизняна наукові доктрини щодо позитивного досвіду діяльності кримінальної юстиції країн континентальної Європи	277
<i>Питання для самоконтролю</i>	289
<i>Рекомендована література</i>	290
Тема 10. Міжнародні організації кримінальної поліції: Інтерпол та Європол	292
10.1. Історія становлення і розвитку Інтерполу	292
10.2. Поняття та характеристика інституційної системи Інтерполу та його структура	298
10.3. Національні центральні бюро Інтерполу. Організаційно–функціональна структура національних центральних бюро Інтерполу в зарубіжних країнах	308
10.4. Європол: історія розвитку, внутрішня структура, підпорядкованість у рамках Європейського Союзу	320
10.5. Поліцейське співробітництво України та Європейського Союзу	334
<i>Питання для самоконтролю</i>	338
<i>Рекомендована література</i>	339
Використані джерела	341

Передмова

Кримінальна юстиція України – це комплексна категорія, яка узагальнює підходи нормативного, функціонального та суб'єктного її розуміння. За роки незалежності України були неодноразові намагання реформувати систему органів кримінальної юстиції, розроблялися відповідні концепції, приймалися численні рішення щодо зміни нормативно-правового регулювання правоохоронної діяльності, реорганізовувались окремі органи кримінальної юстиції. Тож набувають актуальності питання сучасного розуміння ознак кримінальної юстиції, системи її органів, співвідношенні її із правоохоронною діяльністю (системою правоохоронних органів), відтворення в цілях та завданнях спеціальних органів інтересів суспільства та держави. А оскільки стан та сучасні тенденції злочинності в Україні, її структура та характер є однією з найгостріших проблем українського суспільства, - важливими є питання пошуку дієвих заходів запобігання і протидії органами кримінальної юстиції кримінальним правопорушенням.

Загальновизнаним є те, що Україна перебуває в стані інтенсивного реформування практично усіх сфер життєдіяльності суспільства, а, отже, і правоохоронної сфери. Тож визначення дієвих та правильних спрямувань в сфері реформування кримінальної юстиції, загалом, сфери кримінального правосуддя, зокрема, має важливе значення і для розуміння соціально-правового сутнісного призначення різних структурних підрозділів правоохоронної системи (прокуратури, слідчих підрозділів, дізнання, адвокатури, судової системи, органів та установ виконання покарання тощо).

Важливим аспектом розбудови України як правової держави, яка обрала стратегічний курс на вступ до Європейського Союзу та НАТО, є реформування цих органів. Європейський вибір України потребував від її законодавця перегляду основних інститутів кримінального процесу, прийняття нових законодавчих актів, що суттєво модернізували систему та функції органів державної влади, загалом, правоохоронну систему, зокрема.

Євроінтеграційні процеси, наближення вітчизняного кримінального законодавства до міжнародних стандартів, застосування інноваційних підходів обумовлюють інтенсивне виникнення нових інститутів, понять, категорій у чинному

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

законодавстві. Визначення понять, ознак, критеріїв співвідношення (розмежування), умов та підстав застосування таких нових міждисциплінарних інститутів як «відновне правосуддя», «примирення винного з потерпілою особою», «угода про примирення», «медіація», «реституція», що стали невід'ємною складовою чинного класичного кримінального правосуддя в Україні, - є тим шляхом, який сприятиме посиленню гарантій захисту потерпілого, визначенню мінімально необхідного обсягу кримінально-правового впливу щодо винної особи, а, відповідно, забезпеченню справедливого правосуддя в Україні. Системно-правовий аналіз положень теорії та права в частині визначення змісту, сутнісних ознак, підстав та порядку застосування зазначених інститутів свідчить на користь необхідності подальшого, більш поглибленого їхнього дослідження з метою (щонайменше) усунення суперечностей та нечіткості у законодавчих положеннях, з'ясування головних та другорядних ознак, критеріїв як тих, що поєднують ці інститути, так і тих, що мають їх розмежовувати.

Відповідно, зазначене посилює актуальність такої навчальної дисципліни як *«Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості»*, яка викладається здобувачам освітнього ступеню «магістр права». Тож метою підготовки даного посібника є сприяння у поглибленому вивченні студентами тем, присвячених аналізу загальної характеристики кримінальної юстиції України, системи її органів, напрямків реформування; особливостям впровадження ювенальної юстиції; місцю та значенню діяльності органів кримінальної юстиції у механізмі протидії злочинності; характеристиці системи та стадій кримінального судочинства України; особливостям повноважень прокуратури в сучасний період реформування кримінальної юстиції; правовій основі та завданням органів досудового розслідування, адвокатури, установ та органів виконання покарання; сучасній європейській та вітчизняній науковій доктрині щодо позитивного досвіду діяльності кримінальної юстиції країн континентальної Європи, особливостей функціонування інституційної системи Інтерполу та Європолу тощо. Саме такий підхід відтворено у структурі посібника, матеріал якого структуровано відповідно до конкретно визначеної теми у навчальному плані даної дисципліни.

На думку авторського колективу, саме такий підхід до змісту та структури посібника сприятиме набуттю студентами та курсантами певних компетенцій щодо здатності до опрацювання інформації з різних

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

джерел (пошуку, оброблення та аналізу); проведенню самостійних досліджень на сучасному науковому рівні, наданню власного визначення правовим категоріям.

При підготовці даного посібника використовувалися як напрацювання авторського колективу з зазначених у змісті посібника питань, так і узагальнений аналіз доктринальних джерел з різних галузей права, переважно кримінального, кримінального процесуального, кримінально-виконавчого права. Використання, переважно, історично-порівняльного та системно-правового підходу (методу) у вивченні та узагальненні наукових позицій вітчизняних вчених з проблем, які розглядаються у посібнику, - дозволило визначитися із сталими проблемами права та законодавства, наступністю у вирішенні цих проблем.

Тема 1. Загальна характеристика кримінальної юстиції України, системи її органів, напрямків реформування

1.1. Поняття, ознаки кримінальної юстиції, співвідношення із правоохоронною діяльністю.

Юстиція (латинською – справедливість, законність) – правосуддя; система судових установ, їх діяльність зі здійснення правосуддя. Залежно від виду та сфери правосуддя розмежовують кримінальну, цивільну, адміністративну, конституційну, міжнародну, військову, ювенальну та інші види юстиції. Якщо орієнтуватися лише на дане визначення у словниках, то цього буде замало для того щоб визначити основні (або ж головні) характерні ознаки даного комплексного соціально-правового інституту. Тож доцільним є в частині визначення характерних ознак звернутися до окремих доктринальних положень.

В доктрині права окремі вчені (О.М. Бандурка, М.М. Ключев, О.М. Литвинов) на підставі узагальнення передумов існування системи кримінальної юстиції, цілей та загальної структури системи кримінальної юстиції доходять висновку, що кримінальна юстиція узагальнює у собі декілька ознак - інституційного, нормативного та функціонального характеру. [6;38, с.56–58]

Інституційно-функціональна ознака полягає в наявності різнорівневої системи органів та установ, які входять до системи кримінальної юстиції, - як тих, що наділені відповідною компетенцією щодо здійснення заходів, пов'язаних із забезпеченням функцій та завдань кримінальної юстиції та діяльність яких прямо або опосередковано пов'язана із її функціонуванням; так і тих органів, на які покладено забезпечення діяльності зазначених основних елементів системи кримінальної юстиції (допоміжні структури); так і державних органів, які формують політико-правові передумови існування досліджуваної системи.

Нормативно-правова (процесуальна) ознака відтворюється у тому, що кримінальна юстиція (у процесуальному значенні) узагальнює нормативні основи щодо забезпечення дотримання прав та свобод осіб під час здійснення кримінального правосуддя: досудового розслідування, судового провадження, процесуальних дій у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, встановленні справедливості у суспільстві через

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

істинність та законність судового рішення у конкретній справі та притягнення винних осіб до відповідальності, а також забезпеченні виправного та ресоціалізуючого впливу на засуджену особу з метою її утримання від подальшої протиправної діяльності після відбування покарання.

Існує ще і третій - міжнародно-правовий аспект кримінальної юстиції, який характерний для міжнародного права і полягає у розумінні її як системи міжнародних кримінальних судів. Проте, в широкому розумінні має охоплювати не лише характеристику особливостей функціонування міжнародно-правових організацій, їхнього призначення, але й узагальнення основного змісту та сутності міжнародно-правових стандартів у сфері функціонування органів кримінальної юстиції, позитивного зарубіжного законодавчого та правозастосовного досвіду.

Дещо в більш вузькому значенні змістовні ознаки характеризує інший вчений (Мищенко С.Г.), який дотримується позиції, що зміст кримінальної юстиції становить організована за функціональним принципом процесуальна діяльність уповноважених державних органів (суб'єктів), що регламентується кримінальним та кримінально-процесуальним законодавством і спрямована на реалізацію публічної державної функції – протидії кримінальним правопорушенням. На думку автора, за своїм характером зазначена діяльність є сукупністю зусиль, спрямованих на протидію кримінальним правопорушенням за двома напрямками: а) реагування на вчинені кримінальні правопорушення; б) запобігання новим кримінальним правопорушенням. А інші засоби протидії, які використовуються правоохоронними органами (зокрема, координація правоохоронних зусиль, судово-експертна діяльність, виконання покарань тощо), виходять за межі власне кримінальної юстиції, але тісно з нею пов'язані. Така позиція є доволі спірною. Особливо в частині виведення за межі кримінальної юстиції діяльності по виконанню покарань тощо. [65]

Як на нашу думку, соціальна ознака кримінальної юстиції має відтворювати її розуміння в більш широкому значенні як певну систему кримінально-правових, кримінально-процесуальних та кримінально-виконавчих відносин та їх правову регламентацію у зв'язку із запобіганням (протидією) кримінальним правопорушенням, притягненням винної особи до кримінальної відповідальності та її

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

безпосередньою реалізацією. Органи та установи кримінальної юстиції є суб'єктами цих відносин.

Предметом наукової дискусії є *питання співвідношення кримінальної юстиції та правоохоронної діяльності, а відповідно співвідношення системи органів кримінальної юстиції та системи правоохоронних органів*. Відповідь на це питання ускладнюється тим, що в доктрині права існує щонайменше два більш-менш узагальнених підходів щодо розуміння призначення та спрямування правоохоронних органів. Щодо першого. Правоохоронні органи сприймаються як система державних органів (установ) та уповноважених державою громадських формувань, основою функціонування яких є безпосередньо боротьба зі злочинністю та іншими правопорушеннями (прокуратура, суди, органи МВС, служба безпеки, податкова поліція, різні державні комісії та комітети, що здійснюють правоохоронну діяльність тощо).

Відповідно до іншого підходу, правоохоронні органи - це державні органи (недержавні громадські формування), основою функціонування яких є охорона законності, правопорядку, захист прав та свобод людини, боротьба із кримінально-протиправною поведінкою, злочинністю, зокрема (прокуратура, суди, органи МВС, служба безпеки, адвокатура, нотаріат, податкова поліція, різні державні комісії та комітети, що здійснюють правоохоронну діяльність тощо). Тож в останньому випадку боротьба із кримінально-протиправною поведінкою (злочинністю) є однією із складових доволі широкого функціонального спрямування діяльності правоохоронних органів. Вважаємо такий підхід більш правильним, коли функціонування різних державних правоохоронних органів (зокрема, в частині попередження, запобігання, розслідування кримінальних правопорушень, притягнення винних осіб до відповідальності, постановлення справедливого вироку, виконання покарання тощо) оцінюватимуться саме з позицій утвердження справедливості, створення додаткових гарантій захисту прав громадян в доволі специфічній сфері життєдіяльності.

Останнім часом проблема визначення соціального та державного призначення правоохоронних органів, чіткого розмежування їхньої компетенції та компетенції інших державних органів, які беруть участь у правоохоронній діяльності, набула особливого значення. Трансформація багатьох публічних державних відносин призвела до зміни пріоритетів в бік забезпечення прав

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

людини. Правоохоронні органи в цьому контексті є основними суб'єктами, покликаними забезпечити та гарантувати їх дотримання. Права людини та їх реальне дотримання мають виступати найважливішими індикаторами належної ефективної роботи усієї інституціональної системи, головним призначенням якої є утвердження справедливості в суспільстві та державі.

Відповідно, термін «правоохоронна діяльність» має наступні характерні ознаки - це практичний аспект, пов'язаний із діяльністю органів виконавчої влади, уповноважених державою здійснювати правоохоронні заходи, які мають різний зовнішній прояв і полягають у запобіганні та припиненні протиправної поведінки, притягненні винних осіб до відповідальності та в забезпеченні дотримання прав громадян.

Якщо керуватися наведеним вище визначенням у словниках поняття «юстиція» та орієнтуватися на специфіку саме кримінальної юстиції (кримінального правосуддя), - то слід визнати що система органів кримінальної юстиції (як частини державно-правового механізму), ґрунтуючись на правових приписах, через відповідну інституційну систему суб'єктів правоохоронної діяльності забезпечує реалізацію правоохоронних функцій держави. Отже натомість система *органів кримінальної юстиції – це частина правоохоронної системи держави* і на неї поширюються всі ознаки, притаманні системі правоохоронних органів. До таких, зокрема, належать: виникнення правоохоронних органів унаслідок розподілу влади в державі; виокремлення частини державного механізму з метою правової охорони суспільних відносин, прав та законних інтересів особи; існування особливого виду державної діяльності – правоохоронної діяльності; застосування заходів державного примусу в межах повноважень під час здійснення правоохоронної діяльності; узгодженість із цілями та завданнями правоохоронної політики; незалежність усіх правоохоронних органів (а не тільки суду) в законних межах наданої компетенції, тобто при розгляді конкретних юридичних справ, виконанні конкретних юридичних завдань; внутрішня диференціація правоохоронних органів на відносно автономні утворення (органи), які відрізняються за способом, сферою діяльності, кадровим складом.

Тож існують всі підстави дотримуватися наукової позиції, сутність якої полягає у тому, що *систему органів кримінальної юстиції доцільно відносити до «правоохоронних органів».*

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Актуальності набуває питання її трансформації в належний (дієвий) інститут захисту та відновлення порушених прав потерпілих осіб, відповідно, відмови від превалювання примусового механізму переслідувань та репресій.

Визначитися більш докладно із дискусійними положеннями щодо характерних ознак кримінальної юстиції, підстав для ототожнення системи органів кримінальної юстиції та системи правоохоронних органів дозволить подальший аналіз цілей (завдань), структури, теоретико-правових основ та напрямків реформування кримінальної юстиції як такої.

1.2. Система органів кримінальної юстиції (узагальнений огляд)

Використовуючи в назві підрозділу категорію «система» маємо відштовхуватися від того, що це і певний порядок розташування та зв'язку частин будь-чого в дії; це і форма організації будь-чого; це і певне ціле, що складається з взаємопов'язаних частин тощо. Тож розглядаючи питання системи органів кримінальної юстиції, слід керуватися наступним: структура потрібна для того, щоб додати необхідне зчеплення всім підсистемам, забезпечити функціонування системи як цілого явища; системи зазвичай утворюються за сутнісними ознаками, обумовлюються єдністю цілей і завдань, органічним зв'язком і взаємодією в процесі функціонування; структура кожної системи залежить насамперед від правової природи її компонентів, правосуб'єктності учасників правовідносин. Відповідно, система органів кримінальної юстиції, яка побудована на цій основі, має власну правову природу. При цьому на першому плані стоїть єдність цілей, необхідність взаємодії при досягненні цих цілей.

Дотепер у чинному законодавстві не наведено вичерпного переліку правоохоронних органів та їхньої системи, що, безперечно, негативно позначається на можливості ефективно виконувати завдання та встановлювати справедливість у суспільних відносинах, а також розмежовувати компетенцію цих органів задля уникнення протиріч. І такий стан, знову ж таки, обумовлюється складністю системи органів кримінальної юстиції, їхнім неоднаковим значенням у здійсненні кримінального правосуддя, різними пріоритетами у своїй діяльності. І це доводить доцільність їхньої класифікації відповідно до того, чи виконують ці органи безпосередньо завдання (цілі), які поставлені перед системою кримінальної юстиції (системою

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

правоохоронних органів). На підставі цього важливого критерію маємо виокремити умовно три групи органів кримінальної юстиції.

Перші – це елементи зазначеної системи, наділені відповідною компетенцією щодо здійснення заходів, пов'язаних із забезпеченням передбачених функцій та завдань кримінальної юстиції.

Другі – це, як правило, допоміжні інституції, на які покладено забезпечення діяльності основних елементів. Слід зазначити, що у колі другої групи виділяються інституції, які здійснюють взаємодію із органами та установами, які входять до системи кримінальної юстиції. У такому разі вони забезпечують не діяльність, а реалізацію функцій досліджуваної системи. Організаційно діяльність системи кримінальної юстиції забезпечують багато органів, у тому числі наукових установ. Але це не більше, ніж забезпечення діяльності, функціонування утворень, що входять до системи кримінальної юстиції, а не діяльність щодо досягнення цілей цієї системи. Головна відмінність цих організацій від органів, що входять до системи кримінальної юстиції, – відсутність функцій, необхідних безпосередньо для вирішення завдань, що поставлені перед системою. На нашу думку до таких органів маємо віднести Міністерство юстиції України, яке, наприклад, здійснює керівництво державною виконавчою службою, що виконує у примусовому порядку судові рішення; органи нотаріату покликані забезпечувати правові потреби населення та дотримання правових норм учасниками правовідносин.

Треті – це система державних органів, діяльність яких спрямована на формування політико-правових передумов існування досліджуваної системи. До останньої групи належать державні інституції, які наділені законодавчою ініціативою, а також є активними учасниками формування державної політики у сфері кримінальної юстиції та правоохоронної діяльності. Це, зокрема, Президент України, Рада безпеки та оборони України, Верховна Рада України тощо. Їхня правоформуюча діяльність є, безумовно, важливою, але для нашого дослідження має другорядне значення.

Тож щодо першої групи, яку становлять основні (головні) елементи системи органів та установ кримінальної юстиції. Вони безпосередньо наділені відповідною компетенцією щодо здійснення заходів, пов'язаних із забезпеченням функцій та завдань кримінальної юстиції, їхня діяльність прямо пов'язана із функціонуванням кримінальної юстиції.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Оперативно-розшукова діяльність здійснюється *оперативними підрозділами: Міністерства внутрішніх справ України* (кримінальною, транспортною та спеціальною поліцією, спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю, підрозділами внутрішньої безпеки, судовою поліцією); *Служби безпеки України* (контррозвідкою, військовою контррозвідкою, службою захисту національної державності, спеціальними підрозділами по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю, оперативно-технічними підрозділами, внутрішньої безпеки, оперативного документування, боротьби з тероризмом і захисту учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів); *Служби зовнішньої розвідки України* (агентурної розвідки, оперативно-технічними підрозділами, власної безпеки); *Державної прикордонної служби України* (розвідувальним органом спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону, оперативно-розшуковими підрозділами відповідно до спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону та його територіальних органів, підрозділами з охорони державного кордону органів охорони державного кордону та Морської охорони, забезпечення внутрішньої безпеки, забезпечення власної безпеки, оперативного документування та оперативно-технічними); *Управління державної охорони* (підрозділом оперативного забезпечення охорони виключно з метою забезпечення безпеки осіб та об'єктів, щодо яких здійснюється державна охорона); *Органів доходів і зборів* (оперативними підрозділами податкової поліції та підрозділами, які ведуть боротьбу з контрабандою); *органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України; розвідувального органу Міністерства оборони України* (оперативними, оперативно-технічними підрозділами, власної безпеки); *Національного антикорупційного бюро України* (детективів, оперативно-технічними підрозділами, внутрішнього контролю); *Державного бюро розслідування* тощо. Проведення оперативно-розшукової діяльності іншими підрозділами зазначених органів, підрозділами інших міністерств, відомств, громадськими, приватними організаціями та особами забороняється [101]. З одного боку, оперативні розшукові підрозділи наділені правом використовувати специфічні сили, засоби і негласні методи в боротьбі зі кримінальними правопорушеннями. З іншого боку, відповідно до

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

кримінального процесуального закону, оперативні підрозділи як органи дізнання наділені і окремими процесуальними функціями. Це дає їм можливість за допомогою оперативно-розшукових методів не тільки виявляти кримінальні правопорушення і осіб, що їх вчинили, але й процесуальним шляхом закріплювати, оформляти отримані фактичні дані як докази. Поєднання цих двох функцій сприяє підвищенню ефективності запобігання кримінальним правопорушенням.

Органами досудового розслідування (органами, що здійснюють дізнання і досудове слідство) є:

слідчі підрозділи: а) органів Національної поліції; б) органів безпеки; в) органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства; г) органів державного бюро розслідувань; д) органів Державної кримінально-виконавчої служби; 2) *підрозділ детективів*, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України (ст. 38 КПК України).

Досудове розслідування здійснюють слідчі органу досудового розслідування одноособово або слідчою групою. При досудовому розслідуванні *кримінальних проступків* у встановлених законом випадках повноваження слідчого органу досудового розслідування можуть здійснюватися співробітниками інших підрозділів органів Національної поліції, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів Державної кримінально-виконавчої служби. [51, с. 36]. Внутрішня єдність цієї підсистеми забезпечує єдність цілей і єдиний порядок здійснення процесуальної діяльності, закріплений в законі (КПК України). Підсистема досудового розслідування є основою, що забезпечує функціонування судової системи. Необхідні суду матеріали зі своїми висновками і обґрунтуваннями попереднього обвинувачення готує тільки слідчий (за узгодженням із прокурором). Ці матеріали викладаються у формі обвинувального акта.

Органи прокуратури являють собою систему, що включає Генеральну прокуратуру України, обласні прокуратури, окружні прокуратури, спеціалізовані види прокуратури. Кримінальне переслідування здійснюють прокурори – юристи, що представляють інтереси держави протягом здійснення досудового розслідування та судового процесу, від першого звернення до прийняття виправдувального або обвинувального рішення у справі. Прокурори повинні розглянути докази, подані правоохоронними органами, щоб

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

вирішити, чи слід пред'явити обвинувачення, чи закрити кримінальне провадження, чи клопотати про звільнення від кримінальної відповідальності. Прокурори представляють докази у суді, допитують свідків і вирішують (в будь-який момент після обвинувачення), чи слід вести переговори про укладення угоди з обвинуваченими у разі визнання ними провини. Вони мають досить широкі права щодо визначення міри відповідальності у справі. Потерпілі можуть звернутися в офіс прокурора, щоб з'ясувати, який прокурор відповідає за їхню справу, аби мати об'єктивну інформацію і можливість здійснювати захист через участь адвоката, а також отримати інші відомості про справу.

Система виконання покарань складається з декількох компонентів. Це безпосередньо Державна кримінально-виконавча служба України, підрозділи Міністерства юстиції України та Міністерства оборони України. Зважаючи на природу діяльності окремих її елементів, зокрема це стосується підрозділів Міністерства оборони України, можна констатувати, що вони насамперед забезпечують реалізацію специфічної функції - військової, але й опосередковано реалізують окремі завдання кримінальної юстиції. Зокрема, в частині виконання покарань військовослужбовців.

Основними ж елементами даної підсистеми є органи та установи, що виконують безпосередньо всі види покарань, як ті, що пов'язані із ізоляцією (кримінально-виконавчі установи закритого типу мінімального, середнього та максимального рівнів безпеки, виховні колонії, виправні центри, слідчі ізолятори, арештні дома), так і ті, що не пов'язані із ув'язненням (уповноважені органи пробації). Саме система установ та органів Державної кримінально-виконавчої служби України є головною частиною кримінально-виконавчої системи України і саме мета діяльності цих органів повною мірою відповідає меті діяльності кримінальної юстиції України.

Інститут адвокатури, який хоча і не виступає основним елементом кримінальної юстиції, але на концептуальному рівні віднесений до її системи і має принципове значення для встановлення істини та справедливості. Закон передбачає, що адвокатура України – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури. Можна погодитись із необхідністю віднесення цього інституту до системи кримінальної юстиції, адже окремі види

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

адвокатської діяльності прямо пов'язані із забезпеченням прав осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Адвокати здійснюють захист обвинуваченого від обвинувачень з боку держави. Їх може найняти обвинувачений або (для тих, хто не може дозволити собі адвоката) призначити суд. Фактично, на протигагу прокурору, який представляє державу, адвокат представляє обвинувачену сторону. Забезпечення гарантованих законом прав громадян здійснюється адвокатурою шляхом надання юридичної допомоги передусім різним суб'єктам кримінально-процесуальної діяльності. Проте слід підкреслити, що існує твердження, що ані колегії адвокатів, ані інші подібні об'єднання не є правоохоронними органами у вузькому розумінні, не входять до правоохоронної системи. Таке твердження не відповідає офіційній державній позиції, передбаченій у Концепції, яка стосується окресленого питання.

Суди як органи правосуддя реалізують частину функцій кримінальної юстиції (здійснюють правосуддя), проте є незалежною гілкою влади. Отже структурно і функціонально ці органи можна вважати правоохоронними у вузькому розумінні поняття. Роль судів полягає в тому, щоб переконатися в дотриманні норм закону, забезпечувати та контролювати судовий процес. Вони також вирішують, чи наявні підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та покарання. Суд також приймає рішення щодо прийняття або відхилення угоди про визнання провини, а також контролює виконання вироку, призначеного особам, що вчинили кримінальне правопорушення. Концепція кримінального процесу як системи гарантій прав особи будується переважно на тому, що завданням суду є не протидія кримінальним правопорушенням, а вирішення суперечки між державою, що пред'являє обвинувачення і доводить своє право на покарання, та особою, яка вчинила правопорушення. Засобом охорони прав особи (до речі, в будь-якій сфері життєдіяльності) має виступати саме судовий захист.

До речі, якщо звернутись до зарубіжного досвіду (зокрема, США), можемо побачити, що система кримінальної юстиції містить п'ять компонентів (підсистем): правоохоронні органи, прокуратура, адвокати, суди і органи виконання покарань (корекції), кожен з яких відіграє ключову роль в процесі кримінального провадження. Співробітники правоохоронних органів відповідають за стан вчинення кримінальних правопорушень. В межах цього органу, вони повинні здійснювати їхнє розслідування, збирати, забезпечувати та захищати

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

докази. Співробітники правоохоронних органів наділені повноваженнями здійснювати арешт осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, давати показання в ході судового процесу і за необхідності проводити подальше розслідування. [134, с. 99].

Існують і інші критерії класифікації органів кримінальної юстиції. *За територією дії*: загальні – діяльність яких здійснюється на території всієї держави (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Генеральний прокурор України, Всеукраїнський комітет захисту прав людини тощо); місцеві – діють в адміністративно-територіальних одиницях (Вінницький обласний комітет оборони прав людини – діяльність організації поширюється на територію міста Вінниці, Комітет «Правозахисник» – місто Миколаїв, Харківська крайова організація «Асоціація українських правників» – місто Харків та інші).

За характером *компетенції*: — органи та організації *загальної компетенції* (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Генеральний прокурор України, органи судової влади, Харківська правозахисна група, Дніпропетровське обласне громадське правозахисне об'єднання «Антимафія» тощо); органи та організації *спеціальної компетенції* (Управління державної охорони України, Служба правопорядку у Збройних Силах України, Державна прикордонна служба України, Служба безпеки України. Варто зауважити, що в законах, які визначають правовий статус вказаних органів, останні прямо визначені як правоохоронні органи (формування) спеціального призначення.

За *формами здійснення діяльності*: індивідуальні (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Генеральний прокурор України); колегіальні (адвокатські колегії, фірми, контори тощо).

За наявністю або відсутністю *повноважень щодо застосування державного примусу*: суб'єкти правоохоронної діяльності, які наділені такими повноваженнями (поліція, Служба безпеки України, прокуратура та інші); суб'єкти правоохоронної діяльності, які таких повноважень не мають (адвокатура, Асоціація юристів «Justo Titulo» (м. Харків), Всеукраїнський благодійний фонд «Українська Правнича Фундація»)

На підставі виявлення *субординаційних і координаційних відносин* у системі кримінальної юстиції варто виходити з того, що органи, які належать до неї, відносяться як до виконавчо-розпорядчих (оперативно-розшукові органи, органи досудового розслідування,

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

виконання покарань), так і до наглядово-контрольних структур (прокуратура). Так, прокурорський нагляд поширюється на інші підсистеми і є вищою формою контролю, який здійснюється від імені держави і носить загальнодержавний характер. Між органами правосуддя, прокуратури і підсистемами, що представляють органи управління, відносини переважно відрізняються субординаційним характером.

1.3. Цілі, завдання, призначення системи органів кримінальної юстиції.

Кримінальна юстиція є доволі складним та системним поняттям. І цілі, поставлені перед системою органів кримінальної юстиції, є доволі серйозними та масштабними. Вся проблема в тому, що визначення цілей (завдань) органів кримінальної юстиції це багаторівневий процес, який має враховувати всі методологічні підходи щодо визначення стратегічних (тактичних) завдань усієї системи кримінальної юстиції, в яких відтворюватимуться концептуальні підходи, принципи дії, взаємозв'язок між усіма органами кримінальної юстиції. До того ж, завдання органів кримінальної юстиції мають розглядатися відносно кожного функціонально-інституціонального структурного компонента відповідної системи, кожного окремого органу, який входить до системи кримінальної юстиції.

Органи кримінальної юстиції функціонують у специфічній сфері запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, а також у сфері вжиття заходів, спрямованих на виявлення та розслідування вчинених кримінальних правопорушень і притягнення винних осіб до відповідальності. Тому й мета їхньої діяльності прямо пов'язана із зазначеною сферою. Кожен орган кримінальної юстиції на тому чи іншому етапі своєї діяльності реалізує (відповідно до чинного законодавства) покладені на них функції, які в тій чи іншій мірі пов'язані із попередженням, запобіганням, виявленням, припиненням кримінальних правопорушень (злочинів), розслідуванням кримінальних справ (кримінальних проваджень), правильним (законним) прийняттям відповідних рішень та їх виконанням.

В окремих підсистемах є свої специфічні особливості (певні головні акценти) в формулюванні цілей. Так узагальнений, поверховий підхід щодо цілей на стадії доведення вини особи, постановлення вироку та його виконання доводить, що поряд із

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

безпосереднім покаранням правопорушника будь-який захід, застосований проти нього, підпорядкований виконанню наступних завдань: 1) вилучення із суспільства особи, яка представляє особливу небезпеку для нього; 2) утримання інших членів суспільства від кримінально-протиправної поведінки; 3) створення умов для виправлення та ре соціалізації правопорушника (засудженого) тощо.

З'ясування мети діяльності органів кримінальної юстиції у доктрині права зазвичай пов'язується із потребою визначення її пріоритетів. Зважаючи на предмет нашої дисципліни (концептуальність, принциповість розглядуваних положень), маємо орієнтуватися на стан теорії права в даному питанні. Окремим предметом аналізу в доктрині права є питання співвідношення та взаємовплив цілей загальної системи та цілей певних підсистем. Безумовним є те, що загальні цілі, що стоять перед системою кримінальної юстиції, забезпечуються засобами, які, у свою чергу, є цілями підсистем, її складових; цілі підсистем повинні бути підпорядковані загальній меті системи; не можна правильно визначити мету системи кримінальної юстиції без урахування цілей уже сформованих і реально існуючих підсистем; цілі підсистеми повинні змінюватися одночасно зі зміною або коригуванням загальної мети системи; при визначенні цілей системи кримінальної юстиції варто враховувати можливості існуючих підсистем, тобто досліджувати необхідний для досягнення цих цілей комплекс заходів, і залежно від цього створювати нові, реорганізовувати старі структури, змінювати функції тощо; цілі системи кримінальної юстиції поділяються на універсальні та спеціальні (перші можуть бути досягнуті всіма підсистемами, а спеціальні – тільки підсистемами, функціонально пристосованими до їх реалізації).

В доктрині права існують різні підходи щодо оцінки сутнісного змісту завдань та призначення системи органів кримінальної юстиції. Сутність більш вузького розуміння цілей та спрямувань органів кримінальної юстиції полягала у тому, що безпосередньою найближчою метою діяльності системи органів кримінальної юстиції є законодавче визначення та реалізація завдань кримінального судочинства – швидке і повне розкриття кримінального правопорушення, викриття винних і забезпечення правильного застосування закону. Система органів кримінальної юстиції – одна із систем, що забезпечують досягнення вище зазначеної мети. Відповідно, безпосередня мета системи органів кримінальної юстиції -

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

охорона суспільства від кримінальних правопорушень досягається через виконання більш вузьких завдань: виявлення вчинених кримінальних правопорушень, установлення винних, застосування до них кримінального покарання, забезпечення передбачених законом умов для їх виправлення і перевиховання. Такий підхід не в останню чергу зумовив те, що в наукових дослідженнях аналізувався переважно примусовий аспект діяльності правоохоронних органів, що в підсумку відтворювалося у превалюванні авторитарного примусового методу впливу у правозастосуванні та імперативного методу правового регулювання кримінально-правових, кримінально-процесуальних, кримінально-виконавчих відносин.

Проте, як на наш погляд, на окремий розгляд заслуговують позиції тих вчених (Фріс), які намагалися співвіднести цілі галузей права, безпосередні цілі діяльності органів кримінальної юстиції із цілями соціальної та правової політики держави загалом, оскільки цілі системи органів кримінальної юстиції відносяться до завдань кримінальної політики (як частини соціальної і правової політики держави). Основні цілі політичного, економічного і соціального розвитку суспільства стають головними цілями правової системи, хоча вони і не носять правового характеру. На тлі вище зазначеного звертається увага на таку ціль як попередження (профілактика) кримінальних правопорушень. П. Л. Фріс справедливо звертає увагу на те, що залишення політики у сфері профілактики кримінальних правопорушень за межами політики у сфері боротьби з кримінальними правопорушеннями відбувається тому, що профілактика і дотепер не сформувалася в особливу комплексну галузь права, а кримінологічна політика (можна сказати – профілактична) не має єдиної основи. Проте саме профілактика є головним напрямом боротьби з кримінальними правопорушеннями, що визнається практично всіма дослідниками. [156, с. 188-199] Зазначена проблема щодо неналежного ставлення до такого соціально-правового явища як профілактика кримінальних правопорушень (злочинності) є сталою. Історія формування та удосконалення системи правоохоронних органів знає період існування системи органів профілактики, наступного їх розформування. Подовження дискусії щодо сутності, ознак та співвідношення таких понять як «попередження», «протидія», «запобігання», «боротьба із злочинністю» (зараз із кримінальними правопорушеннями) тощо – це

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

відголос триваючої дискусії щодо місця та значення профілактичної діяльності в системі функціонування правоохоронних органів.

Складовою вище зазначеного напрямку відтворення більш широкого підходу до формування цілей органів кримінальної юстиції є оцінка цілей на тлі аналізу соціальних аспектів життєдіяльності суспільства. Прибічники такого підходу (П.В.Онопенко) відштовхуються від того, що посилення соціальної спрямованості курсу ринкових реформ (реформування будь-якої сфери), перетворення соціального чинника у важливий інструмент прискорення економічного зростання, підвищення дієвості влади, досягнення у суспільстві взаєморозуміння та злагоди мають безпосередньо відтворюватися у посиленні соціального змісту цілей правоохоронних органів. Адже основою формування правоохоронних функцій є необхідність задоволення охоронних правових потреб, які, в свою чергу, породжуються загальними соціальними потребами. Таким чином, правоохоронні органи мають чітко визначене соціальне спрямування, яке вимагає від них застосування адекватних заходів, при цьому суворо дотримуючись засад законності та верховенства права. [77]

Особливістю доктринальних досліджень останніх років (О.М. Тарасишин) є те, що вчені почали надавати перевагу більш загальним цінностям, розглядали цілі органів кримінальної юстиції на тлі таких природних цінностей людини, суспільства як «соціальна справедливість», «права, свободи, законні інтереси людини та громадянина». Забезпечення прав і свобод людини, а також справедливості у суспільстві – є головною (пріоритетною) метою, яка досягається шляхом системної, постійної, комплексної діяльності органів кримінальної юстиції з реалізації їхньої компетенції та функціонального спрямування. До того ж, справедливість розглядається як життєво важливий для збереження і розвитку суспільства ціннісний етичний орієнтир, один з критеріїв оцінки всіх політичних і державно-правових явищ. Справедливість уявляється як служіння загальному благу в цілому і окремо взятому індивідууму зокрема. В рамках суспільних відносин передбачає безсторонність, істинність, правильність, обґрунтованість правового реагування на ту чи іншу ситуацію (діяльність), вирішення суперечок (кримінально-правових конфліктів), що виникають в суспільстві, рівність перед законом і судом, відповідність суворості покарання тяжкості кримінального правопорушення. [147]

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Наступний рівень оцінки та узагальненого аналізу цілей органів кримінальної юстиції доцільно здійснити, керуючись цілями конкретних галузей права, які є основою правового регулювання здійснення кримінального судочинства. Кожна галузь права, (яка входить у кримінально-правовий блок) будучи спрямованою на досягнення основних цілей держави, має свою систему цілей. Якщо виходити із цілей головних галузей права, що регулюють діяльність правоохоронних органів: кримінальне право, кримінально-процесуальне право, кримінально-виконавче право тощо, - то цілями системи органів кримінальної юстиції у функціонально-правовому аспекті є:

охорона прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також правопорядку (ст. 1 КК України);

швидке, повне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень, викриття винних і забезпечення правильного застосування закону для того, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2 КПК України);

забезпечення виконання кримінального покарання з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими (ст. 1 КВК України).

Говорячи про цілі системи органів кримінальної юстиції у функціонально-правовому аспекті, необхідно враховувати, що основні цілі тієї або іншої галузі законодавства можуть бути досягнуті за умови попереднього досягнення цілей конкретних правових інститутів, а цілі останніх – на основі досягнення конкретних окремих цілей правових норм та їх груп.

Оскільки «кримінальна юстиція» є доволі складним та системним поняттям, то і цілі, поставлені перед системою органів кримінальної юстиції є складними та багаторівневими. Тож якщо

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

підсумувати вище зазначене щодо співвідношення цілей систем та підсистем, цілей галузей права кримінально-правового блоку, тенденцій теорії права в питаннях цілей органів кримінальної юстиції, - маємо дійти висновку, що у деталізованому виді цілі системи органів кримінальної юстиції можуть бути визначені та систематизовані наступним чином.

1. Запобігання кримінальним правопорушенням:

а) виявлення осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень, і вплив на них;

б) виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень;

в) вплив на осіб, які вчинили кримінальні правопорушення та відбувають покарання;

г) вжиття комплексу заходів стосовно осіб, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення, і недопущення рецидиву з їх боку.

2. Встановлення істини в ході кримінального провадження:

а) швидке і повне виявлення кримінальних правопорушень і осіб, що їх вчинили;

б) швидке і повне розслідування кримінальних правопорушень;

в) всебічне та неупереджене встановлення всіх обставин в процесі досудового розслідування;

г) достовірне встановлення обставин під час судового розгляду і визначення оптимальних заходів впливу на осіб, що вчинили кримінальні правопорушення.

3. Виправлення та ресоціалізація засуджених осіб:

а) вжиття оптимальних заходів впливу на осіб, які вчинили кримінальне правопорушення;

б) виправлення та ресоціалізація засуджених.

Коли ми розглядаємо цілі в такому аспекті, то маємо підкреслити, що в цих цілях відтворюються стратегічні напрями діяльності конкретних елементів системи кримінальної юстиції. Зокрема, формування спеціальної політики та законодавства з питань кримінальної юстиції (в сфері запобігання та протидії кримінальним правопорушенням); забезпечення здійснення ефективного досудового розслідування та кримінального судочинства; забезпечення виконання кримінальних покарань.

1.4. Концепція реформування кримінальної юстиції: етапи та сутнісні ознаки.

Концепція правоохоронної діяльності та системи правоохоронних органів останнім часом докорінно змінюється. Створюється нова модель парадигми правового забезпечення функціонування органів кримінальної юстиції в механізмі правоохоронної діяльності, яка базується на результатах аналізу функціональних та організаційних аспектів їхньої роботи, узагальнення виявлених прогалин у правовому регулюванні розглядуваної сфери. На зміну негативній спадковості правоохоронної діяльності попереднього століття (замкненість правоохоронної системи; переважно репресивний характер діяльності органів кримінальної юстиції; вплив політичної складової, з одного боку, не достатній рівень гуманістичної складової, з іншого; комерціалізація значної частини політичної системи, інертність масової свідомості тощо) мали б прийти нові, апробовані зарубіжною практикою, законотворчі та правозастосовні підходи, які б дозволили здійснити якісний процес реформування сфери кримінальної юстиції. На порядок денний постали не лише загальні питання про радикальний перегляд власної правоохоронної та правозастосовної політики держави, але й більш конкретні щодо доцільності ліквідації окремих правоохоронних органів (наприклад, державної виконавчої служби Міністерства юстиції України), кардинальної зміни функцій окремих служб (наприклад, Державної кримінально-виконавчої служби України) та конкретних підрозділів (наприклад, органів прокуратури). В цілому реформування органів кримінальної юстиції, що належать до єдиного структурно-функціонального комплексу правоохоронної практики, має бути спрямоване на досягнення єдиної мети – підвищення ефективності механізму правоохоронної діяльності.

Реформування органів кримінальної юстиції є процесом тривалим та багатоаспектним (різнорівневим), а отже вимагає виваженості, наукової обґрунтованості, плановості та належного контролю, щоб мати змогу передбачати та вчасно реагувати на мінливі політичні, правові, економічні, культурні та інші визначальні фактори життєдіяльності суспільства України. Тож в даному процесі не менше значення (окрім змісту спрямування реформування) має дотримання послідовності певних етапів та конкретних заходів кожного окремого етапу реформування. Зазвичай виокремлюються: 1

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

етап – програмування реформи органів кримінальної юстиції, вироблення концепції модернізації правоохоронної діяльності та узгодження програми дій з можливостями суспільства; 2 етап (стабілізаційний) - передбачає переважно створення належної правової бази для початку активної фази реалізації предметних заходів реформування органів кримінальної юстиції за всіма напрямом; 3 етап (заключний) - передбачає завершення програмних заходів, підбиття підсумків, здійснення аналітичної роботи щодо оцінки ефективності модернізації на підставі зіставлення існуючих цілей, завдань та фактично досягнутих результатів, окреслення нового кола проблем.

Щодо програмування реформи органів кримінальної юстиції.

Основні концептуальні положення щодо змісту та напрямків реформування відтворені безпосередньо в концепції реформи у тому вигляді, в якому її затверджено Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року ”Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів». [39]. Безумовно положення цієї Концепції мають бути узгоджені з нормативно-правовими вимогами Закону України «Про державні цільові програми» від 18 березня 2004 року щодо а) нової (розширеної) концепції та генеральної програми реформування органів кримінальної юстиції; б) планів заходів із реалізації окремо кожного напрямку реформування. [103].

Щодо безпосередньо напрямків реформування сфери кримінальної юстиції, завданням Концепції є:

- створення науково обґрунтованої методологічної основи, визначення змісту та напрямків реформування системи кримінальної юстиції;
- гуманізація кримінального законодавства;
- удосконалення кримінальних процесуальних норм і суміжного законодавства, в тому числі з урахуванням світового досвіду;
- перебудова організаційно-функціональної структури кримінальної юстиції відповідно до норм реформованого законодавства;
- реформування процедури досудового розслідування;
- реорганізація системи органів досудового розслідування, функціональне відмежування їхньої діяльності від діяльності розвідувальних і контррозвідувальних органів;

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

- забезпечення ефективності кримінального судочинства;
- посилення захисту прав та інтересів потерпілих, гарантоване відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди;
- створення умов для гуманізації сфери виконання кримінальних покарань; - розвиток інституту пробації та поширення застосування відновних процедур і примирення.

Стосовно *процесу програмування в цілому*, в науковій доктрині, на підставі узагальнень попередньої практики, міститься значна кількість застережень. Маємо погодитися із науковою позицією О.М. Литвинова щодо того, що спрощення процесу програмування та нехтування глибинними науковими основами його реалізації породжує суттєві ризики розбалансування правоохоронної діяльності, витратність, неузгодженість заходів, відсутність спільних механізмів функціонування. Відповідно, суттєве зниження якості підготовлених документів відтворюється у відсутності: концептуальної єдності стратегічних і тактичних аспектів протидії злочинності; оцінки ефективності раніше вжитих запобіжних заходів та прогнозу розвитку кримінальної ситуації в країні на майбутнє; належного рівня ресурсного забезпечення; розуміння важливості підготовки і підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів, що здійснюють боротьбу з найнебезпечнішими, новими видами злочинів тощо. [59, с. 37-44; 60]

Стабілізаційний етап створення належної правової бази для здійснення конкретних правових (організаційно-правових) заходів, спрямований на створення належної правової сфери, фінансово-економічне забезпечення заходів, створення мотиваційних механізмів підвищення якості діяльності, переорієнтацію кадрової та освітньої роботи щодо персоналу органів кримінальної юстиції. Відповідно, передбачає реформування законодавства, що регламентує діяльність органів кримінальної юстиції; перегляд освітніх програм, навчальних і тематичних планів окремих дисциплін, що використовуються для підготовки майбутніх фахівців правоохоронців; підвищення рівня правового та соціального захисту персоналу цих органів; розроблення програми оптимізації чисельності персоналу органів кримінальної юстиції з урахуванням планованих змін у правоохоронній діяльності.

Реформування законодавства (галузей права) має бути взаємопов'язане із удосконаленням усієї нормативно-правової бази, а отже і підзаконних правових рішень (відомчого характеру також). Це стосується насамперед ухвалення нормативних актів, що

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

регламентуватимуть: а) порядок здійснення правоохоронної діяльності з огляду на вимоги лібералізації, гуманізації та конвергенції; б) правовий статус органів кримінальної юстиції, процедуру їх демілітаризації; в) порядок проходження служби персоналом органів кримінальної юстиції. Оновлення законодавства відтворюється у прийнятті нових спеціальних законів про діяльність органів кримінальної юстиції: «Про прокуратуру», «Про забезпечення права на справедливий суд», «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів», «Про Антикорупційне бюро України» тощо, - що забезпечує запровадження нових стандартів у функціонуванні цих органів у частині дотримання прав громадян, сформовані передумови для введення нових форм запобігання (протидії) кримінальним правопорушенням (злочинності). За допомогою цих заходів має бути створене належне правове поле, в якому наступально розвиватиметься подальша модернізація.

Перегляд освітніх програм, навчальних і тематичних планів окремих дисциплін має відбуватися у напрямі: формування ліберального мислення у майбутніх фахівців-правоохоронців, досягнення розуміння ними новітніх завдань реформування правоохоронної діяльності, принципів побудови взаємовідносин із правопорушниками та громадськістю; запровадження немілітаристських, соціальних основ діяльності; набуття мотивації у поширенні знань у сфері кримінальної психології, віктимології, педагогіки, менеджменту правоохоронної справи.

Підвищення рівня правового та соціального захисту персоналу органів кримінальної юстиції пропонується здійснювати шляхом реанімації програм забезпечення житлом, доведення матеріального забезпечення до рівня, що відповідає людській і професійній гідності, налагодження на договірній основі контактів з приватними фінансово-кредитними установами у площині лібералізації кредитної (зокрема, іпотечної) політики, запровадження пільгових механізмів кредитування працівників під державні гарантії та відповідні компенсації; забезпечення якісним медичним обслуговуванням і санаторно-курортним лікуванням персоналу, членів їх сімей та пенсіонерів.

Розроблення програми оптимізації чисельності особового складу органів кримінальної юстиції має відбуватися з урахуванням планованих змін у правоохоронній діяльності, вироблення узгоджених

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

процедур реалізації кадрової, ресурсної, організаційно-управлінської та правової складової реформування.

Одним із напрямків оптимізації кадрової роботи є *демлітаризація органів кримінальної юстиції*, що передбачає різні заходи соціально-правового, організаційно управлінського та економічного характеру. Цей напрям реформування, з-поміж іншого, узгоджується із відомим європейським стандартом (преамбула Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку), відповідно до якого мілітаризованими в державі мають бути лише органи, підпорядковані військовому відомству, поліції або карному розшуку. Перші кроки у цьому напрямку вже зроблено. Так, 17 травня 2001 року Кабінет Міністрів України, виконуючи міжнародні зобов'язання України у сфері реформування правоохоронної системи, ухвалив рішення про спрямування і координацію діяльності Державного департаменту України з питань виконання покарань через Міністра юстиції України. Тож започатковано тенденції демлітаризації правоохоронних відомств та поступової передачі важелів стратегічного управління до інших органів влади. Підґрунтям для такого рішення є те, що політика держави у сфері правоохоронної діяльності повинна здійснюватися в одному напрямі з правовою політикою та забезпеченням дотримання прав людини. Міністерство юстиції України (відповідно до свого Положення) є провідним органом у питаннях формування та реалізації державної правової політики, має забезпечувати дотримання прав і свобод людини та громадянина, відповідно є головним розробником проектів законів, що подаються на розгляд Парламенту Президентом та Урядом України у сфері прав людини, відносин між державою та громадянином тощо.

А проблема захисту прав та свобод людини, яка опинилася в межах сфери кримінальної юстиції (відповідно, кримінального правосуддя), є найскладнішою і вимагає новітніх підходів, врахування міжнародно-правового досвіду, приведення законодавчої та правозастосовної практики у відповідність до міжнародних стандартів. Тому організаційно-правове поєднання змістовних компонентів управління кримінально-виконавчою системою України та Мін'юсту України відповідає курсу реформування органів кримінальної юстиції на гуманізацію, лібералізацію свого структурно-функціонального ядра, передбачає удосконалення правових механізмів регулювання відносин, які мають бути переважно побудовані на основах партнерства, особистої зацікавленості та мотивації до вчинення відповідних позитивних дій, як з боку

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

персоналу, так і суб'єктів кримінально-правового (кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого) впливу. Особлива складність даного процесу обумовлюється тим, що впровадження елементів партнерства та діалогу (на протигагу відчуженню та ворожнечі між суб'єктами відносин) потребує суттєвої зміни професійної ментальності правоохоронців.

Заключний етап реформування будь-якої системи характеризується тим, що, з одного боку, має здійснюватися оцінка стану реформування, визначення як позитивних, так і негативних результатів, закономірностей, суперечностей процесу реформування, а з іншого, паралельно мають постійно визначатися нові завдання та напрямки удосконалення законодавства та правозастосовної практики. Це завжди пошук оптимального співвідношення запитів та очікувань громадянського суспільства й можливостей держави у створенні безпечного соціального простору. Перманентність та історична мінливість цього постійно діючого взаємозв'язку між аналізом (оцінкою) та удосконаленням є об'єктивно обумовленою.

Тож як на основному стабілізаційному етапі, так і заключному етапі реформування органів кримінальної юстиції особливе значення має *наукове забезпечення (наукова доктрина)* механізму моніторингу якості впровадження заходів реформування. Спеціальні наукові дослідження зазвичай стосуються різних аспектів етапів програмування реформ; змісту та сутності процесу конвергенції правоохоронної діяльності та соціальної складової життєдіяльності суспільства; розробки механізму (інструментарію) взаємодії різних органів кримінальної юстиції із громадянськими добровільними утвореннями тощо. З урахуванням широти представлення наукових шкіл та організаційно-правових можливостей, слід зазначити про особливе значення у науковому забезпеченні процесу реформування саме Національної академії правових наук України та Міністерства юстиції України.

1.5. Конвергенція правоохоронних органів та соціальних інституцій: сутність, напрямки реформування.

Загальновизнаним є те, що під *конвергенцією в науці зазвичай розуміють процес зближення, уподібнення різних органічних систем чи суспільних утворень* внаслідок необхідності задоволення певних функціональних вимог. В доктрині права з цього приводу

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

висловлюються слушні зауваження про те, що конвергенція може мати широке смислове значення і не вичерпуватися тільки взаємопроникненням елементів певних двох систем, зокрема, правоохоронної діяльності та соціальної політики. Шлях конвергенції – це і зближення (взаємодія) різних моделей правоохоронної діяльності. [132]

За великим рахунком взаємодія правоохоронних органів із громадськістю набуває суттєвої актуальності практично на усіх стадіях кримінального правосуддя: у загальному процесі зниження, запобігання, виявлення кримінальних правопорушень, а отже під час охорони публічного порядку та громадської безпеки; на стадії досудового кримінального провадження та судового розгляду справи під час збору інформації щодо осіб, які вчинили кримінальні правопорушення (в межах співпраці із органами пробації, судовими органами); на стадії виконання та відбування покарання в межах взаємодії громадськості із органами та установами кримінально-виконавчої системи у досягненні мети покарання - виправлення та ресоціалізації засуджених; після відбування покарання (умовного дострокового звільнення від його подальшого відбування) в межах співпраці громадськості (окремих соціальних інституцій) із уповноваженими органами пробації в питаннях надання допомоги у вирішенні побутових проблем, працевлаштування, догляду та виховання дитини тощо.

Щодо соціальної сутності конвергенції. Мова має йти про зближення органів кримінальної юстиції із соціальними інститутами. У контексті реформування органів кримінальної юстиції конвергенція визначає вектор організаційно-управлінських, правових, культурно-психологічних змін, спрямованих на зрощення елементів інституту правоохоронної діяльності з соціальними інститутами – економічними, освітніми, культурними тощо. Особливості набуває в сучасний період інтеграція правоохоронної діяльності з економічною політикою, розширення сфери взаємопроникнення з інститутами сім'ї, освіти, релігії, спорту тощо. При цьому визначений суспільно-політичний феномен має реалізуватися не лише на рівні масових соціальних практик, а й в індивідуальній роботі з кожним із правопорушників, з кожним представником громадськості.

Щодо різних моделей правоохоронної діяльності. Особливої актуальності набуває проблема зближення і взаємодії пострадянської та «західної» моделей правоохоронної діяльності. Закритість

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

правоохоронної системи, переважно репресивний спосіб вирішення кримінально-правового конфлікту, суттєвий вплив політичної складової, інертність масового мислення та відчуженість від безпосереднього вирішення правоохоронних завдань тощо – є суттєвими негативними наслідками функціонування системи, які, на жаль, до сього часу справляють певний вплив на чинну правозастосовну практику, є чинниками, що суттєво ускладнюють реформування кримінальної юстиції. Тож особливої актуальності набуває законодавчий та практичний досвід функціонування даної системи у цивілізаційному світі, насамперед в державах Європейського континенту (зважаючи на євроінтеграційні спрямування України). «Західна» модель правоохоронної діяльності має стати взірцем та цілком у реалізації концепції реформування кримінальної юстиції в Україні. У перспективі це призведе до появи у вітчизняних органах кримінальної юстиції ознак та особливостей, що характеризують європейські правоохоронні служби і сервіси. А відповідно, мають змінитися принципи (основоположні ідеї) щодо взаємодії громадськості та правоохоронних органів. В ціннісному змісті та сутності цих головних положень мають відтворюватися: повага та захист прав людини; прозорість та відкритість взаємовідносин; прагнення до надання найефективніших та якісних послуг з охорони правопорядку; довіра громадськості до правоохоронних органів; визнання спеціальних потреб та інтерес з боку правоохоронних органів до громадськості; гнучкість в урегулюванні проблем тощо. [43, с. 46-47; 130].

Зрештою конвергенція в розумінні зближення і взаємодії органів кримінальної юстиції із соціальними інститутами, зближення і взаємодії пострадянської та «західної» моделей правоохоронної діяльності відтвориться, з одного боку, у зміні ментальності, мислення співробітників системи, зумовить трансформацію їх свідомості в плані переходу від психології силового відомства до установки психології управління процесом інтеграції. З іншого боку, на порядок денний постало питання удосконалення системи стимулювання соціальної активності громадян, формулювання соціально-правового інструментарію щодо забезпечення певного соціального супроводу, певних спеціальних умов та гарантій для захисту прав, свобод, законних інтересів особи на кожному етапі реалізації вітчизняної системи кримінального судочинства. Складовою соціального супроводу є і залучення громадськості до

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

вирішення завдань охорони правопорядку та громадської безпеки, і участі населення на стадії досудового розслідування у зборі на накопиченні інформації щодо діяння та особи, яка його вчинила, і проблема соціальної підтримки засуджених (після відбуття ними покарання, умовного звільнення, перебування в умовах випробувального терміну – випробування тощо). Органи кримінальної юстиції мають забезпечувати у своїй діяльності необхідні умови для адаптації правопорушників до соціального середовища, з яким останні переважно втрачають конструктивні зв'язки під час відбування покарання. Тому змістовні та організаційні складові діяльності органів кримінальної юстиції мають забезпечувати належні можливості особистості для реінтеграції, адаптації до соціальної структури суспільства, з яким людина на момент початку кримінально-протиправної діяльності (з тих чи інших причин) перебувала у конфліктних, антагоністичних відносинах.

Зазначений новітній підхід до взаємодії правоохоронної системи та соціальних інституцій має вплинути і на особливості вирішення інших проблем реформування системи. Зокрема, до переліку питань щодо напрямків реформування, які недостатньо висвітлені (прописані) як у Концепції реформування, так і у відповідних правових положеннях, найчастіше відносять відсутність такої складової реформування, яка стосується оптимізації механізму координації та взаємодії як безпосередньо суб'єктів різних відомств правоохоронної діяльності, так координації та взаємодії органів та установ кримінальної юстиції з різними недержавними громадськими утвореннями, соціальними інститутами (практичних правоохоронних підрозділів, навчальних закладів, наукових установ, громадських організацій, що так чи інакше залучаються до протидії кримінальним правопорушенням). В свою чергу, суттєве посилення значення питань координації та взаємодії різних суб'єктів (державного та недержавного характеру) відтвориться у актуальності проблем теоретико-правового та методичного забезпечення даного процесу. Отже постануть питання нормативно-правового забезпечення розглядуваного напрямку реформування кримінальної юстиції. Проте здебільшого в науковій доктрині йдеться про те, що відносини між правоохоронними органами та інститутами громадського контролю в Україні перебувають у стані недостатньої правової визначеності, оскільки спостерігається певна недостатня урегульованість таких відносин чинним законодавством. [165, с. 219-222]

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Не менш важливим є питання *інформаційно-аналітичного й методичного забезпечення спільної діяльності* органів кримінальної юстиції та громадських організацій щодо укладення договорів про співпрацю між організаціями та установами та напрямками такої співпраці, узгодження планів спільних дій щодо проведення конференцій, семінарів, тренінгів, круглих столів, дискусій з різних питань вирішення правоохоронних завдань (участі у запобіганні різних видів кримінальних правопорушень; форматі співпраці із уповноваженими органами пробації та під час впровадження європейських стандартів щодо інституту пробації; у вирішенні питань соціальної адаптації дітей, молоді, інших категорій правопорушників до сучасних умов життєдіяльності суспільства тощо). Зокрема, в сучасній кримінально-виконавчій доктрині пропонується впровадження звітності про кримінально-виконавчу діяльність перед громадськістю, посилення взаємодії органів та установ виконання покарання із правоохоронними органами та органами місцевого самоврядування, запровадження спільних з громадськістю проектів, залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність адміністрації органів та установ. При цьому вважається за доцільне за методологічну основу взяти положення, які містяться у Законі України «Про Національну поліцію» (ст. ст. 86-90 Розділ VIII «Громадський контроль поліції»), в Законі України від 19 червня 2003 р. № 975- VI «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави». [89, С. 53]

Проте слід враховувати той факт, що особливістю умов побудови громадянського суспільства в Україні є стала нестабільність українського суспільства. Об'єктивним є те, що у науковій доктрині (А.І.Берендєєва, М.В. Гребенюк, М.В. Корнієнко) належна увага приділяється тому, в яких умовах має відбуватися реформування правоохоронних органів, взагалі, в частині взаємодії із громадськістю, зокрема. Загально визнаним є те, що цей процес має розглядатися як інституційна складова у побудові нової архітектури національної безпеки нашої держави. А отже, з одного боку, маємо бути готові до усіх складнощів, які постануть зазвичай на шляху усього нового. Як на рівні соціально-економічному, організаційно-правовому, так і суто психологічному (моральному). Проте особливістю вітчизняного процесу реформування є те, що посилення ролі громадських формувань має відбуватися в доволі складних соціально-економічних, політичних та військових умовах, а отже в умовах доволі

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

нестабільного українського суспільства. Прояв ознак гібридної війни, сепаратистських тенденцій та провокаційних дій, спрямованих на дестабілізацію обстановки в Україні напередодні військового вторгнення Росії на територію України, специфічність функціонування правоохоронної системи держави вже в умовах воєнного стану, - у підсумку суттєво впливають на визначення змісту, сутності, меж функціонування різних громадських формувань. [7, с. 14-16; 19, с. 33-35; 43, с. 46-47].

Відповідно існують чинники, які спроможні спотворити процес побудови громадянського суспільства в Україні, посилюють значення відповідних профілактичних заходів. Маємо погодитися із тією позицією науковців (А.І.Берендєєва, М.В. Корнієнко), що процес побудови громадянського суспільства в Україні, має відбуватися із урахуванням вітчизняних реалій, а отже з урахуванням тієї багаточисельної кількості різних чинників, які спроможні не лише спотворити цей процес, але й призвести до суттєвих порушень закону. Що відповідно значно посилює значення та роль: правової регламентації діяльності цих утворень, визначення меж їхнього правового статусу та повноважень; визначення запобіжників щодо можливостей прояву самодіяльності та каральної ініціативи (застосування примусу); контролю та нагляду за діяльністю цих громадських формувань з боку відповідних правоохоронних органів під час здійснення окремих правоохоронних функцій; недопущення до участі в діяльності добровільних громадських формувань осіб, які переслідують мету задоволення власних особистих потреб; обґрунтування доцільності (або ж, навпаки, недоцільності) надання права громадським формуванням щодо використання пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу набоїв, споряджених гумовими снарядами несмертельної дії, застосування кайданків. [7, с. 14-16; 43, с.46-47].

Розглянувши сутнісні ознаки та напрямки реформування кримінальної юстиції в частині конвергенції правоохоронних органів та соціальних інституцій, пропонуємо більш конкретно зупинитися на проблемах впровадження сервісного обслуговування, громадської акредитації та громадського контролю, форм (видів) взаємодії в сфері охорони правопорядку.

Стимулювання соціальної активності населення взаємопов'язане з впровадженням новітніх підходів у взаємовідносинах між органами кримінальної юстиції та населенням.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

На особливу увагу заслуговує стан *впровадження сервісного обслуговування*. В Україні поступово відбувається відхід від панівного (а інколи – зверхнього) ставлення зазначених органів до громадянського суспільства, їхня діяльність набуває сервісного характеру та позиціонується як особливий вид державної служби. Складовою цього напрямку є: вдосконалення механізму реалізації громадянами свого права на протест, користування книгою скарг та пропозицій (з вільним доступом до неї як правопорушників, так і їх родичів та представників громадськості); чітке законодавче закріплення (регламентація) гарантованого доступу до кримінальної юстиції для членів сім'ї з урахуванням її матеріального стану, стану здоров'я її членів, догляду її активними членами за тими, які хворіють або перебувають у безпорадному стані; розширення кола зв'язків органів кримінальної юстиції, зокрема, територіальних установ і підрозділів – з органами місцевого самоврядування в межах спільних регіональних і місцевих програм розвитку, запобігання злочинності, особливо в тих населених пунктах, де виникають проблеми з виконанням правоохоронних завдань; наближення до європейських стандартів правоохоронної діяльності, сутність яких полягає у наближенні відповідних сервісних послуг до їх безпосередніх споживачів.

Сервісне обслуговування передбачає створення певних партнерських відносин між суб'єктами. Так, зокрема, досліджуючи безпосередньо питання про співробітництво поліції та громадян у сфері захисту й охорони громадського порядку, вчені (Д.П. Калянов, В.Х. Ярмачі) виокремлюють певні основні компоненти створення моделі партнерських відносин: поліція має не стояти над суспільством, а служити йому, орієнтуючись на співпрацю із різними громадянськими інституціями; формування ввічливого та уважного ставлення поліції до громадян; відкритість та прозорість поліцейської діяльності для громадського контролю; формування позитивного іміджу працівника правоохоронного органу; активне залучення громадськості до запобігання кримінально-протиправній поведінці; зниження рівня правового нігілізму у суспільній свідомості; формування розуміння поліцейськими того, що рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів та підрозділів поліції. Зазначені кроки мають бути спрямовані у підсумку до залучення інститутів громадянського суспільства до вироблення державної політики у правоохоронній

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

сфері, відповідно і до моніторингу дотримання демократії правоохоронними органами, їх посадовими та службовими особами. [37, с. 19; 165, с. 219-222]

Все частіше на сторінках наукових публікацій йдеться про те, що одним із напрямків реформування правоохоронного відомства (системи) є *формування моделі дієвого громадського контролю* щодо системи взагалі, наближення її до потреб та запитів людей. Якщо звернутися до узагальненого змісту окремих положень, що містяться у Законі України «Про Національну поліцію» (ст.ст. 86-90 Розділ VIII «Громадський контроль поліції»), в Законі України від 19 червня 2003 р. № 975- VI «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», в частині заходів посилення ефективності взаємодії правоохоронних органів із громадськістю, на увагу заслуговують наступні заходи: отримання певної інформації про діяльність правоохоронних органів; проведення сумісних наукових досліджень з проблем протидії кримінальним правопорушенням (злочинам); публічне обговорення результатів дослідження; створення центрів, колективних експертних груп разом із громадськістю; залучення громадськості через суб'єктів законодавчої ініціативи до формування законодавчих пропозицій (ініціатив).

Невід'ємною складовою громадського контролю має стати впровадження системи громадської акредитації органів кримінальної юстиції, що базується на міжнародних і національних стандартах менеджменту якості, а отже має вплинути, в свою чергу, на якісну зміну ставлення до результатів діяльності правоохоронної системи, до критеріїв оцінки їхньої діяльності. Довіра населення та якість послуг мають розглядатися як найважливіші критерії ефективності правоохоронної діяльності. Результати такої акредитації повинні впливати на фінансування установ, заробітну плату їх співробітників, службове просування персоналу і навіть на вирішення питання подальшої діяльності конкретної установи, що отримала низький рейтинговий бал за оцінкою якості роботи й рівня дотримання прав і свобод людини. Для цього варто відмовитися від суто відомчого (державного) контролю за діяльністю органів кримінальної юстиції. Таку акредитацію можна буде здійснювати через незалежні недержавні акредитаційні центри, які, наприклад, успішно функціонують у США (Американська асоціація виправних установ). Крім того, до поля зору громадського контролю повинні

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

потрапляти не лише певні установи, але і цілі служби органів кримінальної юстиції. Цей вид контролю не можна звести до діяльності існуючих наглядових рад. Коло суб'єктів громадського контролю має бути набагато ширшим за рахунок представників правозахисних організацій, академічних кіл, релігійних об'єднань і благодійних фондів. Перелік суб'єктів громадського контролю має бути відкритим. Такий контроль, на справедливую думку окремих вчених (К. Х. Рахимбердін), буде важливою передумовою превенції жорстокого поведіння і тортур.

Насамкінець, щодо *вітчизняних та зарубіжних форм взаємодії* органів кримінальної юстиції як частини правоохоронної системи держави та різних громадських організацій. Загальновизнаним є те, що найтипівішим проявом цього процесу є створення в Україні *добровільних об'єднань громадян* (зокрема, громадських формувань з охорони громадського порядку; волонтерських організацій; різних інших соціальних інституцій), удосконалення організаційних та правових заходів їхнього функціонування, відпрацювання основ практичного інструментарію взаємодії із правоохоронними органами України, особливо під час сприяння Національній поліції, Державній прикордонній службі, судовим органам, органам кримінально-виконавчої системи тощо у здійсненні окремих правоохоронних функцій.

У якості експериментальних проектів в Україні запроваджено декілька програм спільної діяльності поліції та громадськості. Так у сфері підвищення безпеки та громадського порядку запроваджена програма «ПОЛіС» (Поліція і суспільство), що є частиною проекту «Залучення громадськості до реформ». Ініціатори втілення – Рада міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX), Міністерство внутрішніх справ України, Міжнародна організація з розвитку права (IDLO), Відділ із правоохоронних питань посольства США (INL). В межах цієї програми реалізовано проект «Шкільний офіцер поліції» щодо створення безпечного середовища в закладах загальної освіти, побудований на засадах співробітництва закладів освіти та Департаменту патрульної поліції в м. Києві, Одесі, Івано-Франківську, Львові. Наступний проект – «Сусідська варта» - спрямований на підвищення відповідальності власників будинку за свою безпеку, побудований на засадах співробітництва патрульної поліції, дільничних офіцерів та мешканців будинків. [37, с. 20] В доктрині (А.В. Носач) права аналізуються доцільність та результати залучення до охорони

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

правопорядку та запобігання екстремістським та терористичним проявам недержавних приватних охоронних підприємств у форматі патрулювання жилих кварталів, або ж створення груп реагування із членів недержавних охоронних структур з цією метою. [74]

Особливого значення в Україні набуває *волонтерська діяльність*. Волонтер (від лат. «voluntarius» - воля, бажання; від англ. «voluntary») - добровільний, доброволець. А отже це особа, яка на добровільних засадах, за власною волею, безкорисно допомагає іншим. У 2019 р. відзначалося 160-річчя виникнення волонтерського руху, - з моменту прийняття швейцарським підприємцем і громадським діячем Анрі Дюнаном рішення про добровільну допомогу особам, які після битви у 1859 р. під Сольферіно (австро-італо-французька війна) в ній потребували. У Всесвітній Деклорації Волонтерства, прийнятій Міжнародною асоціацією волонтерських зусиль йдеться про те, що волонтерство є фундаментальним блоком громадянського суспільства. [2]

За окремими даними волонтери в Україні з'явилися у 1992 р., у форматі представництва корпусу мира США за 2 програмами: економічного розвитку та навчання англійської мови. Інтенсивність волонтерського руху значно посилилася у часи Революції Гідності та війни на Донбасі. У суспільній свідомості волонтерський рух сприймається як різновид безоплатної суспільно-корисної діяльності на добровільних засадах. Саме ці чинники обумовлюють найбільший рівень довіри серед населення. Волонтерська діяльність в Україні є нормативно-врегульованою. У відповідності до ст. 1 Закону України «Про волонтерську діяльність», - «волонтерська діяльність – це добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги». [99]

В науковій доктрині (К.О.Сидоренко, В.Ю. Томіна, З.О. Паашев) активно обговорюється питання підвищення рівня правового регулювання волонтерської діяльності в Україні. У якості одного із основних напрямків вбачається (окрім прийняття Концепції державної політики у сфері волонтерської діяльності), удосконалення законодавчих положень з кожного окремо визначеного напрямку волонтерської діяльності. При цьому обґрунтовується доцільність активно впроваджувати як законодавчий так і правозастосовний соціально-корисний міжнародний досвід. [139, с. 133-137; 150, с. 13-15] У якості підсистеми (елементу) слід розглядати сферу діяльності волонтерів пробації. Зважаючи на універсальність та широту

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

функціонального призначення уповноважених органів пробації, а отже можливість та доцільність взаємодії цих органів із волонтерами на різних стадіях кримінального судочинства, - на порядок денний постає більш чітка правова регламентація цієї сфери.

Проте цей практичний напрямок реформування потребує подальшого вивчення та *впровадження у вітчизняний простір зарубіжного досвіду щодо інших форм взаємодії* органів кримінальної юстиції із громадськістю. Україна подовжує свій шлях до зміцнення основ громадянського суспільства, звертаючись при цьому до позитивного західного цивілізаційного досвіду щодо правил функціонування різних громадських інституцій. На справедливу думку окремих вчених (А.І. Берендєєва, М.В. Корнієнко) орієнтиром має стати напрацьована державами Європейського Союзу модель взаємодії поліції із громадськістю, яка за своєю сутністю та змістом спрямована на потреби громадян, дотримання прав людини, розглядається як процес взаємодії під час надання поліцією (іншими правоохоронними органами) якісних послуг, зорієнтована на визначення та відпрацювання основ підтримки громадськістю державних безпекових заходів, критеріїв довіри до роботи поліції переважно на рівні вирішення місцевих локальних проблем. [7, с. 14-16; 43, с. 46-47].

В правоохоронній доктрині наголошується на необхідності використовувати накопичений позитивний досвід зарубіжних країн (в частині модернізації національної системи охорони правопорядку, поєднання зусиль державних і недержавних суб'єктів), який відтворюється у певних напрацюваннях щодо створення організаційно-правових засад залучення населення до охорони публічного порядку саме на рівні територіальних громад. На тлі практичної відсутності прикладів недержавних інституцій з охорони громадського порядку, з одного боку, обґрунтування доцільності впровадження інституту добровільної поліцейської служби, окремі вчені (О.С.Проневич) пропонують звернути увагу на апробований у Німеччині та Польщі позитивний досвід «легітимізації заснованих на засадах волонтаріату громадських квазіполіцейських формувань (варт, сторож, асоціацій, загонів)».

[131, с. 78-79] Що мало б суттєво підвищити рівень соціальної активності (самоорганізації) громадян.

Щодо співробітництва поліції та громадян у сфері захисту й охорони громадського порядку, на увагу заслуговує також запровадження у Польщі у 2016 році загальнодержавної програми

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

«Національна карта загроз безпеці», яка передбачає створення каталогу інформації у трьох вимірах: зібраної в інформаційних системах поліції; отриманої від громадськості (у форматі прямих контактів та суспільних дебатів); отриманої від громадян-користувачів Інтернету за допомогою певних платформ обміну інформацією (про місця виникнення реальної, або ж потенційної небезпеки). Інформація може надходити і анонімно. [37, С. 21]

1.6. Ювенальна юстиція: поняття, ознаки, проблеми впровадження.

У більшості сучасних країн прийнята або розробляється концепція ювенального кримінального права, діє особлива система державно-правових та громадських засобів впливу на неповнолітніх правопорушників, яка орієнтована на виправлення та виховання. Слід зазначити, що історично Україна має досвід функціонування особливої системи мережі установ для неповнолітніх правопорушників, яка почала формуватися в Україні з 1918 р. і складалася із судів у справах неповнолітніх, комісій у справах неповнолітніх, дитячої соціальної інспекції, обслідувачів – вихователів, колекторів, громадських вихователів тощо.

Якщо у буквальному (вузькому розумінні) ювенальна юстиція – це судоустрій і судочинство у справах про правопорушення неповнолітніх. То в широкому розумінні, що є предметом обговорення у більшості спеціальних досліджень, ювенальна юстиція це доволі складний соціально-правовий, психофізичний інститут, який (на відміну від загальної кримінальної юстиції) охоплює доволі широку систему соціальних послуг на допомогу дитині, яка перебуває у конфлікті із законом, а відповідно, розгалужену систему органів, установ, організацій, які мають цю допомогу здійснювати.

Проте навіть дотримуючись такого підходу, вчені акцентують увагу на різних складових. Так в одному випадку (І.В. Ольшанський), ювенальну юстицію в широкому розумінні пропонують розуміти як комплексну систему судових, правоохоронних та інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, функціонування яких зорієнтоване на забезпечення та захист прав, свобод, інтересів дитини, профілактику правопорушень, ресоціалізацію дітей, що вчинили правопорушення. [76, с. 47].

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

В інших випадках (Н.М. Крестовська) підкреслюється не лише комплексність взаємодії різних органів та установ (організацій), але й концентрується увага на особливостях методики їхнього функціонування. Наголошується на тому, що сучасна ювенальна юстиція – це система державних і муніципальних, судових, правоохоронних органів, освітніх і виховних установ, правозахисних і громадських організацій, що на основі права, медико-соціальних, психолого-педагогічних методик здійснюють попередження правопорушень дітей та проти дітей, правосуддя щодо дітей, захист їхніх прав, свобод та інтересів, а також ресоціалізацію дітей. [48; 161, с. 9-10].

З 80-х років попереднього століття і до сьогодні у міжнародно-правових стандартах щодо захисту прав та законних інтересів учасників кримінального судочинства, відшкодування шкоди особам, які є постраждалими від кримінально-протиправної поведінки (прав потерпілої особи), розвитку примирних форм вирішення кримінально-правових конфліктів тощо, - особливе місце посідає особа неповнолітньої особи на двох рівнях: як така, що вчинила суспільно-небезпечне діяння, так і та, що є жертвою кримінально-протиправної поведінки дорослої людини. Останнє є складовою значної кількості міжнародно-правових актів. Зокрема, Конвенції про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів (1983 р.); Декларації основних принципів для жертв злочинів та зловживання владою (1985 р.); Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя неповнолітніх (Пекінські правила) (1985 р.); Європейських пенітенціарних правил (1987 р.); Правил ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі (1990 р.); Рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи «Щодо спрощення кримінального правосуддя» (2000 р.); Рамкового рішення Ради ЕС про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві (2001 р.); різних Резолюцій Економічної та Соціальної Ради ООН щодо розвитку та імплементації основ медіації та відновлювального правосуддя у кримінальному правосудді (2002 р.)

Реалізація основних вимог міжнародно-правових стандартів призвела до утворення в різних країнах світу доволі різних моделей ювенальної юстиції.

На увагу заслуговує класифікація різних підходів у функціонуванні кримінального судочинства щодо неповнолітньої особи, критеріями якої є факт наявності (чи відсутності) ювенального суду та тяжкість діяння, вчиненого неповнолітнім. Так пропонується виокремлювати

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

англосаксонську модель ювенальної юстиції (Англія, США), відповідно до якої ювенальний суд розглядає усі види кримінальних правопорушень неповнолітніх, крім тяжких злочинів; континентальну (Франція, ФРН), де предметом розгляду ювенальних судів є усі види правопорушень неповнолітніх та вирішення справ щодо дитини, яка потребує допомоги з боку держави; скандинавську (Швеція), яка не передбачає формування ювенальних судів, але в місцевому суді працює ювенальний суддя або створюється ювенальний відділ суду для розгляду справ неповнолітніх. [146, с. 37-62, С. 47]

Євроінтеграційний процес – це насамперед запровадження в Україні певних вимог та стандартів країн-членів ЄС щодо *ювенальної юстиції, особливої специфічної системи «правосуддя для неповнолітніх»*. Якщо підійти узагальнено до основних доктринальних положень та сутнісних відповідних складових міжнародно-правових стандартів щодо засад ювенальної юстиції на тлі виокремлення конкретних завдань правоохоронних органів, органів кримінальної юстиції в частині захисту прав та законних інтересів неповнолітніх осіб на різних стадіях кримінального правосуддя, - маємо звернути увагу на наступне. На усіх етапах має діяти принцип: верховенства захисту прав та законних інтересів дитини; пріоритетності психолого-педагогічних, медичних та виховних заходів як у запобіжній діяльності, так і безпосередньо під час кримінально-правового впливу; максимальної диференціації та індивідуалізації ставлення та кримінально-правового реагування щодо дитини-правопорушника і дитини-жертви; максимального соціального супроводження на тлі постійної взаємодії правоохоронних органів із сім'єю, освітніми закладами, громадськими організаціями, органами і установами в сфері ювенальної юстиції.

Євроінтеграційні спрямування передбачають *створення такої нормативно-правової бази, яка б відповідала міжнародним стандартам* у сфері захисту прав та законних інтересів дітей. Насамперед, це стосується суттєвого реформування як кодифікованого законодавства (кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства), так і прийняття спеціальних Законів про застосування медіації (посередництва), надання безоплатної правової допомоги, впровадження служби пробації, про гарантії соціального захисту та реабілітації дітей, про покращення умов утримання неповнолітніх у спеціальних установах тощо.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Так, на перший погляд, аналіз *чинного кримінального права та законодавства* (як матеріальної галузі права) свідчить на користь існування спеціальної системи форм кримінальної відповідальності, видів та строків покарання щодо неповнолітніх в Україні. Якщо тлумачити більш широко сутність усіх видів звільнення неповнолітніх від відповідальності та покарання та його відбування та розглядати їх у якості засобу ювенального кримінально-правового впливу, - то маємо усі підстави розглядати інститут звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97, 105 КК) як елемент цієї досить складної специфічної системи ювенального кримінально-правового впливу, особливого кримінального правосуддя для неповнолітніх. Проте не безпідставно вже доволі тривалий час обговорюється питання більш радикального підходу до формування системи форм кримінальної відповідальності, системи видів покарання, які мають докорінно відрізнитися від системи покарання, що застосовується до дорослих, щодо змісту, видів та сутнісного призначення примусових заходів виховного характеру.

Найчастіше в доктрині права обговорюється доцільність реформування системи примусових заходів виховного характеру (ПЗУВХ) щодо неповнолітніх. Це питання є предметом багатьох спеціальних досліджень, зокрема, В.М. Бурдіна, Є.М. Вечерової, Є.С. Назимко, О.О. Северина тощо. Реформування системи ПЗВХ, визначення їх нових видів вбачається переважно у двох напрямках: виокремлення суто виховних заходів і тих, які мають репресивний потенціал, а отже створення на основі окремих ПЗВХ нових спеціальних видів покарання для неповнолітніх; доповнення примусових заходів виховного характеру, що мають застосовуватися під час звільнення від кримінальної відповідальності, новими видами, досить м'якими за обсягом впливу та змістом, які б переважно забезпечували лише виховний вплив на неповнолітніх. Проте пропозиції щодо оновлення системи ПЗВХ, поповнення її новими видами досить різняться і містять обґрунтування введення таких заходів як залучення неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку, до робіт на користь потерпілої особи або територіальної громади, що не є шкідливими та небезпечними для його здоров'я; відвідування занять із психологами; направлення неповнолітнього до центру медико-соціальної реабілітації; поміщення у фостерну сім'ю, медіація, пробація тощо. Відповідно, специфічність системи кримінального

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

правосуддя щодо неповнолітніх буде полягати у наявності доволі розгалуженої багаторівневої підсистеми видів кримінально-правових заходів впливу на неповнолітніх, критерієм розмежування яких має стати обсяг та співвідношення в них виховного та карально-примусового змісту. Лише за такої умови можлива реальна мінімізація карального впливу та дотримання пропорційності між тяжкістю вчиненого неповнолітнім діяння, його особистісними соціально-демографічними та психофізичними властивостями та обсягом державного (позадержавного) примусу. Незалежно від виокремлення різних груп спеціальних заходів, незалежно від того, яку назву будуть мати ці заходи, - безумовним є те, що законодавець має віднайти можливість для поширення сфери їхнього застосування (як на підставах умовного, так і безумовного призначення).

Не менш важливим є питання ефективності *чинної системи покарань щодо неповнолітніх*, доцільних напрямків подальшого реформування законодавства у цій сфері. Звернення до змісту окремих спеціальних досліджень з зазначеної проблематики надає підстави дійти висновку щодо наявності доволі різних підходів та різного бачення щодо шляхів подальшого реформування кримінального законодавства у частині визначення доцільної системи кримінальних покарань. Не можемо не погодитися із науковою позицією Є.С. Назимко щодо того, що різниця у підходах більшою мірою обумовлюється проблемами як стратегічного так і тактичного значення: відсутністю загальновизнаної концепції реформування як щодо цілей, так і щодо доцільної системи видів та розмірів покарання; відсутністю загальновизнаної моделі системи покарань для неповнолітніх; відсутністю належної (достатньої) уваги на рівні держави щодо судової практики по відношенню до неповнолітніх, взагалі, порядку та умов притягнення їх до кримінальної відповідальності та призначення покарання; недостатньою розробленістю критеріїв визначення обсягу суворості кожного виду покарання. В своїх роботах Є.С. Назимко доводить доцільність глобального підходу до вирішення питання особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх та конструювання такої теоретичної моделі інституту покарання неповнолітніх, яка ґрунтується на сучасному методологічному розумінні ювенальних заходів кримінально-правового впливу. З одного боку, доводиться важливість дослідження міжнародних та європейських стандартів застосування покарань до неповнолітніх,

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

вивчення та узагальнення досвіду іноземних держав в частині врегулювання інституту покарання неповнолітніх тощо. Проте, з іншого, - підкреслюється нагальна необхідність узагальнення вітчизняного досвіду законотворення у сфері покарання неповнолітніх з точки зору виокремлення національних ювенальних кримінально-правових традицій. Саме такий підхід спрямував автора на розроблення окремої теорії покарання – ювенальної пенології (кримінологічної теорії - системи ідей, понять, категорій і зв'язків між ними), що пояснює сутність та закономірності розвитку інституту покарання неповнолітніх. [67; 68]

Особливе значення зазначені вище засади мають на етапі *попереджувальної (профілактичної) діяльності*, взагалі, запобігання конкретного кримінального правопорушення, зокрема. З 2018 р. діє Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України (затверджена Наказом МВС України від 19.12.2017 р. № 1044), відповідно до якої визначено у якості основних спрямувань: загальна профілактична робота щодо запобігання скоєнню неповнолітніми правопорушень; спеціальна індивідуальна профілактика правопорушень з боку осіб, які вже скоювали протиправні діяння та стоять на обліку; виявлення і недопущення жорстокого поводження з дітьми; виявлення причин, що спонукають дитину покинути сім'ю, навчальний заклад; надання психологічної та правової допомоги дітям, постраждалим від кримінально-протиправних діянь або тим, що стали свідками таких діянь. У якості експериментальних проектів в Україні запроваджено декілька програм спільної діяльності поліції та громадськості, спрямованих на захист та безпеку дітей. В межах цієї програми реалізовано проект «Шкільний офіцер поліції» щодо створення безпечного середовища в закладах загальної освіти, побудований на засадах співробітництва закладів освіти та Департаменту патрульної поліції в м. Києві, Одесі, Івано-Франківську, Львові.

Щодо безпосередньо особливостей *відправлення кримінального судочинства*. Національні програми розвитку ювенальної юстиції в Україні спрямовані на забезпечення та гарантування доступності для дитини усіх ланок ювенального судочинства; запровадження та гарантії реалізації специфічності та особливостей досудового розслідування, судового розгляду кримінального провадження щодо неповнолітньої особи; пріоритетності спрощеного порядку реалізації класичних форм

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

кримінального судочинства; пріоритетності запровадження відновного правосуддя – позасудових способів вирішення за допомогою процедур медіації (посередництва) правових конфліктів за активною участю дитини (її представників) за умови відшкодування потерпілому заподіяної шкоди. Особливе значення в процесі впровадження ювенальної юстиції в Україні має Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ (№ 223-1134/0/4-13 від 18.07. 2013) «Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх». В даному листі дев'ять років тому зверталася увага на необхідність дотримання певних вимог в кримінальному правосудді: принципово виконувати повноваження із судового контролю за дотриманням прав, свобод, інтересів неповнолітніх осіб у кримінальному провадженні як під час досудового розслідування, так і під час судового провадження; діяти в межах та відповідно до закону; враховувати те, що особа набуває повної кримінально-процесуальної дієздатності лише з досягненням повноліття; пам'ятати, що закріплений законом особливий підхід до неповнолітніх правопорушників зумовлює застосування інших, відмінних від тих, які застосовуються до дорослих, форм реалізації кримінальної відповідальності; враховувати, що регламентований процесуальним законом особливий порядок здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх поширюється і на осіб, які досягли повноліття під час здійснення кримінального провадження; пам'ятати, що кримінальне провадження щодо неповнолітніх має здійснюватися невідкладно і розглянуто в суді першочергово.

Усі ці вимоги обумовлювали особливий підхід держави і до формування системи органів та установ, громадських організацій, які мали б опікуватися неповнолітніми правопорушниками, а отже мають відтворитися і на понятті ювенальної юстиції (її ознаках). Особливості судового провадження за участю дітей передбачають: можливість проведення закритих судових засідань для захисту конфіденційності та попередження завдання шкоди інтересам дитини; поглиблене з'ясування умов в яких живе та виховується дитина, який вплив на нього справляють дорослі; обов'язкову участь законного представника дитини, педагога, психолога чи лікаря, представника служби у справах дітей, уповноваженого підрозділу органів Національної поліції; спеціалізацію суддів, які розглядають провадження. Відповідно до ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у місцевих

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

загальних судах та апеляційних судах діє спеціалізація суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх, що передбачає: обрання на строк не більше 3 років судді, уповноваженого на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітнього, із числа осіб, що має стаж роботи суддею не менше 10 років, має високі морально-ділові та професійні якості. [129].

Певні особливості має і *досудове розслідування* щодо діяння, вчиненого неповнолітньою особою. У кримінально-процесуальному законодавстві йдеться про слідчого у справах неповнолітніх. Зокрема, кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи має здійснюватися слідчим, який спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань стосовно неповнолітніх. Особливістю є те, що слідчий має дослідити не лише обставини вчинення діяння, зокрема як обтяжуючі та пом'якшуючі відповідальність, але й перелік тих питань, які надають інформацію щодо умов життя та виховання дитини, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості неповнолітньої особи. Під час кримінального провадження щодо неповнолітнього слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд, інші особи, що беруть участь у розгляді справи, мають щонайменше порушувати звичайний уклад життя неповнолітнього, роз'яснювати суть процесуальних рішень.

Введення *методики «Зелена кімната»*, що застосовується до дітей віком від 4 до 14 років, а на розсуд слідчого чи суду – у віці від 14 до 16 років, які потерпіли внаслідок учинення злочинів проти статевої свободи і недоторканості, інших злочинів насильницького характеру, стали свідками таких злочинів, - у підсумку має сприяти наданню суттєвої правової та психологічної допомоги зазначеній категорії дітей. Функціонування методики «Зелена кімната» є відтворенням вимог міжнародно-правових стандартів щодо проведення допиту дитини, яка вчинила кримінальне правопорушення, у дружній атмосфері, в умовах створення у неї відчуття захисту та комфорту. У доктрині права (Н.М. Крестовська, І.С. Кравченко, В.П. Кононець) наголошується на важливості цієї методики у соціальному та правовому захисті дітей; під час виявлення та документування злочинної діяльності, спрямованої на дітей, за участю дітей; у психологічній профілактиці та корекції відхилень у дітей; у процесі виявлення та усунення причин та умов, що сприяють вчиненню дітьми правопорушень. [49, с. 130-131 с.; 47]

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Організаційною складовою системи ювенальної юстиції є *істотне реформування діяльності прокуратури*, яке здійснюється вже доволі тривалий час. Видання у 2012 р. Наказу Генерального прокурора України (від 01.11.2012 р. № 16) «Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей» стало підставою для утворення відділів захисту прав і свобод дітей. З того часу почали опрацьовуватися та впроваджуватися у нове кримінально-процесуальне законодавство зміни щодо кримінального провадження у справах, учасниками яких є діти. Цей напрям діяльності прокуратури набув нового звучання та актуальності з виданням Генеральним прокурором у 2020 р. наказу «Про вдосконалення організації діяльності прокуратури у сфері захисту прав дітей та протидії насильству». Відповідно до наказу на прокурорів, які здійснюють діяльність у сфері захисту прав дітей, покладено керівництво досудовим розслідуванням слідчими органів досудового розслідування та підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені стосовно неповнолітніх, розпочатих у сфері охорони дитинства. Проте в доктрині права (І.В. Ольшанський) вже давно лунають пропозиції щодо доцільності утворення ювенальної прокуратури.

Вище зазначені принципові положення мають відтворюватися у формуванні *особливої системи органів та установ, на які покладаються основні завдання щодо реалізації кримінально-правового примусового впливу на неповнолітніх правопорушників*. Відповідно до умов специфічності та суто виховного характеру системи кримінально-правових заходів та окремих видів покарання, особливостей їхньої реалізації, - ця система має суттєво відрізнятись від тієї, що реалізує цілі покарання стосовно дорослих правопорушників. Якщо звернутися до змісту Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (від 24.01.1995 р. № 20/95- ВР), то маємо зазначити про значну кількість специфічних органів та установ для дітей в межах сфери застосування пробаційних програм, примусових заходів виховного характеру та виконання покарання: центри медико-соціальної та соціально-психологічної реабілітації, направлення до яких може бути частиною пробаційних програм; школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти (як найсуворіший вид примусового заходу виховного характеру); створення окремої організаційної структури для забезпечення ювенальної пробації (у

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

якості складових уповноважених органів пробації); спеціальні виховні установи закритого типу Державної кримінально-виконавчої служби України, суттєво відмінні за порядком та умовами утримання в ізоляції неповнолітніх від кримінально-виконавчих установ для дорослих засуджених.

Проте, на тлі зазначених спрямувань щодо впровадження елементів ювенальної юстиції у вітчизняне кримінальне судочинство, слід визнати цей процес доволі складним. Відповідна і оцінка ефективності та результатів цього процесу є різною, підчас доволі критичною. В доктрині права існує точка зору (*Є.С. Назимко*), що в Україні відсутня ювенальна юстиція як автономна система зі своїми принципами, метою, організаційними процедурами, правовою регламентацією. А кримінальні провадження стосовно неповнолітніх відбуваються в контексті загальних принципів та норм кримінальної юстиції та має лише деяку специфіку, скоріше пов'язану з ідеєю пом'якшення кримінальної відповідальності, без будь-якої зміни самої системи, що у підсумку призводить до відсутності єдиної судової практики у застосуванні до неповнолітніх покарань. [69, с. 28]

Одним із недоліків розробленого Міністерством юстиції України проекту Національної програми розвитку ювенальної юстиції в Україні вважається визначення у якості об'єкта впливу лише категорію дітей-правопорушників. Тоді як за міжнародно-правовими документами та міжнародно-правовою практикою це мають бути також і діти, які вчинили не кримінальні правопорушення (деліктна поведінка) та діти - жертви кримінального правопорушення. [135, с. 186]

Проте, як на наш погляд, слід визначитися із загальними напрямками трансформації чинної вітчизняної системи правосуддя щодо неповнолітніх в більш прогресивну, що має бути спрямованою не на покарання, а на виховання та профілактику кримінально-протиправної поведінки неповнолітньої особи. Ювенальна загальна та спеціальна превенція як комплекс заходів, спрямований на запобігання можливого правопорушення з боку неповнолітньої особи, на справедливую думку окремих вчених (*В.В. Дудченко*), має відігравати головну роль у діяльності правоохоронних органів, органів кримінальної юстиції. [24, с. 73-76]

Тож в сфері ювенальної юстиції існує значний обсяг питань, які потребують свого вирішення, з тим щоб підвищити ефективність функціонування органів кримінальної юстиції щодо попередження кримінальних правопорушень неповнолітніх, сприяти підвищенню

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

дієвості здійснення кримінального правосуддя стосовно осіб, які не досягли повнолітнього віку, забезпечити гуманний підхід щодо порядку та умов призначення та виконання покарання.

Питання для самоконтролю

1. Надайте визначення поняття кримінальної юстиції та її сутнісних ознак.
2. Яка мета створення спеціальної інституції – органів кримінальної юстиції?
3. Що становить систему органів кримінальної юстиції?
4. Що покладено в основу класифікації органів кримінальної юстиції?
5. Які завдання покладаються на правоохоронну систему, органи кримінальної юстиції?
6. Які межі компетенції застосування заходів державного примусу під час здійснення правоохоронної діяльності?
7. Визначте вітчизняні особливості реформування кримінальної юстиції відповідно до затвердженої концепції.
8. Надайте характеристику сутнісних ознак та механізму реалізації конвергенції правоохоронних органів так соціальних інститутів держави.
9. В чому полягає специфічність ознак ювенальної юстиції?
10. Визначте правові проблеми впровадження ювенальної юстиції в Україні.

Рекомендована література.

1. Барчук Г. І., Олійник А. Ю. Діяльність судових та правоохоронних органів щодо забезпечення прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2003. № 2. С. 173–181.
2. Бондаренко І. Правоохоронна діяльність і правоохоронні органи: поняття та ознаки. *Право України*. 2003. № 4. С. 18–2.
3. Кальман О. Деякі проблеми реформування правоохоронних та контролюючих органів України. *Вісник прокуратури*. 2002. № 4. С. 88–91.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

4. Корнякова Т. В. Прокуратура і органи позавідомчого контролю: нагляд і взаємодія : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2004. 214 с.
5. Кучук А. М. Правоохоронна система України: визначення поняття і структура. *Науковий потенціал майбутнього України на шляху до європейської інтеграції* : матеріали наукової конференції курсантів, студентів та молодих науковців (м. Дніпропетровськ, 26 березня 2004 року). – Дніпропетровськ, 2004. С. 183–184.
6. Кучук А. М. Теоретико - правові засади правоохоронної діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2007. 213 с.
7. Меркулова В.О. Громадський контроль за поведінкою жінок, що мають малолітніх дітей та звільнених від відбування покарання: проблеми чинного законодавства. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2022. С. ... (надано до публікації)
8. Меркулова В.О. Взаємодія громадськості та органів кримінальної юстиції на різних стадіях кримінального судочинства: окремі аспекти удосконалення правового регулювання. *Юридичний бюлетень*. № 27. 2022. С. (надано до публікації).
9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» : Указ Президента України від 8 квітня 2008 року № 311. *Офіційний вісник України*. 2008. № 27. Ст. 838
10. Пікуля Т. О. Правоохоронні органи в механізмі держави України (теоретико-правові питання функціонування) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2004. 203 с.
11. Сучасні тенденції розвитку кримінальної юстиції в Україні: колективна монографія / І. Серкевич, Н. Устрицька, В. Навроцька та ін.: за ред. І Главюк, Н. Лашук. Львів: ПП «Видавництво «БОНА», 2021. 388 с.
12. Тюріна О. В. Сучасні системи правоохоронних органів (порівняльно-правове дослідження) : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2001. 184 с.
13. Фатхутдінов В. Г. Правоохоронна діяльність: природа, сутність, гуманізм (теоретико-правові та методологічні аспекти) : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01. К. : Київський національний університет внутрішніх справ, 2006. 223 с.

Тема 2. Кримінальна юстиція у механізмі протидії злочинності

2.1. Злочинність: поняття та ознаки.

Що ж являє собою злочинність у сучасному розумінні? Маємо відповіді на це питання зважаючи на суттєве реформування чинного кримінального законодавства в цій частині. 01.07.2020 року була змінена редакція статті 12 Кримінального кодексу, якою введено поняття «кримінальні правопорушення». Кримінальним правопорушенням в Україні називається суспільно небезпечне діяння, яке здійснене правопорушником. Всі без винятку кримінальні правопорушення зібрані в єдиному нормативно-правовому акті – Кримінальному кодексі. Суспільно небезпечним винним діянням в свою чергу називають юридично значиме, вольове діяння, яке заборонене законом. Діяння в свою чергу розділяють на дію або бездіяльність. Підставою кримінальної відповідальності згідно зі ст. 2 КК України, є вчинення суспільно небезпечного діяння, яке містить у собі склад кримінального правопорушення. Тобто, без складу кримінального правопорушення не може бути кримінального правопорушення. До складу кримінальних правопорушень входять об'єктивні та суб'єктивні ознаки. Існують два види кримінальних правопорушень: 1) кримінальний проступок, 2) злочин. Розглянемо детальніше чим відрізняється проступок від злочину. Кримінальний проступок – це дія або бездіяльність, передбачені кримінальним кодексом, за заподіяння якого передбачено основне покарання у виді штрафу, який не може бути більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (в перекладі на гривні 51 000 грн.) або ж будь-яке покарання, не пов'язане з позбавленням волі. В цілому, загального визначення поняття злочин кримінальним кодексом не передбачено. Передбачено лише поділ злочинів на три види: нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі злочини. Законодавець дав поняття кожному з перерахованих вище видів злочинів, на підстави чого можна вивести єдине поняття злочину. Таким чином, злочином можна вважати передбачене кримінальним кодексом України діяння (дія або бездіяльність), за вчинення якого передбачено покарання у вигляді штрафу, розмір якого може бути не менше 3 і більше 25 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк від одного року до довічного ув'язнення.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Внесені зміни у чинне кримінальне законодавство в частині класифікації кримінальних правопорушень на кримінальні проступки та злочини (нетяжкі, тяжкі, особливо тяжкі) та заміна такого поняття як «злочинна поведінка» на категорію «кримінально-протиправна поведінка» (кримінально-карана поведінка тощо), об'єктивно обумовлює в нашому аналізі використовувати саме ті категорії, які мають відношення не лише до злочинів, а й до буд-якої суспільно небезпечної поведінки, а отже кримінального правопорушення як такого. Відповідно, на нашу думку, доцільніше оперувати таким поняттям як «кримінальна протиправність» (замість «злочинність»). Проте наведення окремих доктринальних положень, які відносяться до часу оперування в доктрині права такою категорією як «злочинність», має бути здійснено відповідно до зазначених у спеціальних дослідженнях ознак. Тож використовуючи доктринальні положення та категорії у редакції першоджерел, маємо підстави їхнього редагування відповідно до чинного кримінального законодавства, що обумовлює необхідність у разі розгляду властивостей (ознак, показників тощо) злочинності як такої використовувати словосполучення «кримінальні правопорушення», «кримінально-протиправна поведінка».

В радянській криминології після її відродження визначенню злочинності спочатку не приділялося багато уваги. В першому підручнику з криминології цьому питанню був присвячений невеличкий параграф, у якому вказувалось, що злочинність містить у собі всю сукупність конкретних кримінальних правопорушень, вчинених у певний період часу в даному суспільстві, але не є простою сумою цих кримінальних правопорушень. Далі розглядалися стан, структура та динаміка злочинності. Особливо підкреслювалось, що злочинність є явищем соціальним. Майже в усіх виданих у ті часи роботах підкреслювалася соціальна природа злочинності, її історичність і класова обумовленість, розкривалися кількісні і якісні характеристики цього явища, співвідношення кримінального правопорушення і злочинності.

Ряд авторів аналізували злочинність у ширшому контексті, як вид поведінки, що відхиляється від встановлених суспільством соціальних норм. У деяких роботах злочинність пропонувалося розглядати як своєрідну систему. Для досліджень злочинності радянського періоду були характерні певні методологічні недоліки, які стримували розвиток наукових поглядів на цю проблему. Це, по-

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

перше, ідеологічна забарвленість питання про злочинність, яка і досі не зникла повною мірою і продовжує обмежувати науковий пошук, знижує ступінь об'єктивності дослідження. По-друге, мало місце переважання юридичного підходу до розгляду злочинності при недостатньому застосуванні історичного, соціологічного, економічного та соціально-психологічного методів аналізу. По-третє, для значної кількості робіт характерним є загальнотеоретичний, умоглядний погляд на злочинність, явно недостатнє використання даних статистичного аналізу, результатів кримінологічних досліджень реального стану злочинності та окремих видів кримінальних правопорушень. Сучасні кримінологічні дослідження також не відрізняються усталеною думкою з приводу поняття злочинності. Однозначна більшість авторів визначає його через призму ознак, що притаманні злочинності як явища [56]

Якщо узагальнити ті положення, в яких зазначені автори надають тлумачення головним ознакам злочинності, то маємо виокремити наступні *три основоположні ознаки* цього соціально-правового негативного явища та їхні характерні уточнення (підрівні). До речі, ці ознаки є характерними для будь-якого кримінального правопорушення, а не лише стосовно тяжких та особливо тяжких злочинів).

По-перше, злочинність – це *історично мінливе явище*, оскільки її рівень та структура залежать від особливостей соціально-економічної формації суспільства, визначення державою переліку дій, які мають розглядатися як суспільно-небезпечні і підпадати під дію кримінального закону. Цей перелік і за кількістю, і за видами (характером) залежить від особливостей історичного етапу становлення та розвитку держави та суспільства. Це означає, що це явище *виникає на певному етапі розвитку людського суспільства і завжди відтворює особливості його соціально-економічної, політичної життєдіяльності*. Разом із суспільними відносинами змінювались поняття злочинного та незлочинного (сьогодні – кримінально-протиправної та правослухняної поведінки). Стан, рівень, структура злочинності неоднакові у різних соціально-економічних формаціях, залежать від змісту причин та умов вчинення кримінальних правопорушень. Мінливість кримінальної протиправності чітко відображена в історії кримінального законодавства всіх держав. Протягом усього розвитку суспільства коло кримінальних правопорушень дуже істотно змінювалось. З ускладненням суспільних відносин збільшувалась і загальна кількість

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

видів кримінальних правопорушень, ряд діянь були декриміналізовані, а то й взагалі перестали зустрічатися, виникли нові різновиди кримінально протиправних посягань. Мінливість властива багатьом соціальним явищам, але в даному випадку вказівка на цю ознаку є однією з головних, адже злочинність є дуже чутливою щодо змін у житті суспільства і чітко відтворює їх, фактично віддзеркалюючи внутрішні соціальні процеси.

По-друге, злочинність – це, безумовно, *соціальне явище*, оскільки, вона породжується причинами та умовами, що носять соціальний характер і ступіть соціальної небезпеки діяння оцінюється саме залежно від спричиненої шкоди суспільству, державі, громадянам. Будь-яке кримінально-протиправне *діяння є антисоціальним* по суті. Це означає, що у злочинності насамперед відтворюються негативні суперечності, що існують в нашому суспільстві. Отже не можна вплинути на стан вчинення кримінальних правопорушень, на злочинність, не змінивши соціальних умов та причин, які її породжують.

Будь-яке кримінальне правопорушення (тим більш злочин) є діянням шкідливим, що завдає суспільству в цілому, конкретним його членам матеріальної, фізичної та моральної шкоди, провокує стан стресу, депресії, викликає відчуття страху. Майнова (матеріальна) шкода визначається в грошовому обчисленні, а шкода від агресивних посягань визначається в кількості випадків смерті; каліцтва; кількості робочих днів, пропущених у зв'язку з втратою працездатності потерпілими; в розмірах витрат на лікування та виплату по лікарняних листках тощо. Отже соціальним явищем злочинність є ще й тому, що являє собою вчинення частиною членів суспільства діянь, які спричиняють шкоду таким самим членам суспільства або суспільству в цілому. При чому ці діяння є найбільш небезпечними серед усіх видів людської поведінки.

Питання щодо «ціни» злочинності вимагає розглядати не тільки її пряму шкоду, але і побічну, яка обчислюється за витратами суспільства, держави на протидію їй в цілому (на утримання правоохоронних органів, навчання правоохоронців, забезпечення правоохоронної діяльності новітніми технічними засобами, кошти на утримування в місцях позбавлення волі затриманих, підозрюваних, обвинувачених, підсудних, засуджених, кошти на лікування потерпілих та відшкодування їм завданих витрат; витрати на роботу судів та адвокатів тощо).

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Об'єктивно необхідною основою існування суспільства є стандартизація людської поведінки, встановлення соціальних норм, що обмежують її різноманітність шляхом визначення видів поведінки, які є корисними для суспільства, схвалюються більшістю його членів і підтримуються ними, а також тих, які пов'язані із заподіянням шкоди членам суспільства, засуджуються ним і тягнуть застосування покарання щодо осіб, які їх вчинили. Але в жодному суспільстві, як свідчить історія, ніколи не вдавалося досягти повної стандартизації людських вчинків і виключити скоєння антисуспільних діянь. В соціології така поведінка називається такою, що відхиляється від встановлених соціальних норм. Це найбільш загальне формулювання, яке включає різні види соціальних відхилень – аморальні вчинки, порушення правил співжиття в побуті, правопорушення і, нарешті, кримінальні правопорушення. Таким чином, кримінальне праопорушення є актом поведінки людини, що порушує встановлені в суспільстві соціальні норми. Такі діяння, взяті в сукупності, шкодять суспільним відносинам, що склалися, руйнують єдність суспільства.

По-третє, злочинність є *кримінально-правовим явищем*, адже поняття «кримінальне правопорушення» є базовими та суто кримінально-правовим, оскільки лише у кримінальному законодавстві визначається вичерпний перелік діянь, вчинення яких заборонене під загрозою застосування кримінального примусу – покарання; лише порушення кримінального закону складають статистичні показники злочинності. Оскільки коло суспільно небезпечних діянь, які на певний період часу ми розглядаємо як кримінальні правопорушення визначає кримінальне законодавство, – тож і процес декриміналізації чи криміналізації окремих діянь впливає на всі показники та стан злочинності.

2.2. Кількісні та якісні показники злочинності. Латентна злочинність.

Злочинність – це не механічна сукупність, а цілісна сукупність, система кримінальних правопорушень, вчинених на певній території, у відповідний період часу. Вона має визначені системні властивості, тобто стійкі взаємозалежності злочинності у середині цілісності та з іншими зовнішніми соціальними явищами. Отже треба розрізняти злочинність у масштабі всієї держави або територіального підрозділу (область, місто, район, дільниця). Її

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

необхідно обмежувати й у часі, прив'язувати до певного відрізка, періоду часу (місяць, рік, п'ятиріччя, 10, 15, 25 років і далі). Розрізняти за якісними та характерними ознаками. Злочинність як соціальне явище має низку ознак, які відсутні у кримінальному правопорушенні, як індивідуальному акті поведінки. Ці ознаки відображаються рядом показників.

Таким чином кримінологічне дослідження має бути спрямоване на аналіз значної кількості питань, які безпосередньо, або ж опосередковано стосуються кримінальних правопорушень (тим більш – злочинів), які вчиняються на території України в певний період часу: загальний стан, динаміка, рівень та тенденції їхнього вчинення; особливості поширеності та ступеню суспільної небезпечності окремого виду діянь в конкретних умовах місця і часу; тенденції формування внутрішніх характерних (якісних) ознак злочинності (стійкість, організованість, корупційна складова, мотивація, соціальна спрямованість, соціально-територіальна поширеність тощо). Результати аналізу мають бути використані під час розробки конкретних попереджувальних заходів, удосконалення правоохоронної діяльності, попередження рецидиву кримінальних правопорушень, протидії посиленню організованих начал в злочинності.

Основою для отримання необхідних даних зазвичай є статистичні дані. Сучасний погляд на сутність та значення кримінальної статистики почав формуватися ще у XIX ст. із запровадженням регулярних статистичних спостережень щодо злочинності. Перші кримінальні статистичні звіти були складені у Франції у 1826 р. і з того часу почали регулярно друкуватися. Найчастіше у науковій та практичній діяльності використовуються наступні показники злочинності: стан, рівень (коефіцієнт), динаміка, структура, характер, географія, «ціна». Всі показники злочинності тісно пов'язані між собою та поділяються на кількісні та якісні. Якщо орієнтуватися на загальновизнані визначення цих показників у кримінологічних роботах, то маємо підкреслити наступне.

Стан злочинності – це певна кількість скоєних кримінальних правопорушень і осіб, що їх скоїли, на певній території за визначений період часу. Основою для визначення стану злочинності є кримінальна статистика. При оцінці загального стану злочинності за кримінальною статистикою необхідно мати на увазі, що загальна кількість вчинених кримінальних правопорушень зазвичай охоплює дані щодо кількості

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

вчинених кримінальних правопорушень певного виду: відповідно до ступеня його тяжкості (проступки, нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі злочини); стосовно яких повідомлено про підозру; провадження по справах яких закінчилося складанням обвинувального висновку; за вчинення яких особи були звільнені від кримінальної відповідальності за різними підставами; нерозкриті кримінальні правопорушення; припинені провадження внаслідок недоказаності участі обвинувачених у їхньому вчиненні; про кількість осіб, засуджених судами до різних видів покарань (як пов'язаних із позбавленням волі, так і не пов'язаних з позбавленням волі – штрафи, громадські або виправні роботи); кількість усіх осіб, переданих на виправлення до спеціальних установ кримінально-виконавчої системи; кількість кримінальних правопорушень та осіб, які їх вчинили, і які залишилися поза обліком і реєстрацією тощо.

Рівень (коефіцієнт) злочинності визначається із кількості кримінальних правопорушень, вчинених на тій чи іншій території з урахуванням числа мешканців за певний період часу на задане число мешканців (наприклад, на 10 чи 100 тисяч).

Коефіцієнт злочинності розраховується по формулі: $K = (K_{kp}(z) \times \text{задане число мешканців}) : Ч_n$, де –

«К» коефіцієнт вчинення кримінальних правопорушень;

« $K_{kp}(z)$ » – кількість кримінальних правопорушень;

« $Ч_n$ » – чисельність населення

Коефіцієнти дозволяють порівняти *інтенсивність (рівень)* злочинності у різних адміністративно-територіальних одиницях з різною кількістю населення, а також у різні періоди в одному й тому ж районі, області з урахуванням кількості населення.

Коефіцієнт інтенсивності злочинності розраховується за формулою:

$K_{ікпп} = (K_{kp}(z) : Ч_n) \times ЗОЧ_n$, де –

« $K_{ікпп}$ » – коефіцієнт інтенсивності злочинності;

« $K_{kp}(z)$ » – кількість кримінальних правопорушень;

« $Ч_n$ » – чисельність населення;

« $ЗОЧ_n$ » – заздалегідь обумовлена чисельність населення, з розрахунку на яку визначається коефіцієнт.

Кількісні показники злочинності мають аналізуватися у русі, у порівнянні. Набуває значення те, яких змін зазнала досліджувана сфера. Про це може свідчити такий показник як «динаміка вчинення кримінальних правопорушень»

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Динаміка вчинення кримінальних правопорушень – це зміни відповідних показників злочинності (стану, рівня, структури) за певний період часу. Оскільки злочинність розглядають як соціально-правове явище, необхідно визнати залежність даного показника від значної кількості факторів як соціального (причини та умови, що сприяють злочинності, демографічна структура населення, інші соціальні процеси і явища, такі як урбанізація, міграція), так і правового характеру (зміни кримінального законодавства, які можуть поширювати або ж звужувати сферу кримінально-протиправної поведінки).

Зазвичай визнають наступні *різновиди «динаміки»*: *поточна*, коли співставляються і порівнюються показники щодо вчинених суспільно небезпечних діянь за рік з даними за попередні роки; *системно-порівняльна* (систематична), коли аналіз здійснюється послідовно по роках, з виділенням певних періодів часу (5, 10, 20 років і більше); або ж по етапах розвитку суспільства (зміна політичної влади, економічні реформи, зміна законодавства, декриміналізація). Отже, динаміка злочинності показує, у скільки разів або на скільки відсотків певна кількість кримінальних правопорушень чи злочинців більша або менша за аналогічний показник, взятий за базу порівняння. Як базу для порівняння може бути взято показник першого року періоду, за який аналізується злочинність, або показник кожного попереднього року. У першому випадку темп зростання або зниження вираховується щодо постійної бази і називається базисним, а в другому – щодо змінної бази і називається ланцюговим. Темп зростання або зниження злочинності характеризує інтенсивність зміни її рівня за одиницю часу. Поряд із терміном «динаміка» можна зустріти у кримінологічних дослідженнях словосполучення «позитивний приріст», «негативний приріст», які відтворюють процес збільшення кількісних показників (в першому випадку), або ж навпаки – їх зниження (в другому випадку).

Дослідження динаміки злочинності, змін, яких зазнають окремі показники під впливом об'єктивних та суб'єктивних обставин має *науково-практичне значення*, оскільки дозволяє виявити тенденції та закономірності цих змін (наприклад, як змінювалися за останній рік показники щодо вчинення умисних вбивств, шахрайства, крадіжок; скільки кримінальних проваджень залишається нерозкритими; скільки засуджується до позбавлення волі осіб, які вчинили корупційні діяння тощо). Виявлені закономірності та тенденції дозволяють

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

сформулювати прогноз щодо перспектив та майбутніх особливостей кримінально-протиправної поведінки, стану розкриття та застосування відповідальності до осіб, які вчинили певні види кримінальних правопорушень. Найбільш ефективними і виправданими є прогнози на 1-3 роки. Складовою прогнозу може бути планування необхідних змін щодо кількості та якості персоналу правоохоронних органів, створення нових підрозділів чи виділення окремих ліній професійної діяльності органів системи кримінальної юстиції. Так у 1980-роках в підрозділах карного розшуку був здійснений умовний розподіл оперуповноважених за лініями роботи: корисливі кримінальні правопорушення (крадіжки, грабежі, розбої, вимагання), кримінальні правопорушення проти особи (вбивства, тілесні пошкодження, зґвалтування), незаконний обіг наркотиків (виготовлення та збут), квартирні крадіжки, угони автотранспорту та крадіжки із автомобілів. В сучасний період відбувається інтенсивний процес удосконалення системи підрозділів кримінальної юстиції. Зокрема, створені уповноважені органи з питань пробації для виконання покарань, не пов'язаних із ізоляцією особи від суспільства, для здійснення контрольних функцій за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, для надання інформації судовим органам тощо. Зазнали реформування і органи дізнання: створення та укріплення на професійній основі підрозділів дізнання спрямоване на реалізацію спрощеної форми досудового розслідування щодо кримінальних проступків.

Протягом усього історичного розвитку суспільства коло кримінальних правопорушень істотно змінювалося. В Давньоруській державі часів дії Руської Правди в якості кримінальних правопорушень виділялися «татьба» (крадіжка), розбій, вбивство, перелобство, зґвалтування. З ускладненням суспільних відносин збільшувалась і загальна кількість видів кримінальних правопорушень, починає діяти процес криміналізації: ряд діянь були декриміналізовані; одні діяння перестали зустрічатися, інші набули поширення, виникали і нові різновиди кримінально-протиправної поведінки. В період 1900-1917 рр. в Укладенні про покарання кримінальні та виправні виділялися кримінальні правопорушення проти імператора: посягання на життя царя, терористичні акти. В період 1917-1921 рр. більш актуальними були бандитизм, розбій. В період 1928-1938 рр. – викрадення державного майна: навіть збирання колосків на полі передбачало тривалі терміни позбавлення волі та

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

визнання. В період 1937-1953 рр. набули розголосу злочини проти держави: справа лікарів, які лікували Сталіна; заговори проти існуючої влади; діяльність групи троцькістів, іноземних розвідників, шпівонів, пособників; дії, спрямовані на розвал роботи окремих підприємств тощо. В період 1980-1989 рр. – незаконна індивідуальна підприємницька діяльність. В період 1985-1995 рр. – розбої, вимагання майна приватних підприємців, бандитизм. В період 1996-2008 рр. – вбивства на замовлення політичних та державних діячів, представників великого бізнесу, рейдерські захоплення (експропріація). Такий поверховий аналіз історичних особливостей злочинності свідчить про важливість якісних кримінологічних показників, в яких відтворюються особливості в першу чергу структури та характеру вчинених діянь.

Структура злочинності розкриває її внутрішній зміст, співвідношення різних груп або окремих видів кримінальних правопорушень в загальній їх кількості за певний період часу на визначеній території, виокремлених на підставі різних критеріїв та ознак (кримінально-правових, кримінологічних, соціально-демографічних та інших). Залежно від того, який критерій береться за основу під час аналізу якісних ознак певного виду злочинності в показниках структури може відтворюватися інформація щодо співвідношення кримінальних правопорушень: за ступенем їх тяжкості (кримінальні проступки, нетяжкі, тяжкі, особливо тяжкі злочини); за формою вини (умисні та необережні); за мотивацією (корислива, агресивна, агресивно-корислива, корисливо-навальницька); за кількістю вчинених діянь (первинна, повторна, рецидивна, професійна); за ступенем згуртованості та наявності попередньої змови (вчинення діяння у складі організованої групи, злочинної організації); за розділами Особливої частини Кримінального кодексу України (проти життя та здоров'я особи, статеві кримінальні правопорушення, кримінальні правопорушення проти громадського порядку та громадської безпеки та інші); за статтю злочинця (кримінально-протиправна поведінка чоловіків та жінок); за віком (кримінально-протиправна поведінка дорослих, неповнолітніх, молодих осіб – від 18 до 28-35 років, осіб зрілого віку – від 36 до 50 років, осіб похилого віку – геронтологічна злочинність); за національністю та віросповіданням (етнічна злочинність, екстремізм, релігійний сепаратизм); за сімейним становищем (домашнє насильство, побутове вбивство, діяння проти дітей); за

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

територіальною поширеністю (кримінальні правопорушення, що вчиняються у містах та сільській місцевості); за *сферами суспільного життя* та *статусом* особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (політична, економічна, службова, вулична, збройна, екологічна, корупційна, організована, терористична, військовослужбовців, правоохоронців, працівників пенітенціарної системи, білокомірцева, блакитних комірців – чиновників середньої ланки, менеджерів).

Відповідно до зазначених критеріїв в кримінології виокремлюються певні кримінологічні особливості (якісного та кількісного характеру) стосовно цілого виду однакових (тотожних) діянь. Пропонуємо розглянути особливі характеристики кримінологічного значення стосовно наступних видів злочинності.

Залежно від *впливу суб'єктивних (внутрішніх) обставин* чи *впливу зовнішнього середовища* виокремлюють *стійку* кримінально-протиправну поведінку, яка обумовлюється переважно особистісними властивостями (характеристиками) винної особи (побутові вбивства, нанесення тілесних ушкоджень, хуліганства, звалтування); та *ситуативну* суспільно небезпечну поведінку, яка визначається більш сильним впливом середовища та складною зовнішньою ситуацією (кримінально-протиправна поведінка економічного, професійного характеру, в сфері обігу наркотичних речовин, вбивства на замовлення, терористична діяльність тощо).

Територіальні та географічні розбіжності у показниках вчинення кримінальних правопорушень тісно пов'язані з рівнем соціально-економічного розвитку, з національними традиціями населення конкретних регіонів, їх звичаями, станом культурно-виховної роботи, організацією побуту і дозвілля та іншими факторами. В доктрині права відмічаються певні закономірності кримінологічного характеру: в обласних центрах вчиняється майже половина усіх кримінальних правопорушень по області, а в містах – до 70% на відміну від сільських районів; на Півдні чи Сході України рівень злочинності, пов'язаної з незаконним обігом наркотичних засобів вищий, ніж в Західних регіонах; в промислових регіонах та містах рівень економічних кримінальних правопорушень вищий, ніж в сільськогосподарських; в містах розташування великих промислових підприємств більші показники викрадень майна із цих підприємств та збуту викраденого тощо.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

За кількістю вчинених кримінальних правопорушень виокремлюють *рецидивну кримінально-протиправну поведінку* – сукупність повторних кримінальних правопорушень. В якості особливого її різновиду останнім часом виділяється *професійна злочинність* – сукупність більш тяжких кримінальних правопорушень, що вчиняються постійно, на професійній основі, з певною спеціалізацією і є для злочинця основним джерелом прибутку. Кримінальний професіоналізм – це кримінально-протиправна поведінка особливого типу, яка характеризується наявністю у злочинців відповідних спеціальних знань та навичок, необхідних для заняття злочинною діяльністю; відповідною кримінальною спеціалізацією цих осіб, що проявляється у вчиненні однотипних (зазвичай тотожних) кримінальних правопорушень; систематичним характером злочинної діяльності цих осіб; тим, що злочинна діяльність є основним джерелом прибутку. Суспільна небезпечність такої поведінки зростає (вбивства на замовлення політичних конкурентів, конкурентів по бізнесу; висока технічна оснащеність злочинця, використання якісної зброї).

Особливими характеристиками кримінально-правового та кримінологічного значення відмічається *організована злочинність*. Відповідно до кримінально-правових ознак цього виду злочинності, організованої злочинності властиві: планування злочинної діяльності; наявність стійких зв'язків між членами груп; розподіл ролей під час вчинення кримінальних правопорушень (організатори, керівники груп, виконавці, пособники, підбурювачі тощо); наявність координуючих зв'язків не лише між членами груп, але й цілими злочинними угрупованнями; наявність специфічних правил, норм поведінки; розробка заходів захисту від виявлення їх злочинної діяльності; вербування нових членів злочинних угруповань; втягнення різними засобами у кримінально-протиправну діяльність представників влади та правоохоронних органів тощо. Небезпечність цього виду кримінально-протиправної поведінки посилюється у зв'язку із тим, що для створення найбільш сприятливих умов для діяльності використовуються як власні структури з управлінськими та іншими функціями по обслуговуванню цих формувань, так і державні структури (органи влади та місцевого самоврядування, правоохоронні органи) та інститути громадянського суспільства (політичні партії та об'єднання, політичні та громадські рухи, громадські та релігійні організації).

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

За віросповіданням – виділяється кримінально-протиправна поведінка екстремістського характеру, релігійного сепаратизму (військові конфлікти в Афганістані, Чечні, Ізраїлі та Секторі Газа, Індії та Пакистані).

Всебічне вивчення та аналіз злочинності передбачають її постійне вимірювання в масштабах усієї країни і в межах окремих регіонів. Така робота має поточний і перспективний характер, що дає можливість не тільки аналізувати існуючу злочинність, а й є передумовою для її прогнозування. Первинна, початкова інформація про обсяг і внутрішній зміст злочинності отримують з даних офіційної кримінально-правової статистики, а в деяких випадках – із результатів вибіркового дослідження, заснованих на загальних положеннях згаданої науки.

Проте кримінальна статистика завжди лише приблизно відображає стан злочинності, оскільки значна частина її не реєструється. Це так звана *латентна, тобто прихована злочинність*. Без урахування латентної частини злочинності неможливо визначити реальний стан вчинення кримінальних правопорушень у суспільстві. У зв'язку з цим офіційна статистична інформація практично ніде і ніколи не відповідає дійсності.

Наявність латентної злочинності, на думку В.В. Голіни, визначена насамперед низкою обставин. [16;17] Це, зокрема: специфіка окремих видів кримінальних правопорушень, які за способом вчинення передбачають підвищену прихованість, що у свою чергу породжує труднощі їх виявлення; наявність у суспільстві професійної і особливо організованої злочинності, суб'єкти (учасники) яких ретельно маскують свою кримінально протиправну поведінку (діяльність), максимально додають своїм суспільно небезпечним діянням видимість правомірних; низький стан правосвідомості окремих верств населення, ухилення їх від своєчасного повідомлення правоохоронних органів про вчинені кримінальні правопорушення; порушення принципів і порядку ведення статистичного обліку; слабка матеріальна база реєстраційних служб правоохоронної системи; недотримання режиму законності в діяльності правоохоронних органів та ін.

Взагалі наявність латентної злочинності є одним із закономірних проявів феномену злочинності. Повністю ліквідувати латентну злочинність, на думку вченого, можна тільки разом із самою злочинністю, якщо припустити, що це б трапилося. Латентна злочинність, за деякими міжнародними підрахунками, становить

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

приблизно 60 % від практично вчинених кримінальних правопорушень. А за окремими видами злочинів цей показник коливається ще в більших межах.

Латентна злочинність – це частина кримінальних правопорушень, що були реально вчинені, але не отримали відображення в офіційній кримінальній статистиці, а отже не потрапили в поле зору правоохоронної діяльності державних органів кримінальної юстиції.

Класична кримінологія поділяє латентність на такі види: природна, штучна та гранична. Під *природною* латентністю – розуміється сукупність тих випадків, коли суспільно небезпечне діяння було вчинене, але *залишилося невідомим* правоохоронним органам (кишенькові крадіжки, зґвалтування, хуліганство у побуті, насильство в сім'ї). *Штучна* латентність – має місце тоді, коли факт кримінального правопорушення відомий, але з різних причин він *не поставлений на облік* правоохоронними органами (невеликий розмір шкоди; небажання правоохоронних органів погіршувати показники своєї професійної діяльності; небажання розслідувати окремі категорії справ, які пов'язані із складністю доведення вини особи – зґвалтування, примушування до вступу у статевий зв'язок, фактичне приховування більш тяжких кримінальних правопорушень; кваліфікація вчиненого за менш тяжкими статтями – умисне вбивство перекваліфікується на тяжкі тілесні ушкодження, що потягли смерть потерпілого, тілесні ушкодження – на побої, викрадення транспортного засобу – на угон). *Гранична* латентність – це коли факт вчинення кримінального правопорушення *не усвідомлюється* потерпілою особою (кишенькова крадіжка). В теорії кримінології виокремлюють і так звану «*сіру латентність*» – сферу вчинення кримінальних правопорушень, які *не були розкриті*, а отже особи, які їх вчинили не підлягають кримінальній відповідальності у зв'язку із недоведеністю вини.

З сучасних кримінологічних концепцій автором виокремлено більш конкретні характерні ознаки зазначених видів латентної злочинності:

1) сукупність кримінальних правопорушень, про факт вчинення яких ні правоохоронним органам, ні представникам адміністрації підприємств, установ, ні окремим громадянам нічого невідомо. Про подію знають тільки винний та його спільники, які, зрозуміло, не зацікавлені у розголошенні відомостей про це;

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

2) сукупність кримінальних правопорушень, інформація про які стала відома правоохоронним органам, але їх конкретний представник не постановляє їх на статистичний облік через наступне:

- сумлінно помиляючись або не маючи достатньої професійної підготовки, дав неправильну юридичну оцінку діянню, тобто не встановив ознак складу кримінального правопорушення,

- свідомо підмінює факт наявності складу кримінального правопорушення на адміністративне правопорушення, щоб «полегшити» роботу, що межує зі службовою недбалістю,

- вводить в оману заявника щодо наявності складу кримінального правопорушення, щоб не погіршувати статистичний показник роботи правоохоронного органу,

- приймає заяву або повідомлення, але не дає йому подальший хід через шантаж або погрози з боку підозрюваного;

- незаконно приховує вчинення кримінального правопорушення з корисливою метою або внаслідок іншої особистої зацікавленості (кумівство, давні зв'язки);

3) сукупність кримінальних правопорушень, про факт вчинення яких правоохоронним органам не повідомляє сам потерпілий;

4) сукупність кримінальних правопорушень, про факт вчинення яких знають родичі або винного або потерпілого, які не зацікавлені у кримінальному провадженні через особисті мотиви;

5) сукупність кримінальних правопорушень, факт вчинення яких відомий посадовим особам, але вони не інформують про них правоохоронні органи. Мотиви можуть варіюватися від небажання завдати шкоду престижу організації або її керівництву до бажання розібратися самостійно, щоб не було розголошу.

Серед зазначених, другий різновид латентної злочинності видається найбільш шкідливим, оскільки правоохоронні органи повинні дотримуватися принципу законності, мати належну фахову підготовку, вболівати за свій авторитет.

В кримінологічних дослідженнях пропонуються *різні методи* встановлення рівня латентної злочинності. Зокрема, виокремлюються *загальні* (виявлення громадської думки; експертна оцінка спеціалістів; вивчення спеціальних документів правоохоронних органів, фінансово-ревізійного контролю, медичних закладів), та *спеціальні* (дані, отримані на підставі проведення оперативно-розшукових заходів; аналіз динамічних рядів кримінальних

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

правопорушень; дослідження та співставлення кількісних показників за окремими напрямками діяльності правоохоронних органів, реалізації різних стадій кримінального правосуддя – від моменту фіксації інформації про вчинення діяння до застосування санкцій; системно-структурного аналізу тощо) методи виявлення латентності.

Виокремлення сутнісних особливостей різновидів латентності, маємо зауважити, що точних даних про її розмір не існує. Проте орієнтована інформація може бути отримана на підставі використання певної формули:

$L_{kp}(з) = N_{kp}(з) + H_{kp}(з) + Зв,$

де $N_{kp}(з)$ – незареєстровані кримінальні правопорушення (злочини);

$H_{kp}(з)$ – нерозкриті кримінальні правопорушення (злочини);

$Зв$ – кримінальні правопорушення, по яких не винесені обвинувальні вироки (але вони розкриті).

Проте слід зазначити, що запропонована формула є не ідеальною і викликає чимало запитань. Із усіх трьох складових, єдиний показник, який може бути встановлений на підставі системно-порівняльного аналізу статистичних даних – це нерозкриті кримінальні правопорушення. Що стосується першого, як вже йшлося безпосередньо даних про кількість незареєстрованих кримінальних правопорушень не існує. До того ж, що ми маємо відносити до кількості кримінальних правопорушень стосовно яких *не винесені обвинувальні вироки* (але вони розкриті). Адже це може охоплювати і різні випадки закриття кримінальних проваджень за недоведеністю складу кримінального правопорушення, не доведеністю вини особи, у зв'язку із звільненням особи від кримінальної відповідальності (діяння розкриті, вина доведена, проте вирок не ухвалюється тощо. Тож процес формулювання орієнтованої (більш-менш дієвої) формули обліку латентної злочинності потребує подальшого удосконалення. Проте навіть у такому виді наведена формула надає можливість визначитися із орієнтованими даними в цьому питанні.

Узагальнений аналіз кримінологічних досліджень з питань латентної злочинності доводить те, що *найвищий (високий)* рівень латентності мають кримінальні правопорушення, вчинення яких у більшості випадків відоме лише особі, яка вчинила кримінальне правопорушення та потерпілому, причому останній часто зацікавлений у приховуванні кримінального правопорушення з різних мотивів (нульовою або дуже низькою активністю з боку потерпілого характеризуються статеві

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

кримінальні правопорушення; домашнє насильство; крадіжки, грабежі, вимагання та шахрайства з незначними збитками; давання та одержання неправомірної вигоди; кримінально-протиправне збагачення; використання службових повноважень в кримінально-протиправних та корисливих цілях; ухилення від сплати податків).

Зміст діянь *середнього рівня* латентності складають, на думку кримінологів, кримінальні правопорушення, факт вчинення яких не приховується, проте не завжди є очевидним, або ж потребує складних дій досудового розслідування та доведення вини, відповідно потерпілі не звертаються у правоохоронні органи за захистом порушених прав, оскільки не вірять у можливість правоохоронних органів знайти злочинця чи доказати його вини (крадіжки, хуліганство, згвалтування, незначний збиток).

Низький рівень латентності мають очевидні резонансні кримінальні правопорушення (зазвичай, найтяжкі його види – тяжкі та особливо тяжкі злочини), інформація про які швидко розповсюджується (вбивства, розбої).

Особлива небезпечність того, що частина (до речі, доволі значна) вчинених кримінальних правопорушень (тим більш тяжких та особливо тяжких діянь – злочинів) залишається поза увагою правоохоронної діяльності органів кримінальної юстиції, відтворюється у значній кількості негативних наслідків соціально-правового та морально-етичного характеру: *викривляються уявлення про фактичні розміри* вчинених кримінальних правопорушень (їхні кількісні та якісні показники), про фактичний розмір спричиненої шкоди та її види; відповідно *не відшкодовується належним чином матеріальна, фізична та моральна шкода*, спричинена злочинцем суспільству та фізичній особі; породжується *відчуття безкарності*, що заохочує осіб продовжувати кримінально-протиправну діяльність, сприяє зростанню *рецидивної злочинності*, формуванню *стійких злочинних угруповань*, сприяє залученню неповнолітніх у злочинну діяльність; безкарність, в свою чергу, *руйнує моральні засади* суспільства, що сприяє становленню інших осіб на кримінально-протиправний шлях; значний обсяг кримінально-протиправної поведінки не попадає в сферу моніторингового аналізу, а відповідно не враховується у державних цільових програмах, концепціях, змінах законодавства; відповідно зменшується ступінь достовірності прогнозів щодо кількісних та якісних показників злочинності та визначення найбільш ефективних напрямів їх попередження.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Результатом впливу зазначених негативних наслідків є підрив авторитету правоохоронної системи держави, а отже органів кримінальної юстиції, зниження активності громадян у попередженні кримінальних правопорушень.

2.3. Стан та основні тенденції злочинності в Україні.

В умовах реформування соціального життя та економіки країни небезпечність злочинності збільшується, особливо у стратегічно важливих сферах: кредитно-фінансовій, зовнішній торгівлі, приватизації, зв'язку, валютному регулюванні, торгівлі нерухомістю, металами, зброєю та ін. Процес збільшення загрози злочинності притаманний багатьом країнам світу. За даними Четвертого огляду ООН, злочинність у світі в середньому збільшується на 5% на рік, тоді як населення збільшується на 1-1,2%.

Для з'ясування не лише сучасного стану у сфері вчинення кримінальних правопорушень (злочинності) в Україні, її кількісних та якісних (структурних) показників, а й визначення тенденцій та закономірностей у сфері протидії злочинності, пропонуємо здійснити певний *системно-правовий аналіз та порівняння статистичних даних* щодо діяльності правоохоронних органів в частині виявлення та розслідування ***кримінальних правопорушень за 2018-2022 роки.*** [33]

Маємо уточнити, що розглянути особливості тенденцій за зазначений період плануємо лише на підставі аналізу окремих структурних складових (певних характерних ознак) протидії окремим конкретним видам злочинності. При цьому, слід звернути увагу на особливості злочинності, її структури, характеру та тенденцій, що пов'язані з політичними та соціальними процесами, воєнною операцією (АТО), вищерозглянутими змінами законодавства щодо класифікації кримінальних правопорушень, а також особливим періодом – воєнним станом, при яких відбуваються зміни, які повинні враховуватися.

Як свідчить статистика, протягом **2018** року до поліції надійшло понад 8 мільйонів звернень громадян. Це удвічі більше ніж було за 5 років до цього, що свідчить про збільшення довіри до правоохоронних органів. Боротьба з *організованою злочинністю* набула пріоритету у роботі поліції. Завданням стало документування та розробка від так званих «злодіїв в законі» та лідерів організованих злочинних угруповань – до транснаціональних злочинних груп. За цей

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

рік задокументовано та припинено діяльність 254 злочинних угруповань, що є найкращим результатом за останні 5 років. За 2018 рік *зафіксовано 455,8 тисяч кримінальних правопорушень*, що на 34 тисячі менше, ніж за 2017 рік (490,3). При цьому кількість розслідуваних злочинів залишилась на тому ж рівні (198,5/198,0).

По категоріям злочинів. За результатами 2018 року зареєстровано *2012 розбійних нападів*. Це найнижча кількість скоєних злочинів за останні 6 років. Навіть у довоєнний 2013 рік кількість розбійних нападів була вищою. Розкрито таких злочинів 1512 (75%). За цей період зареєстровано *227,6 тисяч крадіжок*. Це менше ніж у 2017 році на 27 тисяч. З них розкрито 85 тисяч. На 4 тисячі, у порівнянні з попереднім роком, зменшилася кількість *грабежів*. При цьому розкрито половина таких злочинів. *Незаконне заволодіння транспортними засобами*. Якщо у 2017 році було вчинено 8,2 тисячі таких злочинів, то у 2018 році вже на 2 тисячі менше (6,2). Задокументовано 357 груп, які спеціалізувалися на угонах. Рівень розкриття поки на недостатньому рівні, але превентивно спрацювали. В цьому році маємо *1407 умисних убивств*. 9 з 10 таких злочинів розкрито (1285). Однак тут слід враховувати те, що наша держава перебуває у стані війни і люди гинуть не лише на мирній території, а й у зоні бойових дій. В умовах тривалого періоду бойових дій в АТО актуальним залишається і питання *вилучення з незаконного обігу зброї та боєприпасів*. За зазначений період поліцейські вилучили 1817 одиниць вогнепальної зброї, майже 200 тисяч набоїв та близько 2 тисяч гранат, мін і саморобних вибухових пристроїв. Протягом року підрозділом з протидії торгівлі людьми викрито 21-у (15 у 2017 році) організовану групу, *порушено 276 кримінальних проваджень за статтею 149 (Торгівля людьми) КК України*. 109 особам оголошено про підозру, визнано потерпілими в рамках кримінальних проваджень 223 людини (з них 135 – жінки, 60 – чоловіки та 28 – діти). Виявлено близько 6 тисяч злочинів, вчинених у сфері використання *високих інформаційних технологій*. Порушено 26 тисяч кримінальних проваджень, пов'язаних з *незаконним обігом наркотиків*, з них 4 тисяч – збут. Припинено діяльність 64 організованих груп, до складу яких входило більше 200 учасників, а також діяльність 184 осіб та груп, які збували наркотики через Інтернет. Вилучено більше 4 тонн наркотичних засобів та психотропних речовин. Активно велася *боротьба зі злочинами у сфері економіки*. У 2018 році викрито 1800 фактів хабарництва на суму 60,7 млн. гривень. У бюджетній сфері

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

zareєстровано 3,7 тисячі кримінальних правопорушень, з них 723 у сфері державних закупівель. З початку року відмінено 2153 конкурсних торгів на загальну суму 39,1 млрд. грн.

Упродовж **2019** року усього зареєстровано 418 тисяч кримінальних правопорушень. При цьому, розкрито 186 тисяч злочинів. Слідчі повідомили про підозру 110 тис. осіб у вчиненні ними протиправних діянь. Статистичні дані говорять про *зменшення вчинених кримінальних правопорушень*, у тому числі тяжких і особливо тяжких. Зареєстровано 142 тисячі заяв і повідомлень про вчинення *домашнього насильства*. З них більше 2 000 – надійшло від дітей. Загалом впродовж 2019 року складено 107 тис. адміністративних протоколів та розслідували більше 2 тис. злочинів, скоєних у сімейному середовищі, постановлено на облік понад 70 тис. сімейних кривдників. Визначальним є *зменшення кількості убивств та тяжких тілесних ушкоджень зі смертельними наслідками*, яких зареєстровано 1428 і 1916 відповідно. Це найменша кількість таких злочинів за роки незалежності України. За статистикою, на сьогодні розкривається 93% убивств і тяжких тілесних ушкоджень. 60% від загальної кількості скоєних кримінальних правопорушень складають *майнові злочини*, які мають найбільший суспільний резонанс. Порівняно з попередніми роками у 2019 році констатується зменшення кількості корисливо-насильницьких посягань – *розбоїв і грабежів*. Менше зафіксовано незаконних заволодінь автотранспортом, шахрайств та крадіжок, у тому числі із квартир громадян. У 2019 році було *знешкоджено 275 організованих груп* проти 258 у позаминулому. До кримінальної відповідальності притягнуто більше 1 тис. учасників цих груп, яким доведено вчинення 2,5 тис. злочинів. Співробітники підрозділів стратегічних розслідувань затримали 9 так званих «злодіїв у законі» - громадян Грузії та Росії. Цих осіб буде примусово депортовано за межі нашої держави. У 2019 році виявлено 28 тис. наркозлочинів та припинено злочинну діяльність 68 організованих груп, причетних до *незаконного обігу наркотиків*, вилучено із незаконного обігу майже 9 тон наркотиків, зокрема майже тони героїну та понад 600 кг кокаїну. Задokumentовано 421 факт збуту наркотиків з використанням мережі Інтернет. Викрито 13 організованих груп та 34 групи наркоділків, які організували схему збуту заборонених препаратів через *всесвітню мережу*, використовуючи у тому числі і популярний месенджер «Telegram».

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

У 2020 році поліція зареєструвала понад 335 тисяч кримінальних правопорушень, з яких розкрито майже 164 тисячі. Збільшено питому вагу розкриття тяжких та особливо тяжких злочинів, довівши їх до найвищих результатів з початку створення Національної поліції. Так, у 2020 році розкрито: 95% убивств; 97% нанесення тяжких тілесних ушкоджень, зокрема зі смертельними наслідками; майже 98% зґвалтувань. Збільшено розкриття тяжких та особливо тяжких злочинів до 45%. У 2020 році зменшилася кількість скоєних *майнових злочинів*. Крадіжок зареєстровано менше на 30%, грабежів – на 33%, розбоїв – на 29%. Основним нововведенням у роботі слідчих підрозділів поліції стало впровадження з 01 липня 2020 року інституту кримінальних проступків та створення підрозділів дізнання. Це дозволило забезпечити швидке розслідування нетяжких кримінальних правопорушень, а слідчі змогли зосередитися на розслідуванні тяжких та особливо тяжких злочинів, адже щомісяця направляються до суду близько 4 тисяч кримінальних проваджень про проступки, що складає майже половину від усіх скерованих до суду матеріалів. Щодо діянь, які стосуються дитячої безпеки, у 2020 році розшукали практично всіх зниклих дітей – 14 659. Переважна більшість з них самостійно покидали домівки через непорозуміння з рідними. Зареєстровано майже 3400 правопорушень, скоєних стосовно дітей, з яких 2200 розкриті та направлені до суду. *Неповнолітніми* скоєно майже 4400 кримінальних правопорушень. Трохи менше половини з них – тяжкі та особливо тяжкі, тому проблема дитячої злочинності залишається гострою. У 2020 році отримано майже 209 тисяч заяв про вчинення сімейного насильства, тобто по 570 таких повідомлень щодоби. Це на 47 % більше, ніж у 2019 році. За статистикою, найбільше з повідомленнями про домашнє насильство зверталися жінки – понад 182 тисячі. Від дітей надійшло 3400 таких звернень. Актуальною у 2020 році залишалася й *протидія організованій злочинності*. У 2020 році знешкоджено 353 організованих груп (у 2019 році – 275). До кримінальної відповідальності притягнуто майже півтори тисячі учасників цих груп, які скоїли понад 3,5 тисяч злочинів. 500 осіб узято під варту. У 2020 році було зареєстровано понад 5 тисяч кіберзлочинів, у яких вдалося оперативно затримати 106 фігурантів кримінальних проваджень, серед яких 13 педофілів. Щодо *наркозлочинності*, у 2020 році задокументовано понад 27 тисяч таких кримінальних правопорушень. Із загальної кількості зареєстрованих більше 8 тисяч фактів збуту

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

наркотиків, і практично кожен 7 – здійснювався через Інтернет. В основному – через месенджери. Перекрито 9 міжнародних каналів надходження наркотиків. А із незаконного обігу вилучено майже 6 тонн заборонених речовин, вартість яких за цінами чорного ринку сягає 2 мільярди гривень.

2021 рік був складним для України тому, що ряд чинників, серед яких фінансові, соціально-економічні, епідеміологічні, соціально-психологічні, демографічні, мали вплив на криміногенні процеси в державі. У 2021 році значні зусилля спрямовувалися на реалізацію заходів щодо запобігання поширенню пандемії COVID-19 в Україні. Держава зіткнулася з новим масовим явищем – підrobкою документів про вакцинацію та тестування на коронавірусну хворобу COVID-19. Загалом, у 2021 році поліція розпочала 2,3 тис. кримінальних проваджень як за фактами підrobки, так і використання таких фальшивих документів. Водночас, слід відзначити зменшення на 11% кількості учинених кримінальних правопорушень. Рівень злочинності в державі у порівнянні з 2020 роком знизився з 81 до 72 кримінальних правопорушень на 10 тис. населення. Окремо слід відзначити позитивну тенденцію щодо зниження на 10% кількості вчинених тяжких та на 9% – особливо тяжких злочинів. Зокрема, вчинено менше умисних вбивств (на 6%), тяжких тілесних ушкоджень (на 6%), тяжких тілесних ушкоджень, унаслідок яких сталася смерть потерпілого (на 5%), та порушень правил безпеки дорожнього руху, що спричинили смерть потерпілого (на 19%). У 2021 році констатується зменшення кількості учинених кримінальних правопорушень корисливо-насильницької спрямованості та проти власності громадян, у т.ч. пограбувань (на 35%), розбійних нападів (на 29%), крадіжок (на 18%), зокрема кишенькових (на 42%) та з помешкань (на 26%), а також незаконних заволодінь транспортними засобами (на 36%). У 2021 році спостерігаються позитивні тенденції у профілактиці злочинності серед дітей. Зокрема, зменшилася на 17% кількість дітей, які вчинили кримінальні правопорушення, а кількість протиправних діянь, які вчинили неповнолітні, скоротилася на 5%.

Наявна тенденція до збільшення загальної кількості розкритих кримінальних правопорушень, у т.ч. на 9% – тяжких та особливо тяжких видів. Водночас збільшилася питома вага окремих видів тяжких протиправних посягань на життя і здоров'я людини, за якими установлені особи зловмисників, зокрема у вчиненні умисних убивств (з 93% до 98%), тяжких тілесних ушкоджень (з 96% до 98%) та тяжких

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

тілесних ушкоджень зі смертельними наслідками (з 97% до 98%). Поряд із цим спостерігається зростання загальної кількості кримінальних правопорушень, направлених до суду з обвинувальним актом, зокрема на 8% тяжких та особливо тяжких злочинів. Зокрема, у 2021 році *викрито на 5% більше наркозлочинів*, у т.ч. на 27% більше – тяжких та особливо тяжких їх видів. Досягнуто зростання на 13% у розкритті та на 6% – у розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотиків. Виявлено на 30% більше фактів збуту наркотичних речовин, з яких майже 1,9 тис. (або кожен п'ятий) вчинено з використанням мережі Інтернет. Зросла на 36% кількість розкритих таких кримінальних правопорушень. Повідомлено про підозру 2,8 тис. наркозбувачам, що на 10 % більше ніж у 2020 році. Розслідувано на 27% більше фактів збуту наркотичних речовин. Наявна позитивна тенденція у протидії торгівлі людьми, *на 12% збільшилася кількість викритих фактів торгівлі людьми*. Як результат, удвічі зросла кількість розкритих таких злочинів та на 41% – з якими закінчено розслідування.

У сфері протидії організованій злочинності знешкоджено 428 організованих груп і злочинних організацій, що є найбільшим показником за весь час діяльності Національної поліції. Серед загальної кількості припинено діяльність 61 організованої групи (ОГ) та злочинних організацій (ЗО) з міжрегіональними зв'язками, 9 – з транснаціональними та 37 злочинних груп, сформованих на етнічній основі. Направлено до суду 62 кримінальні провадження щодо створення злочинної організації та 18 – за фактами створення бандитських угруповань. Крім того, викрито 109 ОГ та ЗО, причетних до незаконного обігу наркотиків, та 11 – причетних до незаконного обігу зброї. Задокументовано у півтора рази більше осіб, які входили до складу зазначених груп, а загальна кількість викритих злочинів, учинених у складі ОГ та ЗО, збільшилась на 16%. Протидія лідерам злочинного середовища, так званим «злодіям у законі», «кримінальним авторитетам» та іншим представникам криміналітету, які впливають на криміногенну та соціально-економічну ситуацію в регіонах і державі загалом характеризується у 2021 році повідомленням про підозру 122 особам підвищеного злочинного впливу.

Тривале ведення бойових дій в окремих районах Донецької та Луганської областей є одним із суттєвих факторів, що зумовлює значне розповсюдження зброї та вибухівки в країні і призводить до численних випадків їх незаконного накопичення, зберігання,

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

використання під час вчинення злочинів. У 2021 році викрито понад 3,9 тис. кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, незаконним виготовленням, переробкою чи ремонтом вогнепальної зброї або незаконним виготовленням бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв. Розкрито 3,5 тис. таких кримінальних правопорушень. З незаконного обігу вилучено майже 1,2 тис. одиниць вогнепальної зброї, 88,4 тис. набоїв, а також 2,2 тис. гранат, мін та боєприпасів. Одним із негативних наслідків перебування в незаконному обігу значної кількості вогнепальної зброї є вчинення у 2021 році 288 кримінальних правопорушень з її використанням, з них 257 – розкрито. Зокрема, зареєстровано 40 умисних вбивств та замахів, вчинених з використанням вогнепальної зброї та вибухових речовин. Розкрито 35 таких правопорушень.

Негативні тенденції характеризують також *кіберзлочинність*. У 2021 році *задокументовано майже вдвічі більше злочинів*, учинених з використанням високих інформаційних технологій. Зокрема, у майже півтора рази зросла динаміка реєстрації злочинів у банківській сфері та на третину – у сфері комп'ютерних систем. При цьому кількість розкритих кіберзлочинів збільшилася вдвічі. Періодичне обмеження соціальної активності громадян у зв'язку з посиленням карантину спровокувало збільшення на 42% шахрайств, пов'язаних з використанням електронно-обчислювальної техніки (ч. 3, 4 ст. 190 КК України). Розкрито понад 80% таких шахрайств.

Значного суспільного резонансу набули *повідомлення про неправдиві замінування*. Найчастіше зловмисники «мінували» приміщення навчальних закладів, лікарень, а також об'єкти транспортної та торговельної інфраструктури. Загалом, у минулому році органи поліції зафіксували майже 1,1 тис. анонімних повідомлень про знищення чи пошкодження 3,1 тис. об'єктів. За фактами анонімних повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності було розпочато *майже 700 кримінальних проваджень за ст. 259 (Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності) КК України*. За результатами вжитих заходів розкрито 226 таких злочинів, повідомлено про підозру 164 особам, які їх вчинили.

Негативні тенденції спостерігалися і в *сфері боротьби із домашнім насильством*. Загалом за 2021 рік надійшло майже 326 тис.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

заяв і повідомлень про вчинені правопорушення та інші події, пов'язані з домашнім насильством (у 2020 р. – 209 тис. заяв). Складено 147 тис. адміністративних протоколів за ст. 173-2 (Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування) КУпАП та розслідувано 4,2 тис. кримінальних проваджень за кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з домашнім насильством.

З початку збройної агресії рф у 2022 році розпочато понад 56,1 тис. кримінальних проваджень за фактами вчинення на території країни злочинів військовослужбовцями збройних сил рф, рб і їх пособниками. Серед таких злочинів: порушення законів та звичаїв війни (стаття 438 КК України) – 44,5 тис.; посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (стаття 110 КК України) – 9,2 тис.; колабораційна діяльність (стаття 111-1 КК України) – 2,2 тис.; державна зрада (стаття 111 КК України) – 106; диверсія (стаття 113 КК України) – 37; терористичний акт (стаття 258 КК України) – 18. *За підслідністю до СБУ всього передано 44,8 тис. кримінальних проваджень, направлено до суду – 285.* На сьогодні досудове розслідування триває в 9,5 тис. кримінальних провадженнях цієї категорії. У рамках документування воєнних злочинів на деокупованих територіях виявлено 3 тис. тіл загиблих, допитано 16,6 тис. місцевих жителів щодо обставин учинення в умовах воєнного стану злочинів та оглянуто 31,5 тис. пошкоджених або зруйнованих цивільних об'єктів. Приділяється підвищена увага особам, які співпрацюють з ворогом в інтересах держави-агресора. Так, за фактами колабораційної діяльності (стаття 111-1 КК України) розпочато 2230 кримінальних проваджень, у яких 454 особам повідомлено про підозру. Передано за підслідністю до інших правоохоронних органів 1063 та скеровано до суду 255 таких кримінальних проваджень.

Розпочато досудове розслідування у майже 68 тис. кримінальних провадженнях щодо вчинення майнових злочинів в умовах воєнного стану, зокрема крадіжок (65,9 тис.), грабежів (1,8 тис.) та розбоїв (356). Поліцією також вживається заходів з протидії диверсійно-розвідувальним та терористичним групам: з 24 лютого 2022 року на території держави викрито 108 диверсійно-розвідувальних груп, затримано 1885 осіб, причетних до диверсійної діяльності, з яких 1377 – передано до СБУ.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Підрозділи кіберполіції долучено до забезпечення кібероборони України та виконання завдань з кіберборотьби проти збройної агресії російських військ. Кіберполіцейські, маючи значний потенціал у галузі протидії кіберзлочинності, окрім своїх безпосередніх функцій з документування та розкриття кіберзлочинів активно залучалися до здійснення активних наступальних дій у кіберпросторі проти держави-терориста. Водночас поряд з прийняттям ряду управлінських рішень, спрямованих на протидію агресору та посилення протидії злочинності, продовжується реалізація ряду проєктів структурних перетворень.

Упродовж 2022 року слідчими Національної поліції до ЄРДР зареєстровано 259,7 тис. кримінальних правопорушень, що на 14% менше, ніж у 2021 році (303,5 тис.). Відмічається зниження кількості вчинених окремих видів кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я людей, а також проти власності, зокрема крадіжок – на 39% (зі 113,4 тис. до 69,4 тис.); пограбувань – у 2,2 рази (з 4,8 тис. до 2,2 тис.); розбійних нападів – удвічі (з 949 до 473); хуліганств – на 43% (з майже 1,9 тис. до 1,1 тис.); тяжких тілесних ушкоджень – на 6% (з 1582 до 1489); ТТУ зі смертельними наслідками – на 15% (з 480 до 410).

В той же час кількість окремих виявлених кримінальних правопорушень зросла. Так зросла на 13% (з майже 4 тис. до 4,5 тис.). кількість діянь, пов'язаних з незаконним поводженням зі зброєю, боєприпасами та вибуховими речовинами. Виявлено на 17% більше (з 28,9 тис до 33,8 тис.) наркозлочинів. З числа задокументованих збутих (9,9 тис.) наркотичних речовин 1669 – вчинено з використанням мережі Інтернет, або майже кожен шостий. Вилучено на 7% більше (з 2,5 тони до 2,6 тони) наркотичних та психотропних речовин. Зросла на 49% (з 10 тис. до 14,9 тис.) кількість викритих кримінальних правопорушень у сфері високих інформаційних технологій, зокрема пов'язаних з онлайн шахрайствами – в 2,8 рази (з 2,9 тис. до 7,9 тис.). Зареєстровано 2,6 тис. кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Викрито 7,9 тис. службових злочинів, з яких 2,1 тис. – факти отримання неправомірної вигоди.

Також, поліцією в умовах воєнного стану продовжується робота, спрямована на протидію організованій кримінальній протиправності в усіх її проявах. Так, забезпечено направлення до суду кримінальні провадження стосовно 360 організованих злочинних груп, у тому числі щодо 37 груп з міжрегіональними зв'язками, по 27 – з корумпованими зв'язками та сформованих на етнічній основі.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Задokumentовано 62 злочинні організації та припинено злочинну діяльність 5 бандугруповань. Тривають заходи по боротьбі з суб'єктами підвищеного злочинного впливу у т.ч. так званими «ворами в законі». За період воєнного стану повідомлено про підозру 64 таким суб'єктам.

Виконуючи завдання щодо забезпечення державної безпеки та реалізації Закону України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності РФ та її резидентів» Національною поліцією, спільно з НБУ, АРМА та Держфінмоніторингом, на постійній основі здійснюються заходи, спрямовані на пошук та встановлення для примусового вилучення, з мотивів суспільної необхідності, об'єктів права власності та активів російської федерації та її резидентів, як держави, яка почала повномасштабну війну проти України. Як результат, *накладено арешти на рухоме і нерухоме майно підприємств РФ на загальну суму близько 38 млрд грн.* З метою припинення впливу на українські підприємства зі сторони великого російського бізнесу, проводиться документування фактів порушень ними законодавства під час здійснення фінансово-господарської діяльності на території України. Також, спільно з ДПС України здійснюється відпрацювання представників великого бізнесу, які з метою маскування проросійських власників, використовуючи офшорні юрисдикції для виведення коштів з країни, лише тільки за період 2021-2022 роки під виглядом *запровадження схеми з повернення так би мовити удаваних позик, вивели кошти на суму понад 10 млрд грн.*

Правоохоронними органами і надалі здійснюватиметься комплекс заходів щодо реалізації проєктів розвитку, функціональної розбудови, захисту прав і свобод громадян від протиправних посягань, посилення протидії кримінальній протиправності, забезпечення публічної безпеки і порядку, надання сервісних поліцейських послуг населенню, а також виконання завдань територіальної оборони, забезпечення та здійснення заходів правового режиму воєнного стану. Не залишиться поза увагою поліції превентивна та профілактична робота з населенням, особливо в прикордонних областях та регіонах, де тимчасово розміщуються внутрішньо переміщені особи.

Розглянуті дані дозволяють виділити ***загальні тенденції протидії злочинності за 2018-2022 роки.*** Маємо відмітити суттєві результати щодо: виявлення та припинення фактів *розповсюдження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та*

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

прекурсорів безконтактним шляхом з використанням мережі Інтернет; в протидії *незаконному обігу вогнепальної зброї та вибухових речовин*; у сфері підвищення ефективності запобігання майновим кримінальними правопорушенням, кримінальним проявам, пов'язаним із *посяганням на майно громадян* (крадіжки з квартир та іншого житла, кишенькові крадіжки, шахрайства, грабежі); щодо попередження *домашнього насильства*; у боротьбі з *кіберзлочинністю* (протидія кримінальним правопорушенням, вчиненим у сфері високих інформаційних технологій, в першу чергу – шахрайствам в мережі Інтернет, з банківськими картами, створення безпечного кіберпростору).

На окрему увагу заслуговує *стан протидії організованим злочинним угрупованням*. На підставі аналізу статистичних даних виникають підстави до певних міркувань про необхідність передбачення певної інформації, а саме : щодо результатів судового розгляду, де б за обвинувальними вироком суду підтвердився факт вчинення кримінального правопорушення саме в складі ОЗГ і ЗО; щодо кількості виправданих судами осіб у таких провадженнях, осіб, щодо яких такі провадження закриті прокурорами за реабілітуючими підставами на стадії досудового розслідування; в скількох провадженнях у суді не підтвердилася попередня кваліфікація кримінального правопорушення; в скількох із них суд не знайшов підтвердження вчинення кримінального правопорушення саме в організованих формах (ОЗГ чи ЗО). Отримати відповідь на ці питання зараз не вдається, оскільки офіційна статистика ГПУ не містить такої інформації.

Звертає на себе увагу той факт, що НАБУ в основному виявляє й розслідує прості форми корупції, точніше одиночні факти, а боротьба із корупцією саме в організованих формах, в яких вона й існує в переважній більшості, фактично не ведеться.

Викликом сьогодення є воєнні злочини. Сьогодні проблемними є питання, що пов'язані з кримінальною відповідальністю за воєнні злочини. Особливо це стосується тимчасово окупованих територій України.

Небезпечними тенденціями були і залишаються «перетікання» проваджень у цей звітний період з минулих років, особливо це стосується кримінальних правопорушень найбільш суспільно небезпечних категорій (тяжких і особливо тяжких), які залишились нерозкритими, а особи, які їх вчинили, не встановленими і не

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

притягнутими до кримінальної відповідальності, і не покараними. Відповідно *не відшкодовується значна матеріальна, фізична та моральна шкода, процвітає безкарність, погіршення правової культури населення, а отже формуються причини та умови для вчинення кримінально-протиправної поведінки.*

2.4. Органи кримінальної юстиції як суб'єкти протидії злочинності. Механізм протидії.

Суб'єкти запобігання злочинності – це державні органи, громадські організації, соціальні групи, службові особи, громадяни, які спрямовують свою діяльність на розроблення та реалізацію заходів, пов'язаних з попередженням, обмеженням, усуненням криміногенних явищ та процесів, що породжують злочинність, у зв'язку з чим мають певні права, обов'язки і несуть відповідальність.

Отже, зміст запобіжної діяльності зазначених суб'єктів може бути доволі різним: від визначення основних напрямів, завдань, форм цієї діяльності, правового регулювання та координації до безпосереднього виконання дій, пов'язаних із відверненням, припиненням кримінальних правопорушень, а у разі їх вчинення, з виявленням діяння та особи, яка його вчинила, вирішенням питання щодо її відповідальності за вчинене. Тож до системи суб'єктів запобіжної діяльності можемо віднести певну кількість юридичних та фізичних осіб, які внаслідок своїх повноважень, соціального статусу або громадянського обов'язку виконують дану роботу. Це законодавчі органи, органи виконавчої і судової влади, органи державного і господарського управління, культурно-виховні, навчальні заклади, адміністрації установ, підприємств, фірм, трудові колективи, громадські організації і товариства, охоронні та приватні розшукові установи, сім'я, громадяни.

В кримінологічних дослідженнях пропонується у якості одного із критеріїв класифікації такої значної кількості суб'єктів здійснювати на підставі того чи є діяльність щодо протидії (запобігання) кримінальним правопорушенням безпосередньо одним із основних завдань функціонування (діяльності) розглядуваного суб'єкта. Відповідно розглядати загальне і індивідуальне попередження у формах неспецифічної та специфічної профілактичної діяльності. Відповідно виокремлюються неспецифічні та специфічні суб'єкти протидії вчиненню кримінальних правопорушень

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

(злочинності). [32]

До *неспецифічних суб'єктів* протидії відносяться інституції і особи, діяльність яких безпосередньо не пов'язана із протидією вчиненню кримінальних правопорушень, але може мати антикриміногенні наслідки (наприклад, органи державної влади і управління, Верховна Рада, Президент, Кабінет Міністрів, міністерства і відомства та їх органи, місцеві органи державної адміністрації, органи місцевого самоврядування, недержавні інституції – об'єднання громадян, релігійні організації і т.п.

До *специфічних суб'єктів* відносяться інституції і особи, діяльність яких безпосередньо спрямована на протидію злочинності (наприклад, правоохоронні органи, прокуратура, суд тощо, які зобов'язані виявляти причини і умови, що обумовлюють кримінально-протиправну поведінку людини. Підвидом специфічних суб'єктів протидії кримінально-протиправній поведінці є також органи, які не є органами кримінальної репресії, а отже правосуб'єктність яких не передбачає застосування заходів примусу (різні координуючі комітети та комісії відповідного спрямування, спеціальні фонди, служби у справах неповнолітніх, тощо).

Пропонуємо більш конкретно зупинитися на змісті, сутності, особливостях застосування заходів протидії кримінальним правопорушенням тими суб'єктами, які відносяться до системи органів кримінальної юстиції, відповідно зорієнтовані на виконання правоохоронних функцій.

Органи прокуратури. Основними напрямками діяльності прокуратури у розглядуваній сфері є: кримінологічний аналіз стану, структури та динаміки злочинності; участь у комплексному плануванні та розробці заходів щодо запобігання злочинності; виявлення та запобігання негативним явищам і процесам, які породжують злочинність; контроль за виконанням правоохоронними органами заходів щодо усунення причин і умов, які сприяли вчиненню конкретного кримінального правопорушення, координація запобіжної діяльності; активізація діяльності громадськості із запобігання кримінальним правопорушенням; організація роботи з кримінологічної поінформованості населення про стан, динаміку, характер вчинюваних кримінальних правопорушень.

Органи дізнання і досудового розслідування. Слідча профілактика – це спеціальний вид діяльності органів досудового розслідування – органів, що здійснюють дізнання та досудове слідство

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

(слідчі підрозділи органів Національної поліції, Служби безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів державного бюро розслідування, органів Державної кримінально-виконавчої служби), підрозділи детективів, підрозділи внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, спрямована на недопущення вчинення нових кримінальних правопорушень. За попереднім кримінально-процесуальним законодавством для реалізації слідчої профілактики у нормах закону передбачався обов'язок органів дізнання і досудового розслідування виявляти причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, вживати заходів щодо їх усунення шляхом внесення у відповідні державні органи, організації, посадовим особам подання про вжиття заходів щодо усунення цих причин і умов (статті 23-23¹ КПК України 1961 р.). За новим КПК України (2012р.) такого нормативного обов'язку немає. Але це не означає відсутності слідчої профілактики. Органи дізнання і досудового розслідування вимушені встановлювати причини й умови конкретного кримінального правопорушення. Інакше неможливо правильно кваліфікувати діяння, визначити мотив кримінального правопорушення та ін.

Так саме під час слідчих дій, при встановленні причин і умов учинення кримінального правопорушення слідчі одержують інформацію: про антигромадську спрямованість особи, ступінь її криміногенної ураженості; сукупність істотних зовнішніх обставин, які вплинули на формування та прийняття кримінально-протиправного рішення; про конкретну життєву ситуацію, в якій знаходилася особа перед вчиненням кримінального правопорушення; наявність криміногенних рис у підозрюваній особі; окремі недоліки у діяльності державних установ, фірм, господарських організацій, навчальних закладів, конкретних службовців і громадян, які об'єктивно сприяли вчиненню кримінального правопорушення або полегшували настання кримінально-протиправного результату.

Служба безпеки України забезпечує державну безпеку України. На неї покладається захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спецслужб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб. Крім того до завдань СБУ належать також спеціально-

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

кримінологічне запобігання злочинам проти миру і безпеки, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та інших злочинних посягань, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Митні органи України. Ці органи здійснюють широкомасштабну діяльність щодо спеціально-кримінологічного запобігання таким правопорушенням, як контрабанда, умисне ухилення від сплати митних зборів, незаконний експорт товарів (коштовностей, наркотиків, зброї, предметів художньої, історичної і археологічної цінності, військової техніки та ін.).

Органи охорони державного кордону. Одним із напрямів їх діяльності є запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з порушеннями режиму державного кордону країни. Разом з іншими правоохоронними органами України вони здійснюють оперативно-розшукову діяльність, вживають заходів щодо недопущення нелегального переходу, переїзду правопорушниками державного кордону України, у необхідних випадках їх адміністративного затримання, особистого догляду, а також транспортних засобів, запобігання та припинення незаконного переходу кордону.

Державна податкова служба України. До спеціально-кримінологічного запобігання можна віднести здійснення контролю за додержанням податкового законодавства, роз'яснення законодавства з питань оподаткування серед платників податків, запобігання кримінальним правопорушенням, віднесеним до податкової компетенції, розкриття, припинення, розслідування та провадження у справах про кримінальні та адміністративні правопорушення.

Органи і установи виконання покарань. Державна кримінально-виконавча служба України реалізує державну політику у сфері виконання покарань, призначених судом. Запобігання злочинності у місцях позбавлення волі може бути у двох формах: загальне та індивідуальне. Загальне запобігання – це діяльність установ виконання покарань (УВП) у взаємодії з іншими державними органами і громадськими організаціями щодо виявлення та усунення обставин, які сприяють рецидиву кримінальних правопорушень з боку засуджених. Заходи такого характеру носять доволі різноманітний характер і можуть мати суто правове, соціально-економічне, освітнє, професійне, психолого-педагогічне спрямування. Передбачають виявлення засуджених, схильних до вчинення кримінальних правопорушень під час відбування покарання. Тісна взаємодія з

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

територіальними органами внутрішніх справ і громадськістю, взаємна поінформованість дозволяють здійснювати засоби виправлення, ресоціалізації та адаптації засуджених.

Запобігання рецидиву кримінальних правопорушень при виконанні *покарань, не пов'язаних з позбавленням волі*, передбачає: створення обстановки, яка виключала б можливість вчинення кримінального правопорушення, порушення трудової дисципліни і правил поведінки, проживання та ресстрації; поставлення на профілактичний облік криміногенних осіб; надання допомоги адміністрації, громадським організаціям у здійсненні контролю за поведінкою засуджених на роботі тощо.

Певну роль у запобіганні рецидиву кримінальних правопорушень відіграють центри реабілітації та адаптації засуджених, які відбули покарання. Основне завдання таких центрів – допомогти особам, які повернулися з місць позбавлення волі, працевлаштуватися, вирішити питання з житлом, сім'єю, пристосуватися до нормального життя. Тим самим такі центри запобігають рецидиву кримінальних правопорушень, сприяють руйнуванню кримінальної субкультури.

Судові органи. Основними напрямками запобіжної роботи суду є: виявлення і усунення причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення; здійснення виховно-профілактичної функції; підвищення запобіжної активності громадян. При встановленні під час розгляду кримінального провадження причин і умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, суд може певним чином реагувати на питання щодо вжиття заходів по їх усуненню. Але це не процесуальний обов'язок суду як було раніше. Виховно-профілактична функція суду полягає у формуванні правової та моральної свідомості населення, поваги до закону (права), культури правовідносин, переконаності у невідворотності і справедливості покарання за вчинене діяння. Ця функція здійснюється судом у процесі судового розгляду справи, при виїзних сесіях суду, використанні суддями засобів масової інформації та ін.

Шляхи підвищення судом запобіжної активності громадськості є різноманітними і можуть включати: клопотання про передачу на поруки трудовому колективу чи громадській організації особи, яка вчинила кримінальний проступок чи нетяжкий злочин; клопотання про доцільність виправлення винної особи без позбавлення волі;

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

правову допомогу громадським організаціям; участь громадськості у судочинстві та ін.

Органи юстиції. Міністерство юстиції України є провідним органом у системі центральних органів виконавчої влади в забезпеченні реалізації державної правової політики, правової експертизи проєктів нормативних актів, державної реєстрації та систематизації законодавства України, координації нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади та роботи з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, захисту прав і свобод людини, розвитку правової інформатизації, формуванні у громадян правового світогляду тощо. Здійснюючи організаційне керівництво і контрольно-ревізійні функції, органи юстиції спрямовують і стимулюють запобіжну діяльність підлеглих органів (департаменту нотаріату та ліцензування юридичної практики, державної виконавчої служби).

Адвокатура. У правовій державі невід'ємною складовою частиною системи захисту особи, її конституційних прав і свобод є адвокатура. Органи адвокатури у межах своїх професійних завдань і компетенції здійснюють процесуальну і позапроцесуальну діяльність щодо запобігання злочинності. Профілактична робота адвокатів по кримінальним провадженням полягає у виявленні при розгляді справ тих криміногенних обставин, які створили причини і умови для вчинення протиправних дій або ж зможуть знову спровокувати (сприяти) вчиненню суспільно небезпечного діяння. Позапроцесуальна профілактична діяльність адвокатури може здійснюватися у формі: шефства над колишнім підзахисним, надання йому допомоги у працевлаштуванні, у вирішенні питань житлового та побутового влаштування, участь у кримінологічній і правовій поінформованості населення тощо.

Зазначене вище свідчить про існування доволі складної системи органів, які мають право, або ж зобов'язані здійснювати протидію фактам вчинення кримінальних правопорушень. У зв'язку із чим на увагу заслуговує науковий підхід *Бандурки О.М., Гладкової Є.О, Литвинова О.М., згідно якого різнорівнева система суб'єктів протидії злочинності розглядається як корпорація, що має складну ієрархічну структуру, має поєднувати суперечливі інтереси, існувати та функціонувати у доволі конкурентному середовищі. З одного боку, суб'єкти протидії кримінальної протиправності утворюють цілісну у функціональному й організаційному плані систему, з'єднану*

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

спільністю мети та єдністю управління в сфері протидії вчиненню кримінальних правопорушень (злочинності). Проте, з іншого боку, багатогранність виконуваних завдань із забезпечення безпеки, попередження, профілактики, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, ієрархічне багаторівневе співвідношення елементів даної системи (конкретних органів) під час виконання цих завдань обумовлюють складність цієї системи. Це, в свою чергу, доводить, що суб'єкт протидії кримінально-протиправній поведінці – це корпоративне утворення, організація галузевого масштабу. І визначення корпорації може бути застосовано як до усієї системи, так і до окремого суб'єкта в тому плані, що вони самі є об'єднанням первинних організацій (більш нижчого рівня): департаментів, управлінь, служб, різних допоміжних підрозділів. [15]

Тож це *різновид соціальної системи великої різноманітності, найвищого ступеня складності*, що перебуває в постійному розвитку, і для вивчення якої потрібні аналіз усіх видів і форм відносин, що створюють конкретну суспільну формацію, а також дослідження законів її функціонування. Ефективність цієї системи - як цілеспрямованої діяльності системи корпоративних державних органів прямо залежить від якості її організаційного забезпечення, застосування оптимальних форм і методів у їх діяльності та забезпечення злагодженої взаємодії всіх її елементів. Нормативно-правове забезпечення діяльності суб'єктів протидії кримінальної протиправності являє собою створення умов для реалізації цими суб'єктами своїх прав та обов'язків через сукупність правових засобів (норм права, правовідносин, актів реалізації), явищ (правосвідомість, правову культуру, правові принципи, ідеї), а також правове регулювання та вплив. Велике значення для діяльності правоохоронної корпорації має включення до її складу установ та організацій, що забезпечують їх інноваційний розвиток, – організації великих науково-дослідних центрів і потужних освітніх установ. Діяльність науково-дослідних комплексів призводить до створення та зростання нематеріальних активів корпорацій.

У якості недоліків та проблем діяльності правоохоронної корпорації у сфері протидії вчиненню кримінальним правопорушенням (злочинам) прибічники розглядуваної позиції визначають, зокрема: не належний рівень взаємозв'язку між елементами корпорації, роз'єднаність та суперечливість у виконанні конкретних завдань, що доволі шкідливо в умовах сучасної

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

криміногенної ситуації; гіпертрофована роль правоохоронних органів, що призвело до часткової втрати суспільством можливості контролювати їх діяльність; використання окремими представниками правоохоронного апарату надані їм права в своїх корисливих інтересах, на користь структур (суто корпоративних інтересів), а не в інтересах держави; відсутність чітких та обґрунтованих критеріїв змін структури органу, доцільної чисельності персоналу, розмежування функцій; не належне законодавче забезпечення інформаційної прозорості процесу ухвалення рішень органів влади, використання ними бюджетних коштів тощо.

Невід'ємною складовою розглядуваного питання є проблема *механізму протидії злочинності з боку зазначених вище органів кримінальної юстиції (поняття, ознаки, заходи протидії)*.

Об'єктивно необхідною основою існування суспільства є стандартизація людської поведінки, встановлення соціальних норм, що обмежують її різноманітність шляхом визначення видів поведінки, які є корисними для суспільства, схвалюються більшістю його членів і підтримуються ними, а також тих, які пов'язані із заподіянням шкоди членам суспільства, засуджуються ним і передбачають застосування покарання до осіб, які їх вчинили. Але в жодному суспільстві, як свідчить історія, ніколи не вдавалося досягти повної стандартизації людських вчинків і виключити вчинення антисуспільних діянь. В соціології така поведінка називається такою, що відхиляється від встановлених соціальних норм. Це найбільш загальне формулювання, яке включає різні види соціальних відхилень – аморальні вчинки, порушення правил співжиття в побуті, правопорушення і, нарешті, кримінальні правопорушення. Кримінальне правопорушення (тим більш його найнебезпечніший вид – злочин) є актом поведінки людини, що порушує встановлені в суспільстві соціальні норми, шкодять суспільним відносинам, руйнують єдність суспільства. Жодне суспільство, не залежно від жодних факторів, не може викоринити злочинність повністю. Оскільки доволі часто причини та умови кримінально-протиправної поведінки зумовлені природними властивостями волі і свідомості людини, її здатністю та схильністю до вибору певної поведінки (підчас неправомірної, обумовленої наявністю обставин об'єктивного та суб'єктивного характеру), маємо визнати, що практично неможливо повністю усунути криміногенні фактори (особливо суб'єктивні), які породжують кримінально-протиправну поведінку конкретної особи і злочинність цілому.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Проте може протидіяти їм належним чином. Відповідно до розвитку самого суспільства змінюються та удосконалюються і засоби протидії (механізм протидії) злочинності. Чим цивілізованіше суспільство, тим цивілізованіші і засоби протидії кримінальним правопорушенням. При цьому загально визнаним та основоположним є те, що контроль над злочинністю буде вважатися належним, якщо він не перешкоджатиме свободі та демократичному розвитку суспільства. Певних висновків в даному питанні можна дійти на підставі аналізу змісту більшості сучасних підручників з Кримінології. Оскільки причини і умови вчинення кримінальних правопорушень діють як певна криміногенна система, то і *протидія їм повинна мати характер певної антикриміногенної системи*, а, отже, складатися із певних елементів: *попередження (запобігання, профілактика)*; кримінальної *репресії (примусу) як виду кримінально-правового реагування* держави на факт безпосереднього вчинення кримінального правопорушення.

Щодо першого елементу протидії. Попередження (запобігання, профілактика) злочинності відтворюється у двох видах – 1) *загальному попередженні* (усунення причин і умов злочинності в суспільстві); 2) *індивідуальному попередженні* – усунення причин і умов, що породжують конкретні кримінальні правопорушення на рівні конкретних життєвих обставин і конкретної життєвої ситуації. У свою чергу, загальне і індивідуальне попередження здійснюється у формах неспецифічної та специфічної профілактичної діяльності. Неспецифічна профілактична діяльність – це діяльність, яка спеціально не спрямована на протидію кримінальним правопорушенням, але своїм наслідком може мати антикриміногенний ефект. *Специфічна профілактична діяльність* - це діяльність спеціально уповноважених органів, що безпосередньо спрямована на протидію злочинності. Ця діяльність може полягати у запобіганні кримінальним правопорушенням (системі дій, спрямованих на перешкодження здійсненню кримінально-протиправного наміру конкретною особою до початку посягання на стадіях виявлення умислу або готування до кримінального правопорушення); у припиненні кримінальних правопорушень (діях, спрямованих на припинення вже розпочатої кримінально-протиправної діяльності та відвернення кримінально-протиправних наслідків; у охоронній діяльності (охороні тих чи інших об'єктів від кримінально-протиправних посягань).

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Застосування кримінальної *репресії (примусу)* як виду кримінально-правового реагування держави на факт безпосереднього вчинення кримінального правопорушення є відтворенням профілактичної та правоохоронної сутності кримінального правосуддя як такого, різних його стадій, відповідно діяльності системи органів кримінальної юстиції. Зазначене свідчить на користь того, що протидія вчиненню кримінально-протиправній поведінці – це діяльність, спрямована на усунення дії *криміногенних факторів* як шляхом реагування на самі ці фактори (причини та умови), так і реагування на вчинене кримінальне правопорушення. Отже умовно слід вирізнити дві форми протидії кримінальним правопорушенням (злочинності): *реагування на криміногенні фактори*, що формують особистість особи, що вчинила кримінальне правопорушення, та сприяють його вчиненню (попередження, або ж профілактика); безпосереднє реагування на факт вчинення кримінального правопорушення (каральна діяльність, кримінальна репресія).

Оскільки сучасна кримінологія поки що не виробила досконалої концепції протидії злочинності, пропонуємо розглянути це питання на тлі специфічних ознак сучасних кримінологічних концепцій оцінювання особливостей сучасного стану та тенденцій злочинності, а отже і формування особливої системи заходів протидії цим негативним явищам. В доктрині права кримінологічного спрямування обговорюється різні теоретичні концепції засобів протидії кримінально-протиправній поведінці. Серед яких на увагу заслуговують наступні.

До *важливих заходів протидії* відносять «*підприємництво*» та «*просвітництво*». Основними природними культуризуючими засобами, що діють проти причин і умов, які формують особистість злочинця, є: 1) здорове, узгоджене з законами природи підприємництво; 2) натуралістичне і релігійне просвітництво. *На думку окремих вчених* підприємництво є тим каналом, через який у людини формується здоровий глузд, нормальна добродісна поведінка, форма волі і свідомості людини. Підприємництво разом з просвітництвом можуть стати основними природними засобами попередження (профілактики) злочинності, оскільки заняття ними змушує людину узгоджувати свою волю і свідомість із законами природи і діяти за цими законами. Підприємництво є природним конкурентом злочинності, однією з умов ефективності кримінальної репресії щодо винних осіб, а отже спроможне сприяти контролю над злочинністю. [81]

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Свого часу у Інституті держави і права НАН України розроблялася так звана підприємницько-репресивна модель протидії злочинності 2-х типів: злочинність суспільств, що мають так званий цивілізований ринок, і в якому вигідно бути чесним підприємцем; злочинність суспільств, що не мають такого ринку. Оскільки в Україні на сьогодні лише формуються цивілізовані умови функціонування ринку, то і маємо ознаки кримінально-протиправної поведінки другого типу. Тож відповідно до даної концепції саме розвиток цивілізованого ринку в Україні сприятиме формуванню природних меж злочинності та створенню умов для адекватного реагування з боку держави на стан, структуру та динаміку злочинності.

Найновітнішою, сучасною моделлю протидії злочинності на Заході є, так звана, *модель «розбитих вікон»*. Вона полягає у тому, що для того, щоб не скоювались кримінальні правопорушення, треба якнайактивніше протидіяти будь-яким дрібним правопорушенням і проступкам, проявам безкультур'я як в побуті, так і в громадських місцях. Ця модель знайшла експериментальне підтвердження в Нью-Йорку в 1997 році. Модель «розбитих вікон» та її експериментальна перевірка підтверджують культуроцентричну концепцію злочинності, або, образно, концепцію формування «здорового глузду». [57]

Питання для самоконтролю

1. Надайте визначення поняття кримінальної протиправності та її видів.
2. Охарактеризуйте основні ознаки злочинності як соціально негативного явища.
3. Визначте основні види злочинності та критерії їх виділення.
4. Проаналізуйте кількісні показники злочинності.
5. Окресліть якісні показники злочинності.
6. Визначте поняття та види латентної злочинності.
7. Охарактеризуйте рівні латентності.
8. Виділіть основні тенденції злочинності в Україні на сучасному етапі.
9. Охарактеризуйте поняття та форми протидії кримінальним правопорушенням.
10. Визначте суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням.

Рекомендована література

1. Артеменко О.М. Кількісні та якісні показники злочинів проти порядку проходження військової служби. *Вісник Кримінологічної асоціації України № 3 (17): збірник наукових праць* [редкол. О. М. Артеменко (голов. ред.) та ін.]. Харків : ХНУВС, 2017. С. 200-209.
2. Бандурка О.М., Литвинов О.М. Механізм злочинної поведінки. *Вісник Кримінологічної асоціації України № 3 (14): збірник наукових праць* [редкол. О. М. Бандурка (голов. ред.) та ін.]. Харків: ХНУВС, 2016. 110-120 С.
3. Бесчастний В.М. Кримінологічне забезпечення протидії злочинності в Україні : монографія. Харків, 2017. 360 с.
4. Голіна В.В., Головкін Б.М. Кримінологія: Загальна та Особлива частина. Навчальний посібник. Х.: Право, 2014. 513 с.
5. Дрьомін В.М. Кримінологія. Навчально-методичний посібник/ В.М. Дрьомін, Ж.В. Мандриченко, Т.В. Мельничук, Ю.О. Стрелковська, А.І.
6. Марчук, А.М. Ізовіта, С.А. Ілько, Н.О. Федчун, В.Я. Цитряк. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. 144 с.
7. Іщук О.С. Структурні рівні організації кримінологічної діяльності. *Вісник Кримінологічної асоціації України № 2 (13): збірник наукових праць* [редкол. О.С. Іщук (голов. ред.) та ін.]. Харків: ХНУВС, 2016. С. 109-119.
8. Запобігання правопорушенням у місцях позбавлення волі./О.М. Джужа., В.В. Василевич., О.Г. Колб., В.П. Захаров та ін.: Навчальний посібник. Луцьк, 2010. 543 с.
9. Керопян А.А., Кулик К.Д. Віктимологічна характеристика жертви злочинів проти статевої недоторканості [Електронний ресурс]. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 299-302. – Режим доступу: http://www.par.in.ua/5_2017/90.pdf.
10. Колодяжний М.Г. Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України № 1 (15): збірник наукових праць* [редкол. М.Г. Колодяжний (голов. ред.) та ін.]. Харків: ХНУВС, 2017. 93-100 С.
11. Кримінологія : підручник / В.С. Ковальський, Г.С. Семаков, О.М. Костенко. К.: Юрінком Інтер, 2017. 344 с.
12. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів; за заг. ред. О.М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 538 с. 23.
13. Кримінологія. Академічний курс/ Кол. авторів; за заг. ред. О.М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 538 с.
13. Кримінологія: підручник/[Б.М.Головкін, В.В.Голіна, ОВ.Лисосед, А.А.Бабенко та ін]; за ред.. Б.М.Головкіна. Харків. Право, 2020. 384 с.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

14. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (Пенітенціарна кримінологія): посібник / за ред. О.М. Джужі. – К.: НАВС, 2013. – 620 с.
15. Кримінологія: підручник/ заг. ред. І.Г. Богатирьова, В.В. Топчія. Київ: ВД Дакор, 2018. 352 с.
16. Кулик К.Д., Земська Ю.О. Взаємодія жертви та злочинця у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканості особи [Електронний ресурс]. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 306-309. Режим доступу: http://www.pap.in.ua/5_2017/92.pdf.
17. Кулик К.Д. Загальносоціальне запобігання розбещенню неповнолітніх в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 44, т. 2. С. 88-93.
18. Кулик К.Д. Спеціально-кримінологічне запобігання розбещенню неповнолітніх в Україні. *Право і суспільство*. 2017. № 3. ч. 2. С. 187-193.
19. Литвинов О.М., Гладкова Є.О. Кримінологічна футурологія: постановка проблеми. *Вісник Кримінологічної асоціації України: зб. наук. праць*. № 2 (23). 2020. С. 129-137.
20. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого часу»: наукові розвідки. Харків : «Право», 2021. 272 с.
21. Профілактика злочинів: Підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич О. Ф. Гіда та ін.; За заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужі. К.: Атіка, 2011. 720 с.
22. Свірін М.О. Запобігання підрозділами Національної поліції злочинам, пов'язаним з незаконним обігом зброї. *Вісник ЛДУВС*. 2016. № 4. С. 251-260.
23. Сідей О.В. Дискурсивний простір злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України № 1 (12): збірник наукових праць* [редкол. О. В. Сідей (голов. ред.) та ін.]. Харків : ХНУВС, 2016. С. 102-109.
24. Сметаніна Н.В. Кримінологічна характеристика злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми в умовах гібридної війни / Н.В. Сметаніна, Є.С. Манагарова. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 1. С. 209-212.
25. Шевченко Т.В. Сутність кримінологічної характеристики злочинності та запобігання їй. *Науковий вісник ДДУВС*. 2017. № 2. С. 273-280.
26. Шмаленя С. В. Приоритетні напрями протидії організованій злочинності в Україні. *Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації*: зб. тез доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті члена Правління Кримінол. асоц. України, проф. Тетяни Андріївни Денисової (м. Харків, 16 квіт. 2021 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2021. С. 168–171.

Тема 3. Кримінальне судочинство України.

3.1. *Поняття кримінального судочинства.*

Кримінальне судочинство - це діяльність сторін кримінального провадження, слідчого судді, суду, а також інших суб'єктів, що залучаються до цієї процесуальної діяльності з метою виконання завдань кримінального провадження.

Кримінальний процес в Україні є *важливою складовою системою правосуддя і має свої визначені основні риси.* Основними рисами кримінального процесу в Україні є: презумпція невинуватості; судовий контроль (правоохоронні органи та прокуратура підлягають судовому нагляду, а суд визначає законність та обґрунтованість процесуальних дій та процесуальних рішень); гарантії прав та свобод учасників кримінального процесу (кримінальний процес в Україні надає широкий спектр цих гарантій); кримінальне провадження чітко поділяється на відповідні стадії; у кримінальному процесі передбачені можливості оскарження дій, рішень, бездіяльності слідчого, прокурора, слідчого судді, а також судових рішень. Це лише загальний опис основних рис кримінального процесу в Україні. Конкретні деталі та процедури можуть відрізнятися залежно від конкретної ситуації та законодавства, що діє на даний момент.

Відповідно до ст. 2 КПК України *завданнями кримінального провадження* є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Аналіз цієї норми вказує, що законодавець визначив системно завдання кримінального провадження – від загального до конкретного.

У 2012 році відбулося реформування кримінального процесу, що пов'язане із прийняттям та набуттям чинності новим (на той

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

момент) КПК України. Його норми суттєво відрізняються від чинного до того часу КПК України 1960 року. Вони увібрали в себе як риси, характерні для романо-германської, так і для англо-американських правових систем, адаптовані для вітчизняного правового досвіду. Чинний *Кримінальний процесуальний кодекс України* – це систематизований збір правових норм, які у своїй сукупності регулюють весь процес кримінального судочинства в цілому та окремі його частини, етапи, стадії, інститути.

У п. 10 ст. 3 КПК України визначено, що *кримінальне провадження - досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність*. Вчені визначають стадії кримінального провадження як відносно самостійні, але взаємозалежні частини кримінальної процесуальної діяльності, що відокремлені одна від одної кінцевими процесуальними рішеннями, характеризуються безпосередніми завданнями, похідними від загальних завдань кримінального судочинства, колом учасників. У кримінальному провадженні правосуддя здійснюється лише судом згідно з правилами, передбаченими Кримінальним процесуальним кодексом України. Порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України. [51, с. 8]

Зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати *загальним засадам кримінального провадження*, до яких, зокрема, відносяться: верховенство права; законність; рівність перед законом і судом; повага до людської гідності; забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла чи іншого володіння особи; таємниця спілкування; невтручання у приватне життя; недоторканність права власності; презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення; забезпечення права на захист; доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень; змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; безпосередність дослідження показань, речей і документів; забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; публічність; диспозитивність; гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

технічними засобами; розумність строків; мова, якою здійснюється кримінальне провадження.

Таким чином, кримінальне провадження має здійснюватися суворо у процесуальній формі, відповідно до закону із дотриманням усіх засад. Кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України, з урахуванням практики ЄСПЛ.

3.2. Система, стадії кримінального судочинства та їх характеристика.

Стадія кримінального процесу – це певна відносно відокремлена його частина або певний етап руху кримінального провадження. Критеріями віднесення певного етапу руху кримінального провадження до самостійної стадії кримінального процесу є наступні: своєрідні завдання кожної стадії; визначене коло її учасників; специфічний процесуальний порядок діяльності суб'єктів та правовідносин, які між ними виникають (або, інакше кажучи, її зміст); встановлені в законі строки даного етапу процесуальної діяльності; своєрідне коло процесуальних рішень, які приймаються на кожній стадії.

Кожна стадія завершується прийняттям підсумкового процесуального рішення; КПК передбачає сім стадій кримінального провадження:

- 1) досудове розслідування;
- 2) підготовче провадження;
- 3) судовий розгляд;
- 4) провадження в суді апеляційної інстанції;
- 5) провадження в суді касаційної інстанції;
- 6) провадження за нововиявленими або виключними обставинами;
- 7) виконання судових рішень [52, с. 9 – 11]

У кримінальному процесі кожна його стадія завершується прийняттям кінцевого рішення. Особливістю таких процесуальних рішень є те, що з їх прийняттям кожна попередня стадія трансформується в наступну стадію. Так, з прийняттям рішення про

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

складання обвинувального акта, що є кінцевим для стадії досудового розслідування, кримінальний процес трансформується у наступну – судову стадію. Виняток становить лише стадія виконання вироку, яка не має кінцевого рішення, оскільки цією стадією процес завершується.

Кримінальне провадження не завжди проходить усі стадії, адже уже на стадії досудового розслідування можуть виникнути підстави закриття кримінального провадження. Після завершення судового розгляду також можуть бути відсутні підстави для апеляційного та/або касаційного оскарження. Але у будь-якому випадку стадія кримінального провадження має бути завершена виконанням завдань, характерних для неї та прийняттям відповідного процесуального рішення.

Система кримінального процесу також включає: 1) особливі порядки у суді першої інстанції: а) спрощене провадження щодо кримінальних проступків; б) провадження в суді присяжних; 2) особливі порядки кримінального провадження: а) кримінальні провадження на підставі угод; б) у формі приватного обвинувачення; в) щодо окремої категорії осіб; г) щодо неповнолітніх; г) щодо застосування примусових заходів медичного характеру; д) яке містить відомості, що становлять державну таємницю; е) на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованому в Україні [52, с. 9 – 11]. У 2014 році у зв'язку з подіями, пов'язаними зі збройним конфліктом на території України, КПК було доповнено розділом 9-1, який з моменту широкомасштабного вторгнення РФ було істотно розширено та трансформовано «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану».

Це вказує на той факт, що, хоча процесуальна форма кримінального провадження є за загальним правилом уніфікованою, тобто підпорядковується єдиним загальним правилам здійснення кримінального провадження: проведення та оформлення процесуальних дій та процесуальних рішень, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, водночас із загальних правил є певні виключення – особливі порядки кримінального провадження. Вони є втіленням диференційованої кримінальної процесуальної форми, містять специфічні правила, процедури, гарантії провадження.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Стадія досудового розслідування є першою у системі стадій кримінального провадження. Основною її метою є збирання та перевірка доказів, які у подальшому будуть представлені під час судових стадій для вирішення питань про наявність події, складу кримінального правопорушення, встановлення причетних осіб, відшкодування шкоди тощо. Відповідно до п. 5 ст. 3 КПК України: «Досудове розслідування - стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотання про закриття кримінального провадження» [51, с. 8].

Для стадії досудового розслідування як порівняно відокремленої частини кримінального процесу зі своїми завданнями, специфічною процесуальною формою, колом учасників *характерні певні ознаки*: суворе нормативне регулювання кримінальної процесуальної діяльності; здійснення діяльності спеціально уповноваженими суб'єктами; має обмежене коло засобів доказування; пізнання має ретроспективний характер; встановлення обставин учинення кримінального правопорушення часто відбувається в умовах протидії з боку заінтересованих учасників досудового розслідування.

Кримінальне процесуальне значення стадії досудового розслідування виявляється в тому, що: тільки після закінчення досудового розслідування є можливим ефективний розгляд матеріалів кримінального провадження в суді; на стадії досудового розслідування встановлюються межі судового розгляду.

Кожній стадії кримінального процесу характерний специфічний комплекс завдань, що підлягає вирішенню, специфічна процесуальна форма та коло суб'єктів. Через це кожна стадія може складатися з певних етапів, у процесі проходження яких вирішується її завдання. Проаналізувавши норми Розділу III КПК України, можна зробити висновок, що *стадія досудового розслідування, своєю чергою, складається з трьох етапів (частин)*:

початковий (із моменту внесення відомостей до ЄРДР або, у разі введення воєнного стану, якщо немає технічної можливості доступу до ЄРДР – винесення постанови дізнавачем, слідчим, прокурором про початок досудового розслідування або, як виняток, –

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

отримання уповноваженими органами інформації про вчинене кримінальне правопорушення (під час огляду місця події тощо – ч. 3 ст. 214 КПК України) – характеризується невідкладними процесуальними діями і рішеннями для встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, виявлення і закріплення слідів останнього;

з моменту *повідомлення особі про підозру* починається наступний (подальший) етап досудового розслідування, який завершується згрупуванням такої сукупності доказів, що вказує на можливість прийняття одного з рішень стадії досудового розслідування;

завершальний етап – розпочинається з надання доступу до матеріалів досудового розслідування, відкриття матеріалів сторонами кримінального провадження і закінчується складанням підсумкового рішення органом досудового розслідування [53, с. 7 – 9].

Наступною є *стадія підготовчого провадження*, на якій судом вирішуються наступні питання та приймають рішення:

1) затвердити угоду або відмовити в затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування в порядку, передбаченому статтями 468-475 цього Кодексу;

2) закрити провадження у випадку встановлення підстав, передбачених пунктами 5-8, 10 частини першої або частиною другою статті 284 цього Кодексу;

3) повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам цього Кодексу;

4) направити обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення непідсудності кримінального провадження;

5) призначити судовий розгляд на підставі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру;

6) доручити представнику персоналу органу пробації скласти досудову доповідь.

Підготовче провадження – це стадія кримінального процесу, на якій суддя одноособово за участю прокурора та інших учасників кримінального провадження (обвинуваченого, захисника, потерпілого,

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження) здійснює процесуальну діяльність спрямовану перевірку повноти і правильності проведеного досудового розслідування і вирішує питання про можливість розгляду матеріалів кримінального провадження по суті у судовому засіданні.

Підготовче провадження як окрема стадія кримінального провадження має власні завдання, що випливають із загальних завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України, та забезпечують досягнення мети кримінального процесу і реалізацію його призначення. Невиконання цих завдань перешкоджає подальшому просуванню кримінального провадження.

У науковій літературі поширеною є думка, що на цій стадії вирішується дві групи завдань щодо: перевірки процесуальних підстав для призначення судового розгляду; підготовки до розгляду матеріалів кримінального провадження в судовому засіданні. *Завдання підготовчого провадження* визначають також як процесуальне й організаційне забезпечення проведення судового розгляду, або ж як визначення основних напрямів подальшої процесуальної діяльності суду та інших учасників кримінального провадження [53, с. 34-37].

Під час *стадії судового провадження* вирішується питання по суті кримінального провадження, тобто питання про вину або невинуватість обвинуваченого. Відповідно до п. 24 ст. 3 КПК України судові провадження - кримінальне провадження у суді першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами. Відповідно до ст. 124 Конституції України: «Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення».

На час введення правового режиму воєнного чи надзвичайного стану *можливою є дерогація*, яку Україна з початку збройного конфлікту 2014 року (який 24 лютого 2022 року набув масштабів широкомасштабної війни), оголошувала декілька разів. Зокрема, 28.02.2022 року Україна проінформувала Генерального секретаря

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Ради Європи про відступ від своїх зобов'язань за ст.ст. 5, 8, 13, 15 Конвенції про захист основоположних прав та свобод людини (далі – ЄКПЛ)). Натомість зобов'язанням держави у будь-яких умовах залишається забезпечення права кожної людини на доступ до ефективних та справедливих послуг у сфері юстиції та правосуддя, що надаються своєчасно. Ці права закріплені як основоположні принципи у Конституції України та її міжнародних зобов'язаннях, в тому числі міжнародних договорах, стороною яких є Україна. Основними з них є ЄКПЛ та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (далі – МПГПП). Крім того, право на доступ до правосуддя, в тому числі гарантії дотримання процесуальних прав, зобов'язання щодо верховенства права та право на ефективні засоби юридичного захисту є невід'ємною частиною зобов'язань ОБСЄ в сфері людського виміру, підтверджених державами-учасницями ОБСЄ, в тому числі Україною. Підкреслимо, що неможливою є дерогація за ст. 6 ЄКПЛ, яка гарантує право на справедливий суд, і включає гарантії процесуальних прав: право на доступ до суду, право на виконання судових рішень і право на остаточність судових рішень. Крім того, згідно зі ст. 14 МПГПП передбачається, що «Всі особи є рівними перед судами і трибуналами. Кожен має право при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого йому, або при визначенні його права та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону» [31; 149].

Систему гарантій містить і вітчизняне надзвичайне законодавство. У ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» визначається, що правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами, які створені відповідно до Конституції України. Скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється. Передбачається можливість зміни територіальної підсудності судових справ, у разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан. *При цьому створення надзвичайних та особливих судів не допускається.*

Відповідно до ст. 31 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану»: «Правосуддя на території, де введено надзвичайний стан, здійснюється лише судами, створеними відповідно до Конституції України. Введення будь-яких скорочених або прискорених форм судочинства забороняється». Судовий розгляд

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

у суді першої інстанції має забезпечити швидке, повне та неупереджене дослідження обставин учинення кримінального правопорушення. Тільки внаслідок судового розгляду суд може визнати особу винуватою у вчиненні кримінального правопорушення і призначити їй покарання. Судовий розгляд завершується постановлянням вироку від імені держави.

Предмет судового розгляду в кримінальному провадженні традиційно розкривається як правовий спір, головною в якому є держава як сторона обвинувачення та обвинуваченого, стосовно винуватості або невинуватості останнього у вчиненні інкримінованого йому кримінального правопорушення та обсягу відшкодування спричиненої моральної та матеріальної шкоди [53, с. 34-37].

Слід зауважити, що судовий розгляд у суді першої інстанції може відбуватися *одноособово, колегіально, а також судом присяжних*. Українське законодавство взяло за основу континентальну (європейську) модель суду присяжних, які спільно із професійними суддями вирішують питання факту та питання права. В Україні суд присяжних діє лише на рівні місцевого загального суду першої інстанції (у складі двох професійних суддів та трьох присяжних (ч. 3 ст. 31 КПК України) та розглядає справи щодо злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у вигляді довічного позбавлення волі. При цьому такий розгляд можливий лише за умови подання клопотання обвинуваченим під час підготовчого судового засідання (ч. 2 ст. 384 КПК України).

Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» для затвердження списку присяжних територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням до відповідних місцевих рад, які формують і затверджують його у кількості, зазначеній у поданні. У випадку неприйняття місцевою радою протягом двох місяців з моменту отримання подання рішення про затвердження списку присяжних, територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням щодо затвердження списку присяжних до відповідної обласної ради.

Список присяжних затверджується на три роки і передається до відповідного окружного суду, в тому числі в електронній формі. При цьому, відповідно до ч. 1 ст. 65 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», присяжним може бути громадянин України, який досяг тридцятирічного віку і постійно проживає на території, на яку

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

поширюється юрисдикція відповідного окружного суду. Після відбору основних присяжних обирається двоє запасних присяжних, які під час судового засідання постійно перебувають на відведених їм місцях і до ухвалення вироку можуть бути включені до складу основних присяжних у разі неможливості кого-небудь з останніх продовжувати участь у судовому розгляді (ч. 8, 10 ст. 387 КПК України). Після закінчення відбору кожен із присяжних складає присягу. Відповідно, з цього моменту вони набувають статусу присяжних.

Присяжні зобов'язані бути присутніми на всіх засіданнях у справі та мають право підсудному ставити запитання. Після дебатів вони разом із професійними суддями видаляються до нарадчої кімнати. Нарадою суду присяжних керує головуючий. Всі питання вирішуються простою більшістю голосів. Головуючий голосує останнім. При цьому, ніхто зі складу суду присяжних не має права утримуватися від голосування, за винятком випадку, коли вирішується питання про міру покарання, а суддя чи присяжний голосував за виправдання обвинуваченого (ст. 391 КПК України).

Під час *апеляційного провадження*, яке може бути розпочато за апеляційною скаргою здійснюється перегляд судових рішень, які не набрали законної сили.

В апеляційному порядку можуть бути оскаржені судові рішення, які були ухвалені судами першої інстанції і не набрали законної сили, а саме:

- 1) вироки, крім випадків, передбачених статтею 394 цього Кодексу;
- 2) ухвали про застосування чи відмову у застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру;
- 3) інші ухвали у випадках, передбачених цим Кодексом.

Зазначене відповідає вимогам ст. 5 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права, кожен, кого засуджено за будь-який злочин, має право на те, щоб його засудження і вирок було переглянуто судовою інстанцією вищого рівня зі законом. Крім того, право на оскарження рішення суду в апеляційному порядку визначено у ст. 129 Конституції України і воно розглядається, як процесуальна гарантія забезпечення прав і свобод людини та засада судочинства в Україні.

Для процесу доказування в апеляційному порядку характерним є те, що положення, які не досліджувалися в суді першої інстанції, не переглядаються, за винятком тих, де учасники заявляли про це клопотання під час попереднього розгляду місцевим судом, або вони стали відомі після ухвалення судового рішення. Апеляційний

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

суд, проводячи повторне дослідження доказів, управі залишити вирок без змін, змінити його, скасувати та постановити власний вирок, а також закрити провадження чи призначити новий розгляд у суді першої інстанції.

Стадія провадження в суді апеляційної інстанції має таке значення:

апеляційне провадження є додатковою гарантією справедливості рішення місцевого суду;

є гарантією від незаконного і необґрунтованого засудження обвинуваченого;

є гарантією прав і законних інтересів не тільки обвинуваченого, а й потерпілого, цивільного позивача та інших учасників кримінального процесу;

формує єдину судову політику, сприяючи підвищенню якості судового розгляду кримінального провадження судами першої інстанції, що діють у межах територіальної юрисдикції суду апеляційної інстанції;

сприяє тому, щоб не допускалося звернення до виконання незаконних і необґрунтованих вироків; забезпечує виправлення помилок, яких припустився суд першої інстанції;

ухвалене судом апеляційної інстанції рішення за результатами перегляду матеріалів кримінального провадження може бути оскаржене у касаційному порядку;

з ухваленням судом апеляційної інстанції рішення за апеляцією в учасників кримінального процесу виникає право на звернення до ЄСПЛ, з огляду на використання всіх національних засобів правового захисту, оскільки ЄСПЛ вважає ці засоби вичерпаними після перегляду судового рішення в останній національній судовій інстанції, яка вправі переглядати фактичні обставини кримінального провадження [53, с. 68-71].

Касаційне провадження передбачає можливість оскарження вироків та ухвал про застосування або відмову у застосуванні примусових заходів медичного чи виховного характеру суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також судові рішення суду апеляційної інстанції, постановлені щодо зазначених судових рішень суду першої інстанції. Крім того, ухвали суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також ухвали суду апеляційної інстанції можуть бути оскаржені в касаційному порядку, якщо вони перешкоджають подальшому кримінальному

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

провадженню, крім випадків, передбачених цим Кодексом. Заперечення проти інших ухвал можуть бути включені до касаційної скарги на судові рішення, ухвалені за наслідками апеляційного провадження.

Перегляд судових рішень у кримінальному провадженні в суді касаційної інстанції є, за загальним правилом, останнім національним засобом юридичного захисту прав і свобод людини в Україні. У разі касаційного провадження має бути забезпечена єдність застосування норм КПК України, що слугує однією з гарантій забезпечення законності та верховенства права у кримінальному провадженні. *Значення стадії касаційного провадження розкривають такі положення:*

гарантія від незаконного і необгрунтованого засудження особи або навпаки, від залишення непокараними осіб, які вчинили кримінальне правопорушення;

вказана стадія є гарантією прав і свобод не лише засудженого, а й потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та інших учасників кримінального процесу;

є формою судового контролю за діяльністю судів нижчого рівня і відтак сприяє однаковому застосуванню судами закону на всій території;

формує єдину судову політику, що сприяє підвищенню рівня досудового провадження та судового розгляду кримінальних проваджень;

сприяє запобіганню звернення до виконання незаконних і необгрунтованих рішень апеляційних судів та виконання рішень місцевих судів. Відповідно до п. 21 ст. 3 КПК України суд касаційної інстанції – Верховний Суд [53, с. 96-97].

Специфічними є підстави *провадження за нововиявленими або виключними обставинами*. Нововиявленими обставинами визнаються:

1) штучне створення або підроблення доказів, неправильність перекладу висновку і пояснень експерта, завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, на яких ґрунтується вирок;

3) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення вироку чи постановлення ухвали, що належить переглянути;

4) інші обставини, які не були відомі суду на час судового розгляду при ухваленні судового рішення і які самі по собі або разом із раніше

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

виявленими обставинами доводять неправильність вироку чи ухвали, що належить переглянути.

Виключними обставинами визнаються:

1) встановлена Конституційним Судом України неконституційність, конституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи;

2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом;

3) встановлення вини судді у вчиненні кримінального правопорушення або зловживання слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду під час кримінального провадження, внаслідок якого було ухвалено судове рішення.

До особливостей початкового етапу та перебігу такої стадії кримінального процесу, як провадження за нововиявленими або виключними обставинами відносяться наступні: судді надано повноваження на перевірку не лише наявності, а й якісної характеристики тих підстав, якими оперує заявник, порушуючи перед судом питання про відкриття провадження за нововиявленими обставинами; заява про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами розглядається судом за правилами, передбаченими КПК України для кримінального провадження в суді тієї інстанції, яка здійснює перегляд протягом двох місяців із дня її надходження; екстраординарність цієї процедури провадження, зокрема, виявляється в її винятковості, яка пов'язана із недоступністю звичайного порядку перегляду (в апеляції чи/та касації) через прийняття остаточних судових рішень; суд звільняється від обов'язку дослідження доказів стосовно обставин, що встановлені в судовому рішенні, яке переглядається за нововиявленими або виключними обставинами, якщо вони не оспорується [53, с. 119].

Таким чином, кримінальне судочинство слід віднести до форми реалізації судової влади, у процесі якої розглядаються й вирішуються по суті кримінальні провадження. Воно направлене на вирішення, визначених у ст. 2 КПК України завдань кримінального провадження, має чітко визначену процесуальну форму та має відбуватися відповідно до закону та засад кримінального провадження. Система кримінального провадження складається із стадій, кожна з яких завершується прийняттям процесуального

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

рішення, яке може бути проміжним або кінцевим в контексті всього кримінального провадження. Правосуддя може здійснюватися виключно судами: колегіально, одноособово чи судом присяжних. Важливою гарантією є можливість апеляційного та касаційного оскарження судових рішень за наявності відповідних, визначених законом підстав.

Питання для самоконтролю

1. Надайте поняття та охарактеризуйте основні ознаки кримінального судочинства.
2. Надайте характеристику та визначте розмежувальні ознаки різних стадій кримінального судочинства.
3. Які завдання та значення стадії досудового розслідування?
4. Які завдання та значення стадії підготовчого провадження?
5. Які завдання та значення стадії судового розгляду?
6. Які завдання та значення стадії апеляційного провадження?
7. Які завдання та значення стадії касаційного провадження?
8. Які завдання та значення стадії провадження за ново виявленими та винятковими обставинами?

Рекомендована література.

1. Бабаєва О. В. Підготовче провадження у системі стадій кримінального процесу України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2019.
2. Басиста І. В. Окремі проблеми та особливості оскарження судових рішень за наслідками кримінального провадження за нововиявленими обставинами. *Кримінальна юстиція сучасної України: виклики та перспективи* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої до 75-річчя доктора юридичних наук, члена-кореспондента НАПрН України, професора Юрія Павловича Аленіна (м. Одеса, 20 листопада 2021 року). Одеса : НУ «Одеська юридична академія», 2021. С. 179–185.
3. Бобечко Н. Р. Істотне порушення кримінального процесуального закону як підстава для перевірки судових рішень в апеляційному та

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

касаційному порядку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2015. Вип. 32 (3). С. 108–114.

4. Бобечко Н. Р. Оцінка доказів судом апеляційної інстанції у кримінальному провадженні. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2013_3_3

5. Бобечко Н. Р. Скасування вироку чи ухвали і закриття кримінального провадження судом апеляційної та касаційної інстанції. *Публічне право*. 2015. № 4. С. 138–144.

6. Basysta I., Galagan V. Problems of adherence by Ukraine to international commitments in resolution of cases in trials that took place in temporarily occupied territories. *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*. Kyiv, 2018. № 4. P. 119–135. URL: <http://kmlpj.ukma.edu.ua/article/view/153256>

7. Гловюк І. Судове провадження щодо кримінальних проступків у суді першої інстанції: теорія і практика. *Право України*. 2021. № 3. С. 61–72.

Дехтяр О. Г. Реалізація засади безпосередності дослідження показань, речей і документів під час судового розгляду кримінальної справи судом першої інстанції. *Наше право*. 2013. № 7. С. 135–142.

8. Євмін А. М. Правова природа касаційного оскарження судових рішень у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. Вип. 9-2 (2). С. 99–101.

9. Ігнатюк О. В. Ухвалення судових рішень судом першої інстанція в кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право)*. 2014. № 2. С. 180–186.

10. Літвінов Є. В., Бабанли Р. Ш. Предмет касаційного оскарження у кримінальному провадженні: окремі питання правозастосування. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 283–287.

11. Трофименко В. М. Поняття диференціації кримінальної процесуальної форми. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 4. С. 171–183.

12. Трофименко В. Система кримінального процесу України (спроба концептуального аналізу). *Право України*. 2014. № 11. С. 201–209.

13. Трофименко В. Співвідношення понять «кримінальне провадження», «кримінальне судочинство», «процедура» та «стадія кримінального процесу» в юридичній доктрині та за КПК України. *Право України*. 2013. № 11. С. 71–80.

Тема 4. Прокуратура України

4.1. Прокуратура України: поняття, ознаки, система органів, функціональне призначення.

Дійти висновку щодо поняття прокуратури та її основних ознак маємо на підставі узагальнення відповідних положень, що містяться в окремих нормативно-правових актах, як законодавчого, так і відомчого характеру. Зокрема, Конституції України, Закону «Про прокуратуру», окремих кримінально-процесуальних положень, правових норм підзаконного характеру тощо. [100; 40; 51] Аналіз та системно-правове співвідношення відповідних правових положень надає підстави зауважити наступне. Існують певні характерні ознаки, які надають певне уявлення про специфічне місце прокуратури в системі правоохоронної діяльності України. Так Конституція виключає будь-яку альтернативу у виконанні функцій, покладених на єдину систему прокуратури, і не відносить прокуратуру в цілому і її системні органи до будь-яких гілок державної влади, хоча вони наділені доволі суттєвими владними повноваженнями. Загальним для всіх органів законодавчої, виконавчої та судової влади є те, що вони свої повноваження здійснюють у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України (ст. 6), тобто для всіх гілок державної влади діє принцип законності, за дотриманням якого в межах своєї компетенції історично здійснювала і здійснює нагляд прокуратура. Прокуратура України має самостійний конституційний статус в системі державного механізму. Проте система органів прокуратури, її структурні підрозділи виконують свої багаточисельні функції у взаємозв'язку з іншими державними органами, з органами місцевого самоврядування, різними формуваннями самоорганізації населення.

Досить важливим є встановлення місця прокуратури у загальній системі правосуддя, системі правоохоронних органів, системі органів кримінальної юстиції, зокрема. Відповідь на ці питання містяться безпосередньо в Конституції України. Відповідно до ст. 131-1 Конституції України прокуратура входить до системи правосуддя, оскільки саме у розділі «Правосуддя» Основного Закону їй виділено окремі статті. До того ж, у змісті статті 121-1 Конституції України безпосередньо підкреслюється те, що прокуратура – це єдина централізована система правоохоронних органів, які здійснює відповідні функції. А отже в сучасний період органи прокуратури

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

України є важливим елементом системи органів кримінальної юстиції. Усі ці важливі правові положення будуть підтверджені та розкриті безпосередньо в подальшому під час аналізу змісту та сутності основних повноважень прокуратури та її специфічного функціонального призначення.

Підсумовуючи, маємо всі підстави дійти висновку, що прокуратура – це система органів центрального та місцевого рівнів, які від імені держави уповноважені на виконання функцій, чітко визначених у Законах України (Конституції, Законі «Про прокуратуру»), у спосіб та порядок, чітко регламентований кримінально-процесуальним законодавством.

Історія становлення інституту прокуратури свідчить, що на різних етапах його розвитку в прокурорській системі функціонували доволі різні спеціальні структурні підрозділи: транспортні прокуратур (спеціалізовані прокуратури на морському, річковому, залізничному, повітряному транспорті), військові, природоохоронні та екологічні прокуратури, спецпрокуратури на особливо режимних об'єктах, трудові прокуратури, Прип'ятьська спеціальна прокуратура, прокуратури з наглядом за додержанням законів у виправно-трудових установах.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» від 19.09.2019 № 113- IX внесені суттєві зміни до Закону України від 14.10.2014 р. №1697-VII «Про прокуратуру». Основною метою законодавчих змін стало створення передумов для побудови нової системи прокуратури України. Зокрема, згідно оновленої редакції ч. 1 ст. 7 Закону України «Про прокуратуру», систему прокуратури України становлять: 1) *Офіс Генерального прокурора*; 2) *обласні прокуратури*; 3) *окружні прокуратури*. А в разі потреби рішенням Генерального прокурора можуть утворюватися *спеціалізовані прокуратури на правах структурного підрозділу Офісу Генерального прокурора*, на правах обласних прокуратур, на правах підрозділу обласної прокуратури, на правах окружних прокуратур, на правах підрозділу окружної прокуратури. Перелік, утворення, реорганізація та ліквідація спеціалізованих прокуратур, визначення їх статусу, компетенції, структури й штатного розпису здійснюється Генеральним прокурором. Із наведеного видно, що на відміну від попередньої редакції цієї статті Генеральна прокуратура України відтепер стала Офісом Генерального прокурора, військові

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

прокуратури ліквідуються, регіональним прокуратурам повернуто назву обласних, місцеві прокуратури стали окружними.

Проте реорганізація системи органів прокуратури була подовжена і надалі. Відповідно до Закону України від 12.02.2015 № 198-VIII, в системі прокуратури України було створено *Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру* (далі – САП), організацію якої новації Закону №113-IX майже не зачепили. Відповідно до ст. 80 Закону України «Про прокуратуру» та наказу Генерального прокурора від 05.03.2020 № 130 Національна академія прокуратури України перетворена на Тренінговий центр прокурорів України. Крім того, в розвиток нормативних положень ч. 2 ст. 7 Закону України «Про прокуратуру» наказом Генерального прокурора від 05.02.2020 № 66 «Про окремі питання забезпечення початку роботи спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері (на правах обласних прокуратур) утворено *Спеціалізовану прокуратуру у військовій та оборонній сфері* (на правах структурного підрозділу у складі Офісу Генерального прокурора). Також, наказом Генерального прокурора від 02.08.2021 № 247 «Про затвердження Положення про Спеціалізовану екологічну прокуратуру (на правах Департаменту) Офісу Генерального прокурора» утворено *Спеціалізовану екологічну прокуратуру*. Таким чином, на правах структурного підрозділу Офісу Генерального прокурора на сьогодні діють, разом з САП, три спеціалізовані прокуратури.

Отже, сучасна система прокуратури України будується за принципами територіальності та спеціалізації, складається з двох підсистем (територіальних і спеціалізованих) та включає три ланки: 1) Офіс Генерального прокурора; 2) обласні прокуратури; 3) окружні прокуратури. Таке твердження кореспондує з відповідними положеннями статей 7,8,10,12 чинного Закону України «Про прокуратуру». Ці законодавчі новели мають більш глибоку мету, ніж може видатися на перший погляд. Адже де-юре це вже є нові органи прокуратури України, в які можна буде потрапити на прокурорську службу лише через спеціальний добір. Початок роботи Офісу Генерального прокурора, обласних та окружних прокуратур визначається окремим рішенням Генерального прокурора. Новий закон остаточно скасував у прокуратурі класні чини та формений одяг.

В особливостях структурної побудови інституту прокуратури чітко відтворюється його функціональне призначення. Цілі та завдання, задля яких утворювався та реформувався вітчизняний

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

інститут прокуратури, останнього часу набули особливої актуальності на тлі суттєвого реформування кримінальної юстиції та кримінального судочинства. Суттєвий вплив на зміст функціонального призначення прокуратури завжди здійснювали особливості та специфічність кожного окремого історичного періоду життєдіяльності держави. Аналізуючи історію становлення та розвитку прокуратури, окремі вчені (Кравчук В.М., Мавдрик М.Я., Попович Є.М.) справедливо виокремлюють п'ять історико - правових періодів розвитку інституту прокуратури в Україні: період входження Правобережжя України до складу Речі Посполитої (1578 – 1795 роки); період входження України до складу Російської імперії (1722 – 1917 роки); період Української Народної Республіки (1917 – 1922 роки); радянський період (1922–1991 роки); період незалежності української держави, який розпочався у 1991 році і триває до сьогодні. [46; 64, с. 22–35; 83, с. 15] Тож історичний шлях становлення даного інституту, розуміння його функціонального призначення є доволі тривалими. На кожному історичному етапі особливості державної політики в сфері нагляду за дотриманням законів держави відтворювалися у особливостях структурної організації та змісті повноважень прокуратури, розумінні її місця в сфері кримінальної юстиції, зокрема. І ці питання є доволі важливими з точки зору розуміння тенденцій становлення та реформування прокуратури України сьогодні. Проте головним є те, що історично склалося ставлення до прокуратури як до державного органу, на який насамперед покладається функція *нагляду за дотриманням законів в державі усіма гілками влади*, усіма державними службами, органами та установами тощо.

Якщо підійти до аналізу *функціонального призначення прокуратури в сучасних умовах*, ми маємо розглянути це питання на тлі загального спрямування реформування кримінальної юстиції, загалом, кримінального судочинства, зокрема. Як вже розглядалося у попередніх підрозділах, чинна система органів кримінальної юстиції є результатом реалізації Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. (№311/2008). В мотивувальній частині зазначеної Концепції зазначено, що докорінні зміни в соціально-політичних та інших умовах життя суспільства і держави на нинішньому етапі розвитку України та прийняття нової Конституції України створили передумови для реформування системи кримінальної юстиції у напрямі дальшої демократизації, гуманізації,

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань нашої держави перед європейським та світовим співтовариством. Проблема належного захисту прав, свобод, законних інтересів особи, яка опинилася у доволі специфічній сфері життєдіяльності – у сфері кримінального судочинства є сталою і, відповідно, мала стати невід'ємною складовою реформування системи кримінальної юстиції як такої. Насамперед інтенсивного реформування зазнало кримінальне, кримінально-процесуальне та кримінально-виконавче законодавство, яке є правовою основою функціонування органів кримінальної юстиції, системи правосуддя, зокрема. Кримінально – процесуальне законодавство в останні роки зазнало змін, що були спрямовані на реалізацію вимог міжнародної Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема, це стосується забезпечення прав учасників кримінального судочинства, розширення змагальності сторін, прав потерпілого, усунення обвинувального ухилу в діяльності суду, розширення судового контролю за обмеженням конституційних прав і свобод людини на етапі досудового провадження у кримінальних провадженнях і оскарження

Об'єктивно мали б змінитися і функції та повноваження прокуратури. Вихідною є позиція, що прокурором є людина, яка має здійснювати державний нагляд за чітким та точним виконанням законів. Відповідно, такий підхід сприяє розумінню основного призначення і прокуратури як такого органу, системи органів центрального та місцевого рівнів, що від імені держави уповноважені на виконання функцій чітко визначених в Конституції України та Законі України «Про прокуратуру». За останній час правові положення зазначених законів набули суттєвих змін та доповнень. На час набуття чинності Конституцією України у 1996 р. у ст. 121 йшлося про те, що прокуратура становить єдину централізовану систему правоохоронних органів на яку покладаються обов'язки: 1) підтримання державного обвинувачення в суді; 2) представництва інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом; 3) нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

В подальшому, в зміст цих положень були внесені зміни, відповідно до реформування прокуратури. На сьогодні, відповідно до статті 121-1 Конституції України, прокуратура – це єдина централізована система правоохоронних органів, яка здійснює: 1) *підтримання публічного обвинувачення в суді*; 2) *організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку*; 3) *представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом*. Згідно з вимогами пункту 9 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України (в редакції Закону України № 1401-VIII від 02.06.2016), прокуратура продовжує виконувати відповідно до чинних законів функцію *нагляду за дотриманням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, - до набрання чинності законом про створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій*.

4.2..Правова основа діяльності прокуратури.

Правову основу діяльності прокуратури України становить сукупність правових норм, які визначають засади організації та діяльності органів прокуратури України, встановлюють статус працівників органів прокуратури, регулюють правовідносини, що виступають об'єктом прокурорської діяльності, регламентують її порядок, визначають способи, методи і засоби її здійснення. Всі нормативно-правові акти можуть бути класифіковані за різними критеріями: за рівнем правової регламентації (міжнародно-правові стандарти та міжнародно-правові договори прокурорської діяльності; національне законодавство України); за юридичною природою (норми матеріального права, що визначають правове становище та статус прокуратури; норми процесуального права, що регулюють процедури та форми прокурорської діяльності); за характером (організаційні, функціональні); залежно від специфіки (загальні та спеціальні); за юридичною силою (міжнародно-правові договори, Конституція, Закони, підзаконні та відомчі нормативно-правові акти). На особливу увагу заслуговує аналіз змісту та значення нормативно-правових актів залежно від їх юридичної сили та призначення.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

У своїй діяльності прокурори зорієнтовані на дотримання *міжнародно-правових стандартів* в сфері здійснення кримінального правосуддя, умов та порядку виконання покарань, насамперед, пов'язаних із ізоляцією засудженої особи від суспільства (ув'язнення в закритих кримінально-виконавчих установах тощо), керуються нормами міжнародно-правових актів щодо охорони прав і свобод людини (Загальною Декларацією прав людини (1946 р.; Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.); рішеннями Європейського суду з прав людини тощо). До того ж, прокуратура керується нормами міжнародних договорів, що безпосередньо регламентують діяльність прокуратури, визначають роль і місце прокуратури у міжнародних відносинах або стосуються сфери правовідносин, які виступають предметом прокурорської діяльності.

Конституція України визначає місце прокуратури в системі державних органів, закріплює основні функції прокуратури (про що йшлося вище) і регламентує порядок призначення та звільнення Генерального прокурора. Відповідно її положень, прокуратуру в Україні очолює Генеральний прокурор, якого призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Президент України. Строк повноважень Генерального прокурора становить шість років. Одна й та ж особа не може обіймати посаду Генерального прокурора два строки поспіль. Дострокове звільнення з посади Генерального прокурора здійснюється виключно у випадках і з підстав, визначених цією Конституцією та законом.

Закон України «Про прокуратуру», прийнятий Верховною Радою України 14.10.2014 року (складається з 94 статей і XIII розділів), є основним джерелом правового забезпечення діяльності органів прокуратури, оскільки визначає організацію, порядок діяльності прокуратури, статус та повноваження прокурорів. Даний Закон відіграв значну роль у реформуванні структурної (системної) складової органів прокуратури. Як вже йшлося вище, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» від 19.09.2019 № 113- IX були внесені суттєві зміни до Закону України від 14.10.2014 р. №1697-VII «Про прокуратуру». Основною метою законодавчих змін стало створення передумов для побудови нової системи органів прокуратури України.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Особливе значення даного правового акту полягає також у визначенні основних принципових положень (принципів) діяльності прокуратури. Принципи прокурорської діяльності – це фундаментальні положення правового характеру, навколо яких групуються відповідні правові норми, інститути та основні напрями діяльності. Знання принципів є основою для професійної поведінки прокурора у дотриманні підстав, умов, порядку, засобів законного прокурорського впливу. Узагальнений аналіз розглядуваного закону свідчить про наявність принципових положень зонайменше на двох рівнях: на організаційно-правовому та професійно-функціональному. Відповідно до положень Закону України «Про прокуратуру» Конституцію України, систему принципів організації і діяльності прокуратури можна визначити, як: єдність прокурорської системи; централізація органів прокуратури; принцип незалежності; захист прокуратурою прав і свобод громадян; усунення порушень закону і поновлення порушених прав; принцип невідворотності відповідальності за правопорушення; гласність діяльності органів прокуратури; принцип позапартійності; принципи публічності та єдиноначальності в діяльності прокуратури. Зокрема, відповідно до вимог ст. 3 Закону України «Про прокуратуру» діяльність прокуратури ґрунтується на засадах:

- 1) верховенства права та визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю;
- 2) законності, справедливості, неупередженості та об'єктивності;
- 3) територіальності;
- 4) презумпції невинуватості;
- 5) незалежності прокурорів, що передбачає існування гарантій від незаконного політичного, матеріального чи іншого впливу на прокурора щодо прийняття ним рішень при виконанні службових обов'язків;
- 6) політичної нейтральності прокуратури;
- 7) недопустимості незаконного втручання прокуратури в діяльність органів законодавчої, виконавчої і судової влади;
- 8) поваги до незалежності суддів, що передбачає заборону публічного висловлювання сумнівів щодо правосудності судових рішень поза межами процедури їх оскарження у порядку, передбаченому процесуальним законом;

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

9) прозорості діяльності прокуратури, що забезпечується відкритим і конкурсним зайняттям посади прокурора, вільним доступом до інформації довідкового характеру, наданням на запити інформації, якщо законом не встановлено обмежень щодо її надання;

10) неухильного дотримання вимог професійної етики та поведінки.

Кримінально процесуальний кодекс України визначає функціональну спрямованість діяльності прокурора у кримінальному провадженні, його повноваження та принципи діяльності під час досудового розслідування. Зокрема у параграфі другому статтях 36-37 КПК України йдеться про те, що: прокурор є самостійним у своїй процесуальній діяльності; здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва; уповноважений почати досудове розслідування, надавати певні доручення органу досудового розслідування, слідчому щодо проведення гласних та негласних слідчих розшукових дій; повідомляти особі про підозру; пред'являти цивільний позов в інтересах держави та громадян; затверджувати (чи відмовляти в затвердженні) обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру; самостійно звертатися до суду з даними актами та клопотаннями; підтримувати державне обвинувачення тощо. Прокурор має здійснювати свої повноваження у кримінальному провадженні з його початку до завершення.

Порядок здійснення прокурорами процесуальних та інших повноважень передбачається не лише Кримінальним процесуальним кодексом, а й іншими відповідними процесуальними законами - Цивільним процесуальним кодексом, Господарським процесуальним кодексом, Кримінальним виконавчим кодексом, Кодексом адміністративного судочинства, а також Законами України «Про звернення громадян», «Про Національну поліцію», «Про Службу безпеки України», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Державне бюро розслідувань», «Про оперативно-розшукову діяльність» та ін.

Важливе місце в діяльності прокуратури посідають *підзаконні та відомчі нормативно-правові акти*. Генеральний прокурор, відповідно до законів України, видає обов'язкові для всіх органів прокуратури *накази, розпорядження*, затверджує загальні методичні *рекомендації* для прокурорів з метою забезпечення

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

однакового застосування норм законодавства України під час здійснення прокурорської діяльності (п. 9 ч. 1 ст. 9 зазначеного Закону). Законодавство, що регулює організацію і діяльність органів прокуратури України, уточнюється, доповнюється відповідними наказами, інструкціями, розпорядженнями вказівками та іншими актами Генерального прокурора. Відомчі акти Генерального прокурора є найнижчими за юридичною силою, проте обов'язковими для виконання в межах системи органів прокуратури (правова дія поширюється лише на прокурорських працівників). Однак саме ці акти найдетальніше врегульовують всі аспекти організації і діяльності прокуратури України, які не потребують регламентування на законодавчому рівні. За допомогою цих актів, які мають спрощений порядок прийняття, Генеральний прокурор здійснює оперативне керівництво організацією і діяльністю органів прокуратури України відповідно до змін у законодавстві та поточної соціально-правової ситуації у державі.

Відповідно до вимог ч. 2 ст. 9, ч. 2 ст. 17 Закону України «Про прокуратуру», Генеральний прокурор України має право у межах своїх адміністративних повноважень, на основі та на виконання Конституції і законів України, видавати письмові накази адміністративного характеру, що є обов'язковими до виконання всіма прокурорами. *Накази* – це загальні нормативно-правові, єдиноначальні управлінські акти Офісу Генерального прокурора програмного характеру, які містять основні напрями та пріоритети прокурорської діяльності. Тож видаються з основних питань організації та діяльності органів прокуратури України і є обов'язковими для виконання. Видаючи накази, Офіс Генерального прокурора ставить перед підпорядкованими прокурорами конкретні завдання, визначає пріоритети у їхній діяльності, встановлює критерії її ефективності, конкретизуючи норми Закону України «Про прокуратуру». Накази Генерального прокурора нормативно-правового змісту підлягають державній реєстрації Міністерством юстиції України та включаються до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів. В подальшому публікуються державною мовою в офіційних друкованих виданнях, на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора (з додержанням вимог режиму таємності). Набирають чинності з дня офіційного опублікування, якщо інше не передбачено самими актами, але не раніше дня офіційного опублікування.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Якщо узагальнити зміст та спрямування наказів Офісу Генерального прокурора за останні десять років (починаючи з 2012 року по сьогодні), то слід підкреслити наступне. Порівняльний підхід до кількості та змісту наказів надає підстави зазначити, що інтенсивність впливу Генеральної прокуратури на діяльність підлеглих структурних підрозділів в останні роки (2020-2021 рр.) значно посилилася - видано більше п'ятнадцяти наказів. Це є логічним відтворенням посилення інтенсивності реформування практично кожної галузі права, зокрема кримінально-правового блоку, що забезпечують правове регулювання широкої сфери протидії та запобігання кримінально-протиправній поведінці. Предметом аналізу та тлумачення в них були питання доволі різного спрямування. Насамперед, визначалися проблеми та шляхи вирішення питань щодо організації та контролю за діяльністю органів, що проводять оперативно-розшукову діяльність, спеціалізованих прокуратур (військової, оборонної, екологічної сфери), особливостей діяльності прокуратури у кримінальному провадженні, під час представництва інтересів держави в суді тощо.

Важливим є те, що неодноразово *в наказах* набувала уточнення позиція та спрямування прокуратури у сфері протидії злочинності, особливо її найбільш небезпечних форм: корупції; корисливо-насильницьких посягань; у сфері захисту інтересів дітей та протидії домашньому насильству; протидії порушенням прав людини у правоохоронній та пенітенціарній сфері [105; 106; 107; 108].

Предметом наказу були також питання внутрішньої безпеки в органах прокуратури, комплексного аналізу правового забезпечення та правового регулювання діяльності прокуратури, взаємозв'язку із населенням в частині розгляду звернень та запитів, особливостей доступу прокуратури до публічної інформації та реагування на її зміст тощо.

Розпорядження – це, як правило, індивідуальні управлінські акти Генеральної прокуратури України щодо вдосконалення організації роботи окремої прокуратури. Вони спрямовані на реалізацію заходів разового або короткострокового характеру. Можуть стосуватися окремих підрозділів органів прокуратури або структур, чи конкретних працівників. Розпорядженнями оформлюється, скажімо, створення або ліквідація певної штатної посади у Генеральній прокуратурі України, призначення на посаду прокурора області чи району тощо.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Інструкції – це нормативно-правові акти процесуального характеру, які встановлюють порядок виконання тих чи інших дій при реалізації основних функцій прокуратури. Інструкції регулюють окремі види діяльності органів прокуратури: прийому громадян, розгляду звернень та запитів громадян, забезпечення доступу до публічної інформації, забезпечення заходів міжнародного співробітництва, діловодство, порядок ведення первинного обліку роботи прокурорів та ін.

Положеннями регламентуються система підвищення кваліфікації прокурорських працівників, статус структурних підрозділів прокуратури та деякі інші важливі організаційні питання. Положення та інструкції – це правові акти, що завжди затверджуються наказами Генеральної прокуратури України.

Вказівка – це індивідуальний акт процесуального характеру в окремому провадженні, а, отже, це акти процесуальних керівників та прокурорів вищого рівня, які стосуються діяльності і органів прокуратури, і інших правоохоронних органів, тобто можуть виходити за межі прокурорської системи. Вказівки зазвичай містять перелік дій з питань розслідування, конкретизації виконання покладених на органи прокуратури функцій, вирішення окремих питань прокурорської практики. Вони є обов'язковими для виконання посадовими особами (прокурорами, іншими особами) із зазначенням відповідних осіб, осіб які уповноваженні проконтролювати дії та терміни виконання вказівки.

4.3. Зміст та особливості повноважень прокуратури в сучасний період реформування кримінальної юстиції.

В подальшому маємо зупинитися на аналізі змісту та особливостях реалізації основних вищезазначених повноважень прокуратури в Україні. *Підтримання публічного (державного) обвинувачення* є важливою функцією прокуратури. У ст. 131-1 Конституції України підтримання публічного обвинувачення в суді постановлено на перше місце серед інших функцій прокуратури, що певною мірою відображає підходи Європейського співтовариства до ролі прокурора, який, передусім, розглядається як публічний обвинувач у системі кримінального судочинства. Поняття «публічне обвинувачення» є ширшим за поняття «державне обвинувачення», адже в такому випадку прокурор виступає у суді не тільки від імені

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

держави, але і від усього суспільства і в його інтересах. Прокурор в такому випадку захищає інтереси суспільства в цілому і інтереси кожної людини, а не тільки державні інтереси. Слід підкреслити, що держава, в якій інтереси громадян не стоять вище за все, не може вважатись правовою, соціальною і демократичною, якою себе декларує Україна. Крім того, у міжнародних актах зазвичай використовується термін «публічне обвинувачення», тому цілком логічним здається формулювання однієї із функцій прокуратури як «підтримання публічного обвинувачення», в тому вигляді, як це закріплено у Конституції України.

Прокурор, який підтримує обвинувачення, є публічною особою, саме тому важливе значення має добір кадрів на ці посади. Навчання й виховання прокурорського працівника як публічного (державного) обвинувача необхідно здійснювати і в процесі його практичної діяльності. Підготовка прокурора до підтримання публічного обвинувачення в суді передбачає: аналіз інформації, отриманої під час вивчення кримінального провадження; визначення кола та послідовності питань, які підлягають з'ясуванню під час розгляду в суді; планування судових дій, спрямованих на збирання й перевірку доказів, що підтверджують версію обвинувачення; розроблення тактики підтримання публічного обвинувачення. Прокурор обов'язково повинен під час підготовки до судового розгляду ретельно вивчити норми матеріального і процесуального законодавства, судову практику, в тому числі практику Європейського Суду з прав людини.

Прокурор, як публічний обвинувач, повинен займати *активну позицію у судовому процесі*: заявляти клопотання, задавати питання свідкам і всіма законними способами підтверджувати свою позицію у справі. Крім того, із мотивів процесуальної економії прокурор, у можливих випадках, повинен ініціювати укладення угоди про визнання винуватості, в тому числі під час судового розгляду. Завданням прокурора, який бере участь в розгляді справ у судах, додержуючи принципу незалежності суддів і підкорення їх тільки закону, є сприяння виконанню вимог закону про всебічний, повний і об'єктивний розгляд справ та постановленню судових рішень, що ґрунтуються на законі. Прокурор має рівні права з іншими учасниками процесу. Підстави для вступу у справу, а також обсяг і межі повноважень прокурора у судовому процесі визначаються Законом «Про прокуратуру» та процесуальним законодавством України. Прокурор

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

підтримує публічне обвинувачення в судовому провадженні щодо кримінальних правопорушень, користуючись при цьому правами і виконуючи обов'язки, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України. Під час судового провадження прокурор має право змінити обвинувачення, висунути додаткове обвинувачення або відмовитися від обвинувачення у випадках та порядку, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України.

Організація і процесуальне керівництво прокуратурою досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку є однією з важливих функцій, передбаченої статтею 131-1 Конституції. Прокурор, як сторона кримінального процесу з'являється на його початковій стадії і наділений широким колом повноважень протягом усього процесу аж до винесення судом рішення у кримінальному провадженні. Прокурор здійснює нагляд за дотриманням законів в ході досудового розслідування шляхом процесуального керівництва – організовуючи процес досудового розслідування, визначаючи його спрямування, координуючи процесуальні дії слідчих та оперативних підрозділів, а також забезпечуючи дотримання вимог законодавства України при отриманні доказів та винесенні процесуальних рішень при проведенні досудового розслідування у кримінальному провадженні.

Сьогодні, з одного боку, на органи прокуратури України покладено більш вузькі завдання ніж ті, які визначалися Законом України «Про прокуратуру» від 05.11.1991 року. Проте, з іншого боку, якщо сконцентруватися саме на стадії досудового розслідування та судового провадження, відповідно до профільного Закону та кримінально-процесуального законодавства, повноваження прокурора в рамках кримінального провадження звісно стали ширшими. Насамперед це знайшло своє відображення у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України. У ч. 2 ст. 36 КПК України передбачено процесуальне керівництво прокурором за досудовим розслідуванням, що є формою нагляду. Впроваджено принцип незмінності прокурора в ході кримінального провадження. Контроль за збором доказів при розслідуванні для формування обвинувачення та підтримання останнього в суді входить у функції прокурора. Підвищена відповідальність прокурора та органів прокуратури за якість досудового розслідування. Здійснюючи нагляд у формі

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

процесуального керівництва за розслідуванням кримінального правопорушення, прокурор повинен виконувати завдання кримінального провадження, в тому числі щодо забезпечення охорони прав і свобод та законних інтересів суб'єктів провадження, організації швидкого, повного та неупередженого розслідування. Доцільно ці положення проаналізувати більш конкретно.

Керівник відповідної системи прокуратури на початку досудового розслідування визначає прокурора - процесуального керівника у кримінальному провадженні. Процесуальний керівник на початковій стадії в розслідуванні кримінальних правопорушень (особливо тяжких, резонансних) повинен брати активну участь у висуненні версій, плануванні, контролювати виконання визначених заходів, володіти інформацією стосовно проведення слідчих та розшукових дій та їх результатів. Він не має повноваження проводити розслідування у повному обсязі, але має право проводити окремі слідчі дії. Процесуальний керівник повинен контролювати своєчасність та повноту внесення відомостей до ЄРДР, правильність правової кваліфікації кримінального правопорушення.

Прокурор доручає органу досудового розслідування виконання вимоги закону, які визначають підстави та процесуальний порядок проведення ними певних слідчих (розшукових), негласних слідчих дій, прийняття законного та обґрунтованого рішення. Прокурор повинен впливати на дотримання вимог законів органами, які проводять дізнання, досудове слідство та оперативно-розшукову діяльність. Таким чином, предметом нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування (дізнання та досудове слідство) є додержання законів зазначеними органами.

Нагляд має своїм завданням сприяти : розкриттю кримінальних правопорушень, захисту особи, її прав, свобод, власності, прав підприємств, установ, організацій від злочинних та кримінально протиправних посягань; виконанню вимог закону про невідворотність відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення; запобіганню незаконному притягненню особи до кримінальної відповідальності; охороні прав і законних інтересів осіб при здійсненні кримінального провадження; здійсненню заходів щодо запобігання кримінальним правопорушенням, усунення причин та умов, що сприяють їх вчиненню.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Здійснюючи нагляд, прокурор вживає заходів до узгодження дій правоохоронних органів у боротьбі із вчиненням кримінальних правопорушень. Тож прокурор вживає заходів до того, щоб органи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування (дівзнання та досудове слідство): додержували передбачений законом порядок початку та проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування діянь, що містять ознаки кримінального правопорушення, закриття кримінального провадження, а також додержували строки здійснення досудового розслідування та тримання осіб під вартою; не допускали порушення законності під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування; виявляли причини вчинення кримінальних правопорушень і умови, що сприяють цьому, вживали заходів до їх усунення.

Вище зазначене підтверджує той факт, що прокурор здійснює нагляд за додержанням законів при проведенні досудового розслідування (дівзнання та досудового слідства) у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Повноваження прокурора при здійсненні нагляду за додержанням законів органами, що здійснюють досудове розслідування, визначаються кримінальним процесуальним законодавством. Прокурор має право в необхідних випадках доручати керівникам органів досудового розслідування, внутрішніх справ, національної безпеки проведення у підвідомчих їм підрозділах перевірок з метою усунення порушень та забезпечення повного розкриття діянь, що містять ознаки кримінального правопорушення

Проте в доктрині права на тлі тлумачення змісту вищезазначених законодавчих положень щодо реалізації доволі важливої функції прокуратури - організації та процесуального керівництва прокуратурою досудовим розслідуванням, нагляду за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку, - йдеться і про певні *проблеми правового характеру, які заслуговують на увагу* і потребують свого вирішення.

В доктрині права продовжує точитися дискусія щодо *співвідношення таких повноважень прокуратури як нагляд за законністю дій* органів досудового розслідування та *керівництво цією процесуальною діяльністю*. Узагальнення спеціальних досліджень з даного питання дозволяє виокремити найтиповіші практично протилежні наукові позиції, сутність яких полягає у тому, що

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

керівництво несумісне з прокурорським наглядом. І навпаки, що процесуальне керівництво реалізується саме у формі нагляду. Вважаємо більш правильною позицію І.О. Сухачової, яка конкретизується у наступному положенні. «Функції нагляду та процесуального керівництва взаємопов'язані, але не замінюють одна одну. Їх наявність зумовлюється специфікою досудового розслідування, необхідністю забезпечення неухильного додержання законності при його проведенні та якості розслідування кримінального правопорушення в цілому». [145, с. 513]

Співставлення окремих відповідних положень спеціального профільного Закону (а саме ст. 25) та положень кримінально-процесуального законодавств (ст. 36 КПК) надають підстави вбачати певні суперечності та недоліки чинного законодавства. Разом із зменшенням напрямів діяльності прокуратура втратила і інструменти реагування на виявлені порушення. На практиці існує проблема при якій прокурор, виконуючи функцію нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство при виявленні порушень відповідними органами не має чітко визначеного законодавством механізму реагування на ці порушення та відповідно подальшого запобігання таких випадків. Прокуратура не наділяється адміністративно-владними повноваженнями щодо піднаглядних органів і їх посадових осіб під час здійснення нагляду. Тому в разі виявлення фактів порушення закону або видання незаконних актів прокурор самостійно не може усунути порушення закону чи скасувати незаконний акт, а також самостійно застосувати до особи, яка допустила таке порушення, заходи впливу (притягнути до адміністративної чи дисциплінарної відповідальності). Однак залишити виявлене порушення без уваги прокурор не має права (це стосується органів, щодо яких здійснюється нагляд).

До того ж, певні міркування виникають під час співставлення змісту та сутності положень, визначених у ст. 25 Закону України «Про прокуратуру» та ст. 36 КПК України. Так, в першому випадку органи прокуратури покликані контролювати дотримання вимог чинного законодавства піднаглядними органами правопорядку та реагувати на виявлені порушення з метою їх усунення. Актом прокурорського впливу відповідно до ч. 1 ст. 25 ЗУ «Про прокуратуру» визначено письмові вказівки органам, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство, надані в межах

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

повноважень, які є обов'язковими для цих органів і підлягають негайному виконанню. Варто зазначити, що письмова вказівка в даному випадку не є тотожною вказівці в розумінні положень ст. 36 КПК, оскільки перша надається як результат здійснення діяльності з нагляду за певним органом правопорядку та направлена на виправлення виявлених порушень.

Реалізація функції нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва здійснюється механізмами, передбаченими ст. 36 КПК. Так, п. 4 ч. 2 зазначеної статті передбачає право прокурора доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках – особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному КПК. Отже, письмова вказівка прокурора-процесуального керівника є документом з організації досудового розслідування у конкретному кримінальному провадженні. Прокурор - процесуальний керівник не уповноважений виявляти порушення у кримінальних провадженнях, що не входять до його предмета відання. Виходячи з цього, останній не може в повній мірі реалізувати функцію нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство. В свою чергу, керівник органу прокуратури наділений всіма необхідними повноваженнями для формування та направлення письмової вказівки піднаглядним органам.

Отже, співвідношення наведених положень свідчать про те, що функція нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство є більш ширшою за передбачену ч. 2 ст. 36 КПК України функцію нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, та включає в себе останню.

Представництво прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді полягає у здійсненні прокурорами від імені держави процесуальних та інших дій, спрямованих на захист у суді інтересів громадянина або держави у випадках, передбачених законом. Підставою представництва в суді інтересів громадянина є його неспроможність через фізичний стан, недосягнення повноліття,

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження. Наявність таких підстав має бути підтверджена прокурором шляхом надання суду відповідних доказів. Підставою представництва в суді інтересів держави є наявність порушень або загрози порушень інтересів держави. Представництво інтересів громадянина або держави здійснюється прокурором також на підставі заподіяння громадянину або державі шкоди внаслідок вчинення кримінального правопорушення чи іншого суспільно небезпечного діяння, передбаченого законом про кримінальну відповідальність.

За наявності підстав, з метою представництва громадянина або держави прокурор має право в порядку, передбаченому процесуальним законом: звертатися до суду з позовами (заявами, поданнями); вступати у справу, порушену за позовами (заявами, поданнями) інших осіб, на будь-якому етапі розгляду; ініціювати перегляд судових рішень, у тому числі у справі, порушеній за позовом (заявою, поданням) іншої особи; брати участь у розгляді справ.

Насамкінець, щодо *нагляду за додержанням законів під час виконання судових рішень*. Прокурорський нагляд - форма діяльності органів прокуратури щодо забезпечення законності, виявлення, усунення та попередження порушень закону. Відповідно до вимог ст. ст. 25, 26 Закону України «Про прокуратуру», нагляд за додержанням законів органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, та нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, здійснює прокуратура. Механізм здійснення зазначених видів нагляду закріплено у відповідних наказах Генерального прокурора. Постанови та вказівки прокурора щодо додержання порядку і умов тримання затриманих, заарештованих, засуджених до позбавлення волі та виконання ін. покарань, а також осіб, до яких застосовано заходи примусового характеру, є обов'язковими і підлягають негайному виконанню. [109; 110]

Так, відповідно до спеціальних наказів Генерального прокурора, основними завданнями діяльності на цьому напрямі визначено забезпечення нагляду за додержанням: 1) прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства і держави при виконанні покарань та

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи, а також пробації відповідно до законів України, міжнародних договорів (згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України); 2) законодавства щодо запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із затриманими, взятими під варту та засудженими чи їх покаранню; 3) визначених законодавством вимог режиму, порядку та умов тримання затриманих осіб, а також осіб, до яких застосовано запобіжні заходи у вигляді тримання під вартою, поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають їхню небезпечну поведінку; 4) встановлених законодавством вимог режиму, порядку та умов тримання осіб, до яких застосовано інші заходи примусового характеру; 5) визначених законодавством вимог режиму, порядку та умов тримання, а також відбування покарань засудженими; 6) законодавства при виконанні покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та пробації; 7) законодавства під час здійснення оперативно-розшукової діяльності оперативними підрозділами органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України; 8) законодавства при застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення; 9) законодавства при використанні бюджетних коштів, майна та інших ресурсів держави, спрямованих на забезпечення належних умов відбування покарання та інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Прокурори усіх рівнів при здійсненні нагляду мають:

1. Своєчасно виявляти та негайно звільняти особу, яка незаконно (за відсутності відповідного судового рішення, рішення адміністративного органу або іншого передбаченого законом документа чи після закінчення передбаченого законом або таким рішенням строку) перебуває у місці тримання затриманих, попереднього ув'язнення, обмеження чи позбавлення волі, установі для виконання заходів примусового характеру, інших місцях, до яких доставлено осіб з метою складення протоколу про адміністративне правопорушення чи в яких особи примусово тримаються згідно із судовим рішенням або рішенням адміністративного органу чи уповноваженої особи.

2. У разі встановлення ознак адміністративного чи кримінального правопорушення здійснювати передбачені законом дії щодо відкриття відповідного провадження.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

3. Оскаржувати постанови про накладення адміністративних стягнень, пов'язаних з обмеженням особистої свободи людини, з підстав, у випадках та строки, передбачені законодавством.

4. У разі виявлення під час перевірок порушень закону у справах про адміністративні правопорушення, за якими судами першої інстанції не прийнято рішень, упродовж доби з моменту їх встановлення інформувати про результати перевірок відповідні суди, у провадженні яких перебувають такі справи.

5. Вносити документи реагування, надсилати запити і доручення органам державної влади, місцевого самоврядування та державним органам, на які їхні повноваження не поширюються, винятково через прокуратури вищого рівня.

6. У разі виявлення під час здійснення нагляду порушень, вжиття заходів щодо усунення яких належить до компетенції інших регіональних (обласних) чи місцевих (окружних) прокуратур, відповідну інформацію та/або матеріали чи їхні копії для проведення перевірки та забезпечення прокурорського реагування направляти до цих прокуратур. Про результати проведеної роботи, за необхідності, інформувати прокуратуру, якою порушено ці питання, у визначені нею строки.

Питання для самоконтролю

1.Надайте характеристику основним ознакам, що характеризують поняття та спрямування діяльності прокуратури, її роль в системі кримінальної юстиції України.

2.Проаналізуйте підстави для обґрунтування доцільності чинної системи органів прокуратури в Україні.

3.Визначте зміст основних принципів організації та діяльності прокуратури.

4.Надайте системно-порівняльний аналіз нормативно-правових актів різного рівня кодифікації, які є правовою основою діяльності прокуратури та на підставі яких здійснюється правове регулювання її діяльності.

5.Визначте основні функції прокуратури, залежно від специфічності її повноважень.

6.Надайте визначення поняття прокурорського нагляду та його основних ознак.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

7. В чому полягає зміст, значення повноважень прокурора у судовому процесі, зокрема щодо підтримання ним публічного обвинувачення?
8. В чому полягає зміст, значення нагляду прокуратурою за дотриманням законів органами, які здійснюють дізнання, досудове слідство і оперативно-розшукову діяльність?
9. В чому полягає зміст, значення нагляду прокуратурою за додержанням законів під час виконання судових рішень?
10. Визначте зміст, підстави та спрямування представницьких функцій прокуратури у суді.

Рекомендована література:

1. Капліна О. Проблеми визначення компетенції слідчого та прокурора на етапі закінчення досудового розслідування. *Право України*. 2018. №8. С. 72- 84.
2. Колодчин В.В., Туманянц А.Р. Повноваження прокурора в судовому провадженні у першій інстанції: монографія. Харків: ТОВ «Оберіг», 2016. 228 с.
3. Кравчук В.М. Прокуратура України як орган державної влади: інституційно-правовий аспект: дис. канд. юрид. наук : 12.00.10, К.: Генеральна прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України., 2012. 200 с.
4. Мавдрик М.Я. Становлення та розвиток прокуратури України як інституту захисту прав і свобод людини і громадянина. *Вісник Харківського університету внутрішніх справ*. 2012. № 3(58). С. 22–35.
5. Попович Є.М. Шляхи розвитку прокуратури України: монографія. Харків: Торнадо, 2009. 352 с. С. 15.
6. Прокурорське право: навч. посібник / Г. Д. Борейко та ін.; за заг. ред. В. В. Луцика. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 640 с.
7. Прокуратура України [Електронне видання]: навч.-метод. посібник / кол. авт.; Одеса: Фенікс, 2020. – 285 с. (сер. «Навчально-методичні посібники»). URL

Тема 5. Органи досудового розслідування

5.1. *Форми, система органів досудового розслідування, підслідність.*

КПК України передбачає 2 форми досудового розслідування: дізнання та досудове слідство. Протягом декількох останніх років відбуваються систематичні суттєві зміни у системі органів досудового розслідування, що обумовлено створенням нових органів, доповненням КК України новими складами кримінальних правопорушень, розмежуванням кримінальних проступків та злочинів. Законодавством передбачається застосування органом досудового розслідування всіх передбачених законом заходів для забезпечення його ефективності та виконання передбачених у ст. 2 КПК України завдань кримінального провадження.

Відповідно до ст. 3 КПК України визначено наступні поняття: *дізнання – форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування кримінальних проступків.* Дізнання – це форма досудового розслідування кримінальних проступків, яке здійснюється слідчими органів досудового розслідування, а також у встановлених законом випадках співробітниками інших підрозділів органів внутрішніх справ, органів безпеки та органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства;

досудове розслідування – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

досудове слідство – форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування злочинів. Досудове слідство – одна з форм досудового розслідування кримінальних правопорушень, що здійснюється одноособово слідчим чи слідчою групою органу досудового розслідування.[51, с.7]

Відповідно до ст. 38 КПК України *органами досудового розслідування є органи, що здійснюють досудове слідство і дізнання є*

1) *слідчі підрозділи:*

а) органів Національної поліції;

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

- б) органів безпеки;
- г) органів Державного бюро розслідувань;
- 2) *підрозділ детективів*, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України;
- 3) підрозділи детективів органів Бюро економічної безпеки України.

Дізнання здійснюють *підрозділи дізнання або уповноважені особи* інших підрозділів:

- а) органів Національної поліції;
- б) органів безпеки;
- в) органів Бюро економічної безпеки України;
- г) органів Державного бюро розслідувань;
- г) Національного антикорупційного бюро України.

Розмежування компетентності органів досудового розслідування відбувається за рахунок визначення підслідності за кожним з цих органів у ст. 216 КПК України. 51, С. 173-178] У теорії кримінального процесу виокремлюються такі види підслідності: *предметна* - за видом кримінального правопорушення; *спеціальна* - за суб'єктом. На сьогодні слід говорити також і про *змішану* підслідність в основі визначення якої лежать ознаки як виду кримінального правопорушення, так і суб'єктів, які його вчиняють, а також про підслідність за зв'язком кримінальних проваджень.

Так, у ст. 216 КПК України визначається наступне. *Слідчі органів Національної поліції* здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, крім тих, які віднесені до підслідності інших органів досудового розслідування.

Слідчі органи безпеки здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 109, 110, 110², 111, 111⁻¹, 111⁻², 112, 113, 114, 114⁻¹, 114⁻², 201, 201⁻¹, 258-258⁻⁶, 265⁻¹, 305, 328, 329, 330, 332⁻¹, 332⁻², 333, 334, 359, 422, 435⁻¹, 436, 436-2, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 446, 447 Кримінального кодексу України.

Якщо під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 328, 329, 422 Кримінального кодексу України, будуть встановлені кримінальні правопорушення, передбачені статтями 364, 365, 366, 367, 425, 426 Кримінального кодексу України, вчинені особою, щодо якої здійснюється досудове розслідування, або іншою особою, якщо вони пов'язані із

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

кримінальними правопорушеннями, вчиненими особою, щодо якої здійснюється досудове розслідування, вони розслідуються слідчими органів безпеки, крім випадків, коли ці кримінальні правопорушення віднесено згідно з цією статтею до підслідності Національного антикорупційного бюро України.

Детективи органів Бюро економічної безпеки України здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених:

1) статтями 199, 200, 203⁻², 204, 205⁻¹, 206, 212, 212⁻¹, 218⁻¹, 219, 220⁻¹, 220⁻², 222, 222⁻¹, 223⁻¹, 224, 229, 231, 232, 232⁻¹, 232⁻², 233 Кримінального кодексу України;

2) статтями 191 (якщо предметом кримінального правопорушення є бюджетне відшкодування), 206⁻², 210, 211 Кримінального кодексу України, у разі якщо досудове розслідування таких кримінальних правопорушень не віднесено до підслідності Державного бюро розслідувань чи Національного антикорупційного бюро України;

3) статтями 191 (крім випадку, передбаченого пунктом 2 частини третьої цієї статті) та 364 Кримінального кодексу України, за умови що розмір предмета такого кримінального правопорушення або завданої ним шкоди становить від п'ятисот до двох тисяч розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на час вчинення кримінального правопорушення, та його вчинено службовою особою державного органу, органу місцевого самоврядування, суб'єкта господарювання, у статутному капіталі якого частка державної або комунальної власності перевищує 50 відсотків, та досудове розслідування такого кримінального правопорушення не віднесено до підслідності Державного бюро розслідувань чи Національного антикорупційного бюро України.

3) статтями 191 (крім випадку, передбаченого пунктом 2 частини третьої цієї статті) та 364 Кримінального кодексу України, за умови що розмір предмета такого кримінального правопорушення або завданої ним шкоди становить від п'ятисот до двох тисяч розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на час вчинення кримінального правопорушення, та його вчинено службовою особою державного органу, органу місцевого самоврядування, суб'єкта господарювання, у статутному капіталі якого частка державної або комунальної власності перевищує 50 відсотків, та досудове розслідування такого кримінального правопорушення не віднесено до підслідності Державного бюро розслідувань чи Національного антикорупційного бюро України.

Якщо під час розслідування кримінальних правопорушень, зазначених у пунктах 1, 2 і 3 цієї частини, будуть встановлені кримінальні правопорушення, передбачені статтями 192, 358, 366, 369 Кримінального кодексу України, вчинені особою, стосовно якої здійснюється досудове розслідування, або іншою особою, якщо вони пов'язані з кримінальними правопорушеннями, вчиненими особою, стосовно якої здійснюється досудове розслідування, такі правопорушення можуть розслідуватися детективами органів Бюро економічної безпеки України, у разі якщо досудове розслідування таких кримінальних правопорушень не віднесено до підслідності Державного бюро розслідувань чи Національного антикорупційного бюро України.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Слідчі органів державного бюро розслідувань здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень:

1) вчинених Президентом України, повноваження якого припинено, Прем'єр-міністром України, членом Кабінету Міністрів України, першим заступником та заступником міністра, членом Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольного комітету України, Головою Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Головою Фонду державного майна України, його першим заступником та заступником, членом Центральної виборчої комісії, народним депутатом України, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Директором Національного антикорупційного бюро України, Директором Бюро економічної безпеки України, Генеральним прокурором, його першим заступником та заступником, Головою Національного банку України, його першим заступником та заступником, Головою Національного агентства з питань запобігання корупції, його заступником, Секретарем Ради національної безпеки і оборони України, його першим заступником та заступником, Постійним Представником Президента України в Автономній Республіці Крим, його першим заступником та заступником, радником або помічником Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України, суддею, працівником правоохоронного органу, особою, посада якої належить до категорії "А", крім випадків, коли досудове розслідування цих кримінальних правопорушень віднесено до підслідності Національного антикорупційного бюро України згідно з частиною п'ятою цієї статті;

2) вчинених службовими особами Національного антикорупційного бюро України, заступником Генерального прокурора - керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або іншими прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, крім випадків, коли досудове розслідування цих кримінальних правопорушень віднесено до підслідності детективів підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України згідно з частиною п'ятою цієї статті;

3) проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), крім кримінальних правопорушень, передбачених статтею 422 Кримінального кодексу України.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

5. *Детективи Національного антикорупційного бюро України* здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 191, 206², 209, 210, 211, 354 (стосовно працівників юридичних осіб публічного права), 364, 366², 366³, 368, 368⁵, 369, 369², 410 Кримінального кодексу України, якщо наявна хоча б одна з таких умов:

1) кримінальне правопорушення вчинено:

Президентом України, повноваження якого припинено, народним депутатом України, Прем'єр-міністром України, членом Кабінету Міністрів України, першим заступником та заступником міністра, членом Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольного комітету України, Головою Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Головою Фонду державного майна України, його першим заступником та заступником, членом Центральної виборчої комісії, Головою Національного банку України, його першим заступником та заступником, Головою Національного агентства з питань запобігання корупції, його заступником, Директором Бюро економічної безпеки України, його заступником, членом Ради Національного банку України, Секретарем Ради національної безпеки і оборони України, його першим заступником та заступником, Постійним Представником Президента України в Автономній Республіці Крим, його першим заступником та заступником, радником або помічником Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України;

державним службовцем, посада якого належить до категорії "А";

депутатом Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатом обласної ради, міської ради міст Києва та Севастополя, посадовою особою місцевого самоврядування, посаду якої віднесено до першої та другої категорій посад;

суддею (крім суддів Вищого антикорупційного суду), суддею Конституційного Суду України, присяжним (під час виконання ним обов'язків у суді), Головою, заступником Голови, членом, інспектором Вищої ради правосуддя, Головою, заступником Голови, членом, інспектором Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;

прокурорами органів прокуратури, зазначеними у пунктах 1-4, 5-11 частини першої статті 15 Закону України "Про прокуратуру";

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

особою вищого начальницького складу державної кримінально-виконавчої служби, органів та підрозділів цивільного захисту, вищого складу Національної поліції, посадовою особою митної служби, якій присвоєно спеціальне звання державного радника митної служби III рангу і вище, посадовою особою органів державної податкової служби, якій присвоєно спеціальне звання державного радника податкової служби III рангу і вище;

військовослужбовцем вищого офіцерського складу Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України;

керівником суб'єкта великого підприємництва, у статутному капіталі якого частка державної або комунальної власності перевищує 50 відсотків;

2) розмір предмета кримінального правопорушення, передбаченого статтями 354 (стосовно працівників юридичних осіб публічного права), 368, 369, 369² Кримінального кодексу України, у п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на час вчинення кримінального правопорушення, а також предмет кримінального правопорушення або розмір завданої шкоди у кримінальних правопорушеннях, передбачених статтями 191, 206², 209, 210, 211, 364, 410 Кримінального кодексу України, у дві тисячі і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на час вчинення кримінального правопорушення (якщо кримінальне правопорушення вчинено службовою особою державного органу, правоохоронного органу, військового формування, органу місцевого самоврядування, суб'єкта господарювання, у статутному капіталі якого частка державної або комунальної власності перевищує 50 відсотків);

3) кримінальне правопорушення, передбачене статтею 369, частиною першою статті 369² Кримінального кодексу України, вчинено щодо службової особи, визначеної у частині четвертій статті 18 Кримінального кодексу України або у пункті 1 цієї частини.

Прокурор, який здійснює нагляд за досудовими розслідуваннями, які проводяться детективами Національного антикорупційного бюро України, своєю постановою може віднести кримінальне провадження у кримінальних правопорушеннях,

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

передбачених абзацом першим цієї частини, до підслідності детективів Національного антикорупційного бюро України, якщо відповідним кримінальним правопорушенням було заподіяно або могло бути заподіяно тяжкі наслідки охоронюваним законом свободам та інтересам фізичної або юридичної особи, а також державним чи суспільним інтересам. Під тяжкими наслідками слід розуміти заподіяння шкоди життєво важливим інтересам суспільства та держави, зокрема державному суверенітету, територіальній цілісності України, реалізації конституційних прав, свобод і обов'язків трьох і більше осіб.

Детективи Національного антикорупційного бюро України з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, які віднесені цією статтею до його підслідності, за рішенням Директора Національного антикорупційного бюро України та за погодженням із прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури можуть також розслідувати кримінальні правопорушення, які віднесені до підслідності слідчих інших органів.

У разі встановлення підрозділом внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України кримінальних правопорушень, передбачених статтями 354, 364-370 Кримінального кодексу України, які були вчинені службовою особою Національного антикорупційного бюро України (крім Директора Національного антикорупційного бюро України, його першого заступника та заступника), такі кримінальні правопорушення розслідуються детективами зазначеного підрозділу.

{Частина шосту статті 216 виключено на підставі Закону № 187-IX від 04.10.2019}

У кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, передбачених статтями 384, 385, 386, 387, 388, 396 Кримінального кодексу України, досудове розслідування здійснюється слідчим того органу, до підслідності якого відноситься кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким почато досудове розслідування.

У кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, передбачених статтями 209 і 209¹ Кримінального кодексу України, досудове розслідування здійснюється слідчим того органу, який розпочав досудове розслідування або до підслідності якого відноситься кримінальне правопорушення, що передував легалізації (відмиванню) майна, одержаного злочинним шляхом, крім випадків, коли ці кримінальні правопорушення віднесено згідно із

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

цією статтею до підслідності Національного антикорупційного бюро України.

Якщо під час досудового розслідування буде встановлено інші кримінальні правопорушення, вчинені особою, щодо якої ведеться досудове розслідування, або іншою особою, якщо вони пов'язані із кримінальними правопорушеннями, вчиненими особою, щодо якої ведеться досудове розслідування, і які не підслідні тому органу, який здійснює у кримінальному провадженні досудове розслідування, прокурор, який здійснює нагляд за досудовим розслідуванням, у разі неможливості виділення цих матеріалів в окреме провадження своєю постановою визначає підслідність всіх цих кримінальних правопорушень.

При визначенні органу, що здійснюватиме досудове розслідування у формі дізнання, застосовуються правила підслідності, передбачені цією статтею.

Таким чином, підслідність органів досудового розслідування Національної поліції України є найширшою.

5.2 Правова основа, структура та завдання органів досудового розслідування.

Вчені зазначають, що предмет правового забезпечення діяльності підрозділів досудового розслідування складають цілі, завдання, функції, принципи, форми, методи та процедури їх діяльності, правовий статус та їх організаційна структура, порядок взаємодії та координації слідчої діяльності, нагляд та контроль за нею, організаційно-правові основи її забезпечення (кадрове, інформаційне, матеріально-технічне, фінансове тощо).

Механізм правового забезпечення діяльності підрозділів досудового розслідування охоплює дуже широке коло питань. Правові норми, що діють у даній сфері, можна об'єднати в такі групи: 1) правові норми, які регулюють поведінку людей, визначають права й обов'язки фізичних осіб, як учасників кримінального процесу; 2) особливу групу правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері діяльності підрозділів досудового розслідування Національної поліції, складають норми, що визначають правовий статус слідчих (завдання, функції, повноваження, підслідність, відповідальність, адміністративні процедури їх діяльності тощо) [78, с. 9 – 10]

У своїй діяльності органи досудового розслідування керуються Конституцією України, міжнародними договорами

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, спеціальними та іншими законами України, актами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, а також виданими відповідно до них підзаконними нормативно-правовими актами.

Крім того, відповідно до ст. ст. 8, 9 КПК України принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, а діяльність повинна відбуватися із забезпеченням засад кримінального провадження: верховенства права, законності, рівності перед законом і судом, поваги до людської гідності, забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, недоторканності житла чи іншого володіння особи, таємниці спілкування, невтручання в приватне життя, недоторканності права власності, презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї, заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення, забезпечення права на захист, змагальності сторін кримінального провадження та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, безпосередності дослідження показань, речей і документів, забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності, публічності, диспозитивності, розумності строків досудового розслідування, мов, якою здійснюється кримінальне провадження.

Органи досудового розслідування *Національної поліції України* є структурними підрозділами апарату центрального органу управління поліції, її територіальних органів - головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, областях та місті Києві, територіальних (відокремлених) підрозділів головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, областях та місті Києві (далі - територіальні (відокремлені) підрозділи поліції), які згідно з кримінальним процесуальним законодавством є органами досудового розслідування, які забезпечують досудове розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності слідчих органів Національної поліції.

Слідчими підрозділами є:

- 1) Головне слідче управління Національної поліції (далі - ГСУ);

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

2) слідчі управління головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, областях та місті Києві (далі - слідчі управління);

3) слідчі відділи (відділення) територіальних (відокремлених) підрозділів поліції (Наказ МВС України №570 від 06.07.2017 р.).

На слідчі підрозділи органів Національної поліції України покладаються такі завдання:

1) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень;

2) охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження;

3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності слідчих органів Національної поліції;

4) забезпечення відшкодування фізичним і юридичним особам шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями;

5) виявлення причин і умов, які сприяють учиненню кримінальних правопорушень, і вжиття через відповідні органи заходів щодо їх усунення.

Підрозділи дізнання органів Національної поліції України (далі - підрозділи дізнання) здійснюють досудове розслідування кримінальних проступків, віднесених до підслідності органів Національної поліції України, у порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України (далі - КПК України). Дізнання здійснюють також працівники поліції інших підрозділів органів Національної поліції України, які уповноважені в межах компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків.

Підрозділи дізнання є структурними підрозділами центрального органу управління поліції, її територіальних органів - головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях та м. Києві (далі - ГУНП), територіальних (відокремлених) підрозділів ГУНП (далі - територіальні підрозділи поліції). Підрозділами дізнання є: Управління дізнання Національної поліції України (далі - Управління дізнання); відділи (сектори) дізнання ГУНП; відділи (сектори) дізнання територіальних (відокремлених) підрозділів поліції (далі - відділи (сектори) дізнання територіальних підрозділів поліції).

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Працівники поліції інших підрозділів органів Національної поліції України, які уповноважені здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків, підпорядковуються з питань здійснення дізнання начальникові підрозділу дізнання, а в разі відсутності підрозділу дізнання - керівникові органу досудового розслідування в межах юрисдикції територіального підрозділу поліції (наказ МВС України №405 від 20.05.2020).

Органи дізнання Національної поліції України забезпечують виконання на наступних завдань:

захист особи, суспільства та держави від кримінальних проступків; охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження;

забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних проступків, віднесених до підслідності органів Національної поліції України;

забезпечення відшкодування фізичним і юридичним особам шкоди, заподіяної кримінальними проступками;

виявлення причин і умов, які сприяють учиненню кримінальних проступків, і вжиття заходів щодо їх усунення. [94]

Відповідно до ст. 9 КПК України *систему Служби безпеки України* складають Центральне управління Служби безпеки України, підпорядковані йому регіональні органи, органи військової контррозвідки, військові формування, а також навчальні, науково-дослідні та інші заклади Служби безпеки України. Організаційна структура Служби безпеки України визначається Президентом України. Центральне управління Служби безпеки України, інші органи та установи, що входять у систему Служби безпеки України, є юридичними особами, мають печатку із зображенням державного герба України та своїм найменуванням, інші печатки і штампи, рахунки в банках, у тому числі валютні.

У наказі СБУ від 16.11.2012 № 515 «Про затвердження Інструкції про порядок приймання, реєстрації та розгляду в Службі безпеки України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення» зазначається, що слідчий підрозділ - Головне слідче управління, слідчий підрозділ регіонального органу СБУ, а керівник слідчого підрозділу - начальник або заступник начальника Головного слідчого управління, слідчого підрозділу регіонального органу СБУ.

Відповідно до п.3 ст. 24 Закону України «Про СБУ» до основних завдань органу відноситься виявлення, припинення та

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

розкриття кримінальних правопорушень, розслідування яких віднесено законодавством до компетенції Служби безпеки України, проведення їх досудового розслідування; розшук осіб, які переховуються у зв'язку із вчиненням зазначених кримінальних правопорушень. [95]

Відповідно до ст. 8 Закону України *«Про Бюро економічної безпеки» цей орган має такі повноваження відповідно до покладених на нього завдань:*

1) здійснює оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування у межах передбаченої законом підслідності;

2) здійснює інформаційно-пошукову та аналітично-інформаційну роботу з метою виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Бюро економічної безпеки України;

3) здійснює інформаційну взаємодію з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, органами судової влади, іншими державними органами, підприємствами, установами та організаціями, компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями;

4) здійснює розшук осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання за вчинення кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності;

5) збирає, обробляє та аналізує інформацію щодо кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності;

6) залучає в межах компетенції у передбачений законодавством спосіб, у тому числі на договірних засадах, кваліфікованих спеціалістів та експертів, у тому числі іноземців;

7) здійснює міжнародне співробітництво з компетентними органами іноземних держав на підставі законів та міжнародних договорів України;

8) забезпечує роботу з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників Бюро економічної безпеки України;

9) формує аналітичні матеріали з метою оцінювання загроз та ризиків вчинення (зростання кількості) кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності;

10) витребує та одержує у встановленому законом порядку від інших правоохоронних та державних органів, органів місцевого самоврядування,

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

підприємств, установ, організацій інформацію, необхідну для виконання повноважень Бюро економічної безпеки України;

11) ініціює у компетентних органах іноземних держав розгляд справ про захист прав та інтересів держави з питань, що стосуються виконання обов'язків Бюро економічної безпеки України, виступає як представник держави під час розгляду таких справ. За потреби Бюро економічної безпеки України має право залучати до такого розгляду експертів за відповідними напрямками;

12) приймає нормативно-правові акти з питань, що належать до компетенції Бюро економічної безпеки України;

13) звітує про свою діяльність у порядку, визначеному цим Законом, та інформує суспільство про результати своєї роботи;

14) укладає міжнародні договори міжвідомчого характеру з відповідними органами іноземних держав;

15) у випадках, визначених законом, здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення, приймає рішення про застосування адміністративних стягнень;

16) використовує гласних і негласних штатних та позаштатних працівників на підставах та в порядку, встановлених законом, дотримуючись умов добровільності і конфіденційності таких відносин, матеріально і морально заохочує осіб, які надають допомогу в запобіганні, виявленні, припиненні і розслідуванні кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Бюро економічної безпеки України;

17) укладає договори відповідального зберігання з підприємствами, установами, організаціями з метою зберігання речових доказів, вилучених у ході досудового розслідування, які потребують особливих умов зберігання;

18) здійснює інші повноваження, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України, цим Законом та іншими законами України. [96]

Відповідно до ст. 10 *Закону України «Про Національне антикорупційне бюро»*: оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених законом до підслідності Національного бюро, а також в інших справах, витребуваних до Національного бюро прокурором, що здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування працівниками Національного бюро, *проводять старші детективи та*

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

детективи Національного бюро, а також оперативно-технічні підрозділи і підрозділи внутрішнього контролю. [98]

Відповідно до ст. 16 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро» *цей орган має наступні повноваження (завдання):*

1) здійснює оперативно-розшукові заходи з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також в оперативно-розшукових справах, витребуваних від інших правоохоронних органів;

2) здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також проводить досудове розслідування інших кримінальних правопорушень у випадках, визначених законом;

3) вживає заходів щодо розшуку та арешту коштів та іншого майна, які можуть бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації у кримінальних правопорушеннях, віднесених до підслідності Національного бюро, здійснює діяльність щодо зберігання коштів та іншого майна, на яке накладено арешт;

4) взаємодіє з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами для виконання своїх обов'язків;

5) здійснює інформаційно-аналітичну роботу з метою виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного бюро;

6) забезпечує особисту безпеку працівників Національного бюро та інших визначених законом осіб, захист від протиправних посягань на осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, у підслідних йому кримінальних правопорушеннях;

7) забезпечує на умовах конфіденційності та добровільності співпрацю з особами, які повідомляють про корупційні правопорушення;

8) звітує про свою діяльність у порядку, визначеному цим Законом, та інформує суспільство про результати своєї роботи;

9) здійснює міжнародне співробітництво у межах своєї компетенції відповідно до законодавства України та міжнародних договорів України;

10) вживає заходів щодо виявлення необґрунтованих активів та збору доказів їх необґрунтованості, надсилає Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі матеріали для вирішення питання про пред'явлення позову про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави;

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

11) збирає і надсилає Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі матеріали для вирішення питання про пред'явлення позову про визнання недійсними угод у випадках, передбачених законодавством України;

А, відповідно до прав, передбачених у ст. 17 зазначеного закону *Національному бюро та його працівникам для виконання покладених на них обов'язків надається право:*

1) заводити оперативно-розшукові справи на підставі постанови, що затверджується начальником відповідного підрозділу Національного бюро, та здійснювати на підставах і в порядку, установлених законом, гласні та негласні оперативно-розшукові заходи;

2) за рішенням Директора Національного бюро, погодженим з прокурором, витребувати від інших правоохоронних органів оперативно-розшукові справи та кримінальні провадження, що стосуються кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Національного бюро, та інших кримінальних правопорушень, які не відносяться до його підслідності, але можуть бути використані з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, або виявлення необґрунтованих активів та збору доказів їх необґрунтованості;

3) витребувати за рішенням керівника структурного підрозділу Національного бюро та одержувати в установленому законом порядку у вказаному в запиті вигляді та формі від інших правоохоронних та державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій інформацію, необхідну для виконання обов'язків Національного бюро, у тому числі відомості про майно, доходи, видатки, фінансові зобов'язання осіб, які ними декларуються у встановленому законом порядку, відомості про використання коштів Державного бюджету України, розпорядження державним або комунальним майном.

Суб'єкти, яким адресовано зазначений запит, зобов'язані невідкладно, але не більше ніж протягом трьох робочих днів, надати відповідну інформацію. У разі неможливості надання інформації суб'єкт повинен так само невідкладно у письмовій формі повідомити про це Національне бюро з обґрунтуванням причин. Національне бюро за зверненням відповідного суб'єкта може продовжити строк надання інформації на строк не більше двох календарних днів. Ненадання Національному бюро на його запит інформації, надання завідомо недостовірної інформації чи не в повному обсязі, порушення

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

встановлених законом строків її надання, повідомлення третіх осіб стосовно того, що про них збирається така інформація, забороняються і тягнуть за собою відповідальність, передбачену законом.

Національне бюро в порядку, визначеному законодавством, має безпосередній, у тому числі автоматизований, доступ до автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів та банків даних, держателем (адміністратором) яких є державні органи або органи місцевого самоврядування, користується державними, у тому числі урядовими, засобами зв'язку і комунікацій, мережами спеціального зв'язку та іншими технічними засобами. Обробка такої інформації здійснюється Національним бюро із дотриманням законодавства про захист персональних даних та забезпеченням таємниці, що охороняється законом;

4) знайомитися в державних органах, органах місцевого самоврядування із документами та іншими матеріальними носіями інформації, необхідними для попередження, виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Національного бюро, або виявлення необґрунтованих активів та збору доказів їх необґрунтованості, у тому числі такими, що містять інформацію з обмеженим доступом;

5) на підставі рішення Директора Національного бюро або його заступника, погодженого з прокурором, отримувати від банків, депозитарних, фінансових та інших установ, підприємств та організацій незалежно від форми власності інформацію про операції, рахунки, вклади, правочини фізичних та юридичних осіб, яка необхідна для виконання обов'язків Національного бюро. Отримання від банків інформації, що становить банківську таємницю, здійснюється в порядку та обсязі, визначених Законом України «Про банки і банківську діяльність» з урахуванням положень цього Закону, а отримання від Центрального депозитарію цінних паперів, Національного банку України та депозитарних установ інформації, що міститься у системі депозитарного обліку цінних паперів, - у порядку та обсязі, встановлених Законом України «Про депозитарну систему України». Суб'єкти, яким адресовано зазначене рішення, зобов'язані невідкладно, але не більше ніж протягом трьох робочих днів, надати відповідну інформацію. У разі неможливості її надання у зазначений строк з обґрунтованих причин за зверненням відповідного суб'єкта Національне бюро може продовжити строк надання інформації на строк не більше двох календарних днів;

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

6) на підставі відповідного рішення суду на строк до 10 діб опечатувати архіви, каси, приміщення (за винятком жилих) чи інші сховища, брати їх під охорону, а також вилучати предмети і документи у порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України;

7) залучати на добровільній основі, у тому числі на договірних засадах кваліфікованих спеціалістів та експертів, у тому числі іноземців, з будь-яких установ, організацій, контрольних і фінансових органів для забезпечення виконання повноважень Національного бюро;

8) за письмовим рішенням Директора Національного бюро або його заступника, погодженим із прокурором, створювати спільні слідчі групи, що включають оперативних та слідчих працівників;

9) за пред'явлення службового посвідчення входити безперешкодно до державних органів, органів місцевого самоврядування та зони митного контролю, а за письмовим розпорядженням Директора Національного бюро або його заступника - безперешкодно проходити до військових частин та установ, пунктів пропуску через державний кордон України;

10) використовувати з наступним відшкодуванням завданих збитків транспортні засоби, які належать фізичним та юридичним особам (крім транспортних засобів дипломатичних, консульських та інших представництв іноземних держав і організацій, транспортних засобів спеціального призначення), для проїзду до місця події, припинення кримінального правопорушення, переслідування та затримання осіб, які підозрюються у їх вчиненні, доставлення до закладів охорони здоров'я осіб, що потребують екстреної медичної допомоги;

11) надсилати державним органам, органам місцевого самоврядування обов'язкові до розгляду пропозиції та рекомендації щодо усунення причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного бюро, а також отримувати від цих органів протягом 30 днів інформацію про розгляд таких пропозицій та рекомендацій;

12) здійснювати співробітництво з фізичними особами, у тому числі на договірних засадах, дотримуючись умов добровільності та конфіденційності цих відносин, матеріально і морально заохочувати осіб, які надають допомогу в попередженні, виявленні, припиненні і розслідуванні кримінальних правопорушень.

Законом також врегульовано порядок прийняття та розгляду заяв та повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення. Так,

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

для отримання заяв і повідомлень, у тому числі анонімних, про кримінальні правопорушення або необґрунтовані активи в Національному бюро створюється спеціальна телефонна лінія та забезпечується можливість подання таких повідомлень через офіційний веб-сайт Національного бюро в мережі Інтернет та засобами електронного зв'язку, анонімні заяви і повідомлення про кримінальні правопорушення або необґрунтовані активи розглядаються Національним бюро за умови, що відповідна інформація стосується конкретної особи, містить фактичні дані та може бути перевірена, порядок реєстрації, обліку та розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, віднесені законом до підслідності Національного бюро, або про необґрунтовані активи визначається Директором Національного бюро.

Відповідно до ст. 1 *Закону України «Про Державне бюро розслідувань»* державне бюро розслідувань є державним правоохоронним органом, на який покладаються завдання щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до його компетенції. До завдань органу відноситься запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування:

1) злочинів, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище відповідно до частини першої статті 9 Закону України «Про державну службу», особами, посади яких віднесено до першої - третьої категорій посад державної служби, судьями та працівниками правоохоронних органів, крім випадків, коли ці злочини віднесено до підслідності детективів Національного антикорупційного бюро України;

2) злочинів, вчинених службовими особами Національного антикорупційного бюро України, заступником Генерального прокурора - керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або іншими прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів віднесено до підслідності детективів підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України;

3) злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів), крім злочинів, передбачених статтею 422 Кримінального кодексу України. З урахуванням воєнного стану, введеного внаслідок широкомасштабного вторгнення РФ, на

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

теперішній час актуалізувалися питання розслідування злочинів проти встановленого порядку несення військової служби.

Згідно зі ст. 6 Державне бюро розслідувань відповідно до покладених на нього завдань та у межах своєї компетенції:

1) бере участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері протидії злочинності, вносить відповідні пропозиції на розгляд Кабінету Міністрів України;

2) здійснює інформаційно-аналітичні заходи щодо встановлення системних причин та умов проявів організованої злочинності та інших видів злочинності, протидію яким віднесено до компетенції Державного бюро розслідувань, вживає заходів до їх усунення;

3) припиняє і розкриває кримінальні правопорушення, розслідування яких віднесено до компетенції Державного бюро розслідувань;

4) здійснює оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Державного бюро розслідувань, на підставах та в порядку, встановлених законом;

5) здійснює розшук осіб, які переховуються від слідства та суду за кримінальні правопорушення, розслідування яких віднесено до підслідності Державного бюро розслідувань;

6) використовує гласних і негласних штатних та позаштатних працівників на підставах та в порядку, встановлених законом, дотримуючись умов добровільності і конфіденційності цих відносин, матеріально і морально заохочує осіб, які надають допомогу в запобіганні, виявленні, припиненні і розслідуванні кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Державного бюро розслідувань;

7) розробляє і затверджує методику розслідування окремих видів кримінальних правопорушень;

8) вживає заходів щодо відшкодування завданих державі збитків і шкоди, забезпечує можливості для конфіскації коштів та іншого майна, одержаного внаслідок вчинення кримінальних правопорушень, у порядку, визначеному законодавством;

8⁻¹) вживає заходів щодо виявлення необґрунтованих активів та збору доказів їх необґрунтованості у порядку та в межах компетенції, визначених законодавством;

9) вживає заходів для повернення в Україну з-за кордону коштів та іншого майна, одержаних внаслідок вчинення кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Державного бюро розслідувань;

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

10) виключно з метою здійснення своїх повноважень має доступ як користувач до інформаційних систем органів державної влади, перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України, самостійно створює інформаційні системи та веде оперативний облік в обсязі і порядку, що визначаються завданнями, покладеними на Державне бюро розслідувань, із дотриманням законодавства про захист персональних даних;

11) організовує забезпечення особистої безпеки осіб рядового і начальницького складу, державних службовців Державного бюро розслідувань та інших визначених законом осіб, а також захист осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, від протиправних посягань;

12) забезпечує роботу з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників Державного бюро розслідувань, бере участь у формуванні державного замовлення на підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації фахівців у відповідних сферах;

13) здійснює виконання запитів про надання правової допомоги, які надійшли від компетентних органів іноземних держав;

14) розробляє пропозиції до проектів міжнародних договорів України та забезпечує дотримання і виконання зобов'язань, взятих за міжнародними договорами України;

15) здійснює співробітництво з поліцейськими та іншими відповідними органами іноземних держав відповідно до законів та міжнародних договорів України;

16) забезпечує відповідно до законодавства додержання режиму захищеної законом таємниці та іншої інформації з обмеженим доступом, а також визначеного законом порядку оприлюднення та надання доступу до публічної інформації;

17) звітує про свою діяльність у порядку, визначеному цим Законом, та інформує суспільство про результати своєї роботи;

18) здійснює інші повноваження, передбачені цим Законом.

При цьому Державне бюро розслідувань та його уповноважені посадові особи з метою виконання покладених на них завдань:

1) здійснюють на підставах і в порядку, встановлених законом, гласні та негласні оперативно-розшукові, оперативно-розшукову діяльність, слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії з метою запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Державного бюро розслідувань;

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

2) безоплатно одержують в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України, за письмовими запитами Директора Державного бюро розслідувань, його уповноваженого заступника, директорів територіальних управлінь Державного бюро розслідувань або їхніх уповноважених заступників інформацію, необхідну у справах про кримінальні правопорушення, що знаходяться у провадженні Державного бюро розслідувань, у тому числі з автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів та банків даних, держателем (адміністратором) яких є органи державної влади або органи місцевого самоврядування, у тому числі інформацію з обмеженим доступом. Використання цієї інформації здійснюється Державним бюро розслідувань з дотриманням законодавства про захист персональних даних. Суб'єкти, яким адресовано відповідний запит, зобов'язані протягом трьох днів, а в разі неможливості - не пізніше 10-денного строку, надати відповідну інформацію або повідомити про причини, що перешкоджають її наданню;

2¹) безоплатно одержують за письмовими запитами Директора Державного бюро розслідувань, його уповноваженого заступника, директорів територіальних органів Державного бюро розслідувань або їх уповноважених заступників інформацію, необхідну у справах щодо виявлення необґрунтованих активів та збору доказів їх необґрунтованості в межах компетенції Державного бюро розслідувань, у тому числі з автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів та банків даних, держателем (адміністратором) яких є органи державної влади або органи місцевого самоврядування, зокрема інформацію з обмеженим доступом. Використання такої інформації здійснюється Державним бюро розслідувань з дотриманням законодавства про захист персональних даних. Суб'єкти, яким адресовано відповідний запит, зобов'язані протягом трьох днів, а в разі неможливості - не пізніше 10-денного строку, надати відповідну інформацію або повідомити про причини, що перешкоджають її наданню;

2²) безоплатно одержують на підставі рішення Директора Державного бюро розслідувань або його уповноваженого заступника, погодженого з Генеральним прокурором або його уповноваженим заступником, від банків, депозитарних, фінансових та інших установ, підприємств та організацій незалежно від форми власності інформацію про операції із зазначенням даних про контрагентів, рахунки, вклади, правочини фізичних осіб, фізичних осіб - підприємців та юридичних осіб, яка необхідна для виявлення необґрунтованих активів та збору доказів їх необґрунтованості в

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

межах компетенції Державного бюро розслідувань. Отримання від банків інформації, що становить банківську таємницю, здійснюється в порядку та обсязі, визначених Законом України "Про банки і банківську діяльність";

3) вживають заходів для припинення фізичними та юридичними особами протиправних діянь, що перешкоджають здійсненню повноважень Державного бюро розслідувань, перевіряють у зв'язку з цим документи, що посвідчують особу;

4) проводять фотографування, аудіо- і відеозйомку, дактилоскопію осіб, затриманих за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, взятих під варту;

5) використовують у невідкладних випадках, з подальшим відшкодуванням завданих збитків, транспортні засоби, що належать фізичним та юридичним особам (крім транспортних засобів дипломатичних, консульських та інших представництв іноземних держав і організацій, транспортних засобів спеціального призначення), для проїзду до місця події, припинення кримінального правопорушення, переслідування та затримання осіб, які підозрюються у його вчиненні, доставлення до закладів охорони здоров'я осіб, які потребують екстреної медичної допомоги;

6) здійснюють співпрацю з фізичними особами, у тому числі на договірних засадах, дотримуючись умов добровільності і конфіденційності цих відносин, матеріально та морально заохочують осіб, які надають допомогу в запобіганні, виявленні, припиненні і розслідуванні кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Державного бюро розслідувань;

7) у цілях оперативно-розшукової та слідчої діяльності створюють інформаційні системи та ведуть оперативний облік в обсязі і порядку, передбачених законодавством;

8) у випадках, передбачених цим Законом, на підставі та в порядку, визначених Законом України «Про Національну поліцію», зберігають, носять та застосовують вогнепальну зброю і спеціальні засоби, а також застосовують заходи фізичного впливу;

9) скликають наради, проводять конференції та семінари, інші наукові та науково-практичні заходи;

10) вживають заходів щодо розшуку та арешту коштів та іншого майна, що можуть бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації у кримінальних правопорушеннях, віднесених до підслідності Державного бюро розслідувань, або мають ознаки необґрунтованості та можуть бути стягнуті в дохід держави - в межах

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

компетенції Державного бюро розслідувань, провадять діяльність із зберігання коштів та іншого майна, на яке накладено арешт;

11) залучають у межах компетенції на добровільній основі, у тому числі на договірних засадах, кваліфікованих спеціалістів та експертів, у тому числі іноземців, з будь-яких установ, організацій, контрольних і фінансових органів з метою визначення вартості активів з ознаками необґрунтованості. [97]

Таким чином, аналіз правової основи, завдань та повноважень органів досудового розслідування дає підстави зробити висновки, що на сьогодні в Україні сформована система органів досудового розслідування. Компетенція та відповідні повноваження цих органів мають певні відмінності, що обумовлено правовим статусом кожного з них, структурою та специфікою розслідуваних кримінальних правопорушень. Правову основу діяльності органів досудового розслідування становлять Конституція України, міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, спеціальні закони, які визначають статус, завдання та повноваження цих органів, сферу їх компетенції та інші закони України, акти Президента України та постанови Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, акти Кабінету Міністрів України, а також виданими відповідно до них підзаконними нормативно-правовими актами.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення органів досудового розслідування.
2. Чим відрізняється компетенція органів досудового розслідування?
3. Визначте правові основи діяльності органів досудового розслідування.
4. Які завдання мають вирішувати різні види органів досудового розслідування?
5. Надайте визначення поняття та ознак такої категорії як «компетенція органів досудового розслідування».
6. Визначте специфічні ознаки компетенції органів досудового розслідування Національної поліції.
7. Визначте специфічні ознаки компетенції органів досудового розслідування Служби безпеки України.
8. Визначте специфічні ознаки компетенції органів досудового розслідування Бюро економічної безпеки України.
9. Визначте специфічні ознаки компетенції органів досудового розслідування Державного бюро розслідувань.

10. Визначте специфічні ознаки компетенції органів досудового розслідування Національного антикорупційного бюро України.

Рекомендована література:

1. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р.: монографія. Одеса: Юридична література, 2015. 712 с.
2. Досудове розслідування: навч. посібник / Р. І. Благута та ін.; за заг. ред. Ю. А. Комісарчук та А. Я. Хитри. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 600 с.
3. Капліна О. Проблеми визначення компетенції слідчого та прокурора на етапі закінчення досудового розслідування. *Право України*. 2018. №8. С. 72- 84.
4. Кіпер О.О. Щодо класифікації повноважень слідчого у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: тези Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 3 березня 2017 року)*. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2017. С. 539-542.
5. Меркулова В.О. Особливості методології дослідження повноважень слідчого як учасника кримінального провадження. *Юридичний бюлетень*. № 21. 2021. С. 18-22.
6. Меркулова В.О., Домброван Н.В. Особливості доктринального тлумачення тенденцій реформування правового стану слідчого як однієї із сторін кримінального провадження. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2021. С. 55-63.
7. Організаційно-правові засади діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : монографія / В. Г. Дрозд та ін.; Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 352 с.
8. Організація роботи підрозділів досудового розслідування : навч. посібник / [А.Г. Гаркуша, О.Ф. Кобзар, Ю.А. Кричун, Н.П. Черняк та ін.]. 2-е вид., доп. і перероб. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 108 с. с. 9 – 10.
9. Яковлев Р. М., Мулявка Д. Г. Реформування органів досудового розслідування в Україні : монографія. Ірпінь : Університет ДФС України, 2017. 196 с.

Тема 6. Адвокатура України

6.1. Адвокатура в Україні: поняття, ознаки, види та організаційні форми діяльності, соціальне значення.

На даний час Україна знаходиться на новому етапі формування діяльності адвокатури, яка з часу прийняття закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» набуває все більше значущості, отримує від держави все більше повноважень. Відповідно до Закону, *адвокатура України – це недержавний самоврядний інститут*, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим Законом (ст. 2 Закону) [125].

У ст. 2 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» зазначено, що суд здійснює правосуддя на засадах верховенства права, забезпечуючи кожній особі право на справедливий суд, а також повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [129]. Конституцією України проголошено, що кожна особа має право на отримання правової допомоги. Законом передбачені випадки при яких адвокатська допомога надається безкоштовною. Проте кожен має право вільно обирати захисника щодо своєї справи [40].

Згідно до ч. 1 ст. 4 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» діяльність адвокатів здійснюється на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів. Принципи є основоположні у захисті прав, свобод і законних інтересів громадян, іноземців, осіб без громадянства, а також юридичних осіб, що звертаються за юридичною допомогою до адвокатів.

Адвокат – учасник судочинства, якій отримує права, які не могли бути поставлені в залежність від розсуду суду. При цьому чітко виявляється закономірність: ступінь незалежності й суверенності адвокатури визначається зрілістю демократичних інститутів держави. У свою чергу правовий статус адвокатури завжди був певним показником захищеності особистості й одним із індикаторів, що свідчать про успіхи в просуванні до правової держави та розвинутого громадського суспільства. [45]. Статус адвоката є незалежним, він

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

може бути обмежений тільки в інтересах ефективного виконання адвокатом професійного обов'язку, а також в інтересах правосуддя та в межах процесуального законодавства. Інститут адвокатури полягає у том, що він є невід'ємною частиною судової системи, а відповідно і складовою інституту держави. Адвокат не тільки захищає приватні інтереси клієнту, але і впливає на якість правосуддя.

Вищевикладені положення дають можливість визначити такі *основні ознаки адвокатури*:

- адвокатура є спільнотою незалежних професійних радників з правових питань, що відповідають встановленим законом критеріям і набули статусу адвоката, мають рівні права та рівні обов'язки в рамках здійснення адвокатської діяльності та в рамках участі в процедурах корпоративного самоврядування;

- до спільноти адвокатів, поряд з адвокатами, фактично належать і особи, які сприяють провадженню адвокатської діяльності (стажери адвоката, помічники адвоката, інші особи – співробітники адвокатських утворень, співробітники органів адвокатського самоврядування (корпоративного управління) та громадських об'єднань адвокатів);

- структурними елементами спільноти, прямо передбаченими законодавством, є органи адвокатського самоврядування (органи корпоративного управління), адвокатські освіти, громадські об'єднання адвокатів, які мають певні структурно-функціональні взаємозв'язки з кожним адвокатом як членом спільноти;

- у визначених законом рамках адвокатура як інститут має незалежність, самоврядність, корпоративність;

- відсутність належності як всього адвокатського співтовариства, і існуючих у його складі структурних одиниць, до органів державної влади органів місцевого самоврядування;

- здійснення адвокатами діяльності з надання кваліфікованої юридичної допомоги, що має як публічно-правове, так і приватно-правове значення, призначенням якого є захист прав, свобод та інтересів довірительів та забезпечення доступу до правосуддя;

- інституалізація суспільства як публічної корпоративної організації, що є складовим елементом громадянського суспільства, виконує специфічну публічно-правову функцію нагляду над дотриманням державою правових норм;

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

виконання спільнотою профілактичної, соціально-психологічної, медіаторної, соціально-критичної та соціально-педагогічної функцій, а також функції корпоративного захисту тощо.

В ст. 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» чітко йдеться про *види адвокатської діяльності*: 1) надання правової інформації у консультативній та роз'яснюючій сфері, допомога у діяльності юридичних і фізичних осіб, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та державі шляхом правового супроводу;

2) допомога у складанні позивних заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру;

3) допомога у кримінальному судочинстві, а саме: надання захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію);

4) допомога у адміністративному судочинстві щодо осіб, які притягуються до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення;

5) надання правової допомоги свідку у кримінальному провадженні;

6) представництво інтересів потерпілого під час розгляду справи про адміністративне правопорушення, прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні;

7) представництво інтересів фізичних і юридичних осіб у судах під час здійснення цивільного, господарського, адміністративного та конституційного судочинства, а також в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами;

8) представництво інтересів фізичних і юридичних осіб, держави, органів державної влади, органів місцевого самоврядування в іноземних, міжнародних судових органах, якщо інше не встановлено законодавством іноземних держав, статутними документами міжнародних судових органів та інших міжнародних організацій або міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

9) надання правової допомоги під час виконання та відбування кримінальних покарань.

Адвокат може здійснювати і інші види адвокатської діяльності, не заборонені законом (ст. 19 Закону).

Реалізовувати зазначене функціональне призначення адвокатури дозволяють *різні організаційні форми адвокатської діяльності*. Особи, які одержали свідоцтво про право заняття адвокатською діяльністю, мають право здійснювати адвокатську діяльність індивідуально, створювати своє адвокатське бюро чи об'єднуватися з іншими адвокатами і створювати адвокатські об'єднання (організаційні форми адвокатської діяльності), що діють на підставі ст. 14, 15 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і своїх статутів.

Адвокат, який здійснює адвокатську діяльність індивідуально, є самозайнятою особою. Він може відкривати рахунки в банках, мати печатку, штампи, бланки (у тому числі ордера) із зазначенням свого прізвища, імені та по батькові, номери і дати видачі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю (ст. 13 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Адвокатське бюро є юридичною особою, створеною одним адвокатом, і діє на підставі статуту. Найменування адвокатського бюро повинно включати прізвище адвоката, який його створив. Стороною договору про надання правової допомоги є адвокатське бюро (ст. 14 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). У ст. 14 Закону визначено правовий статус адвокатського бюро. Державна реєстрація адвокатського бюро здійснюється у порядку, встановленому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», з урахуванням особливостей, передбачених цим Законом. Адвокатське бюро має самостійний баланс, може відкривати рахунки у банках, мати печатку, штампи і бланки із своїм найменуванням. Про створення, реорганізацію або ліквідацію адвокатського бюро адвокат, який створив адвокатське бюро, протягом трьох днів з дня внесення відповідних відомостей до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців письмово повідомляє відповідну раду адвокатів регіону.

Адвокатське об'єднання є юридичною особою, створеною шляхом об'єднання двох або більше адвокатів (учасників), і діє на підставі статуту. Стороною договору про надання правової допомоги є

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

адвокатське об'єднання. Від імені адвокатського об'єднання договір про надання правової допомоги підписується учасником адвокатського об'єднання, уповноваженим на це довіреністю або статутом адвокатського об'єднання (ст. 15 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Уся діяльність адвокатських об'єднань базується на засадах добровільності, самоврядування, колегіальності і гласності, що обумовлено специфічним статусом адвокатури як громадської організації. Адвокатські об'єднання реєструються в порядку, встановленому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, з урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Надані вище визначення поняття адвокатури, характеристика її основних характерних ознак, спрямування діяльності та організаційні форми функціонування доводять *суттєве соціальне значення інституту адвокатури в Україні*. Адвокатура України є добровільним професійним громадським об'єднанням, покликаним згідно з Конституцією України сприяти захисту прав, свобод та представляти законні інтереси громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб, подавати їм іншу юридичну допомогу. Адвокатура - поняття узагальнює, яке не ототожнюється з поняттям адвокатури як об'єднання – юридичної особи. В Конституції України не визначено її правовий статус, але з окреслених у ній завдань адвокатури можна зробити висновок, що остання є *одним з інститутів правової системи держави, який виконує завдання, без здійснення котрих функціонування цієї системи неможливе*. При цьому адвокатура не належить до жодної з гілок влади, передбачених ст. 6 Конституції України, і в певному сенсі має відігравати роль «дружнього посередника» між державою та/або іншими суб'єктами права в громадянському суспільстві.

За нинішньою українською Конституцією Україна - це правова демократична держава (ст. 1 Конституції). Як *правозахисний інститут громадянського суспільства адвокатура у ній не зазначена*, як і немає визначення суті цього суспільства в Україні. Сучасне громадянське суспільство визначається як суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами, зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на засадах демократії і права. Маємо погодитися із тим, що «Держава і громадянське суспільство розглядаються як суб'єкти права, тобто

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

вільні й рівні. Публічна влада є прерогативою держави і здійснюється на засадах державного суверенітету у формі публічного права. Громадянське суспільство виступає як матеріальна основа правової держави, що підпорядкована йому і діє в інтересах громадян». [1, с. 56]. Отже громадянське суспільство є самостійною соціально організованою структурою для узгодження різноманітних інтересів людей. Воно не протиставляється державі, а взаємодіє з нею для досягнення загальних цілей. Структурними елементами громадянського суспільства в Україні є громадські об'єднання, політичні партії, масові рухи. Між вченими немає одностайності щодо входження держави у громадянське суспільство, однак більшість сходиться на тому, що держава є підпорядкованою суспільству інституцією. *Адвокатура ж є своєрідним «буфером», який збалансовує правозахисні інтереси громадянського суспільства з потребами і можливостями держави.* Адвокатура, без сумніву, хоч і не є структурованою організацією в Україні, але входить у її громадянське суспільство як інститут (продукт) цього суспільства зі спеціальними покликаннями. Сучасна українська адвокатура - це відносно організована спільність українських адвокатів, яка має своїм призначенням юридичний захист прав і свобод членів українського громадянського суспільства, усіх його суб'єктів, надання правової допомоги у всіх видах життєдіяльності українського суспільства. Адвокатуру часто визначають як «добровільне об'єднання». Об'єднання завжди передбачає структурованість, організаційність як засаду існування.

Проте у сучасному громадянському суспільстві адвокатура як правозахисний інститут суспільства сама потребує його захисту від зазіхань на демократичні засади її формування і незалежність її членів. Інакше вона приречена бути формальним виразником волі функціонерів палати, а не суспільства. Стаття 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» забороняє втручатися в здійснення адвокатської діяльності, вимагати надання відомостей, що є адвокатською таємницею, вилучати документи, які пов'язані з адвокатською діяльністю, проводити обшуки в офісах адвокатів, без наявності чітко визначеного в рішенні суду переліку речей, документів, що планується виявити тощо. Втім, в Україні існують значні розбіжності між законодавством і практикою: адвокати постійно стикаються з численними перешкодами під час надання правової допомоги своїм клієнтам. Серед найтиповіших порушень

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

прав і гарантій адвокатів виділяють, зокрема: ненадання адвокатам доступу до своїх клієнтів; порушення права на конфіденційне спілкування клієнта з адвокатом; ненадання чи невчасне надання адвокату доступу до інформації, матеріалів справи (по суті, перешкоджання підготовці захисту); проведення неправомірних обшуків в офісах адвокатів і вилучення документів, що становлять адвокатську таємницю; зловживання притягненням до дисциплінарної відповідальності адвокатів та порушенням кримінальних справ проти адвокатів; застосування «позасудових» заходів впливу на адвоката (у тому числі залякування, погроз, словесних образ, знищення майна, фізичних нападів, вбивства) тощо.

6.2.Правова основа діяльності адвокатури.

Діяльність адвоката, перш за все, згідно ст. 131² Конституції України, спрямована на надання професійної правової допомоги. Правовою основою діяльності адвоката як процесуального представника в Україні є нормативно-правові акти, якими врегульовано порядок організації та здійснення адвокатської діяльності. Пропонуємо спочатку визначитися із доктринальними положеннями щодо доцільної класифікації правових джерел функціонування адвокатури, а в подальшому розглянути це питання виключно на підставі аналізу окремих положень спеціального законодавства України.

В доктрині права існує достатня велика кількість класифікацій усіх правових джерел, які становлять правову основу діяльності адвокатури. Відповідно до пропозицій Т. Курило, слід виокремити три підгрупи: закони України (Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Закон України «Про безоплатну правову допомогу», «Закон України про Вищу раду правосуддя». До цієї групи належить і Конституція України як основне джерело національного законодавства та міжнародно-правові акти, які є частиною законодавства України); підзаконні нормативно правові акти (Правила адвокатської етики, які затверджено «Звітно-виборним з'їздом адвокатів України» від 9 червня 2017 р., тощо); корпоративні або локальні нормативно-правові акти (статути адвокатських об'єднань, адвокатських бюро) [58, с. 85]. Видається, що зазначений поділ нормативно-правових актів, які закладено в основу діяльності

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

адвоката як процесуального представника, є слухним як із теоретико-правових позицій, так і з практичного погляду.

Існують і більш вузькі підходи, в основі яких лежать особливості процесуальної діяльності адвокатів, зокрема, виконання ними представницьких функцій. На думку деяких авторів (С. Бичкова, Г. Чурпіта), правове регулювання участі адвоката в цивільному процесі України здійснюється як процесуальним законодавством України (ЦПК України), так і спеціальними законами й підзаконними нормативно-правовими актами. Відповідний законодавчий підхід, на їхню думку, обумовлює специфіку участі вказаного суб'єкта в цивільних процесуальних правовідносинах. Адвокат бере участь у цивільних справах як представник осіб, які беруть участь у справі. Водночас його наділено загальними цивільними процесуальними правами таких осіб, а також спеціальними цивільними процесуальними правами представника. До того ж адвокат наділений відповідним матеріально-правовим статусом, який, здавалося б, певним чином має впливати на його процесуальний статус [8, с. 116–122].

У зв'язку із цим, доцільним є більш конкретне звернення до змісту вітчизняного законодавства. Конституцією України визначено, що «виключно адвокат здійснює *представництво* іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення» (ст. 131²) [40]. Водночас ч. 2 ст. 15 Цивільного процесуального кодексу України (далі - ЦПК України) встановлено, що «представництво у суді як вид правничої допомоги здійснюється виключно адвокатом (професійна правнича допомога), крім випадків, встановлених законом». До того ж, відповідно до ст. 60 ЦПК України, ст. 58 Господарського процесуального кодексу України (далі - ГПК України), ст. 57 Кодексу адміністративного судочинства України (далі - КАС України), «представником у суді може бути адвокат або законний представник». Під час розгляду спорів, що виникають із трудових відносин, а також справ у малозначних спорах (малозначні справи) представником може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років, має процесуальну дієздатність, за винятком осіб, визначених у ст. 61 ЦПК України, ст. 59 ГПК України [160; 18].

У справах незначної складності й в інших випадках, визначених КАС України, представником може бути фізична особа, яка, відповідно до ч. 2 ст. 43 цього Кодексу, має адміністративну процесуальну дієздатність, за винятком осіб, визначених у ст. 58 КАС України [42]. Потрібно зауважити, що під «представництвом»

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

законодавець розуміє «вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні реалізації прав і обов'язків клієнта в цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві, в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами, прав і обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні» (п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [125]. Зауважимо, що це є слушним і для участі адвоката як процесуального представника в господарському та адміністративному судочинстві. Проте варто зауважити, що, адвокат, беручи участь у господарському або адміністративному процесі як представник, дотримується, відповідно, положень ГПК України та КАС України, а також інших законів і підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють ці сфери відносин. Зокрема, у ч. 2 ст. 16 ГПК України передбачено, що «представництво у суді, як вид правничої допомоги, здійснюється виключно адвокатом (професійна правнича допомога), крім випадків, встановлених законом». Проте, що представником у суді може бути адвокат або законний представник, зазначено в ч. 1 ст. 58 ГПК України [18]. Своєю чергою, представництво адвокатом як вид професійної правничої допомоги в адміністративному процесі може здійснюватися на підставі ч. 2 ст. 16 КАС України. Про те, що це має бути саме адвокат або законний представник, зазначено в ч. 1 ст. 57 КАС України [42].

Попередньо з метою підвищення якості представництва особи в суді однією з основних новацій конституційної судової реформи мало стати поступове введення адвокатської монополії. Однак, як показує практика, подекуди суди не поділяли такі благі наміри законодавця та винаходили штучні (часто не передбачені законом) підстави для «недопущення» адвоката до участі у справі [154].

Нагадаємо, що в Україні запровадження адвокатської монополії розпочато у 2016 р. ухваленням змін до ст. 131² Конституції України. Тоді прийнятий Законопроект № 3524 пройшов широке обговорення із залученням представників різних політичних сил, громадськості, вітчизняних і міжнародних експертів та отримав схвальну оцінку Венеціанської комісії, засвідчену висновком. Існує ставлення (Є. Солодко), новина про скасування адвокатської «монополії», ініційована Президентом України в Законопроекті № 1013,

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

«сколихнула» всю правову спільноту України. Цим документом передбачалося скасування адвокатської монополії на представництво в суді, залишивши лише монополію на захист особи від кримінального обвинувачення [144]. Отже, ініційованим Законопроектом запропоновано ст. 131² викласти в такій редакції: «Стаття 131². Для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Незалежність адвокатури гарантується. Засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні визначаються законом. Виключно адвокат здійснює захист особи від кримінального обвинувачення». Підпункт 11 пункту 16² Розділу XV «Перехідні положення» вилучити [127]. Станом на 1 листопада 2019 року Конституційним Судом України визнано цей Законопроект конституційним, а 14 січня 2020 року Верховною Радою України попередньо схвалено [35].

Зрозуміло, що в разі його прийняття зазнають змін нинішні редакції як ст. 131² Конституції України, так і відповідні статті процесуальних кодексів України, у яких закріплено правові норми щодо врегулювання процесуального представництва особи в суді. Тоді виключно адвокат здійснюватиме захист особи від кримінального обвинувачення, а в усіх інших судових процесах представництво зможе здійснювати особа без адвокатського статусу. О. Подцерковний та А. Костін вважають, що потрібно починати оцінювати вірогідні конституційні зміни, виходячи з того, що регулювання діяльності адвокатури та відповідних представницьких функцій має здійснюватися не на конституційному рівні, а на рівні відповідних законів. Такий саме законодавчий рівень регулювання адвокатури та адвокатської діяльності є світовою практикою. Провідна роль адвокатури, на їхню думку, у правосудді має визначатися процесуальними кодексами [86].

29 грудня 2019 року набув чинності Закон України від 18 грудня 2019 року № 390-ІХ, яким внесені зміни до ЦПК України, ГПК України та КАС України щодо розширення можливостей само представництва в суді органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб незалежно від порядку їх створення [128]. Отже, впроваджувана монополія адвокатури на представництво в судах не відбулася (з 1 січня 2020 року виключно адвокати та прокурори мали представляти інтереси органів державної влади й місцевого самоврядування в судах). Водночас зазначимо, що, відповідно до пп. 11-1 п. 4 Положення про Офіс Президента України,

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

затвердженого Указом Президента України від 25 червня 2019 р. № 436/2019, представництво в судах України інтересів Президента України та створених ним для виконання своїх повноважень консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів і служб здійснює Офіс Президента України відповідно до покладених на нього завдань [85].

Зазначене вище свідчить про складність та комплексність питання щодо визначення правових основ діяльності адвокатури, особливо в сфері представництва інтересів фізичних та юридичних осіб у цивільних, господарських, адміністративних, кримінальних провадженнях.

Проте маємо визнати, що правова основа діяльності адвокатури, насамперед, складається із *положень спеціального Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»* [125], оскільки саме в ньому визначається *правовий статус* адвоката, основні заходи та засоби, які дозволяють реалізовувати цей статус, перелік організаційно-правових та економічно-правових гарантій діяльності. Про що в подальшому більш конкретно.

Щодо правового статусу адвоката. У відповідності до ст. 20 Закону під час здійснення адвокатської діяльності *адвокат має право* вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правової допомоги, необхідні для належного виконання договору про надання правової допомоги, зокрема:

1) звертатися з адвокатськими запитами, у тому числі щодо отримання копій документів, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а також до фізичних осіб (за згодою таких фізичних осіб);

2) представляти і захищати права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб у суді, органах державної влади та органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, громадських об'єднаннях, перед громадянами, посадовими і службовими особами, до повноважень яких належить вирішення відповідних питань в Україні та за її межами;

3) ознайомлюватися на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для адвокатської діяльності документами та матеріалами, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом;

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

4) складати заяви, скарги, клопотання, інші правові документи та подавати їх у встановленому законом порядку;

5) доповідати клопотання та скарги на прийомі в посадових і службових осіб та відповідно до закону одержувати від них письмові мотивовані відповіді на ці клопотання і скарги;

6) бути присутнім під час розгляду своїх клопотань і скарг на засіданнях колегіальних органів та давати пояснення щодо суті клопотань і скарг;

7) збирати відомості про факти, що можуть бути використані як докази, в установленому законом порядку запитувати, отримувати і вилучати речі, документи, їх копії, ознайомлюватися з ними та опитувати осіб за їх згодою;

8) застосовувати технічні засоби, у тому числі для копіювання матеріалів справи, в якій адвокат здійснює захист, представництво або надає інші види правової допомоги, фіксувати процесуальні дії, в яких він бере участь, а також хід судового засідання в порядку, передбаченому законом;

9) посвідчувати копії документів у справах, які він веде, крім випадків, якщо законом встановлено інший обов'язковий спосіб посвідчення копій документів;

10) одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань;

11) користуватися іншими правами, передбаченими цим Законом та іншими законами.

Складовою правового статусу є і *перелік тих обов'язків*, які покладаються на адвоката. Під час здійснення адвокатської діяльності відповідно до ст. 21 Закону, адвокат зобов'язаний:

1) дотримуватися присяги адвоката України та правил адвокатської етики;

2) на вимогу клієнта надати звіт про виконання договору про надання правової допомоги;

3) невідкладно повідомляти клієнта про виникнення конфлікту інтересів;

4) підвищувати свій професійний рівень;

5) виконувати рішення органів адвокатського самоврядування;

6) виконувати інші обов'язки, передбачені законодавством та договором про надання правової допомоги.

Адвокату забороняється:

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

1) використовувати свої права всупереч правам, свободам та законним інтересам клієнта;

2) без згоди клієнта розголошувати відомості, що становлять адвокатську таємницю, використовувати їх у своїх інтересах або інтересах третіх осіб;

3) займати у справі позицію всупереч волі клієнта, крім випадків, якщо адвокат впевнений у самообмані клієнта;

4) відмовлятися від надання правової допомоги, крім випадків, установлених законом (ч. 2 ст. 21 Закону).

До основних засобів, які дозволяють адвокату реалізовувати зазначений правовий статус, відноситься *адвокатський запит* – *письмове звернення адвоката до органу державної влади, органу місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, громадських об'єднань* про надання інформації, копій документів, необхідних адвокату для надання правової допомоги клієнту (ч. 1 ст. 24 Закону). До адвокатського запиту додаються посвідчені адвокатом копії свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, ордера або доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги. Вимагати від адвоката подання разом з адвокатським запитом інших документів забороняється. Адвокатський запит не може стосуватися надання консультацій і роз'яснень положень законодавства. Надання адвокату інформації та копій документів, отриманих під час здійснення кримінального провадження, здійснюється в порядку, встановленому кримінальним процесуальним законом. Орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи, керівники підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, яким направлено адвокатський запит, зобов'язані не пізніше п'яти робочих днів з дня отримання запиту надати адвокату відповідну інформацію, копії документів, крім інформації з обмеженим доступом і копій документів, в яких міститься інформація з обмеженим доступом. У разі якщо адвокатський запит стосується надання значного обсягу інформації або потребує пошуку інформації серед значної кількості даних, строк розгляду адвокатського запиту може бути продовжено до двадцяти робочих днів з обґрунтуванням причин такого продовження, про що адвокату письмово повідомляється не пізніше п'яти робочих днів з дня отримання адвокатського запиту. У разі якщо задоволення

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

адвокатського запиту передбачає виготовлення копій документів обсягом більш як десять сторінок, адвокат зобов'язаний відшкодувати фактичні витрати на копіювання та друк. Розмір таких витрат не може перевищувати граничні норми витрат на копіювання та друк, встановлені Кабінетом Міністрів України відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» [1327, с. 163-174.].

Якщо знову ж таки повернутися до змісту ст. 20 Закону, то маємо звернути увагу на те, що складовою правової основи діяльності адвокатури є *положення договору про надання правової допомоги та правила адвокатської етики*. Що стосується договору про надання правової допомоги, - значення мають як суто положення Закону, так і зміст самого договору. У статті 26 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність», де визначені підстави для здійснення адвокатської діяльності, *договір про надання правової допомоги визначається поряд із іншими підставами для здійснення повноважень адвоката* (довіреність; ордер; доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги). Договір про надання правової допомоги може укладатися на користь клієнта іншою особою, яка діє в його інтересах. Особливості укладення та змісту контрактів (договорів) з адвокатами, які надають безоплатну правову допомогу, встановлюються законом, що регулює порядок надання безоплатної правової допомоги. Порядок та умови залучення адвокатів до надання безоплатної правової допомоги встановлюються Законом України від 2 червня 2011 року «Про безоплатну правову допомогу» [126]. Оцінка якості, повноти та своєчасності надання адвокатами безоплатної первинної правової допомоги здійснюється за зверненням органів місцевого самоврядування, а безоплатної вторинної правової допомоги – за зверненням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, комісіями, утвореними для цієї мети радами адвокатів регіонів.

Зміст договору про надання правової допомоги не може суперечити Конституції України та законам України, інтересам держави і суспільства, його моральним засадам, присязі адвоката України та правилам адвокатської етики. Підстави для відмови в укладенні договору про надання правової допомоги зазначені у ст. 28 Закону. Адвокату, адвокатському бюро або адвокатському об'єднанню забороняється укладати договір про надання правової допомоги у разі конфлікту інтересів. Адвокату забороняється

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

укладати договір про надання правової допомоги і він зобов'язаний відмовитися від виконання договору, укладеного адвокатом, адвокатським бюро або адвокатським об'єднанням, у разі, якщо: доручення на виконання дій виходять за межі професійних прав і обов'язків адвоката; результат, досягнення якого бажає клієнт, або засоби його досягнення, на яких він наполягає, є протиправними, суперечать моральним засадам суспільства, присязі адвоката України, правилам адвокатської етики; адвокат брав участь у відповідному провадженні, і це є підставою для його відводу згідно з процесуальним законом; виконання договору про надання правової допомоги може призвести до розголошення адвокатської таємниці; адвокат є членом сім'ї або близьким родичем посадової особи, яка брала або бере участь у господарському, цивільному, адміністративному судочинстві, кримінальному провадженні, розгляді справи про адміністративне правопорушення, щодо яких до адвоката звертаються з пропозицією укладення договору про надання правової допомоги; виконання договору може суперечити інтересам адвоката, членів його сім'ї або близьких родичів, адвокатського бюро або адвокатського об'єднання, засновником (учасником) якого він є, професійним обов'язкам адвоката, а також у разі наявності інших обставин, що можуть призвести до конфлікту інтересів; адвокат надає правову допомогу іншій особі, інтереси якої можуть суперечити інтересам особи, яка звернулася щодо укладення договору про надання правової допомоги.

У разі *відмови від укладення* договору про надання правової допомоги адвокат зобов'язаний зберігати адвокатську таємницю про відомості, що стали йому відомі від особи, яка звернулася з пропозицією укладення такого договору. Дія договору про надання правової допомоги припиняється його належним виконанням. Договір про надання правової допомоги може бути *достроково припинений* за взаємною згодою сторін або розірваний на вимогу однієї із сторін на умовах, передбачених договором. При цьому клієнт зобов'язаний оплатити адвокату (адвокатському бюро, адвокатському об'єднанню) гонорар (винагороду) за всю роботу, що була виконана чи підготовлена до виконання, а адвокат (адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язаний (зобов'язане) повідомити клієнта про можливі наслідки та ризики, пов'язані з достроковим припиненням (розірванням) договору.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Адвокат, здійснюючи процесуальне представництво, повинен керуватися принципами, які закріплено в розділі II Правил адвокатської етики. Водночас потрібно пам'ятати, що норми цих Правил не скасовують і не замінюють положень чинного законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність (зокрема ч. 1 ст. 4 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), а доповнюють і конкретизують його [93]. Отже, адвокатська діяльність, зокрема процесуальне представництво, здійснюється на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності й уникнення конфлікту інтересів. На думку В. Заборовського та В. Манзюк, «розкриття сутності вказаних принципів відбувається переважно шляхом зазначення кола діянь, які забороняється вчиняти адвокату в його взаємовідносинах із судом. Це дає змогу чіткіше зрозуміти, які саме діяння адвоката під час судового провадження можуть кваліфікуватися судом як порушення адвокатом правил адвокатської етики, що в подальшому може мати наслідком застосування до нього заходів дисциплінарного впливу» [29, с. 160].

Насамкінець, щодо невід'ємного елементу правового статусу адвокатів - організаційно-правових та економічно-правових гарантій їхньої професійної діяльності. До *організаційно-правових гарантій незалежності* адвокатури належать такі взаємопов'язані та взаємозумовлені характеристики: адвокатура не є державною організацією, і її члени не є державними службовцями; самостійність у прийнятті рішень про прийом до адвокатури претендентів на отримання статусу адвоката; самостійне формування кадрового складу органів корпоративного управління; самостійна розробка Кодексу професійної етики адвокатів (КПЕА), методичних рекомендацій з питань професійної діяльності; наявність виняткового права на притягнення до дисциплінарної відповідальності адвокатів за порушення норм КПЕА; незалежність адвокатських утворень (адвокатських кабінетів, колегій адвокатів, адвокатських бюро, юридичних консультацій) один від одного та від органів корпоративного управління адвокатурою; встановлення у законодавстві захисту АП суб'єктів України від будь-яких структурних змін та ліквідації. До *економіко-правових гарантій незалежності адвокатури* належать такі взаємопов'язані та взаємозумовлені характеристики: автономність формування власного бюджету та самостійність у вирішенні питань економічного характеру; свобода встановлення гонорарної політики адвокатами; формування майнової основи та фінансування АП суб'єктів України, а також адвокатських

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

утворень та громадських об'єднань адвокатів за рахунок відрахувань грошових коштів, що вносяться самими адвокатами.

Також необхідно зазначити, що *елементами контролю та нагляду за організацією та діяльністю адвокатури*, в силу положень законодавства, що не порушують принципу незалежності адвокатури, є встановлена законом діяльність таких державних органів: суду (у частині оскарження дій та рішень органів корпоративного управління адвокатурою, органів управління адвокатськими утвореннями та участі у роботі кваліфікаційних комісій, що функціонують у складі АП суб'єктів України); Міністерства юстиції України та його територіальних органів (у частині можливості ініціювання порушення дисциплінарного провадження щодо адвоката, ведення реєстрів адвокатів, встановлення форми адвокатського запиту, форми ордеру, форми посвідчення адвоката та порядку видачі посвідчень, участі у роботі кваліфікаційних комісій АП суб'єктів України, контролю та нагляду за дотриманням законодавства України адвокатами, адвокатськими утвореннями та адвокатськими палатами, проведення моніторингу діяльності адвокатських колегій та адвокатських утворень, затвердження форм документів та звітів, пов'язаних з наданням безкоштовної юридичної допомоги); законодавчого (представницького) органу державної влади суб'єкта України.

Принцип незалежності адвокатури не має нормативного закріплення в Законі щодо розмежування повноважень з управління адвокатурою між державою та адвокатурою, що уможливорює довільну зміну та (або) застосування закону, а також довільне тлумачення закону в частині змісту цього принципу. Далі відзначимо, що суто формально-юридичне розкриття ознак адвокатської діяльності та адвокатури відповідно до функціональної складової цих понять та з урахуванням потреб нормативної бази сьогодення, - не дає всебічної відповіді на питання про те, в чому полягає сучасне соціальне призначення адвокатури як інституту.

6.3. Принципи (основні засади) та завдання адвокатської діяльності.

Якісна та ефективна адвокатська діяльність є одним із ключових факторів забезпечення захисту та належного рівня втілення у життя прав і інтересів громадян. Адвокатура є дуже важливим інститутом громадянського суспільства, вона забезпечує належний, змістовний та

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

законний спосіб вирішення правового конфлікту або юридичну аргументацію інших обставин, які мають бути вирішені у правовому полі. Адвокатська діяльність є тим особливим видом юридичної діяльності, в якому мораль, етика та право знаходяться в найбільш тісному зв'язку. Адвокатська діяльність, по суті, засновується на загальнодозвільному типі правового регулювання. Саме у процесі здійснення адвокатом своєї професійної діяльності отримують вираз ключові постулати правозахисту, верховенства права та правової активності. Чинним законодавством України регламентовано поняття адвокатської діяльності. Так, ст. 1 закріплює, що адвокатською діяльністю є «незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту» [125]. Після аналізу вказаного визначення стає зрозумілим, наскільки багатоаспектною є адвокатська діяльність, але найбільш важливою та системотворчою є її правозахисна складова частина.

Розвиваючи концепт дуальності здійснення адвокатської діяльності, А.М. Подоляка зазначає: «Адвокатура – єдина організація, яка виконує державну (публічно-правову) функцію і не є при цьому державним органом. Адвокатура, навпаки, зберігає незалежність від держави» [87]. Проте значення цього інституту набагато ширше. Його існування варто розцінювати як необхідну умову функціонування демократичної держави. Інститут адвокатури сприяє реалізації проголошених державою прав і свобод, захисту їх від зазіхань. Не будучи державним органом і будучи тому вільною від тиску влади та нав'язування кон'юнктурних міркувань, адвокатура здатна абстрагуватися від нагальних потреб, виходячи з політичної доцільності. Мають рацію дослідники, які зазначали, що якщо суспільство зацікавлене в існуванні правового порядку, то воно має бути зацікавлене і в тому, щоб існувала незалежна від влади система захисту прав і свобод, яка критикує їх необґрунтовані рішення.

Особливу увагу під час аналізу порядку організації адвокатської діяльності варто *проділяти системі принципів, на яких заснована така діяльність*. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» у ст. 4 дає визначення принципів адвокатської діяльності. Але, якщо у першій частині зазначеної статті чітко закріплено перелік вихідних принципів здійснення адвокатської діяльності, то у наступних трьох частинах визначаються «загальні вимоги» організації такої діяльності. Можна припустити, що законодавець виходив із нетотожності понять «засада» і «принцип» (хоча зазначені поняття є близькими за значенням) і

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

в тексті конкретного правового акта виокремив принципи як вихідні начала (ч. 1 ст. 4), а засади – як загальні вимоги організації адвокатської діяльності в Україні (ч.ч. 2–4 ст. 4) [125].

Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» встановлюються базові положення та вимоги, якими зобов'язані керуватися адвокати під час здійснення своєї професійної діяльності: адвокатська діяльність здійснюється на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів; адвокат України здійснює адвокатську діяльність на всій території України та за її межами, якщо інше не передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України або законодавством іноземної держави; адвокат може здійснювати адвокатську діяльність індивідуально або в організаційно-правових формах адвокатського бюро чи адвокатського об'єднання (організаційні форми адвокатської діяльності); адвокат іноземної держави здійснює адвокатську діяльність на території України відповідно до цього Закону, якщо інше не передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Принцип верховенства права є фундаментом, на якому базуються більш специфічні й детальні правила і принципи [88, с. 35]. Безпосередньо в діяльності кожного адвоката цей принцип виявляється в питаннях оцінки правозастосувальних дій фізичних та юридичних осіб і правоохоронних органів як ознака професіоналізму та високої правової культури. Саме таких характеристик потребують справи у високих судових інстанціях та Конституційному Суді України.

Деталізація положень *принципу законності в адвокатській діяльності* здійснюється у ст. 7 Правил адвокатської етики, в якій вказано, що у своїй професійній діяльності адвокат (адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язаний використовувати всі свої знання та професійну майстерність для належного захисту і представництва прав та законних інтересів клієнта, дотримуючись чинного законодавства України, сприяти утвердженню та практичній реалізації принципів верховенства права та законності. У теорії доказів законність трактується у широкому сенсі як правомірність, а принцип законності зазвичай розглядається як самостійний і чинний в усіх, без винятку, галузях права, в тому числі у провадженні у справах про адміністративні правопорушення. У професійній діяльності адвоката розглядати принцип законності тільки у вузькому сенсі як

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

дотримання закону помилково. У цьому принципі буде правильним характеризувати законність у широкому сенсі – як правомірність, а його змістом доцільно вважати вимогу правильно застосовувати норми матеріального права і здійснювати процесуальні дії на виконання норм процесуального права. Тим більше, що законодавство України гарантує рівний доступ на послуги адвоката. Для адвокатури законність – це орієнтир і суть курсу в організаційній і повсякденній діяльності, для адвоката законність – це інструмент повсякденної практики, це робочий і постійно діючий принцип. Він потребує від адвоката, насамперед, бездоганного знання закону, з яким йому довелося нині зіткнутися [157, с. 35].

Принцип незалежності підкреслює особливий статус адвоката. Незалежність адвоката є суто професійною категорією, тобто незалежність у межах конкретних функцій – захист, представництво, надання інших видів правової допомоги клієнту. Адвокат також є повністю незалежним у виборі клієнта та умов угоди на надання правової допомоги. Адвокат є вільним у виборі засобів захисту та власної позиції, яку він узгоджує з клієнтом. Клієнт – це єдина процесуальна фігура, з якою адвокат зобов'язаний узгоджувати кожен свій крок, пов'язаний із захистом інтересів останнього. На справедливую думку Т.В. Варфоломеевої «дотримання принципу незалежності адвокатів – це не просто спосіб збереження їх корпоративних правил, але й спосіб забезпечення реального захисту прав клієнтів» [10, с. 10].

Принцип конфіденційності адвокатської діяльності К.М. Северин пов'язує з фундаментальними основами адвокатської професії, які полягають у тому, що: адвокат через специфіку своєї професійної діяльності зобов'язаний дотримуватися адвокатської таємниці та тримати в таємниці всю інформацію, яка стала йому відомою не лише від клієнта чи в процесі виконання доручення, а й у разі самого звернення до адвоката; адвокат не має розголошувати таку інформацію до отримання дозволу клієнта, а також якщо цього вимагатиме закон; усі суб'єкти правовідносин, не лише адвокати й клієнти, мають розуміти, що зобов'язання дотримуватися принципу конфіденційності покладається на адвоката безстроково [138, с. 122]. Конфіденційність означає визначену законом чи іншим правовим актом інформацію, яка характеризується, у першу чергу, обмеженістю доступу до неї певного кола осіб. Принцип уникнення конфлікту інтересів є новим для вітчизняного законодавства. Закон так

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

тлумачить цей принцип: «Конфлікт інтересів – суперечність між особистими інтересами адвоката та його професійними правами і обов'язками, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість під час виконання адвокатом його професійних обов'язків, а також на вчинення чи невчинення ним дій під час здійснення адвокатської діяльності» [125].

Правила адвокатської етики містять основні принципи, крізь призму яких і має здійснюватися професійна діяльність будь-яким адвокатом. Такими принципами адвокатської етики є: незалежність та свобода адвоката у здійсненні адвокатської діяльності; дотримання законності; пріоритет інтересів клієнта; неприпустимість конфлікту інтересів; конфіденційність; компетентність та добросовісність; повага до адвокатської професії тощо [93]. Зазначені принципи розкривають правові та морально-етичні складові частини організації адвокатської діяльності в Україні. При цьому окремі принципи мають пряме вираження у тексті соціальної норми, а інші не отримують такої деталізації, але суть їх потенційно проектується під час загального аналізу тексту соціальної норми.

До принципів, які прямо не визначені у законі, слід зарахувати ще й такі: принцип професійної рівноправності адвокатів; принцип професійної активності адвоката; принцип розумного співвідношення інтересів довірителя (підзахисного) з інтересами адвоката.

Спільність професійних інтересів адвокатури і обов'язок їх дотримання як адвокатськими об'єднаннями, так і окремими адвокатами зумовлює виділення *принципу професійної рівноправності адвокатів*. Принцип професійної рівноправності адвокатів означає, що особи, наділені статусом адвоката, стають повноправними членами адвокатської спільноти, володіють не тільки рівними правами, а й несуть однакові обов'язки. При цьому передбачається рівність перед законом, незалежно від того, в якій організаційній формі діють адвокати, єдність правового забезпечення статусу адвоката, рівність всередині адвокатської спільноти, в тому числі у відносинах органів самоврядування з рядовими членами, рівний доступ до адвокатської діяльності.

Наступним варто виділити *принцип професійної активності* адвоката, який розкривається як у відстоюванні інтересів довірителя (підзахисного), так і в реальній життєвій позиції адвоката. Зазначений принцип складається з сукупності професійно-правових знань, умінь і навичок, що характеризують високий ступінь правового розвитку адвоката та його впливу на правову культуру суспільства завдяки

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

здійсненню своєї діяльності. Принцип розумного співвідношення інтересів довірителя (підзахисного) з інтересами адвоката. Незалежно від позиції клієнта про обрання лінії захисту його інтересів або застосування засобів виконання доручення, адвокат не має права виконувати таку вказівку, якщо вона не відповідає закону. При цьому одностороння відмова адвоката від виконання прийнятого доручення є крайнім, виключним заходом, який має застосовуватись досить виважено лише у випадках, коли були реалізовані всі можливі розумні інструменти для врегулювання розбіжностей у позиціях адвоката і його клієнта. Водночас узгодженими мають бути і фінансові питання взаємовідносин. Адвокат має враховувати, що, окрім матеріальної вигоди, він є гарантом забезпечення належної реалізації право захисту, а отже, у своїй діяльності має застосовувати й механізми безоплатної правової допомоги.

З огляду на наведені положення, ми можемо дійти висновку, що система принципів адвокатської діяльності складається з двох груп: правові та морально-етичні принципи. Кожна із зазначених груп поділяється на принципи, які прямо закріплені у тексті соціальної норми, та потенційні принципи. Приміром, у групі правових принципів до прямих належить принцип верховенства права, а до потенційних – принцип справедливості. Своєю чергою, в групі морально-етичних принципів до прямих належить принцип конфіденційності, а до потенційних – принцип автономності у виборі засобів і способів захисту інтересів клієнта.

Отже, принципи є системоутворюючими компонентами, відповідно до яких визначаються загальні умови діяльності суб'єктів у певній сфері суспільних відносин. З огляду на специфіку адвокатської діяльності та її значну соціальну роль, особлива увага має приділятися тим вихідним началам, які забезпечують якісну та ефективну працю адвоката. Перед адвокатурою України стоять складні виклики, подолання яких має бути засновано на таких вихідних положеннях, як незалежність, законність, повага до клієнта, конфіденційність, компетентність, захист гарантій адвокатської діяльності та соціальна відповідальність перед людьми. Уявлення про особливості системи принципів організації адвокатської діяльності забезпечує науковий підхід до формування кваліфікаційних вимог до претендента, дає змогу виробити обґрунтовані програми корпоративного контролю якості юридичної допомоги та визначити шляхи формування загальних підходів до оцінки дисциплінарної

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

відповідальності адвокатів, отримання системного уявлення про адвокатуру та порядок організації її діяльності.

До того ж, саме принципи впливають на зміст та сутність функціонального призначення інституту адвокатури, а відповідно, головні *спрямування та основні завдання її діяльності*. На жаль, у сучасних дослідженнях у галузі науки про адвокатуру не має однозначності у визначенні функцій адвокатури. Так, Н.О. Обловацька вважає, що для здійснення своїх цілей та завдань адвокатська діяльність спрямована на досягнення певних соціальних цінностей, тобто функцій, зокрема є: превентивна функція – попереджає про входження суб'єктів права в ситуацію, яка може сприяти настанню юридично несприятливих наслідків; відновлювальна функція – домінуюча функція адвокатської діяльності, яка полягає у відновленні порушених прав та законних інтересів громадян; охоронна функція – полягає в захисті своїх клієнтів, над законними правами яких виникла загроза їх порушення; дисциплінарна функція – додаткова функція, яка полягає в застосуванні до особи (відповідача), що порушила правові норми, покарання у вигляді відшкодування витрат за послуги адвоката іншої сторони (позивача); санітарна функція, що існує у країнах з розвиненою адвокатською діяльністю [75, с. 47].

За думкою О.В. Синеокого, на адвокатуру покладаються три найважливіших функції: захисту обвинувачених (підозрюваних) на досудовому слідстві, підсудних у суді першої інстанції, засуджених в апеляційній та касаційній інстанціях; надання правової допомоги громадянам та юридичним особам при розгляді різних категорій справ (кримінальних, цивільних, адміністративних) у судах та інших державних органах; консультативна робота по наданню порад, консультацій населенню та юридичним особам з правових питань [140, с. 102].

Н.М. Бакаянова вказує, що головними функціональними призначенням адвокатури є надання професійної правової допомоги, але існують також організаційно-кадрові функції адвокатури, які здійснюються органами адвокатського самоврядування та полягають у формуванні тих чи інших органів у системі правосуддя (ВРП, ВККСУ, КДКП). При цьому з функціональними напрямками діяльності адвокатури авторка ототожнює «глобальну мету» її діяльності, яку визначає аналогічним чином: «забезпечення прав і свобод фізичних та юридичних осіб, інтересів держави» [3, с. 118].

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Слід зауважити, що приведені переліки не можна визнати такими, що відображають всі функції, які реалізуються адвокатурою. Вважаємо справедливою позицію тих вчених, які доводять, що адвокатам і адвокатурі в цілому необхідно вийти за межі традиційного, усталеного виду діяльності - надання правничої допомоги, яка у різних сферах судочинства може трансформуватися у функцію захисту чи представництва. А, отже, відповідаючи своєму призначенню, виконувати інші суспільно значущі публічні функції, - виховну, просвітницьку, медіативну, нормотворчу, контрольну та ін. При цьому професійні юридичні пізнання адвокатів та їх основна діяльність (надання професійної правничої допомоги) здатні виступити засобом не тільки захисту, а й попередження застосування, необґрунтованого обмеження, порушення прав і свобод людини у правотворчій, правоінтерпретаційній та інших видах юридичної діяльності [14, с. 78].

Таким чином, економічні, соціальні та правові ознаки інституційності адвокатури дозволяють їй *діяти як правозахисному інституту*, уповноваженому Конституцією України виконувати *функцію професійно-правового контролю за забезпеченням конституційних прав і свобод людини не тільки судовою, а й виконавчою та законодавчою владою через активну участь у підготовці законопроектів, які стосуються конституційних прав і свобод людини*. Інститут адвокатури повинен розглядатися як конституційний суб'єкт гарантування надання доступу необмеженого кола осіб до правосуддя і елемент механізму його відправлення, а відтепер ще і як конституційний інститут, що забезпечує реалізацію і захист конституційних прав людини, здатний ефективно виконувати функцію контролю за діяльністю виконавчої та законодавчої гілок влади у сфері забезпечення конституційних прав і свобод людини. Саме така адвокатура відповідає своїй ідеальній сутності, зумовленій її конституційним статусом. Принципово важливим у новому концептуальному визначенні адвокатури є професійна здатність інституційної адвокатури забезпечити конституційність правозастосування, зробивши реальною реалізацію прав людини як найвищої цінності. Удосконалення взаємодії адвокатури з органами державної влади потребує, зокрема, законодавчого закріплення механізмів впливу адвокатури як правозахисного інституту на рішення держави у сфері прав людини.

Удосконалення взаємодії адвокатури з органами державної влади потребує, зокрема, законодавчого закріплення механізмів

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

впливу адвокатури як правозахисного інституту на рішення держави у сфері прав людини. Ефективне здійснення адвокатурою *функції професійного контролю в правотворчій діяльності* неможливе, зокрема, без обов'язку законодавця направляти на *адвокатську експертизу проекти законів*, що стосуються діяльності адвокатури, який необхідно встановити на законодавчому рівні. Всі проекти законів щодо адвокатури та адвокатської діяльності перед їх прийняттям законодавчим органом повинні надаватися Раді адвокатів України з метою отримання висновків на них. У разі непогодження адвокатської спільноти з запропонованими проектами законів або змінами та доповненнями до чинного законодавства необхідно враховувати зауваження та аргументи адвокатів і робити це до тих пір, доки не буде досягнуте їх взаємне погодження. Необхідно продовжувати взаємодію, яка на цей час розпочалася між Національною асоціацією адвокатів України (НААУ) та профільним комітетом Верховної Ради України, з метою здійснення впливу з боку адвокатури на законотворчу діяльність у галузі законодавства, що регулює діяльність адвокатури та додержання прав людини.

Крім того, адвокатура як інститут, що провадить правозахисну діяльність, здатна *представляти інтереси всього суспільства через збір адвокатами інформації про порушення прав і свобод людини*, розробляти пропозиції щодо вдосконалення механізмів забезпечення і захисту прав людини і донесення їх через органи адвокатського самоврядування – НААУ до гаранта Конституції – Президента України, а також Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, Громадської ради при Кабінеті Міністрів України та інших державних органів. Така пропозиція щодо взаємодії адвокатури та держави є необхідною умовою успішної співпраці між ними. До речі, вона підтверджується і визначенням повноважень створених у складі НААУ комітетів. Так, на комітет з прав людини НААУ покладається, зокрема, виявлення, облік, аналіз і систематизація випадків порушення прав і свобод людини, які відбулися на території України; аналіз та прогнозування стану справ щодо порушення прав і свобод людини в Україні. Функція законотворчої ініціативи покладена на комітет законотворчих ініціатив щодо адвокатської діяльності при НААУ, який бере активну участь у підготовці законопроектів, що стосуються прав людини. До повноважень комітету віднесені, зокрема, підготовка висновків щодо доцільності прийняття законопроектів про внесення змін до деяких законодавчих актів України;

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

розроблення концептуальних засад проектів законодавчих актів, які прямо чи опосередковано пов'язані з адвокатською діяльністю [136].

Не менш важливим є питання надання адвокатом допомоги у *врегулюванні юридичних конфліктів*, що варто розглядати як здійснення адвокатської діяльності в більш широкій сфері, яка виходить за рамки традиційної ролі адвоката як радника з правових питань. Роль *адвоката-медіатора* під час практичної реалізації процедури медіації може полягати: у створенні належних умов для проведення процедури медіації; інформуванні учасників стосовно особливостей процесу медіації; сприянні сторонам у врегулюванні правового спору (юридичного конфлікту); забезпеченні належного юридичного супроводу усієї процедури медіації та її завершення; нагляді за додержанням законності усіма сторонами медіації. Залежно від різновиду моделей медіації (оціночна медіація, медіація сприяння, регулятивна медіація, трансформативна медіація, експертно-консультативна медіація, терапевтична медіація, традиційна медіація та інші) роль та обсяг повноважень медіатора, в тому числі й адвоката-медіатора, може зазнавати певних змін, зокрема, розширюватися у порівнянні із загально прийнятою. *Медіацію необхідно визнавати як особливий вид адвокатської діяльності*, що повинно знайти своє закріплення і на рівні чинного законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність.

Тож підсумовуючи вищезазначене, слід підкреслити наступне. Інституційна адвокатура повинна взаємодіяти з державою та інститутом громадянського суспільства для досягнення цілей справедливого правосуддя та *виконувати суспільно значущі публічно-правові функції* – захист суспільства в особі кожного його члена; професійно-правового контролю за забезпеченням органами державної влади конституційних прав і свобод людини; нормотворчу; законотворчої ініціативи; виховну; просвітницьку; медіативну та інші. У механізмі конституційного гарантування захисту прав і свобод людини вона покликана здійснювати незалежний професійно-правовий контроль за забезпеченням системою публічної влади конституційних прав і свобод людини, у тому числі за належним відправленням правосуддя, діяти як фактор суспільного впливу на державну політику в сфері юстиції та на законотворчість, як сила, що стримує свавілля влади. Необхідно погодитись з сучасними тенденціями розширення змісту функцій адвокатури та визнати, що вона, крім основного свого функціонального призначення - надання

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

професійної правничої допомоги кожному, хто її потребує, виконує й інші соціально вагомі функції: функцію професійно-правового контролю за забезпеченням системою публічної влади конституційних прав і свобод людини; медіативну функцію, гармонізуючи відносини між суспільством і державою; просвітницьку функцію, поширюючи правову просвіту та привчаючи людей вирішувати свої проблеми в рамках закону і за допомогою закону; виховну функцію, здійснюючи навчання стажерів та адвокатів; нормотворчу, приймаючи внутрішнє законодавство, що регулює адвокатську діяльність; функцію законотворчої ініціативи, зокрема готуючи висновки на законопроекти, пов'язані з адвокатською діяльністю.

6.4.Набуття права на заняття адвокатською діяльністю.

Може включати у якості складової питання: вимоги до осіб, які бажають займатися адвокатською діяльністю; права та обов'язки адвоката, адже ці питання поєднує один критерій – умови, підстави та зміст адвокатської діяльності. Після підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС перед Україною постало питання адаптації вітчизняного законодавства до європейських стандартів у всіх сферах правового регулювання. Загальною тенденцією правового регулювання відносин на шляху до євроінтеграції є підвищення вимог у питаннях реалізації та захисту прав людини та їх стандартизація. За умов тенденції всебічного забезпечення прав людини, як того потребує уклад будь-якої європейської правової держави, не можуть стояти осторонь питання забезпечення професіонального захисту прав, а отже, реформування більшою чи меншою мірою стосується й організації адвокатської діяльності відповідно до європейських стандартів. Першим кроком у напрямку до гармонізації законодавства України із законодавством ЄС стало введення адвокатської монополії на представництво в судах України. Незважаючи на численні дискусії навколо цього питання, сьогодні відповідно до ст. 59 Конституції України, кожен має право на професійну правничу допомогу. Очевидно, з урахуванням останніх тенденцій, цілком вірогідними є й інші зміни, які впливатимуть на правовий статус адвоката та порядок регулювання адвокатської діяльності в Україні. Тому видається доцільним звернути увагу на підходи європейських законодавців до визначення засад регулювання адвокатської діяльності, зокрема, на те, як вирішується питання допуску до адвокатської професії, що набуває

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

особливої актуальності в Україні після введення адвокатської монополії та суттєвого збільшення кількості бажаючих набути право на заняття адвокатською діяльністю. В Україні порядок набуття права на заняття адвокатською діяльністю встановлено Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 р., зокрема, відповідно до ст. 6 вказаного Закону, адвокатом може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи в галузі права не менше двох років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, встановлених цим Законом), склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю.

Цією ж статтею встановлені обмеження можливостей бути адвокатом, а саме: наявність непогашеної чи незнятої судимості за вчинення тяжкого, особливо тяжкого злочину, а також злочину середньої тяжкості, за який призначено покарання у виді позбавлення волі; недієздатність чи обмеження дієздатності; позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю (протягом двох років з дня прийняття рішення); звільнення з посади судді, прокурора, слідчого, нотаріуса, з державної служби або служби в органах місцевого самоврядування за порушення присяги, вчинення корупційного правопорушення (протягом трьох років з дня звільнення).

Крім того, у ст. 7 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» встановлені вимоги щодо несумісності, якою закріплені види діяльності несумісні з діяльністю адвоката. Окремі питання, пов'язані з допуском до складання кваліфікаційного іспиту, зі складанням кваліфікаційного іспиту та проходженням стажування, врегульовані рішеннями Ради адвокатів України, це зокрема: Порядок допуску до складання кваліфікаційного іспиту, Порядок складання кваліфікаційного іспиту та Методика оцінювання результатів складання кваліфікаційного іспиту для набуття права на заняття адвокатською діяльністю в Україні, затверджений рішенням Ради адвокатів України № 154 від 1 червня 2013 р. та Положення про організацію та порядок проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю (у новій редакції, затвердженій рішенням Ради адвокатів № 114 від 25 вересня 2015 р.).

Несумісною з діяльністю адвоката є: робота на посадах осіб, зазначених у пункті 1 частини першої статті 4 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції»; військова або альтернативна

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

(невійськова) служба; нотаріальна діяльність; судово-експертна діяльність. Вимоги щодо несумісності з діяльністю адвоката, передбачені пунктом 1, не поширюються на депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад (крім тих, які здійснюють свої повноваження у відповідній раді на постійній основі). У разі виникнення обставин несумісності, встановлених частиною першою цієї статті, адвокат у триденний строк з дня виникнення таких обставин подає до ради адвокатів регіону за адресою свого робочого місця заяву про зупинення адвокатської діяльності.

Особа, яка виявила бажання стати адвокатом та має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи в галузі права не менше двох років має право звернутися до *кваліфікаційно-дисциплінарної комісії* адвокатури за місцем проживання із заявою про *допуск до складення кваліфікаційного іспиту*. Порядок допуску до складення кваліфікаційного іспиту та перелік документів, що додаються до заяви, затверджуються Радою адвокатів України. Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури перевіряє відповідність особи вимогам, установленим частинами першою та другою статті 6 цього Закону. З метою перевірки повноти та достовірності відомостей, повідомлених особою, яка виявила бажання стати адвокатом, і за наявності письмової згоди такої особи кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури, кваліфікаційна палата або визначений нею член палати можуть звертатися із запитом до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, громадських об'єднань, що зобов'язані не пізніше десяти робочих днів з дня отримання запиту надати необхідну інформацію. Відмова в наданні інформації на такий запит, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання інформації, що не відповідає дійсності, тягнуть за собою відповідальність, установлену законом. У разі ненадання особою, яка виявила бажання стати адвокатом, письмової згоди на перевірку повноти та достовірності повідомлених нею відомостей така особа до кваліфікаційного іспиту не допускається.

Строк розгляду заяви про *допуск до складення кваліфікаційного іспиту* не повинен перевищувати тридцяти днів з дня її надходження. За результатами розгляду заяви та доданих до неї документів кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури приймає рішення

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

про: допуск особи до кваліфікаційного іспиту; відмову в допуску особи до кваліфікаційного іспиту. Особі, яка звернулася із заявою про допуск до складення кваліфікаційного іспиту, повідомляється про прийняте рішення письмово протягом трьох днів з дня його прийняття. У разі прийняття рішення про відмову в допуску особи до кваліфікаційного іспиту в рішенні кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури в обов'язковому порядку зазначаються причини такої відмови. Рішення про відмову в допуску особи до кваліфікаційного іспиту може бути оскаржено до Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури або до суду протягом тридцяти днів з дня його отримання.

Кваліфікаційний іспит є атестуванням особи, яка виявила бажання стати адвокатом. Кваліфікаційний іспит полягає у виявленні теоретичних знань у галузі права, історії адвокатури, адвокатської етики особи, яка виявила бажання стати адвокатом, а також у виявленні рівня її практичних навичок та умінь у застосуванні закону. Організація та проведення кваліфікаційного іспиту здійснюється кваліфікаційною палатою кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури. Порядок складення кваліфікаційних іспитів, методика оцінювання та програма кваліфікаційних іспитів затверджуються Радою адвокатів України. Рада адвокатів України може встановити плату за складення кваліфікаційного іспиту та порядок її внесення. Кваліфікаційні іспити проводяться не рідше одного разу на три місяці. Особі, яка склала кваліфікаційний іспит, протягом десяти днів з дня складення кваліфікаційного іспиту кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури безоплатно видає свідоцтво про складення кваліфікаційного іспиту. Свідоцтво про складення кваліфікаційного іспиту дійсне протягом трьох років з дня складення іспиту. Особа, яка не склала кваліфікаційний іспит, може бути допущена до складення такого іспиту повторно не раніше ніж через шість місяців. Особа, яка не склала кваліфікаційний іспит повторно, може бути допущена до наступного кваліфікаційного іспиту не раніше ніж через один рік. Особа, яка не склала кваліфікаційний іспит, може протягом тридцяти днів з дня отримання рішення кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури оскаржити його до Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури або до суду, які можуть залишити оскаржуване рішення без змін, або зобов'язати кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури провести повторний кваліфікаційний іспит у найближчий час проведення таких іспитів.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Стажування полягає в перевірці готовності особи, яка отримала свідоцтво про складення кваліфікаційного іспиту, самостійно здійснювати адвокатську діяльність. Стажування здійснюється протягом шести місяців під керівництвом адвоката за направленням ради адвокатів регіону. Стажистом адвоката може бути особа, яка на день початку стажування має дійсне свідоцтво про складення кваліфікаційного іспиту. Стажування може здійснюватися у вільний від основної роботи час стажиста. Керівником стажування може бути адвокат України, який має стаж адвокатської діяльності не менше п'яти років. В одного адвоката можуть проходити стажування не більше трьох стажистів одночасно. Рада адвокатів регіону може призначити керівника стажування з числа адвокатів, адреса робочого місця яких знаходиться у відповідному регіоні. Порядок проходження стажування, програма та методика оцінювання стажування, розмір внеску на проходження стажування та порядок його сплати затверджується Радою адвокатів України. Розмір внеску на проходження стажування визначається з урахуванням потреби покриття витрат на забезпечення діяльності ради адвокатів регіону, Ради адвокатів України та витрат керівника стажування, пов'язаних з таким стажуванням, і не може перевищувати трьох мінімальних заробітних плат станом на день подання особою заяви про призначення стажування. При цьому внесок розподіляється таким чином: 70 відсотків внеску сплачується стажистом безпосередньо на користь керівника стажування та використовується виключно для забезпечення проходження стажування та компенсації витрат такого керівника; 30 відсотків сплачується стажистом на забезпечення діяльності ради адвокатів регіону, Ради адвокатів України. Від проходження стажування звільняються особи, які на день звернення із заявою про допуск до складення кваліфікаційного іспиту мають стаж роботи помічника адвоката не менше одного року за останні два роки. За результатами стажування керівник стажування складає звіт про оцінку стажування та направляє його раді адвокатів регіону. Результати стажування оцінюються радою адвокатів регіону протягом тридцяти днів з дня отримання звіту.

За оцінкою результатів стажування рада адвокатів регіону приймає рішення про: *видачу особі свідоцтва* про право на заняття адвокатською діяльністю; *продовження стажування* на строк від одного до трьох місяців. Стажист адвоката та керівник стажування повідомляються про прийняте рішення письмово протягом трьох

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

днів з дня його прийняття. Рішення ради адвокатів регіону про продовження стажування може бути оскаржено стажистом адвоката або керівником стажування протягом тридцяти днів з дня його отримання до Ради адвокатів України або до суду, які можуть залишити оскаржуване рішення без змін, або зобов'язати раду адвокатів регіону видати свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю. У разі якщо за результатами стажування рада адвокатів регіону прийняла рішення про продовження стажування, розмір додаткового внеску не може перевищувати 0,5 мінімальної заробітної плати, встановленої станом на день прийняття зазначеного рішення, за кожний місяць додаткового стажування.

Особа, стосовно якої радою адвокатів регіону прийнято рішення про видачу свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, не пізніше 30 днів з дня прийняття цього рішення складає перед радою адвокатів регіону *присягу адвоката України*. У день складення присяги її безоплатно видаються свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю та посвідчення адвоката України, які не обмежуються віком особи та є безстроковими.

У ст. 17 Закону передбачено і Єдиний реєстр адвокатів України (ЄРАУ). Рада адвокатів України забезпечує ведення Єдиного реєстру адвокатів України з метою збирання, зберігання, обліку та надання достовірної інформації про чисельність і персональний склад адвокатів України, адвокатів іноземних держав, які відповідно до цього Закону набули права на заняття адвокатською діяльністю в Україні, про обрані адвокатами організаційні форми адвокатської діяльності. Внесення відомостей до Єдиного реєстру адвокатів України здійснюється радами адвокатів регіонів та Радою адвокатів України. До Єдиного реєстру адвокатів України вносяться такі відомості: прізвище, ім'я та по батькові адвоката; номер і дата видачі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, номер і дата прийняття рішення про видачу свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю (номер і дата прийняття рішення про включення адвоката іноземної держави до Єдиного реєстру адвокатів України); найменування і місцезнаходження організаційної форми адвокатської діяльності, номери засобів зв'язку; адреса робочого місця адвоката, номери засобів зв'язку; інформація про зупинення або припинення права на заняття адвокатською діяльністю; інші відомості, передбачені цим Законом.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Адресою робочого місця адвоката є місцезнаходження обраної адвокатом організаційної форми адвокатської діяльності або адреса фактичного місця здійснення адвокатської діяльності, якщо вона є відмінною від місцезнаходження обраної адвокатом організаційної форми адвокатської діяльності. У разі наявності декількох адрес робочих місць адвоката до Єдиного реєстру адвокатів України вноситься лише одна адреса робочого місця адвоката. Адвокат протягом трьох днів з дня зміни відомостей про себе, що внесені або підлягають внесенню до Єдиного реєстру адвокатів України, письмово повідомляє про такі зміни раду адвокатів регіону за адресою свого робочого місця, крім випадків, якщо ці зміни вносяться на підставі рішення кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури. Інформація, внесена до Єдиного реєстру адвокатів України, є відкритою на офіційному веб-сайті Національної асоціації адвокатів України. Рада адвокатів України і відповідні ради адвокатів регіонів надають витяги з Єдиного реєстру адвокатів України за зверненням адвоката або іншої особи. Відомості, що підлягають внесенню до Єдиного реєстру адвокатів України, включаються до нього не пізніше дня, наступного за днем отримання радою адвокатів регіону відповідної інформації, крім випадків, установлених цим Законом. Порядок ведення Єдиного реєстру адвокатів України затверджується Радою адвокатів України.

Адвокат іноземної держави також може здійснювати адвокатську діяльність в Україні, зокрема, і такі її види, як захист і представництво в кримінальному провадженні, з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» від 5 липня 2013 р. Про набуття адвокатом іноземної держави права на заняття адвокатською діяльністю в Україні та особливості статусу адвоката іноземної держави (див. розділ VIII цього Закону). Адвокат іноземної держави, який має намір здійснювати адвокатську діяльність на території України, звертається до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури за місцем свого проживання чи перебування в Україні із заявою про його включення до Єдиного реєстру адвокатів України. До заяви додаються документи, що підтверджують право такого адвоката на заняття адвокатською діяльністю у відповідній іноземній державі. Перелік таких документів затверджується Радою адвокатів України. Кваліфікаційна палата кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури розглядає заяву та подані адвокатом документи протягом

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

десяти днів з дня їх надходження та за відсутності підстав, передбачених частиною четвертою цієї статті, приймає рішення про включення такого адвоката до Єдиного реєстру адвокатів України, про що протягом трьох днів письмово повідомляє адвоката іноземної держави та відповідну раду адвокатів регіону. Рада адвокатів регіону забезпечує внесення відомостей про такого адвоката до Єдиного реєстру адвокатів України.

Як висновок, ще раз нагадаємо, що ч. 1 ст. 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачено, що адвокатом може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи в галузі права не менше двох років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, встановлених цим Законом), склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю. Не може бути адвокатом особа, яка:

1) має непогашену чи незняту в установленому законом порядку судимість за вчинення тяжкого, особливо тяжкого злочину, а також злочину середньої тяжкості, за який призначено покарання у виді позбавлення волі;

2) визнана судом недієздатною чи обмежено дієздатною;

3) позбавлена права на заняття адвокатською діяльністю, – протягом двох років з дня прийняття рішення про припинення права на заняття адвокатською діяльністю;

4) звільнена з посади судді, прокурора, слідчого, нотаріуса, з державної служби або служби в органах місцевого самоврядування за порушення присяги, вчинення корупційного правопорушення, - протягом трьох років з дня такого звільнення (ч. 2 ст. 6 Закону).

6.5.Кримінально-процесуальна діяльність адвоката.

Саме це питання має відтворити сучасні тенденції правової доктрини та правотворчості. Увага має надаватися саме зміні процесуального статусу адвоката в Україні (на тлі євроінтеграційних спрямувань та посилення гарантій захисту особи в кримінальному правосудді. На підставі ст. 132² Конституції, ч.3 ст.10 Закону «Про судоустрій і статус суддів», офіційну юридичну допомогу у кримінальних справах в Україні можуть надавати виключно адвокати. Їхній правовий статус (права, обов'язки) закріплений Законом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», положеннями Кримінального

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

процесуального кодексу та інших законодавчих актів. У своїй роботі кожен представник цієї професії повинен: дотримуватися Правил адвокатської етики; дотримуватися принципів законності, верховенства права, незалежності та конфіденційності; уникати конфлікту інтересів; діяти в межах повноважень, передбачених договором; не порушувати обумовлені клієнтом обмеження (в тому числі щодо реалізації тих чи інших процесуальних дій).

Учасникам кримінального провадження, в свою чергу, гарантується право користуватися послугами адвоката у кримінальних справах і вільно вибирати захисника. Деяким категоріям вторинна правова допомога (захист, представництво, складання процесуальних документів) оплачується за рахунок бюджетних коштів. Перелік таких осіб зазначений в ст.14 Закону №3460-VI «Про безоплатну правову допомогу». Підставою для допуску адвоката до справи є чинне Свідоцтво, ордер, довіреність, цивільний договір або доручення від відповідної державної установи. Ці папери пред'являються співробітникам правоохоронних органів або суду, з метою підтвердження особи та повноважень фахівця в сфері права.

Призначення кримінального провадження полягає в тому, щоб покарати злочинців і запобігти новим правопорушенням, одночасно уникаючи залучення до відповідальності невинних осіб. До вступу в силу обвинувального вироку суду по відношенню до підозрюваних, обвинувачених та інших учасників справи застосовується принцип презумпції невинності. Виконуючи службові функції, слідство, прокуратура і судові органи зобов'язані діяти строго в рамках закону, а контроль над їх поведінкою – це одна з найважливіших функцій адвокатури.

Види адвокатської діяльності у цій сфері є доволі різноманітними. Це може бути: *консультування* (надання роз'яснень, порад з питань юридичного характеру); *складання документів* (написання і подача за місцем призначення заяв, запитів, позовів, заперечень, апеляцій, касацій, скарг на неправомірні дії посадових осіб); *отримання необхідних документів* (довідок, виписок, протоколів, копій, відповідей на раніше подані звернення); *представництво* (вчинення певних процесуальних дій від імені та / або в інтересах потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача); *захист* – комплекс заходів, спрямованих на охорону прав і свобод підозрюваних, обвинувачених, підсудних, а також осіб, які після підтвердження їх провини можуть бути видані іншій державі (екстрадицію), піддані примусовому лікуванню або направлені для відбування покарання в колонію для неповнолітніх; *супровід засуджених* (юридична допомога під час відбування покарань);

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

послуги для свідків (інформаційні, медіація, захист викривачів з корупційних правопорушень тощо).

Завдяки такій багатоаспектній діяльності адвокат забезпечує дотримання законних інтересів клієнта на всіх етапах провадження; виступає посередником між підзахисним і правоохоронною системою; взаємодіє від імені довірителя з державними і муніципальними установами, організаціями, фізичними особами; надає всебічну правову підтримку з метою зменшити негативні наслідки за підсумками розгляду справи.

На підставі комплексного аналізу положень Конституції України, Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Кримінального процесуального кодексу в частині визначення *особливостей правового статусу адвоката у кримінальному процесі* маємо зазначити наступне. Займаючись адвокатською практикою, фахівець в даній сфері може здійснювати будь-які дії, які прямо не заборонені законом, правилами професійної етики та угодою про надання послуг. У кримінальному провадженні йому *доступні досить широкі повноваження*, а саме: подавати адвокатські запити в будь-які органи, установи, організації, до фізичних осіб (за їх згодою), отримувати копії документів; переглядати офіційні папери і матеріали, що стосуються кримінальної справи (крім тих, які містять засекречену інформацію); представляти довірителів і підзахисних перед державою, органами місцевого самоврядування, чиновниками різних рангів, юридичними особами всіх форм власності, громадянами, а також у суді; складати процесуальні та інші юридичні документи, подавати їх до відповідних інстанцій в порядку, встановленому законом; заявляти клопотання і скарги перед посадовими особами, отримувати обґрунтовані письмові відповіді або рішення по ним; бути присутнім при розгляді своїх звернень, в тому числі на засіданнях колегіальних органів, давати показання і пояснення; збирати факти, речі, документи, які можуть в подальшому використовуватися як докази; на суді опитувати потерпілих, свідків, інших учасників процесу, задавати питання сторони обвинувачення, виступати від імені клієнта; фіксувати процесуальні дії і хід засідань суду із застосуванням аудіо- та відеотехніки, копіювати матеріали справи; отримувати офіційні висновки експертів по спеціалізованим питань; завіряти копії документів (крім тих, для яких обов'язково потрібно нотаріальне посвідчення).

Коли адвокат виступає в ролі захисника, він користується процесуальними правами підзахисного (крім індивідуальних). Йому надається можливість проводити конфіденційні зустрічі без

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

спеціальних дозволів слідчого / прокурора / суду до першого допиту і після такого; бути присутнім під час слідчих дій за участю клієнта, читати і підписувати їх протоколи, заявляти відводи, протести, клопотання, скарги. Наявні у захисника документи, які стосуються кримінальної справи, не підлягають оглядові, вилученню, розголошенню співробітниками правоохоронних або судових органів.

У ст. 27 Закону визначені форма та зміст договору про надання правової допомоги.

Договір про надання правової допомоги укладається в письмовій формі.

Договір про надання правової допомоги може вчинятися усно у випадках:

1) надання усних і письмових консультацій, роз'яснень із правових питань з подальшим записом про це в журналі та врученням клієнту документа, що підтверджує оплату гонорару (винагороди);

2) якщо клієнт невідкладно потребує надання правової допомоги, а укладення письмового договору за конкретних обставин є неможливим – з подальшим укладенням договору в письмовій формі протягом трьох днів, а якщо для цього існують об'єктивні перешкоди – у найближчий можливий строк.

Для успішної реалізації своїх функцій (консультаційної, представницької і захисної), кожен фахівець з кримінального права, який є власником Свідоцтва про право заняття адвокатською діяльністю, *зобов'язаний дотримуватися чинного законодавства України*. Основні приписи можна знайти в ст.21 Закону №5076-VI та ст.47 КПК. Згідно з ними, адвокат повинен: дотримуватися правил професійної етики; звітувати на вимогу клієнта про хід виконання умов договору; при виникненні конфлікту інтересів невідкладно повідомляти про це клієнта; виконувати рішення органів адвокатського самоврядування; забезпечувати надійне зберігання персональних даних. використовувати передбачені законом механізми і засоби, націлені на забезпечення свобод, інтересів і прав підозрюваного, обвинуваченого. Як *захисник у кримінальному провадженні зобов'язаний з'ясовувати обставини, які спростовують провину підзахисного, пом'якшують або виключають покладену на нього відповідальність; брати участь у процесуальних діях щодо клієнта (допитах, обшуках, очних ставках і ін.), заздалегідь попереджати слідчого, прокурора, суддю про свою відсутність і його причини; зберігати адвокатську або іншу охоронювану законом таємницю (державну, комерційну), не розголошувати без дозволу підзахисного відомості, отримані під час роботи. Адвокату*

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

забороняється зловживати своїми повноваженнями, використовувати пов'язану зі справою інформацію в особистих цілях або в інтересах третіх осіб, займати позицію, що не збігається з волевиявленням клієнта (крім випадків завідомо неправдивої самообмови); безпідставно відмовлятися від надання юридичної допомоги.

Справедливе правосуддя, повне, всебічне та об'єктивне дослідження обставин кримінального правопорушення, а, отже, і встановлення істини у провадженні залежить не тільки від якості діяльності правоохоронних органів, але й від діяльності сторони захисту. Як стверджували ще радянські вчені-процесуалісти, діяльність захисника носить не приватний, а публічний характер. Допомога захисника необхідна не тільки підозрюваному, обвинуваченому, але й органам правосуддя, які прагнуть встановити істину. Надання захисту широких прав не може заважати досягненню завдань кримінального провадження. Навпаки, звуження прав підозрюваного (обвинуваченого) і його захисника може призвести до необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності та засудженню невинуватого, до помилок застосування кримінального закону, призначення несправедливого покарання. Використовуючи всі вказані в законі засоби і способи захисту з метою з'ясування обставин, що виправдовують обвинуваченого, виключають чи пом'якшують його відповідальність, надаючи обвинуваченому юридичну допомогу, захисник сприяє виконанню завдань кримінального судочинства. Отже, захисник, захищаючи обвинуваченого, з одного боку допомагає йому протидіяти обвинуваченню, а з іншого - сприяє дотриманню законності і здійсненню правосуддя. Важко не погодитись з таким висновком, бо дійсно, яким би не був об'єктивним слідчий у дослідженні обставин кримінального провадження, він все ж діє з боку обвинувачення і не в змозі забезпечити абсолютної об'єктивності. Наявність захисту забезпечує повноту та всебічність дослідження обставин провадження, є гарантією правосуддя. З впевненістю можна сказати, що з допомогою захисту встановлюється істина. Вона народжується у протиборстві протилежних суджень. Тому правосуддю рівною мірою необхідні і обвинувачення, і захист. Як кажуть, у суперечці народжується істина. Недооцінка необхідності існування захисту, нерозуміння її місця й ролі в кримінальному процесі неминуче ведуть до ухилення від дійсного шляху до істини, завдання шкоди інтересам держави, правам та інтересам громадян. Обвинувач та захисник є процесуальними супротивниками, але протилежність їх процесуальних функцій не виключає того, що захисник та обвинувач мають загальну мету - встановлення істини та

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

сприяння у правильному вирішенні судом кримінального провадження, у винесенні обґрунтованого, справедливого та законного рішення.

Питання для самоконтролю

- 1.Надайте визначення поняття та змістовних ознак адвокатури України.
- 2.Визначте види та організаційні форми адвокатської діяльності.
- 3.Визначте систему правових актів, які регулюють сферу діяльності адвокатури України.
4. В чому полягає значення Правил адвокатської етики?
- 5.Визначте принципи діяльності адвокатури, надайте узагальнену характеристику кожному із зазначених принципів.
- 6.Розкрийте сутність та значення дотримання принципів верховенства права та законності.
- 7.Розкрийте сутність та значення дотримання принципів незалежності та конфіденційності.
- 8.Розкрийте сутність та значення дотримання принципу уникнення конфлікту інтересів.
- 9.Визначте порядок набуття права на заняття адвокатською діяльністю.
- 10.Охарактеризуйте права та обов'язки адвоката у кримінально-процесуальній діяльності.

Рекомендована література:

- 1.Бабчинська Т. В. Адвокатура як правозахисний механізм у кримінальному судочинстві. Вісник кримінального судочинства. 2016. № 2. С. 12-18.
- 2.Бреус С.М. Суб'єкти права на безоплатну професійну правничу допомогу. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2017. № 1. С. 30-38.
- 3.Енциклопедичний довідник майбутнього адвоката: у 2-х ч. / С.Ф. Сафулько, О.Д. Святоцький, Т.Г. Захарченко та ін.; відп. ред. С.Ф.Сафулько [2-ге вид., доповн.]. К.: Вид. Дім "Ін Юре", 2009. – 341 с.
- 4.Заборовський В. В. Плуралізм у розумінні поняття «адвокатура» та його співвідношення із поняттям «адвокат». Проблеми законності. 2016. Вип. 135. С. 234-244.
- 5.Заборовський В. В. Адвокатура як невід'ємний інститут громадянського суспільства на сучасному етапі становлення правової держави в Україні. Конституційно-правові академічні студії. 2016.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

- Вип. 2. С. 56-65. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kpac_2016_2
6. Зосімович О. Ю. Адвокатура Волинської губернії: від прокураторів до присяжних повірених. Переяславський літопис. 2018. Вип. 13. С. 5-12. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Perlit_2018_13_3.
7. Корнієнко П. С. Правозахисна діяльність адвокатури як ефективний спосіб запобігання свавілля держави. Часопис Київського університету права. - 2017. № 1. С. 49-53. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2017_1_12.
8. Меркулова В.О. Адвокатура та адвокатська діяльність в Україні: сучасні тенденції доктрини права. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». № 9 (67), 2023 <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-9>
9. Меркулова В.О., Гритенко О.А. Межі та зміст структурних складових поняття «правомірна діяльність» захисника чи представника по наданню правової допомоги: теоретико-правові аспекти реалізації положень ст. 397 КК України. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 9. 2023 р. www.lsej.org.ua
10. Меркулова В.О. Гритенко О.А. Правомірна діяльність захисника чи представника особи з надання правової допомоги: визначення потерпілих за ст. 397 Кримінального кодексу України та співвідношення окремих понять. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. № 4, 2023.
11. Меркулова В.О. Функції адвокатури та відновне правосуддя: проблеми співвідношення. Південноукраїнський правничий часопис. № 3. 2023. С.
12. Погорецький М.А., Яновська О.Г. Адвокатура України: Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2014. 368 с.
13. Прилуцький С. В. Адвокатура як незалежний інститут громадянського суспільства в конституційному механізмі правосуддя України. Вісник кримінального судочинства. 2017. № 3. С. 174-183. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2017_3_21
14. Савінова Н. А. Адвокатура України: новітнє навчальне видання. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 1. С. 292-294. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2015_1_42
15. Святоцька В. Стандарти адвокатури: поняття, ознаки класифікація, джерела. Право України. 2017. № 7. С. 163-174.
16. Святоцький О.Д., Михеєнко М.М. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства. Адвокатура України. 1997. С.188-202.

Тема 7. Державна кримінально-виконавча служба України: особливості функціонування системи органів та установ по виконанню покарань в сучасних умовах.

7.1. Загальна характеристика та поняття кримінально-виконавчої системи України.

До державних органів, які на сьогоднішній день уповноважені *формувати державну політику* у сфері виконання кримінальних покарань, відносяться: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України (безпосередньо забезпечує здійснення внутрішньої і зовнішньої політики у сфері виконання кримінальних покарань; розробляє проекти законів, що регулюють кримінально-виконавчу діяльність тощо); Міністерство юстиції (забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації); Комісія з питань державної політики у сфері виконання кримінальних, яка є консультативно-дорадчим органом при Міністерстві юстиції України. Проте безпосередньо державна політика у сфері виконання кримінальних покарань реалізується в діяльності відповідних органів і установ, а саме Державною кримінально-виконавчою службою України.

Під час загальної характеристики та поняття кримінально-виконавчої системи України пропонуємо більш конкретно зупинитися на аналізі структури, завдань, функцій Державної кримінально-виконавчої служби України, як центрального органу виконавчої влади в сфері виконання покарань; узагальненому аналізі законодавчої класифікації органів та установ виконання покарань та центральних органів їх управління, завданнях та принципах їх діяльності; особливих вимогах щодо персоналу органів і установ виконання покарань.

Отже, виконання кримінальних покарань визнається виключною функцією держави, для здійснення якої, як правило, створюються спеціалізовані установи і органи. Структура установ і органів, які виконують кримінальні покарання, в Україні завжди була тісно пов'язана з діючою системою кримінальних покарань, закріпленою в кримінальному законодавстві. Згідно статті 51 Кримінального кодексу України (далі КК України) існують такі види кримінальних покарань: 1) штраф; 2) позбавлення військового,

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; 3) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; 4) громадські роботи; 5) виправні роботи; 6) службові обмеження для військовослужбовців; 7) конфіскація майна; 8) арешт; 9) обмеження волі; 10) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; 11) позбавлення волі на певний строк; 12) довічне позбавлення волі.

Виконанням кожного з вказаних видів кримінальних покарань займається певний орган (установа), сукупність яких утворює кримінально-виконавчу систему України [54, с. 27]. Отже, кримінально-виконавча система України – це сукупність органів та установ держави, які здійснюють діяльність з виконання кримінальних покарань, наділені спеціальним статусом і перебувають у відносинах субординації між собою. Система органів та установ, які безпосередньо організовують і здійснюють виконання покарань в Україні, закріплена у ст. 11 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі КВК України).

До органів виконання покарань належать: центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, його територіальні органи управління, уповноважені органи з питань пробації. Таким чином, органами виконання покарань є організації, які у першу чергу здійснюють управлінські та адміністративно-господарські функції.

Установами виконання покарань є: арештні дома, кримінально-виконавчі установи, спеціальні виховні установи (виховні колонії), слідчі ізолятори у випадках, передбачених КВК України [55]. Установи виконання покарань – це організації, які безпосередньо здійснюють виконання конкретних видів кримінальних покарань та в яких безпосередньо утримуються засуджені.

Державна виконавча служба не відноситься ні до органів, ні до установ виконання покарання, вона здійснює виконання покарання у виді конфіскації майна. Законодавством окремо виділяються військові частини, гауптвахти та дисциплінарні батальйони, які здійснюють виконання покарань щодо засуджених військовослужбовців.

Діяльність органів та установ виконання покарань має всі властиві ознаки правоохоронних органів:

- специфічні завдання, від реалізації яких залежить спокій суспільства та громадський порядок;
- можливість застосування примусових заходів;

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

- відповідність діяльності чинному законодавству та спеціальному порядку, встановленому нормативно-правовими актами.

До завдань органів та установ виконання покарань можна віднести:

а) виконання вироку суду – під виконанням вироку суду розуміється реалізація вимог вироку суду про виконання покарання або застосування інших заходів кримінально-правового впливу в точній відповідності із законом;

б) забезпечення процесу виправлення та ресоціалізації засуджених – під виправленням засуджених розуміється процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки, а під ресоціалізацією – свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві;

в) спеціальне попередження кримінальних правопорушень – запобігання вчиненню особами, які відбувають покарання, нових кримінальних правопорушень;

г) загальне попередження кримінальних правопорушень – запобігання вчиненню кримінальних правопорушень з боку громадян, які не відбувають покарання, шляхом попереджувального впливу на них кримінального покарання.

Основними принципами діяльності органів та установ кримінально-виконавчої системи є:

- 1) законність;
- 2) повага та дотримання прав і свобод людини та громадянина;
- 3) гуманізм;
- 4) позапартійність;
- 5) єдиноначальність;
- 6) колегіальність при розробці важливих рішень;
- 7) взаємодія з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, благодійними і релігійними організаціями;
- 8) відкритість для демократичного цивільного контролю.

Центральним органом виконавчої влади в сфері виконання покарань є Державна кримінально-виконавча служба України. Державна кримінально-виконавча служба України (далі - ДКВС України) здійснює керівництво органами і установами виконання

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

покарань в Україні, їй підпорядковуються територіальні органи управління в регіонах і містах державного значення. Діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України спрямовується і координується Міністерством юстиції України. Правовою основою діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України є Конституція України, Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23.06.2005 № 2713-IV із наступними змінами та доповненнями [112] та інші Закони України, Кримінально-виконавчий кодекс України, акти Президента України і Кабінету Міністрів України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також видані відповідно до них нормативно-правові акти Міністерства юстиції України.

ДКВС України є юридичною особою, має печатку із зображенням Державного Герба України зі своїм найменуванням, власні бланки, рахунки в органах Державної казначейської служби. ДКВС має спеціальний статус. Специфіка статусу обумовлена завданнями, які законодавець ставить перед ДКВС, а також тим, що цей орган не виконує більше ніяких функцій.

Основним завдання ДКВС відповідно до Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23.06.2005 № 2713-IV є завдання щодо здійснення державної політики у сфері виконання кримінальних покарань.

Окрім цього Міністерство юстиції України покладає на ДКВС України виконання таких основних завдань:

1) реалізація державної політики у сфері виконання кримінальних покарань;

1-1) реалізація державної політики у сфері пробації;

2) внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації;

3) забезпечення формування системи наглядових, соціальних, виховних та профілактичних заходів, які застосовуються до засуджених та осіб, узятих під варту;

4) контроль за дотриманням прав людини і громадянина, вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань, реалізацією законних прав та інтересів засуджених та осіб, узятих під варту.

Відповідно до покладених на неї завдань, ДКВС України :

1) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України та Кабінету Міністрів

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

України, нормативно-правових актів міністерств та в установленому порядку подає їх Міністрові юстиції;

2) подає Міністрові юстиції пропозиції щодо визначення основних напрямів діяльності територіальних органів управління ДКВС, уповноваженого органу з питань пробації, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, воєнізованих формувань, навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, підприємств установ виконання покарань, інших підприємств, установ та організацій, утворених для забезпечення виконання завдань Державної кримінально-виконавчої служби;

3) аналізує результати діяльності органів і установ, готує на їх основі та подає Міністрові юстиції пропозиції щодо підвищення ефективності функціонування органів і установ;

4) забезпечує виконання державних цільових програм розвитку органів і установ;

5) бере участь у розробленні та виконанні державних комплексних програм протидії злочинності;

6) організовує та контролює виконання вироків суду та інших судових рішень і застосування передбачених законом засобів виправлення засуджених;

7) забезпечує дотримання вимог законодавства в органах і установах;

8) забезпечує здійснення заходів стосовно запобігання вчиненню кримінальних правопорушень і дисциплінарних проступків засудженими та особами, узятими під варту, а також заходів щодо них для припинення кримінальних правопорушень і дисциплінарних проступків;

9) забезпечує виявлення кримінальних правопорушень, учинених в органах і установах;

10) організовує здійснення контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням;

11) забезпечує контроль за організацією охорони установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, дотриманням правопорядку та забезпеченням безпеки в них;

12) організовує забезпечення безпеки осіб, які тримаються в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, підрозділами таких установ та слідчих ізоляторів;

13) організовує і контролює оперативно-розшукову діяльність органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, налагоджує взаємодію з органами, до складу яких входять підрозділи, що провадять таку діяльність;

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

- 14) здійснює довідково-інформаційне та методичне забезпечення органів і установ;
- 15) забезпечує функціонування власної системи внутрішньої безпеки;
- 16) здійснює управління об'єктами державної власності;
- 17) організовує облік та реєстрацію засуджених та осіб, узятих під варту;
- 18) визначає вид установи виконання покарань, у якій відбуватимуть покарання засуджені до позбавлення волі;
- 19) здійснює розподіл засуджених, переводить їх та осіб, узятих під варту, з однієї установи до іншої;
- 20) здійснює видачу осіб (екстрадицію), а також прийом громадян України, засуджених за кордоном, для відбування покарання на території України та передачу іноземців, засуджених судами України, для відбування покарання за кордоном, забезпечує транзитне перевезення через територію України осіб, узятих під варту, або засуджених згідно із законами та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;
- 21) забезпечує виконання актів амністії та помилування, проводить перевірки дотримання органами і установами вимог нормативно-правових актів, які регламентують порядок оформлення матеріалів до клопотання про помилування;
- 22) організовує проведення соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими, залучає до її проведення представників релігійних і благодійних організацій, громадських об'єднань, творчих спілок, фізичних осіб;
- 23) сприяє спостережним комісіям та громадським об'єднанням у здійсненні громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань;
- 24) організовує у взаємодії з МОН професійно-технічне і загальноосвітнє навчання засуджених та надання освітніх послуг особам, узятим під варту;
- 25) організовує проведення медичної практики, здійснення санітарно-епідеміологічного нагляду, медичного контролю за станом здоров'я засуджених та осіб, узятих під варту, надання їм медичної допомоги, забезпечує належний санітарно-епідемічний стан в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах і на їх території;
- 26) взаємодіє з державними органами, органами місцевого самоврядування та громадськими об'єднаннями щодо підготовки засуджених до звільнення з установ виконання покарань;

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

- 27) організовує залучення засуджених до суспільно корисної оплачуваної праці;
- 28) здійснює державний нагляд за безпечним веденням робіт персоналом органів і установ, засудженими та особами, узятими під варту;
- 29) устанавлює і підтримує зв'язки з міжнародними організаціями, за погодженням з Міністром юстиції укладає угоди з відповідними органами іноземних держав про співробітництво у сфері виконання кримінальних покарань, протидії злочинності та з інших питань, що належать до компетенції ДКВС;
- 30) здійснює розгляд звернень громадян та юридичних осіб з питань, пов'язаних із діяльністю ДКВС, органів і установ;
- 31) Забезпечує виконання завдань, визначених Законом України «Про пробацію»;
- 32) здійснює інші повноваження, визначені законом.

ДКВС України здійснює свої повноваження безпосередньо та через свої територіальні органи управління — міжрегіональні управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції України а також через підпорядковані територіальним органам управління відділи пробації. Установи виконання покарань, слідчі ізолятори, воєнізовані формування, навчальні заклади, заклади охорони здоров'я, підприємства установ виконання покарань, інші підприємства, установи і організації, створені для забезпечення виконання завдань Державної кримінально-виконавчої служби України, підпорядковані Міністерству юстиції України.

В процесі виконання покладених на неї завдань ДКВС України взаємодіє в установленому порядку з іншими органами виконавчої влади, допоміжними органами і службами, утвореними Президентом України, органами місцевого самоврядування, відповідними органами іноземних держав і міжнародних організацій, а також іншими підприємствами, установами та організаціями.

ДКВС України в межах своїх повноважень, на основі і на виконання Конституції та законів України, актів і доручень Президента України, актів Кабінету Міністрів України, наказів Міністерства юстиції України та доручень Міністра юстиції України видає накази організаційно-розпорядчого характеру, які підписує Голова Департаменту державної кримінально-виконавчої служби Міністерства юстиції України. У разі потреби видає разом з іншими

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

центральною і місцевими органами виконавчої влади спільні накази організаційно-розпорядчого характеру.

Усі рішення, прийняті в межах повноважень ДКВС, обов'язкові для виконання центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності, а також громадянами.

Закон України «Про державну кримінально-виконавчу службу України» визначив загальну структуру, чисельність та організацію діяльності ДКВС України. Структуру ДКВС складають: центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації; міжрегіональні органи управління; уповноважені органи з питань пробації; установи виконання покарань; слідчі ізолятори; воєнізовані формування; навчальні заклади; заклади охорони здоров'я; підприємства установ виконання покарань, інші підприємства, установи й організації, створені для виконання завдань ДКВС України [111].

В Державній кримінально-виконавчій службі України налічується 182 установи виконання покарань, 29 з яких розташовані на території Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, 5 на тимчасово окупованій території АР Крим. У 39 установах виконання покарань засуджені не тримаються у зв'язку зі здійсненням оптимізації їх діяльності, а саме: - виховні колонії - 4; - колонія максимального рівня безпеки - 1; - колонії середнього рівня безпеки для неодноразово засуджених - 6; - колонії середнього рівня безпеки для вперше засуджених - 6; - колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами (чоловіки) - 4; - колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами (жінки) - 5; - виправні центри -12; - лікувальний заклад -1.

В установах виконання покарань та слідчих ізоляторах станом на 01.02.2022 трималося всього 48038 осіб. З них: у 79 діючих установах виконання покарання – 30880 осіб. Криміногенний склад засуджених (станом на 01.01.2022) відтворювався в наступних показниках: 4 591 особи були засуджені на строк понад 10 років; 5 696 осіб відбували покарання за умисне вбивство; 2 724 особи – за нанесення умисного тяжкого тілесного ушкодження; 6 041 особа – за розбій та грабіж; 10 803 особи – за крадіжку; 548 осіб – за згвалтування; 11 осіб відбували покарання за вчинення злочинів проти основ національної безпеки. [30].

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Якщо зупинитися більш конкретно *на видах та завданнях органів та установ виконання покарань*, маємо підкреслити наступне. У ст. 11 КВК України здійснена законодавча класифікація органів та установ виконання покарань та центральних органів їх управління. Органами виконання покарань є: 1) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, 2) його територіальні органи управління, 3) уповноважені органи з питань пробації.

1. *Центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації – Міністерство юстиції України.* Функцією реалізації державної політики у сфері виконання покарань Мінюст України наділено з травня 2016 р. На сьогодні Міністерство юстиції України як центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, виконує такі завдання, передбачені Положенням про Міністерство юстиції України [111]:

визначає основні напрямки діяльності регіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань і пробації Мінюсту, уповноважених органів з питань пробації, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, воєнізованих формувань, навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, підприємств та установ виконання покарань, інших підприємств, установ та організацій, утворених для забезпечення виконання завдань Державної кримінально-виконавчої служби;

організовує та контролює виконання вироків суду та інших судових рішень і застосування передбачених законом засобів виправлення засуджених;

забезпечує здійснення заходів стосовно виявлення та запобігання вчиненню кримінальних правопорушень і дисциплінарних проступків засудженими й особами, взятими під варту, а також заходів щодо них для припинення кримінальних правопорушень і дисциплінарних проступків;

організовує здійснення контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням;

забезпечує контроль за організацією охорони установ виконання покарань і слідчих ізоляторів, дотриманням правопорядку та забезпеченням безпеки в них;

організовує облік і реєстрацію засуджених та осіб, узятих під варту;

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

визначає вид установи виконання покарань, у якій відбуватимуть покарання засуджені до позбавлення волі, здійснює розподіл, переводить їх та осіб, узятих під варту, з однієї установи до іншої;

здійснює видачу осіб (екстрадицію), а також прийом громадян України, засуджених за кордоном, для відбування покарання на території України та передачу іноземців, засуджених судами України, для відбування покарання за кордоном, забезпечує транзитне перевезення через територію України осіб, узятих під варту або засуджених згідно із законами та міжнародними договорами України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України;

забезпечує виконання актів амністії та помилування, проводить перевірки дотримання органами й установами вимог нормативно-правових актів, які регламентують порядок оформлення матеріалів до клопотання про помилування;

організовує проведення соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими, залучає до її проведення представників релігійних і благодійних організацій, громадських об'єднань і творчих спілок, а також фізичних осіб;

сприяє здійсненню спостережними комісіями та громадськими об'єднаннями громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань;

організовує у взаємодії з МОН професійно-технічне й загальноосвітнє навчання засуджених і надання освітніх послуг особам, узятим під варту;

організовує здійснення санітарно-епідеміологічного нагляду й медичного контролю за станом здоров'я засуджених та осіб, узятих під варту, надання їм медичної допомоги, забезпечує належний санітарно-епідемічний стан в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах та на їх території;

забезпечує здійснення оперативно-розшукової діяльності оперативними підрозділами органів та установ виконання покарань і слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби;

забезпечує здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених на території або в приміщеннях Державної кримінально-виконавчої служби.

Структура центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та праці охоплює:

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Державна установа «Генеральна дирекція ДКВС України», яка здійснює загальне керівництво територіальними органами управління та установами виконання покарань (орган Міністерства юстиції зі статусом юридичної особи);

Департамент з питань виконання кримінальних покарань, який реалізує повноваження Мін'юсту в сфері виконання кримінальних покарань;

Державна установа «*Центр пробації*» (орган Міністерства юстиції зі статусом юридичної особи);

Державна установа «*Центр охорони здоров'я ДКВС України*» (орган Міністерства юстиції зі статусом юридичної особи);

Управління пенітенціарних інспекцій;

Відділ по роботі з системою Державної кримінально-виконавчої служби України.

Територіальні органи управління. У сфері виконання покарань такими органами виступають: Адміністрація Державної кримінально-виконавчої служби України, яка є структурним підрозділом Міністерства юстиції України та її міжрегіональні управління з питань виконання покарань і пробації [6], які діють на підставі відповідних положень. Усього в Україні створено шість таких міжрегіональних управлінь:

- *Центральне міжрегіональне управління з питань виконання покарань і пробації*, повноваження якого поширюються на територію Київської, Житомирської, Черкаської та Чернігівської областей;
- *Центрально-Західне міжрегіональне управління з питань виконання покарань і пробації*, повноваження якого поширюються на територію Вінницької, Хмельницької та Чернівецької областей;
- *Південно-Східне міжрегіональне управління з питань виконання покарань і пробації*, повноваження якого поширюються на територію Дніпропетровської, Донецької та Запорізької областей;
- *Північно-Східне міжрегіональне управління з питань виконання покарань і пробації*, повноваження якого поширюються на територію Харківської, Луганської, Полтавської та Сумської областей;
- *Західне міжрегіональне управління з питань виконання покарань і пробації*, повноваження якого поширюються на територію Львівської, Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Рівненської та Тернопільської областей;
- *Південне міжрегіональне управління з питань виконання покарань і пробації*, повноваження якого поширюються на територію Одеської, Кіровоградської, Миколаївської та Херсонської областей [113, с.275].

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Уповноважені органи з питань пробації. Діють на підставі ст. 13 КВК, Закону України «Про пробацію» [102] та відповідного Положення «Про державну установу «Центр пробації» [84], а також Типового положення про уповноважений орган з питань пробації та Типового положення про сектор ювенальної пробації [114].

Відповідно до вимог пункту 6 розділу I Типового положення про уповноважений орган з питань пробації, вказаний орган утворюється Міністерством юстиції України в адміністративно-територіальних одиницях України для забезпечення виконання завдань ДКВС України.

Окрім цього, аналіз ч.7 ст.11 КВК України дає можливість говорити, що *до інших органів виконання покарань* можна віднести *Державну виконавчу службу*, правові засади якої у сфері виконання покарань визначені в ст. 12 КВК України та Законі України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» .

Відповідно до положень зазначених законодавчих актів, Державна виконавча служба України виконує покарання у виді конфіскації майна у випадках та в порядку, передбаченими КВК та іншими законами (ст. 59 КК України).

Державна виконавча служба входить до складу Міністерства юстиції України та функціонує згідно нормативно-правових принципів даного центрального органу виконавчої влади.

Повноваження Державної виконавчої служби України закріплені також і в Законі України «Про виконавче провадження». При цьому, при виконанні покарання у виді конфіскації майна Державна виконавча служба України тісно взаємодіє з територіальними органами Національної поліції України .

У ч. 7 ст. 11 КВК України названі й інші органи виконання покарань, зокрема такі, як:

- а) військові частини;
- б) гауптвахти;
- в) дисциплінарний батальйон.

Військова частина – це основна військова одиниця постійної організації в Збройних силах, що організаційно може входити до складу більшої військової частини або з'єднання (при цьому під поняття «частина» найчастіше мають на увазі полк або бригаду) .

Військові частини, як органи виконання покарань, виконують такі покарання, як:

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

- а) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, у випадку призначення його судом як додаткового;
- б) службові обмеження для військовослужбовців;
- в) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;
- г) тримання на гауптвахті.

Дисциплінарний батальйон – це військова частина, яка утримується на окремому штаті та призначена для забезпечення виконання кримінального покарання стосовно військовослужбовців, яких вироком суду, що набув законної сили, засуджено до утримання в дисциплінарному батальйоні (п. 2 Порядку відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні, яке затверджено наказом Міністерства оборони України від 04.06.2021 № 155).

Під *гауптвахтою* розуміють спеціальні приміщення, які обладнано в органах управління Військової служби правопорядку, з метою виконання покарання для військовослужбовців, засуджених до арешту, а також тримання взятих під варту і затриманих військовослужбовців.

До *установ виконання покарань*, як це впливає із змісту ч. 2 ст. 11 КВК, відносяться:

- а) арештні дома;
- б) кримінально-виконавчі установи (відкритого типу (виправні центри) та закритого типу (виправні колонії));
- в) спеціальні виховні установи (виховні колонії);
- г) слідчі ізолятори у випадках, передбачених законом.

Особливості виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк (ст. 63 КК) у зазначених колоніях визначені у ст. ст. 138-140 КВК, а щодо засуджених до довічного позбавлення волі (ст. 64 КК) – у розділі IV даного Кодексу (ст. ст. 150-151-1).

Насамкінець, щодо *персоналу органів і установ виконання покарання*. До персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України належать особи рядового і начальницького складу, спеціалісти, які не мають спеціальних звань, та інші працівники, які працюють за трудовими договорами в Державній кримінально-виконавчій службі України.

Служба в Державній кримінально-виконавчій службі України є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України. Час проходження служби в Державній кримінально-

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

виконавчій службі України зараховується до страхового стажу, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби відповідно до закону.

Особи, які претендують на службу в Державній кримінально-виконавчій службі України, до призначення на відповідну посаду подають декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, відповідно до Закону України «Про запобігання корупції», та зобов'язані повідомити керівництву органу чи підрозділу, на посаду в якому вони претендують, про працюючих у цьому органі чи підрозділі близьких їм осіб.

На службу до Державної кримінально-виконавчої служби України приймаються на конкурсній, добровільній, контрактній основі громадяни України, які спроможні за своїми особистими, діловими та моральними якостями, віком, освітнім і професійним рівнем та станом здоров'я ефективно виконувати відповідні службові обов'язки. Кваліфікаційні вимоги до професійної придатності визначаються нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України. При прийнятті на службу може бути встановлений строк випробування до шести місяців. Не може бути прийнята на службу особа, яка має не погашену або не зняту судимість за вчинення злочину, крім реабілітованої, або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією.

Особам рядового і начальницького складу кримінально-виконавчої служби встановлюються такі спеціальні звання.

Трудові відносини працівників кримінально-виконавчої служби регулюються законодавством про працю, державну службу та укладеними трудовими договорами (контрактами).

На спеціалістів Державної кримінально-виконавчої служби України, які не мають спеціальних звань, поширюється дія Закону України «Про державну службу». Віднесення посад цих спеціалістів до відповідних категорій посад державних службовців проводиться Кабінетом Міністрів України.

Особи рядового і начальницького складу та працівники кримінально-виконавчої служби не можуть бути членами політичних партій.

Персонал Державної кримінально-виконавчої служби України зобов'язаний неухильно виконувати закони України, додержуватися норм професійної етики, гуманно ставитися до засуджених і осіб,

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

узятих під варту. Жорстокі, нелюдські або такі, що принижують людську гідність, дії є несумісними зі службою і роботою в органах, установах виконання покарань та слідчих ізоляторах.

Особи рядового і начальницького складу та працівники кримінально-виконавчої служби, які виявили жорстоке ставлення до засуджених і осіб, узятих під варту, або вчинили дії, що принижують їхню людську гідність, притягуються до відповідальності згідно із законом [3].

7.2. Державні органи, що виконують кримінальні покарання, не пов'язані з ізоляцією засуджених.

Відповідно до положень чинного КК та КВК України, до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, можна віднести такі із них, як:

а) штраф; б) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; в) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; г) громадські роботи; ґ) виправні роботи; д) службові обмеження для військовослужбовців; е) конфіскацію майна; є) обмеження волі.

Без сумніву, якщо виходити з їх соціально-правової природи, то розміщення у розділі II «Виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі» КВК України таких покарань, як арешт та тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, можна назвати правовою колізією (суперечністю, розбіжністю, неузгодженістю тощо), яку слід вирішити на законодавчому рівні шляхом, зокрема, внесення змін у чинний КВК.

Органи Державної виконавчої служби виконують покарання у виді конфіскації майна у випадках та в порядку, передбачених Кримінально-виконавчим кодексом та законами України.

Військові частини, гауптвахти виконують покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, службового обмеження для військовослужбовців, засуджених за кримінальні проступки, арешту з утриманням засуджених на гауптвахтах, а також здійснюють контроль за поведінкою засуджених військовослужбовців, звільнених від відбування покарання з випробуванням.

Дисциплінарний батальйон виконує покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні засуджених військовослужбовців

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

строкової служби, військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом, осіб офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу, осіб офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовців, призваних на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період (крім військовослужбовців-жінок).

Кримінально-виконавчі установи відкритого типу (*виправні центри*) - виконують покарання у виді обмеження волі стосовно осіб, засуджених за кримінальні проступки та нетяжкі злочини, а також засуджених, яким цей вид покарання призначено відповідно до статей 82 і 389 КК України. Вважається, що мета покарання щодо цих осіб може бути досягнута в умовах здійснення за ними постійного нагляду, але без ізоляції від суспільства.

До компетенції *Уповноважених органів з питань пробації* віднесено контроль за виконанням штрафу, позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт. Маємо більш конкретно зупинитися на понятті, завданнях, принципах діяльності. Уповноважених органів пробації.

Пробація - система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого [102].

Прийнятий у 2015 р. Закон «Про пробацію» створив систему заходів, спрямованих на реабілітацію людини, в т. ч. виконання покарання, призначеного судом. Також ним було передбачено забезпечення суду інформацією про обвинуваченого на етапі судового розгляду. Таким чином, пробація починає займатися правопорушником ще на етапі, коли прокурор передає в суд обвинувальний акт, і починається судовий розгляд. Саме на цьому етапі підключається пробація, яка забезпечує підготовку досудової доповіді.

Метою пробації є забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття судом рішення про міру їхньої відповідальності.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Завданнями пробації є: підготовка досудових доповідей щодо обвинувачених; здійснення нагляду за засудженими до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, особами, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт, особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, звільненими від відбування покарання вагітними жінками і жінками, які мають дітей віком до трьох років; виконання певних видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі; направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів; реалізація пробаційних програм стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням; проведення соціально-виховної роботи із засудженими; здійснення заходів з підготовки осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення; реалізація інших заходів, спрямованих на виправлення засуджених та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень [102].

До системи територіальних уповноважених органів з питань пробації входять міський відділ з питань пробації, районний відділ з питань пробації, міськрайонний відділ з питань пробації, районний сектор з питань пробації та сектор ювенальної пробації.

Відповідно до статті 13 Кримінально-виконавчого кодексу України *до повноважень уповноваженого органу з питань пробації, як територіальних органів ДУ «Центр пробації» відносяться:* здійснення нагляду за засудженими, звільненими від відбування покарання з випробуванням, звільненими від відбування покарання вагітними жінками і жінками, які мають дітей до трьох років; виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських і виправних робіт; реалізацію пробаційних програм стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням; проведення соціально-виховної роботи із засудженими, до яких застосовано пробацію; здійснення заходів з підготовки осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення; направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів у порядку, визначеному статтею 57 цього Кодексу; здійснення інших визначених законодавством заходів,

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

спрямованих на виправлення засуджених та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень [55].

Окремому аналізу маємо піддати питання *взаємодії органів і установ виконання альтернативних видів покарань з іншими правоохоронними органами та громадськістю*.

Відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» Державна кримінально-виконавча служба взаємодіє з органами державної влади, місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями. Необхідність взаємодії зумовлена насамперед тим, що для реалізації цілей кримінального покарання та завдань, які стоять перед кримінально-виконавчою системою, установи стають учасниками різноманітних правовідносин. Можна виділити такі групи форм взаємодії з органами держави, підприємствами та установами.

Кримінально-процесуальні правовідносини - взаємодія з органами *дізнання, слідства та суду*. Взаємодія з органами слідства та дізнання перебуває у сфері тримання осіб, щодо яких застосований запобіжний захід у виді взяття під варту. Органи слідства та дізнання допомагають кримінально-виконавчим установам у вивченні особи засудженого, причин та умов, що сприяють учиненню кримінальних правопорушень.

Діяльність органів та установ виконання покарань *пов'язана з діяльністю судів*. На підставі визначеного судом виду та розміру кримінального покарання центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробачії, та його територіальні органи управління здійснюють розподілення засуджених за видами кримінально-виконавчих установ та інформують суд про місце відбування засудженим покарання, а також про будь-які подальші переміщення засуджених з однієї установи до іншої або про їх дострокове звільнення. Взаємодія можлива також з приводу необхідності зміни, перегляду та скасування вироку суду або встановлення адміністративного нагляду за засудженим.

Наглядові правовідносини - взаємодія з *органами Національної поліції* щодо встановлення та здійснення адміністративного нагляду, а також з органами прокуратури. У разі встановлення адміністративного нагляду на підставі матеріалів кримінально-виконавчих установ ці установи направляють постанову суду про встановлення адміністративного нагляду для виконання органу Національної поліції за обраним піднаглядним місцем проживання у день звільнення такої особи.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Кримінально-виконавчі установи підлягають *нагляду з боку органів прокуратури*. Прокуратури з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень проводять перевірки відповідності закону діяльності органів та установ виконання покарань.

Взаємодія з територіальними органами внутрішніх справ і *центрами зайнятості населення* з питань підготовки засуджених до звільнення та надання допомоги в трудовому та побутовому влаштуванні особам, які звільнені з місць позбавлення волі.

Господарські правовідносини - взаємодія з фізичними та юридичними особами з метою отримання прибутку від господарювання для забезпечення діяльності відповідної кримінально-виконавчої установи.

Діяльність кримінально-виконавчих установ *підлягає громадському нагляду*. Так, для оцінки рівня дотримання прав людини, вирішення питань соціального захисту засуджених, трудового і побутового влаштування осіб, які звільняються, при виховних колоніях створюється піклувальна рада з представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій.

7.3. Кримінально-виконавчі установи по виконанню покарання у виді позбавлення волі: поняття, види, завдання, принципи діяльності.

Відповідно до чинного законодавства України, до покарань, пов'язаних з позбавленням волі, слід віднести:

а) арешт; б) позбавлення волі на певний строк; в) довічне позбавлення волі.

При цьому персонал арештних домів; виправних колоній та виховних колоній, а також слідчих ізоляторів, який виконує покарання, пов'язані з позбавленням волі, має статус персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України та організовує процес виконання – відбування покарань згідно законодавчих актів, що регулюють сферу виконання покарань і пробації.

Арештні дома виконують покарання у виді арешту. Це різновид короткострокового позбавлення волі в умовах суворої ізоляції. В арештних домах тримаються повнолітні особи, а також неповнолітні, яким на момент постановлення вироку виповнилося шістнадцять років і які засуджені за кримінальні проступки. На засуджених до арешту поширюються обмеження, встановлені

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

кримінальним і кримінально-виконавчим законодавством для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі (ст. 60 КК України, ч. 2 ст. 51 КВК України). На сьогодні засуджені до арешту відбувають покарання в арештних домах, утворених при установах виконання покарань і слідчих ізоляторах. На них поширюється дія Кримінально-виконавчого кодексу України та Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань.

У *виправних колоніях* виконується покарання у виді позбавлення волі на певний строк і довічного позбавлення волі. Певною мірою вони є відокремленими й створюють самостійну підсистему у кримінально-виконавчій системі України. Кримінально-виконавчим кодексом передбачається диференціація виправних колоній за рівнями безпеки (мінімальний, середній і максимальний). Виправні колонії мінімального рівня безпеки у свою чергу поділяються на колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, із загальними умовами тримання. У виправних колоніях середнього рівня безпеки можуть створюватися сектори максимального рівня безпеки для відбування покарання чоловіками, засудженими до довічного позбавлення волі.

У виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання можуть створюватися сектори середнього рівня безпеки для відбування покарання жінками, засудженими до довічного позбавлення волі. У виправних установах тримаються повнолітні засуджені до покарання у виді позбавлення волі на певний строк або довічного позбавлення волі.

У виправних колоніях *мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання* відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк засуджені вперше до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, та нетяжкі злочини, а також особи, переведені з колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і колоній середнього рівня безпеки в порядку, передбаченому Кримінально-виконавчим кодексом України.

У виправних колоніях *мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання* відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за нетяжкі злочини; жінки, засуджені за нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі злочини. У виправній колонії цього виду можуть відбувати покарання також засуджені, переведені з виховних колоній у порядку, встановленому статтею 147 Кримінально-виконавчого кодексу України. У *секторі середнього рівня безпеки виправної колонії цього виду* можуть відбувати покарання також жінки, засуджені до

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

довічного позбавлення волі.

У виправних колоніях *середнього рівня безпеки* відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк жінки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі; жінки, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк в порядку помилування або амністії; чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за тяжкі та особливо тяжкі злочини; чоловіки, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі; чоловіки, засуджені за вчинення умисного нетяжкого злочину в період відбування покарання у виді позбавлення волі; засуджені, переведені з колоній максимального рівня безпеки в порядку, передбаченому Кримінально-виконавчим кодексом України. *У секторі максимального рівня безпеки виправної колонії цього виду можуть відбувати покарання також чоловіки, засуджені до довічного позбавлення волі;*

У виправних колоніях *максимального рівня безпеки* відбувають покарання чоловіки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі; чоловіки, яким покарання у виді смертної кари замінено довічним позбавленням волі; чоловіки, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії; чоловіки, засуджені за умисні особливо тяжкі злочини; чоловіки, засуджені за вчинення умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину в період відбування покарання у виді позбавлення волі; чоловіки, засуджені за вчинення злочину, передбаченого частиною 5 статті 255, статтями 255-1, 255-2 Кримінального кодексу України; чоловіки, переведені з колоній середнього рівня безпеки в порядку, передбаченому цим Кодексом.

Виховні колонії виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених неповнолітніх [55].

Слідчі ізолятори — це вид установ, які виконують дві функції — тримання осіб, щодо яких обраний запобіжний захід у виді тримання під вартою в порядку, визначеному кримінальним процесуальним законодавством, а також виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк щодо осіб, які залишені для роботи з господарського обслуговування. Осіб, вперше засуджених до позбавлення волі за нетяжкі чи тяжкі злочини, може бути за їхньою згодою залишено у слідчому ізоляторі чи направлено у виправну колонію максимального рівня безпеки для роботи з господарського обслуговування. Залишення засуджених для виконання роботи з господарського обслуговування проводиться наказом начальника

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

слідчого ізолятора, а направлення їх у виправну колонію максимального рівня безпеки - центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань за наявності письмової згоди засуджених.

Засуджені, які залишені в слідчому ізоляторі чи направлені у виправну колонію максимального рівня безпеки для роботи з господарського обслуговування, тримаються ізольовано від інших осіб на умовах, передбачених Кримінально-виконавчим кодексом для виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і виправних колоній середнього рівня безпеки.

У порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом, засуджений у разі необхідності провадження слідчих дій у кримінальному провадженні про кримінальне правопорушення, вчинене іншою особою або цією ж особою, за яке вона не була засуджена, чи у зв'язку з розглядом справи в суді може бути тимчасово залишений у слідчому ізоляторі або переведений з арештного дому, виправного центру, дисциплінарного батальйону або колонії до слідчого ізолятора [55].

7.4. Особливості правової доктрини та напрямків правотворчості щодо удосконалення функціонування державної кримінально-виконавчої системи.

Наукове й організаційно-правове забезпечення механізму моніторингу якості *впровадження заходів реформування* має здійснюватись шляхом визначення суб'єктів, об'єктів, методики, інформаційно-аналітичного й програмного забезпечення моніторингової діяльності та її зв'язку з координатором програми реформування. Пілотно-аналітичний етап стосується лише тієї частини реформування органів кримінальної юстиції, яка підлягає перевірці експериментальним шляхом. За предметною характеристикою та спрямованістю заходів цей етап є одним із різновидів науково-практичного експерименту.

Хід реалізації пілотних проектів реформування органів кримінальної юстиції пропонуємо розглянути на прикладі кримінально-виконавчої системи. Це обумовлюється тим, що на сьогодні реалізація пілотних проектів реформування органів кримінальної юстиції в своїй значній частині взаємопов'язана із різними експериментальними проектами в частині удосконалення функціонування органів та установ виконання покарання.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Так до таких проєктів відноситься запровадження на базі окремих органів кримінальної юстиції *поглибленого диференційованого підходу* до різних категорій правопорушників на підставі їх класифікацій з метою забезпечення максимальної ізоляції тих, які проявляють стійкі антисоціальні установки, підвищену агресивність, потенції прийняття та закріплення норм і традицій кримінальної субкультури. До речі доволі тривалий період здійснюється реформування системи виконання покарання у виді позбавлення волі саме в напрямку поглиблення сутності та значення диференційованого підходу до різних категорій засуджених. Що відтворюється у створенні різних дільниць в установах мінімального, середнього та максимального рівнів безпеки (карантину, ресоціалізації, посиленого контролю, соціальної ресоціалізації, соціальної адаптації); у поглибленні змісту підстав переведення засуджених на поліпшені умов утримання під час відбування покарання тощо.

Складовою вище зазначеного пілотного проєкту є запровадження пілотних механізмів *доступу правопорушників до додаткових платних* побутових, медичних, оздоровчих та інших послуг і моніторинг ймовірних криміногенних наслідків. Це теж доволі результативний напрям, зважаючи на суттєві зміни кримінально-виконавчого законодавства щодо зменшення різниці умов життя на волі та в ув'язненні, відповідно до міжнародно-правових стандартів поведінки із в'язнями. Зокрема, законодавець значно збільшив перелік послуг, які засуджені можуть отримати на основі оплати. До того ж зняті будь-які обмеження на використання коштів для придбання засудженими продуктів харчування, предметів першої необхідності тощо.

Створення на базі трьох переобладнаних під *європейські стандарти слідчих ізоляторів кримінально-виконавчих установ* тюремного типу передбачає моніторинг імовірних криміногенних наслідків такого рішення, узгодження наявності таких установ із критеріями (чинними параметрами) не лише окремих елементів побутового та іншого забезпечення осіб, вина яких ще недоведена, здійснюється подальше кримінальне переслідування, або ж судовий розгляд справи. Це питання має оцінюватися і на тлі чинних критеріїв визначення ефективності програм ре соціалізації осіб, які набувають статус засудженого і в подальшому мають відбувати призначене судом покарання.

Проте на більш конкретний розгляд заслуговує реалізація пілотного *проєкту приватної тюрми*. Його сутність полягає у

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

поступовому частковому переведенні кримінально-виконавчої сфери на конкурентні рейки її організації і таким чином стимулювати якість надання пенітенціарних послуг за державним замовленням на ресоціалізацію засуджених.

Проблема демілітаризації працівників кримінально-виконавчої системи взаємопов'язана із питаннями (проблемами) доцільності, напрямків та змісту запровадження у вітчизняну правову та правозастосовну практику системи приватно-юридичних елементів. В доктрині права аналізуються доволі різні способи приватизації: укладення контрактів з приватними компаніями або продаж активів. Укладення контрактів на надання окремих видів послуг дає змогу створити конкуренцію між бажаними виконувати державні функції. В одних випадках приватні компанії надають послуги із забезпечення харчування, освіти, етапування засуджених, медичних послуг. В інших – будівництво тюрм здійснюється приватною компанією, а управляється тюрма державою або, навпаки, менеджмент державної виправної установи доручається приватній фірмі. Найрадикальніша форма – проектування, будівництво, управління, фінансування тюрми здійснює приватна компанія, у якій держава бере цю тюрму на умовах лізингу (на термін 25 років).

Існують як прихильники, так і опоненти даного напрямку реформування кримінально-виконавчої системи України. *Прихильники* приватизації у сфері виконання покарання вважають, що приватні виправні установи мають ряд переваг – дозволяють заощадити гроші бюджету, здійснити будівництво у найбільш стислий термін, запропонувати велику кількість реабілітаційних програм, дозволять вирішити окремі питання територіальних громад. При цьому згадується досвід США в тій частині, коли приватизація активно використовується для відновлення економічно неблагополучних районів. Будівництво приватної тюрми дає змогу створити значну кількість робочих місць у самій установі, а також залучити безробітне населення регіону до обслуговування тюрми.

Оскільки це питання до сьогодні є предметом наукових пошуків, маємо звернутися до більш типових наукових позицій з цього приводу. Пропонуємо аналіз даного питання побудувати на підставі результатів досліджень, які проведені Є. Ю. Барашем. На думку Є. Ю. Бараша, даний напрям розвитку пенітенціарної системи потребує ґрунтовного наукового дослідження на монографічному рівні, з подальшим внесенням змін до кримінально-виконавчого законодавства, на кшталт окремої Глави 22 «Виконання покарання у виді позбавлення волі у приватних установах» Розділу III «Виконання покарання у виді позбавлення волі» КВК України. Відповідна глава

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

має визначати правову природу приватних установ виконання покарань та особливості реалізації в них кримінально-виконавчого процесу в межах загальних імперативних приписів вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства. Також мають бути внесені зміни і до Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» щодо комплектування приватних тюрем відповідним персоналом, а також до відповідних відомчих нормативно-правових актів, що регламентують порядок виконання і умови відбування покарання у виді позбавлення волі [5].

Проте даний процес реформування, якщо він буде реалізований, має оцінюватися на тлі значної кількості запитань, які обумовлюються самим фактом існування приватних в'язниць. *Негативні аспекти такого нововведення справедливо пов'язують із несумісністю самої суті (змісту), цілей кримінальної репресії (як одного із заходів контролю над найбільш небезпечними діяннями) і даним напрямком реформування.* Адже приватні тюремні корпорації при здійсненні своєї діяльності зацікавлені в отриманні прибутку, а будь-яке скорочення кількості засуджених призведе до їхніх фінансових втрат. Логічним є очікування того, що корпорації здійснюватимуть діяльність, яка сприятиме збільшенню кількості засуджених і співробітників цих установ, що зміцнюватиме індустріальний тюремний комплекс.

До того ж, на увагу заслуговує питання співвідношення превалюючих цілей приватних корпорацій (серед яких основною є отримання прибутку) та такої головної цілі, визначеної у кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві, як *виправлення та ресоціалізація засуджених, що передбачає чіткий державний контроль* щодо характеру та змісту застосовуваних заходів правового (режимного), соціально-виховного, загальноосвітнього, професійного, психолого-педагогічного характеру.

Впровадження даного напрямку реформування органів кримінальної юстиції також має бути узгоджено: із формуванням політичної волі щодо ухвалення відповідних нормативно-правових актів; із можливостями (матеріальними резервами) фінансових вливань у відповідну модернізацію правоохоронної інфраструктури; необхідність суттєвої трансформації суспільної думки щодо доцільності та особливостей існування приватних в'язниць; із необхідністю суттєвих змін щодо механізму виправно-трудоного (соціально-виховного) впливу на представників кримінальної субкультури, тих засуджених, які схильні до агресивності, насильства, формування у них мотивації щодо партнерських відносин; із

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

формуванням додаткових гарантій забезпечення власної безпеки персоналу органів кримінальної юстиції у разі протидії (здійснення дезорганізаційних дій) з боку криміналітету тощо. Кожна із зазначених проблем є доволі важливою, самодостатньою, що заслуговує на самостійне доктринальне дослідження.

Проте існує ще один аспект – оцінка даного напрямку реформування на тлі тих змін, яких зазнає чинне кримінальне правосуддя, спрямоване саме на *значне зменшення як осіб, які мають бути піддані кримінальному переслідуванню, так і кількості осіб, засуджених до найсуворішого виду покарання – позбавлення волі на певний строк*. Одним із пріоритетів кримінально-виконавчої політики сьогодні стає вдосконалення української системи покарань, результатом якого повинно стати більш широке використання покарань, альтернативних позбавленню волі. Покарання, не пов'язані з позбавленням волі, повинні грати важливу роль в здійсненні кримінальної політики контролю над злочинністю. Ця роль визначається насамперед сутністю демократичної правової держави, властивими їй методами виправного впливу на осіб, визнаних винними у вчиненні кримінальних правопорушень. Призначення покарань, альтернативних позбавленню волі, що відбуваються в рамках суспільства, полягає в тому, щоб домогтися від правопорушника деяких вимог, які дозволяють правопорушнику стати нормальним членом суспільства. Позбавлення волі на певний строк залишається необхідним покаранням осіб, небезпека яких, як і самого діяння, є високою. Однак по відношенню до значного числа осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, каральний зміст заходів кримінального примусу може бути знижений. Відзначається, що ізоляція від суспільства далеко не завжди є необхідною і адекватною умовою досягнення завдань кримінальної політики і цілей покарання. Пріоритетною метою кримінально-виконавчої практики щодо ув'язнених повинна стати ресоціалізація засуджених як процес соціального відновлення особистості. Соціальну роботу з правопорушниками слід розглядати як засіб збільшення соціальності особи засудженого. Доцільно законодавчо закріпити особливості організації та проведення соціальної роботи з різними категоріями засуджених до позбавлення волі (до речі як із іншими категоріями засуджених) та забезпечити науково-методичний супровід такої діяльності.

Зазначене, в свою чергу, стосується дієвого запровадження інституту пробації, значного поширення сфери призначення альтернативних позбавленню волі покарань. Відповідно актуальності набувають питання *подальшого розвитку та удосконалення системи*

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

органів та установ, що виконують покарання, не пов'язані з позбавленням волі, здійснюють контрольні функції, які є сутністю інституту пробації (органи з питань пробації). Цей напрям реформування органів кримінальної юстиції відповідатиме тенденціям змін у кримінально-правовій політиці щодо переорієнтування судів на пріоритет призначення покарань, альтернативних позбавленню волі або ж умовне призначення покарання. Відповідно доволі інтенсивним має бути процес підготовки установ та органів виконання покарання до реалізації гуманного спрямування кримінальної юстиції. Проте ця проблема є більш широкою, ніж її виконавчий аспект. На її вирішення мають бути зорієнтовані усі правоохоронні органи, органи кримінальної юстиції.

Особливу увагу необхідно приділити вдосконаленню чинного законодавства, яке повинно передбачати певні можливості для застосування широкого спектра профілактичних, виховних та інших соціальних заходів по відношенню до осіб, що порушили закон. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне розробити комплекс нормативних документів, що регламентуватимуть напрямки і механізми взаємодії правоохоронних органів, установ системи соціального захисту населення, охорони здоров'я, освіти, служб зайнятості в сфері ресоціалізації осіб, які відбувають покарання, трудового і побутового влаштування осіб звільнених з місць позбавлення волі.

Підсумовуючи вищезазначене, слід підкреслити наступне. Виконання кримінальних покарань визнається виключною функцією держави, для здійснення якої, як правило, створюються спеціалізовані установи і органи. Досягнення цілей покарання в процесі його виконання відноситься до числа важливих і складних проблем і передбачає *створення спеціальної системи кримінально-виконавчих державних установ та органів.* Очолює систему центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації – *Міністерство юстиції України.* Функцією реалізації державної політики у сфері виконання покарань Мінюст України наділено з травня 2016 р. До виконання кримінальних покарань залучаються також органи та посадові особи деяких державних установ та організацій, основна діяльність яких пов'язана із здійсненням інших функцій. Структура установ і органів, які виконують кримінальні покарання, в Україні завжди була тісно пов'язана з діючою системою кримінальних покарань, закріпленою в кримінальному законодавстві.

Основними принципами діяльності органів та установ кримінально-виконавчої системи є: законність; повага та дотримання

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

прав і свобод людини та громадянина; гуманізм; позапартійність; єдиноначальність; колегіальність при розробці важливих рішень; взаємодія з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, благодійними і релігійними організаціями; відкритість для демократичного цивільного контролю.

Основними завданнями установ і органів виконання покарань є виконання вироку суду; забезпечення процесу виправлення та ресоціалізації засуджених; спеціальне попередження вчинення нових кримінальних правопорушень з боку осіб, які відбувають покарання; запобігання вчиненню кримінальних правопорушень з боку громадян, які не відбувають покарання, шляхом погрожуючого впливу на них кримінального покарання (загальне попередження).

Під *виправленням* засуджених розуміється процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки, а під ресоціалізацією – свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві (ст. 6 КВК України).

Здійснює *керівництво органами і установами виконання покарань в Україні* Державна кримінально-виконавча служба України (далі - ДКВС України), якій підпорядковуються територіальні органи управління в регіонах і містах державного значення. Діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України спрямовується і координується Міністерством юстиції України. Правовою основою діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України є Конституція України, Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23.06.2005 № 2713-IV із наступними змінами та доповненнями та інші Закони України, Кримінально-виконавчий кодекс України, акти Президента України і Кабінету Міністрів України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також видані відповідно до них нормативно-правові акти Міністерства юстиції України.

До *органів виконання покарань* належать: центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, його територіальні органи управління, уповноважені органи з питань пробації. Установами виконання покарань є: арештні доми, кримінально-виконавчі установи, спеціальні виховні установи (виховні колонії), слідчі ізолятори у випадках, передбачених Кримінально-виконавчим кодексом України.

Питання для самоконтролю

- 1.Що регулює Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України»?
- 2.Визначте поняття «Кримінально-виконавча служба»?
- 3.З яких структурних елементів складається Державна кримінально-виконавча служба України?
- 4.Що відноситься до повноважень Центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації?
- 5.Які завдання покладаються на уповноважені органи пробації щодо виконання покарань, не пов'язаних із ізоляцією засудженої особи?
- 6.Які функції виконують установи виконання покарань?
- 7.Визначте принципи дії органів і установ виконання покарань.
- 8.В чому полягає сутність принципу диференціації виконання призначеного судом покарання та засобів його реалізації?
- 9.Які завдання стоять перед персоналом органів і установ виконання покарання, взагалі, установ, що виконують позбавлення волі, зокрема?
- 10.Визначте основні напрямки взаємодії органів і установ виконання покарань з іншими правоохоронними органами.

Рекомендована література:

- 1.*Кримінально-виконавче право* : підручник / В.В. Голіна та ін.; за ред. В.В. Голіни і А.Х. Степанюка. Х. : Право, 2015. 392 с.
- 2.*Кримінально-виконавче право України* : підручник : ТОМ I (у 2-х т.) / Музика А. А. та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Є.Ю. Бараша. Київ : Нац. акад. внут. справ, ФОП Кандиба Т.П. 2018. 364 с. Т 7ДКВС
- 3.Меркулова В.О., Домброван Н.В. Міждисциплінарний інститут пробації: актуальні проблеми законодавства України. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 4. 2021. С. 54-59.
- 4.Меркулова В.О. Міждисциплінарний інститут «пробації»: сутність та проблеми реалізації соціальної конвергенції відповідних правоохоронних органів із громадськістю. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1, 2. 2022. С. 126-132.

Тема 8. Відновне або реституційне правосуддя у кримінальній юстиції

8.1. Відновне правосуддя: поняття, сутнісні ознаки, завдання, форми (моделі) реалізації та значення.

Маємо визнати той факт, що в доктрині права не існує єдиного визначення поняття «відновне правосуддя». Тож доцільною є орієнтація на ті міжнародно-правові визначення (зокрема, запропоновані в документах ООН), в яких звертається увага на більш типові характеристики даного інституту. Йдеться про те, що відновне правосуддя - це *процес, у якому жертва, злочинець та/або інші особи чи члени громади, що потерпіли від злочину, активно беруть участь у розв'язанні конфлікту*, що виник в результаті вчинення злочину.

В Концепції реформування кримінальної юстиції України (затвердженої Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008) безпосередньо йшлося про те, що основою відновного правосуддя є створення умов для примирення потерпілих і правопорушників, усунення наслідків, спричинених злочином або кримінальним проступком, визначення заходів посилення захисту прав потерпілої особи, гарантованого відшкодування завданої злочином шкоди. Тож у даному визначенні більша увага надається не сутнісним ознакам інституту, а його головному спрямуванню та цілям.

Такий підхід до визначення змісту відновного правосуддя надає підстави для виокремлення його найтипівіших сутнісних ознак. Співставлення ж зазначених ознак надає підстави для визначення принципово важливих відмінностей відновного правосуддя від класичного кримінального правосуддя. Таких відмінностей може бути чимало. Проте окремі з них носять принципове значення. Маємо розглянути їх більш конкретно.

Особливість сутнісної ознаки, насамперед, полягає у специфіці *суб'єктного складу відновного правосуддя*, а отже переліку тих осіб, які беруть участь у розв'язанні конфлікту: жертва (потерпілий) та їх представники, правопорушник (підозрюваний, обвинувачений, підсудний) та його представники, члени громади, в певних випадках і представники державних органів тощо. Отже, у процесі вирішення конфлікту та усуненні його наслідків забезпечується участь різних

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

сторін – представників громади, потерпілих та правопорушників, інших зацікавлених осіб.

Не менш важливою сутнісною ознакою відновного правосуддя є специфічність *принципових засад*, на яких вибудовується нова альтернативна форма вирішення кримінально-правового конфлікту: взаєморозуміння, доброзичливість, волевиявлення, примирення, відкритість інформації про процес та його результати.

Особливе місце у відновному правосудді посідає *правовий статус потерпілої особи*. Задоволення потреб потерпілої особи у відновному правосудді є пріоритетом. Потерпіла особа за рахунок більш широкої участі у розгляді та вирішенні кримінально-правового конфлікту має можливість ефективно захистити свої права, отримати реальне відшкодування збитків, відновити відчуття безпеки, психологічно зцілитися, здійснювати контроль над ситуацією.

Інтенсивність відновного результату взаємопов'язана із *посткримінальною поведінкою винної особи*. Усвідомлення правопорушниками (обвинуваченими, підсудними) негативних наслідків своїх вчинків, їхнє щире каяття, яке має відтворюватися у здатності прийняття ними відповідальності за власні дії, в більш інтенсивному задоволенні потреб жертви, відновленні у потерпілого почуття безпеки, гідності та самоповаги, у відшкодуванні заподіяної потерпілим моральної та матеріальної шкоди, - у підсумку свідчать про дострокове досягнення цілей покарання, виправлення та ресоціалізацію правопорушників. Отже у відновному результаті – відновленні первинних порушених прав, компенсації та відшкодуванні збитків, у роботі на користь громади тощо, що є наслідком дострокового виправлення та каяття винної особи, - досягається певним чином реінтеграція як потерпілої особи, так і правопорушника.

Наступною складовою розуміння особливостей соціально-правової сутності відновного правосуддя є питання *специфічності порядку вирішення кримінально-правового конфлікту та форм (моделей) його реалізації*. На відміну від традиційного змагання протилежних сторін у кримінальному правосудді, сутність відновного правосуддя відтворюється у проведенні певних зустрічей, конференцій. Зважаючи на наявність довготривалого зарубіжного досвіду в цьому питанні, доцільним є надати певну узагальнену характеристику вирішення даного питання в інших країнах світу. В доктрині права (Федорчук Н.) йдеться про те, що в інших країнах

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

світу конкретні процесуальні форми відновного судочинства є досить різними: формат посередництва «жертва-злочинець» (Великобританія, Німеччина, Франція, Швеція, Бельгія, США, Канада), коли організуються зустрічі за допомогою спеціаліста - посередника, спрямовані на обговорення усіх наслідків злочину та укладання угоди про відшкодування матеріальної та моральної компенсації жертві, розробка за участю жертви плану реституції; сімейні конференції, як підвид такого посередництва (Нова Зеландія, Південна Австралія, деякі штати США, Канада) – організація зустрічей за допомогою посередника жертви, злочинця та їхніх близьких з метою надання психологічної допомоги та вирішення питання щодо шкоди, заподіяної жертві, та того, як вона має бути компенсована; кругове засудження (США, Канада) – проведення зустрічі (конференції), на яку запрошуються злочинець, жертва, члени груп їхньої підтримки, добровольці від громади, представники соціальної служби та судових/правоохоронних органів, спрямованої на обговорення події злочину та підготовку розпорядження про призначення покарання (серед яких може бути направлення на консультацію, відпрацювання на громадських роботах) [155]. В Україні проблема формату та правозастосовних моделей реалізації відновного правосуддя потребує свого подальшого дослідження та практичного опрацювання.

Слід зазначити, що підходи щодо визначення *сутності та значення відновного правосуддя* у вітчизняних правових та наукових джерелах є різними. А відповідно, і межі розуміння цього інституту є досить широкими. Від розуміння відновного правосуддя як альтернативних процедур вирішення кримінально-правового конфлікту без втручання компетентних державних органів, що має стати альтернативою чинному класичному кримінальному [151, с. 318-320]. До більш широкого розуміння (Басиста І.В, Праніс Кей, Федорчук Н.) як процесу досягнення певного компромісного рішення, налагодження взаємозв'язків усіх, хто має відношення до кримінально-правового конфлікту (потерпілий, злочинець, суди, правоохоронні органи, соціальні служби, місцеві громади тощо). Отже як такого процесу, який може стати складовою чинної системи кримінального правосуддя, за умови приведення її у відповідність до міжнародних стандартів та позитивної законодавчої практики. [4, с. 188- 194; 91; 155, с. 360-362]

Відповідно і акценти у визначенні значення впровадження відновного правосуддя у вітчизняну систему кримінального

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

правосуддя можуть різнитися. Проте загальновизнаним має стати наступне. Відновне правосуддя – це новий підхід до вирішення правових конфліктів (зокрема, кримінально-правових), і його застосування має розглядатися як обов'язкове доповнення до традиційної судової системи (на будь-якому етапі кримінального процесу). Впровадження відновного правосуддя сприятиме підвищенню ефективності у вирішенні завдань класичного кримінального правосуддя, оскільки сприятиме профілактиці кримінально-протиправної поведінки (злочинності) через досягнення мети виправлення та спеціального попередження вже на досудовому етапі провадження кримінальної справи. Відновне правосуддя є більш гуманним правосуддям, оскільки передбачає більш м'які правові наслідки для правопорушника – без застосування кримінальної відповідальності та покарання. Примирення сторін (правопорушника та постраждалого) без втручання компетентних державних органів (або ж з втручанням) свідчить про дієвий механізм досягнення результатів у вирішенні конфлікту, у наданні реальній можливості потерпілому ефективно захистити свої права, отримати реальне відшкодування збитків, відновити відчуття безпеки. Суто економічне значення відновного правосуддя полягатиме у значному зменшенні витрат держави на забезпечення правосуддя, яке здійснюється не в повному обсязі, на утримання пенітенціарної системи. До того ж, враховуючи інтенсивність відшкодувань винною особою, мають суттєво знизитися видатки з місцевих бюджетів на відновлення майна, пошкодженого в наслідок вчинення правопорушення (хуліганських дій, дорожньо-транспортних пригод тощо).

Насамкінець, слід зважати на той факт, що на тлі побудови в Україні громадянського суспільства посилюється актуальність формування різних соціально-правових моделей залучення громадськості до правоохоронної діяльності та кримінального судочинства. Розглянуті вище приклади зарубіжної практики реалізації відновного правосуддя свідчать про те, що однією із тенденцій реформування правосуддя в демократичних країнах світу є широке залучення громади до альтернативних процедур вирішення кримінально-правового конфлікту. Так, в США існує спеціальна координаційна інституція – Комітет громадського правосуддя, який виконує функції нагляду за усіма процесами відновних практик, налагодження взаємозв'язків з усіма, хто має відношення до

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

відновного правосуддя (суди, правоохоронні органи, соціальні служби, місцеві громади тощо).

Проте, незалежно від наукової позиції, більшість вчених звертають увагу на певні складнощі та проблеми впровадження відновного правосуддя в Україні, які стосуються сфери розмежування між кримінальним та відновним правосуддям; змісту та сутності правового статусу обвинуваченого та потерпілого на відповідних зустрічах; ступеня врахування інституту вини по відношенню до обвинуваченого; наявності гарантій для обвинуваченого від процесуальних порушень; підвищення ролі приватного інтересу в кримінальному процесі тощо. Тож чимала кількість питань теорії та права розглядуваної нами сфери потребують свого подальшого поглибленого дослідження та законодавчого визначення. [162, с. 260-267; 62, с. 23-28]

8.2. Інститут «примирення»: поняття, сутнісні ознаки, цілі, форми реалізації, проблеми законодавчого регулювання.

Практично загально визнаною стає наукова позиція вчених, які дотримуються того, що інститут примирення між правопорушником та постраждалим, в тому числі без втручання державних органів, може стати нормативним відображенням ідеї компромісу в концепції сучасної кримінально-правової боротьби зі злочинністю в Україні, а отже належного захисту прав, законних інтересів людини, яка опинилася у сфері кримінального судочинства. Відповідно, актуальності набуває його комплексне впровадження в правову систему України, а, отже, в кримінальне, кримінально-процесуальне, кримінально-виконавче законодавство, формулювання положень спеціальних законодавчих актів. Тож маємо у якості предмету аналізу у даному підрозділі визначити окремі аспекти понятійного апарату, сутнісних ознак інституту примирення, проблеми співвідношення різних правових положень у цій частині.

Визначитися із сутністю розглядуваного нами інституту дозволяє, насамперед, матеріально-правове визначення поняття «примирення винного з потерпілим», яке в своїх ознаках має відтворити усі необхідні вимоги щодо поведінки як потерпілого (пробачення, формулювання вимог щодо злочинця та готовність прийняття компромісного рішення), так і винної особи (визнати вину, покаятися, відшкодувати збитки, вчинити інші обумовлені згодою дії на користь потерпілої особи). Формалізуватися сутність даного

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

поняття може у різних варіантах реалізації процесуальних дій. Проте комплексне сприйняття цього інституту відтворюється не лише у юридичній характеристиці (ознаках) але й психологічній.

Певне уявлення про поняття «примирення з потерпілою особою» надають положення абзацу 3 п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності», де пропонується розуміти «примирення винної особи з потерпілим» як акт прощення її ним (ними) в результаті вільного волевиявлення, що виключає будь-який неправомірний вплив, незалежно від того, яка зі сторін була ініціатором, та з яких мотивів. [119, с. 130-135]. Для того, щоб зрозуміти сутнісне значення цього інституту, характерні ознаки його різновидів, проблеми співвідношення відповідних кримінально-правових та кримінально-процесуальних аспектів, - маємо здійснити аналіз змісту окремих законодавчих положень, які регулюють сферу застосування інституту примирення.

В кримінальному законодавстві України категорія «примирення» використовується неодноразово. У ст. 46 КК визначаються підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин (крім корупційних кримінальних правопорушень, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції) у зв'язку з примиренням винного з потерпілим та відшкодуванням завданих збитків або усуненням заподіяної шкоди.

У ст. 75 КК йдеться про те, що суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про примирення (або про визнання вини), якщо сторонами узгоджено певний вид та термін покарання (виправні роботи, службове обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п'яти років), а також узгоджено звільнення від відбування цього покарання з випробуванням.

Поняття «угода про примирення» неодноразово використовується у кримінально-процесуальному законодавстві, у Главі 35 «Кримінальне провадження на підставі угод», Розділі VI, ст. ст. 468-476 КПК. Узагальнення та систематизація змісту кримінально-

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

процесуальних положень свідчить про те, що на особливу увагу заслуговують ті, де йдеться: угода про примирення укладається між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим (крім уповноваженої юридичної особи) за ініціативою будь-кого з них в будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку; укладається у провадженнях щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів, у кримінальних провадженнях приватного обвинувачення (незалежно від тяжкості); у разі досягнення угоди під час досудового слідства до суду надсилається обвинувальний акт та підписана сторонами угода, в якій (крім іншого) формулюється розмір шкоди, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений мають вчинити на користь потерпілого; угода затверджується вироком суду, який призначає узгоджену сторонами міру покарання; у разі невиконання угоди суд скасовує вирок, яким затверджена угода, призначає судовий розгляд в загальному порядку або ж направляє матеріали для провадження для завершення досудового розслідування.

Навіть поверховий аналіз зазначених кримінально-правових та кримінально-процесуальних положень, що стосуються інституту примирення потерпілого із винною особою, угоди про примирення доводять наявність певної правової нечіткості та законодавчих протиріч, які виявляються в наступному. Поняття «примирення» у кримінальному законодавстві використовується в різних словосполученнях (примирення винного з потерпілим; угода про примирення); стосується доволі різних кримінально-правових інститутів (звільнення від кримінальної відповідальності; умовне звільнення від відбування призначеного судом покарання з випробуванням); різняться за кримінально-правовими підставами (тяжкість вчинення кримінального правопорушення; вид та термін узгодженого покарання); передбачає різний за обсягом кари вид кримінально-правового впливу (відсутність будь-якого кримінально-правового примусу, відповідальності; призначення певного виду та розміру покарання); реалізується на різних стадіях кримінального правосуддя (досудове розслідування; судовий розгляд справи та винесення вироку), а відповідно різняться за суб'єктами відповідних відносин. Все це за відсутності теоретичного та законодавчого визначення відповідного поняття у кримінальному законі ускладнює

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

розуміння кримінально-правової природи та сутнісних кримінально-правових ознак інституту примирення.

Не менш важливим є питання дотримання принципів кримінального права на тлі доволі інтенсивного реформування законодавства, зокрема, в частині запровадження в класичне кримінальне правосуддя інституту примирення. З погляду матеріального значення кримінального права, принципового значення загальних засад призначення покарання, а отже необхідності саме судом оцінювати відповідність виду та терміну покарання тяжкості вчиненого діяння та ступеню суспільної небезпеки вчиненого, - справедливо ставиться під сумнів доцільність надання права узгоджувати вид та розмір покарання з винною особою. Суттєве спрощення кримінального правосуддя щодо злочинів певного ступеня тяжкості, навіть можливість проведення досудового слідства не в повному обсязі (на підставі доведення факту примирення, визнання винуватості, відшкодування завданої шкоди) не може не виключати необхідності узгодження новел права із основними принципами кримінального права (невідворотність відповідальності, пропорційність покарання та тяжкості вчиненого діяння).

Окремому аналізу слід піддавати *протиріччя, які існують між принциповими (фундаментальними) положеннями кримінального права та окремими нормами кримінально-процесуального законодавства в частині реалізації «угоди про примирення»*. Не може не звернути на себе увагу різноплановість кримінально-правових та кримінально-процесуальних умов укладання угод про примирення: в КПК пов'язується із видом та тяжкістю кримінального правопорушення, наявністю приватного та публічного інтересу, тоді як у КК лише з видом узгодженого покарання.

Значна кількість запитань виникає також на підставі системно-правового аналізу суто процесуальних положень, які містяться у ст. ст. 468-476 КПК. З одного боку, йдеться про те, що: угода про примирення укладається між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим (ст. 468 КПК); в будь-який момент після повідомлення особі про підозру (ч. 5 ст. 469 КПК); змістом домовленості є виконання певних дій підозрюваним чи обвинуваченим (ст. 471 КПК); у разі невиконання угоди суд може направити матеріали для провадження для завершення досудового розслідування (ч. 3 ст. 476 КПК), що може розглядатися як можливість надання матеріалів неповного досудового розслідування щодо підозрюваного.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

З іншого боку, факт формалізації матеріалів досудового розслідування лише у форматі обвинувального акту (ч. 1 ст. 474 КПК) свідчить на користь того, що угода про примирення може укладатися лише стосовно обвинуваченої особи, що до речі підтверджується змістом ч. 5 ст. 474 КПК, в якій йдеться про те, що перед прийняттям рішення про затвердження угоди про примирення, суд під час судового засідання повинен з'ясувати в обвинуваченого щодо порядку та умов здійснення правосуддя за умов досягнення угоди про примирення.

До того ж, маємо погодитися із тим, що законодавче обмеження права потерпілої особи в подальшому вимагати притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення, змінювати розмір вимог (ч. 2 ст. 473 КПК), оскільки ситуація може суттєво змінитися, - не відповідає розумінню сутності, спрямованості, юридичних наслідків примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим). [4, с. 191]. Небезпідставно це обмеження має розглядатися як таке, що суперечить основам відновного правосуддя, спрямованого на відновлення справедливості та усунення заподіяних збитків, перешкоджатиме впровадженню особливого порядку вирішення кримінально-правових конфліктів.

Паралельне існування за чинним законодавством інститутів «примирення винного з потерпілим» (ст. 46 КК) та «угода про примирення» (ст. 75 КК, ст. 471 КПК) ускладнили суттєво *правозастосовну практику*, розуміння того, в яких випадках (у разі вчинення кримінальних проступків, нетяжких злочинів) слід звертатися до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності, а коли з обвинувальним актом щодо угоди про примирення.

Зазначене свідчить про те, що потребується суттєве доопрацювання цих питань на теоретичному та законодавчому рівнях з тим, щоби розмежовувати ознаки цих інститутів, а відповідно порядок та умови їхнього застосування. Складовою проблем правозастосування є також уточнення процесуального інструментарію щодо недопущення тиску на потерпілу особу. Безумовно не завжди відмова потерпілого від поданої заяви про притягнення до кримінальної справи, або ж прохання закрити порушену справу може свідчити про реальне відшкодування винним шкоди. Маємо не виключати можливість прийняття потерпілим рішення під певним тиском.

8.3. Інститут «медіації»: поняття, сутнісні ознаки, цілі, форми реалізації, співвідношення із примиренням.

Розуміння соціально-правової сутності цього інституту ми зможемо лише на підставі комплексного аналізу *поняття, ознак, сутності медіації* та визначення характеру співвідношення між примиренням та медіацією. Певні уявлення щодо *визначення поняття та сутнісних ознак «медіації»* ми отримуємо у разі звернення до окремих міжнародно-правових та вітчизняних законодавчих та теоретичних положень, що стосуються даної категорії.

В сучасній правовій доктрині з загальних питань теорії права та держави (П.М. Балтаджи, Л.Г. Матвеева) доводиться той факт, що в сучасному розумінні медіація почала розвиватися з другої половини ХХ століття у країнах англо-саксонського права (США, Австралія, Великобританія). Пізніше (у 90-х роках ХХ століття) цей інститут набув актуальності у державах континентальної системи права (Франції, Бельгії, Німеччині, Австрії, Італії, Швейцарії, Нідерландах). Маємо погодитися із науковою позицією цих вчених, які на підставі узагальнення особливостей міжнародно-правового та вітчизняного законодавчого регулювання та правозастосування доводять те, що медіація (як певний метод вирішення спорів) все більше набуває статусу соціального інституту. На їхню справедливу думку інтенсивність пошуків громадян альтернативних процедур вирішення спорів є відтворенням стійкого соціального запиту на реформування судової гілки влади, покращення доступу до правосуддя, зниження конфліктності у суспільстві [62, с. 23-28]

Проте якщо звернутися до питання правової природи медіації, то слід зазначити, що в доктрині права доволі часто ця категорія розглядається на тлі цивільно-правових проблем удосконалення теорії права та законодавства. На увагу заслуговує думка тих вчених (В.П. Маковій), які доводять, що медіація за своєю природою має низку ознак, що свідчать передусім про її цивільно-правову природу. Такий підхід, не безпідставно, базується на тому, що основним методом регулювання відповідної сфери правових відносин є диспозитивний метод, оскільки медіація передбачає рівні права учасників вирішення конфлікту під час застосування різних альтернативних моделей можливої поведінки, вільне волевиявлення та незалежність сторін (майнову та в захисті своїх інтересів). А отже такі сутнісні принципіві ознаки медіації як добровільність,

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

конфіденційність, рівність усіх суб'єктів, нейтральність, незалежність, співпраця сторін за умови вільного волевиявлення тощо, - певною мірою відтворюються у ст. 3 ЦК України. [61, с. 99-103]

Сучасні тенденції вітчизняного реформування судочинства, загалом, щодо впровадження елементів відновного правосуддя, зокрема, відтворюються у особливостях формування концепцій реформування та специфіці законодавчої ініціативи та законодавчої практики безпосередньо в розглядуваній сфері. Розвиток альтернативних способів вирішення спорів в Україні передбачений *Стратегією реформування судоустрою*, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, затвердженою Указом Президента у 2015 р. [116] Той факт, що відповідно до Рамкового рішення ради Європейського Союзу «Про положення жертв у кримінальному судочинстві» (від 15 березня 2001 р.) всі країни Європейського Союзу зобов'язані поширювати посередництво в кримінальних справах, забезпечувати прийняття до розгляду будь-які угоди між жертвою та правопорушником, ухвалити до 2006 р. закони, які б забезпечували проведення посередництва у кримінальних справах, вченими справедливо розглядалася і розглядається як підстава для подальшого реформування вітчизняного законодавства у напрямку впровадження елементів відновного правосуддя, зокрема шляхом прийняття спеціального Закону «Про медіацію». З того часу в Україні було запропоновано декілька законопроектів про медіацію (2015, 2019, 2020 рр.), після обговорення яких зазвичай приймалося рішення про суттєве доопрацювання з урахуванням зауважень та пропозицій суб'єктів законодавчої ініціативи. В узагальненому розумінні сутнісне спрямування даного інституту мало полягати у розробці позасудової процедури вирішення конфлікту за допомогою медіатора у цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних спорах, у провадженнях щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів, провадженнях приватного обвинувачення, передбачених ст. 477 КПК, справах про адміністративні правопорушення.

Відповідно до визначень, які містяться у *міжнародно-правових документах*, зокрема в Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам від 15 вересня 1999 р. № 19R (99) «Про медіацію у кримінальних справах», - медіація - це процес, де жертві та правопорушнику надається можливість, у разі їхньої згоди, брати активну участь за допомогою нейтральної сторони (медіатора) у

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

вирішенні питань, пов'язаних із злочином. В іншому міжнародному документі – Рамковому рішенні Ради Європейського Союзу від 15 березня 2001 р. «Про місце жертв у кримінальному судочинстві» йдеться про те, що «медіація» - це процес пошуку до або під час кримінального процесу взаємоприйняттого рішення між потерпілим та правопорушником за посередництва компетентної особи – медіатора. [115, с. 72-77; 117, с. 50-53].

На процедурну складову медіації звертається увага і у визначеннях, які надаються у різних вітчизняних законопроектах «Про медіацію» в Україні. Так, зокрема відповідно до змісту Проекту Закону України, внесеного народним депутатом України О.І. Тищенко (від 21.02. 2011 р. № 8137), - медіація – це процедура позасудового вирішення конфліктів (спорів) їх сторонами на засадах добровільності, самовизначення й рівності сторін, конфіденційності, незалежності та неупередженості із залученням медіатора, що спрямована на самостійне досягнення сторонами рішення щодо позасудового врегулювання конфлікту (спору) у порядку, передбаченому законом. Відповідно до іншого проекту (Проект Закону «Про медіацію» від 17.12.2015 р. №3665), - медіація – це альтернативний позасудовий спосіб розв'язання спорів, за допомогою якого сторони намагаються у межах структурованого процесу самостійно на добровільній основі досягнути угоди у вирішенні конфлікту за допомогою медіатора. [118, с. 1]

Отже, якщо орієнтуватися на дані визначення, маємо виокремити певні *сутнісні ознаки* (специфічні особливості), які властиві «медіації». Досить чітко у зазначених поняттях виокремлюється певний процедурний (процесуальний) аспект, в якому відтворюється шлях ініціювання та досягнення примирення, формулюються підстави для угоди. У редакції вітчизняних законопроектів наголошується також на ще одній особливості процедурного характеру. Йдеться про те, що медіація – це альтернативний позасудовий спосіб розв'язання спорів, позасудове вирішення конфлікту, що посилює актуальність визначення місця медіації у кримінальному правосудді.

Досить по різному визначається спрямування медіації: «вирішити питання, пов'язане із злочином», «вирішити конфлікт (спір)», «досягнути угоди». Процес вирішення конфліктів та відновлення порушених стосунків є можливим через ухвалення угоди між потерпілим та правопорушником (обвинуваченим, підсудним)

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

задля досягнення бажаних результатів та вирішення конфлікту. У наведених визначеннях «медіації» не акцентується увага на конкретності цих результатів щодо досягнення примирення та відшкодування збитків. Лише узагальнений результат – вирішення кримінально-правового конфлікту поза межами класичного кримінального правосуддя. Проте, опосередковано співставляючи розглянуті раніше поняття та сутнісні ознаки «відновного правосуддя», «примирення потерпілого із винною особою», «угоди про примирення» та «медіації», маємо дійти висновку, що процедура медіації полягає саме у примиренні підозрюваного, обвинуваченого або підсудного і потерпілого і спрямована, насамперед, на відшкодування потерпілому завданої матеріальної та моральної шкоди.

В понятті медіації підкреслюється важливість активної участі у вирішенні конфлікту як жертви (потерпілого та його представників), так і правопорушника (підозрюваного, обвинуваченого, підсудного та їхніх представників) на засадах добровільності, рівності, незалежності, неупередженості.

Наступна сутнісна ознака медіації полягає у тому, що конфліктуючі сторони - порушник кримінального закону та потерпілий - з дозволу уповноважених органів держави намагаються вирішити свій конфлікт поза рамками кримінальної юстиції, залучаючи до посередництва третіх осіб, найчастіше представників громадських організацій, зорієнтованих на попередження злочинності та боротьбу із нею. Медіація – це завжди вирішення конфліктних ситуацій за допомогою нейтрального посередника – медіатора. У наведених визначеннях не йдеться безпосередньо про те, що це має бути представник громадськості. Проте, з іншого боку, в міжнародно-правових стандартах підкреслюється те, що медіатором має бути нейтральна, неупереджена, професійна компетентна особа.

Вище зазначене надає нам підстави підтримати наукову точку зору тих вчених (*Власова Г.П., Жерж Н.А.*), які доводять те, що сутністю медіації є саме діяльність медіатора, спрямована на вирішення конфлікту між потерпілим та правопорушником, усунення негативних наслідків цього конфлікту у єдиний спосіб – досягнення угоди про примирення. Тож бажано розібратися у проблемах співвідношення між такими категоріями як «медіація» та «примирення». [13, с. 73-75] Відповідно, значення набувають наукові підходи щодо характеру їхнього співвідношення.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Досить часто в спеціальних публікаціях спостерігається *ототожнення* поняття «медіація» (посередництво) та примирення: після слова медіація в дужках визначається слово примирення – медіація (примирення). Окремі вітчизняні вчені (Корягіна А.М.) ототожнюють інститут примирення потерпілого із винною особою (ст. 46 КК) та інститут медіації, вбачають єдність у відновленні безконфліктного стану між потерпілим та винною особою. [44, с. 96-98]

В інших випадках (Мельник М.І., Хавронюк М.І.), з одного боку, підкреслюється, що ст. 46 КК, в якій визначено підстави та умови застосування звільнення від кримінальної відповідальності у разі досягнення примирення потерпілого із винною особою, є закріпленням відомого зарубіжному законодавству інституту медіації, а отже звертається увага на сутнісну схожість (тотожність) інституцій. Проте, з іншого боку, справедливо наголошується на важливій різниці: основою медіації є процедурна складова – посередництво (як спосіб вирішення конфлікту). [70, с. 127]

Насамкінець, проблема співвідношення взагалі не розглядається (Боброва О.М.). Наголошується лише на тому, що медіація – це певний засіб мирного вирішення спорів, в основі якого лежить процес досягнення угоди між потерпілим, підозрюваним (обвинуваченим), змістом якої є узгодження позицій сторін спору. [12, с. 164].

Такий стан наявності доволі різної оцінки правової природи та співвідношення інституту «медіації» та «примирення» обумовлюється відсутністю чітких критеріїв розмежування цих понять, їхнього співвідношення з поняттям «відновного правосуддя». Проте, якщо базуватися на вище зазначених поняттях та сутнісних ознаках медіації, доцільно розглядати примирення як результат здійснення медіаційних (посередницьких) процедур, а отже кінцева мета вирішення кримінально-правового конфлікту.

На увагу заслуговує той факт, що в доктрині права значно посилилася дискусія щодо доцільності, правових форм, значення впровадження інституту медіації у вітчизняному законодавстві, щодо чинників які суттєво впливатимуть на законодавчий та правозастосовний процес. Безумовно, маємо погодитися із науковою позицією тих вчених (І.Г.Ясиновський), які вважають, що на здійснення впровадження медіації в Україні впливає чимала кількість міжнародно-правових, економічних, соціально-правових, психологічних та організаційних чинників: недостатній рівень співпраці та взаємозв'язку із міжнародними організаціями; відсутність

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

належної фінансової підтримки; низький рівень правової культури населення, довіри до медіативних послуг; недостатня поінформованість громадян про медіацію, її сутнісні ознаки, переваги, порівняно із класичним правосуддям складністю вибору медіатора яка високопрофесійної особи тощо. [162, с. 260-267]

Опоненти його впровадження інституту медіації у вітчизняне законодавство доводять те, що цей інститут є завуальованою формою інституту звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням винного із потерпілим (ст. 46 КК), що з урахуванням реалій дня медіація лише закріпить можливість більш забезпеченим верствам населення відкупитися від потерпілої особи, а от же уникнути кримінальної відповідальності. Тож безумовним є те, що розпочати процес запровадження інституту медіації у вітчизняне законодавство, внесення відповідних змін у кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство слід с розроблення спеціального закону, який би визначав засади медіації в кримінальних провадженнях, принципи їх проведення, механізм реалізації, вимоги щодо медіаторів тощо. [13, с. 73-75] Тож значне уповільнення процесу, як на нашу думку, в значній мірі обумовлюється відсутністю чіткого спеціального законодавства.

Тому на проблеми суто теоретичного характеру (стосовно визначення понять, категорій, їх сутнісних ознак) накладається доволі значна кількість проблем законодавчого характеру, а, відповідно, і правозастосування. Якщо сконцентруватися на напрямках подальшого удосконалення чинного законодавства в частині регулювання відповідної сфери відносин, - то слід зазначити, що вони мають відтворювати законодавче напрацювання як в частині матеріально-правових, так і процесуально-правових положень. Зокрема, щодо визначення чіткого переліку діянь (відповідно їхнього ступеня тяжкості), які можуть стати предметом розгляду за допомогою процедури медіації; розмежування процесуального порядку застосування угоди про примирення та направлення матеріалів на медіацію; уточнення кримінально-правових та кримінально-процесуальних підстав направлення матеріалів на медіацію; значення впливу на результат прийняття рішення не лише факту погодження винною особою на відшкодування завданої шкоди, але й поновлення інших особистих прав потерпілої особи; визначення кола учасників (суб'єктів) кримінального провадження, які мають приймати рішення щодо направлення матеріалів на медіацію тощо.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Отже, сучасні проблеми законодавчого характеру, насамперед, обумовлюються проблемами співвідношення процесуального порядку застосування угоди про примирення та направлення матеріалів на медіацію, розглядаються в межах визначення суб'єкта процесуального рішення, тяжкості вчиненого діяння, факту відшкодування шкоди як необхідної умови. Вважається суттєвим недоліком чинного процесуального законодавства відсутність умов та підстав виокремлення кола кримінальних проваджень, які можуть стати предметом медіації. В окремих випадках, відповідно до умовно зазначених критеріїв, доводиться необхідність надання слідчому право вирішувати ці питання не лише стосовно проступків та нетяжких злочинів (за наявності факту відшкодування шкоди). Коло кримінальних проваджень може бути розширене за умови добровільного прагнення обох сторін вирішувати кримінально-правовий конфлікт за допомогою медіації.

Є підстави вважати, що саме за відсутності належного правового регулювання в Україні сфери застосування медіаційних процедур спостерігається напрацювання саме практики використання процедури медіації. Зважаючи на переваги досудового врегулювання спорів (доступність, простота, короткостроковість вирішення спорів, привабливість щодо незначних матеріальних витрат тощо), даний інститут запроваджується в судову систему переважно на експериментальних засадах.

8.4.Реституція у кримінальній юстиції: поняття, ознаки, правова природа.

«Реституція» - від лат. *restitutio* - поновлення. Маємо зазначити, що чинне кримінальне законодавство поки що не містить даної дефініції, не визначає поняття та ознаки даної категорії. А отже предметом аналізу мають стати доктринальні положення. Визначення понять реституції в доктрині є різними. Від узагальнюючого характеру: реституція – це відновлення первинних порушених прав. До виокремлення певних ознак кримінально-правової реституції. На думку окремих науковців (Хавронюк М.І) кримінально-правова реституція - це поновлення прав та законних інтересів потерпілого від злочину шляхом відшкодування обвинуваченим, підсудним чи засудженим завданої потерпілому матеріальної та моральної шкоди. [159, с. 302-307].

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Складність сприйняття та розуміння реституції як правової категорії обумовлюється чималою кількістю чинників теоретичного та правового характеру. В теорії права аналізу піддаються різні питання, які стосуються поняття та ознак реституції, її правової природи, співвідношення реституції із кримінальною відповідальністю, визначення місця та значення відшкодування збитків під час застосування звільнення від кримінальної відповідальності, пошуків шляхів врегулювання питання відшкодування завданої потерпілому матеріальної та моральної шкоди. Зупинимося на цих аспектах більш конкретно. Суттєвим недоліком права є відсутність в чинному законодавстві поняття, яке б містило перелік узагальнюючих ознак, властивих усім випадкам поновлення майнового та морального стану потерпілої особи, що, відповідно, впливатиме на оцінку правової сутності інституту.

Позитивним є те, що таке визначення пропонується у *проекті нового Кримінального кодексу*, обговорення якого інтенсивно відбувалося напередодні російського вторгнення на територію України. Так, у Розділі 3.7. «Реституція та компенсація» у статті 3.7.1 йдеться про те, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, внаслідок якого порушене особисте право потерпілої особи та/або завдана шкода потерпілій особі, територіальній громаді, державі, зобов'язана здійснити реституцію та/або компенсацію. *Реституцією* є - а) поновлення порушеного особистого права потерпілої особи; б) повернення потерпілій особі (цивільному позивачу) протиправно здобутого майна; в) за згодою потерпілої особи (цивільного позивача) надання рівноцінного майна замість протиправно здобутого, знищеного чи пошкодженого майна, відновлення майна у натуральному вигляді чи відновлення властивостей пошкодженого майна. *Компенсацією* є грошове відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди у повному обсязі. Добровільне здійснення реституції та компенсації суттєво впливатиме на визначення засобів кримінальної відповідальності. Не виплата ж до постановлення вироку призведе до відшкодування в більш значному розмірі (в півтора-два рази більше ніж спричинена шкода). У разі неможливості здійснення компенсації особою, яка визнана винною у вчиненні умисного насильницького кримінального правопорушення, завдана шкода компенсується державою за рахунок Державного фонду відшкодування шкоди потерпілим у випадках, передбачених законом.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Наведений зміст Проекту надає підстави для певних міркувань. Пропонується більш вузьке розуміння змісту та сутності реституції – лише як «поновлення порушеного особистого права, повернення та відновлення майна». Грошове ж відшкодування виокремлюється в окрему категорію – компенсацію. Не зрозумілим є те, чи охоплює поняття «реституції» і компенсацію, чи це є окремі, самодостатні, незалежні категорії. Адже процес грошового відшкодування завданої матеріальної, фізичної та моральної шкоди – це передусім складова поновлення первісного стану речей, матеріальних прав та законних інтересів потерпілої особи, його відчуття захисту. Здається в цьому питанні є необхідність більш поглибленого наукового дослідження, а в перспективі, більш чіткого законодавчого регулювання. Безумовно позитивним є те, що пропонуються шляхи здійснення державою компенсації у разі неможливості її реалізації за різних обставин особою, яка вчинила суспільно небезпечне діяння.

Щодо правової природи реституції та співвідношення реституції із кримінальною відповідальністю. В доктрині права звертається увага на важливість та складність вирішення цього питання. В окремих випадках на підставі вивчення законодавчого та правозастосовного досвіду застосування кримінально-правової реституції в декількох країнах світу, доводиться, що кримінально-правова реституція не є формою кримінальної відповідальності. [141, с. 7-8]

Зважаючи на те, що чинне кримінальне, кримінально-процесуальне законодавство не використовує поняття реституції, маємо на підставі теоретичного узагальнення сутнісних ознак цього інституту оцінити чинні законодавчі положення, що містяться у КК та КПК. Якщо керуватися змістом чинного кримінального законодавства України щодо умов, підстав, значення та кримінально-правових наслідків відшкодування завданих збитків, усунення заподіяної шкоди у разі застосування різних видів звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, питання щодо співвідношення реституції та кримінальної відповідальності надто ускладнюється. Зокрема, в частині визначення такого виду примусового заходу виховного характеру, що застосовується до неповнолітніх, як покладання на особу, яка досягла п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти та заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків (п.4 ч. 2 ст. 105 КК). Адже ці заходи, у разі їхнього застосування до неповнолітнього під час звільнення від покарання на

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

підставі ст. 105 КК – є певним специфічним видом кримінальної відповідальності щодо неповнолітньої особи. Відповідно і реституцію (сутність та основний зміст якої полягає у відшкодуванні збитків) маємо розглядати як складову такої відповідальності.

В той же час, відшкодування завданої шкоди є однією із головних умов звільнення винної особи від кримінальної відповідальності на підставі ст.ст. 45, 46 КК – звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям та у зв'язку із примиренням потерпілого із винною особою. Важливим є також те, що одним із основних критеріїв, який розмежує «примирення винного з потерпілим» (ст. 46 КК) та «угоду про примирення» (ст. 75 КК, ст. 471 КПК) є порядок та умови відшкодування завданої винним шкоди. У абз. 4 п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» зазначається, що однією із умов звільнення є факт відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. Задоволення претензій потерпілого може полягати як у повному відшкодуванні (усуненні) шкоди, так і частковому (або ж обумовленими частинами). Як самим винним, так і іншими особами. Допускаються навіть випадки, коли потерпілий може пробачити винному заподіяну шкоду. Головне те, що факт відшкодування (як елемент реституції) має розглядатися як одна із підстав виключення кримінальної відповідальності взагалі.

«Угода про примирення» за змістом передбачає не лише визначення розміру шкоди, але й строк її відшкодування. Останнє в правозастосуванні тлумачиться як доведення того, що передбачається досягнення домовленостей щодо умов та строків відшкодування завданої шкоди, обговорюється механізм відшкодування у майбутньому. Проте це є предметом регулювання лише процесуального законодавства (ст. 471 КПК). В той час як в матеріальній галузі права йдеться про те, що результатом угоди про примирення може бути лише факт узгодження певного виду та терміну покарання (ст. 75 КК). І про відшкодування збитків у даній нормі взагалі не йдеться. Комплексне тлумачення кримінально-правових та кримінально-процесуальних положень надає підстави розглядати в даному випадку відшкодування завданих збитків як обставину, яка впливає на визначення в угоді виду та терміну доцільного покарання. До того ж, у кримінальному законі

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

безпосередньо добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (п.2 ст. 66 КК) визнається як обставина, що пом'якшує відповідальність та покарання.

Отже, в даних випадках факт реституції лише впливає на обсяг відповідальності: від звільнення від кримінальної відповідальності до визначення мінімально необхідного її обсягу, виду та терміну покарання. Тож належне визначення правової сутності реституції залежить від відповіді на значну кількість питань щодо співвідношення реституції та інших примусових заходів кримінально-правового впливу; співвідношення реституції та кримінальної відповідальності (покарання). У разі визнання реституції у якості одного із кримінально-правових заходів виникає проблема чіткого кримінально-правового регулювання застосування реституції залежно від видів кримінально-правового впливу, форм кримінальної відповідальності.

Насамкінець, слід зазначити, що в сучасних умовах реформування кримінального правосуддя актуальності набуває проблема пошуку дієвих шляхів відшкодування завданої потерпілому матеріальної та моральної шкоди. Суттєвим недоліком вважається законодавче закріплення відшкодування шкоди лише за наявності особи, яка визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення і є платоспроможною. Постають питання щодо ситуацій, коли винна особа недієздатна, неосудна, ухиляється від правосуддя, неплатоспроможна.

Підсумовуючи зазначене, слід підкреслити наступне. Термін «реституція» поступово входить в теорію та законодавство України. Досягнення оптимально швидкого та повного відшкодування завданих збитків, спричиненої матеріальної, фізичної та моральної шкоди є ціллію та сутнісною ознакою «примирення» та «медіації». Що надає окремим вченим (Туманянц А.Р.) небезпідставно вбачати в процесі пошуку дієвого механізму відшкодування потерпілому спричиненої шкоди, поновлення його безпечного стану трансформацію існуючої каральної моделі правосуддя в реституційну та реінтеграційну. [151, с. 318-320].

8.5. Потерпіла особа у відновному правосудді.

Оскільки конститутивною ознакою потерпілого від кримінального правопорушення є характер та вид шкоди, заподіяної йому, - ми не можемо оминати проблему захисту прав та законних інтересів потерпілої особи в кримінальному судочинстві. Найсучаснішими міждисциплінарними проблемами вітчизняного

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

кримінального правосуддя є визначення оптимального правового статусу потерпілої особи як суб'єкта кримінального провадження; визначення правових механізмів посилення його впливу на характер остаточного рішення державних установ на усіх стадіях кримінального провадження та судового розгляду справи; і як складової попередньої проблеми, - значення думки та ставлення потерпілої особи щодо доцільності впровадження новітніх механізмів (правових форм) вирішення кримінально-правового конфлікту поза межами класичного правосуддя – відновного правосуддя.

Всі зазначені проблеми є складовими більш загального питання – стану та напрямків удосконалення чинного вітчизняного законодавства щодо посилення ефективності захисту прав потерпілої особи. Правові механізми забезпечення прав потерпілого у кримінальному правосудді (у кримінальному провадженні) можуть бути доволі різними. Проте їхня дієвість (результативність) обумовлюється насамперед ефективністю реалізації чинних правових норм, які визначають умови, підстави та межі їхнього застосування.

Відповідно науково - теоретичний та законодавчий аналіз зазначених проблем передбачає звернення як до окремих аспектів удосконалення чинних інститутів, сутність яких (безпосередньо чи опосередковано) полягає у захисті прав потерпілої особи під час реалізації будь-якої стадії кримінального провадження та судового розгляду справи, так і напрямків реформування законодавства в частині впровадження новітніх інституцій. Відповідно, формулювання ознак цих інституцій, доведення дієвості правових новел, яких зазнало вітчизняне кримінальне, кримінально-виконавче та кримінально-процесуальне законодавство, має базуватися на особливому значенні та впливу міжнародних стандартів, позитивного зарубіжного законодавчого (правозастосовного) досвіду. Ефективний захист особи потерпілого вимагав постійного та своєчасного внесення змін і доповнень до вітчизняного законодавства, обумовив більшу частину новел кримінального та кримінального процесуального законодавства, які сьогодні є підтвердженням гуманізації кримінального правосуддя, приведення його у відповідність до світових стандартів.

У 80-х роках попереднього століття проблема прав потерпілої особи набула міжнародного значення і є предметом обговорення на міжнародно-правовому рівні до сьогодні. Суттєва інтенсивність нормативно-правової діяльності в даній сфері міжнародних установ як європейського, так і світового рівнів відтворюється у

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

багаточисельності рішень за відносно незначний проміжок часу: 24 листопада 1983 р. Радою Європи була прийнята Конвенція про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів; 28 червня 1985 р. Комітет Міністрів Ради Європи затверджує Рекомендації щодо ролі потерпілого в межах кримінального права та кримінального процесу та щодо допомоги жертвам віктимізації; 25 листопада 1985 р. резолюцією № 40/34 Генеральної Асамблеї ООН була затверджена Декларація основних принципів для жертв злочинів та зловживання владою; 15 березня 2001 р. Рамкове рішення Ради ЕС про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві; 24 червня 2002 р. в межах Економічної та Соціальної Ради ООН приймаються Резолюції щодо розвитку та імплементації основ медіації та відновлювального правосуддя у кримінальному правосудді та відповідно щодо основних принципів використання програм відновлювального правосуддя в кримінальних справах тощо.

Зміст ст. ст. 2-4 *Європейської Конвенції про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів* (РЄ 1983 р.) містить положення, які звертають увагу держав світу на необхідність встановлення механізму участі держави у відшкодуванні збитків, хоч би стосовно певних категорій осіб (у разі вчинення умисних насильницьких злочинів, наслідком яких є спричинення істотної шкоди фізичному стану особи; щодо осіб, які перебували на утриманні загиблих внаслідок злочину). Надається особливе значення факту надання потерпілій особі повної інформації щодо видів, підстав, порядку відшкодування заподіяної шкоди. [26, с. 606-609]

В *Декларації основних принципів для жертв злочинів та зловживання владою* (ООН 1985 р.) надається тлумачення «жертви злочинів» як такої особи, якій індивідуально або колективно заподіяно шкоду (фізичну, моральну, матеріальну), спричинені істотні обмеження основних прав незаконними діями чи бездіяльністю. До того ж, в Декларації передбачені різні механізми захисту прав потерпілих, які перебувають у сфері правосуддя: доступ до механізмів правосуддя; інформування про їхні права, обсяг та терміни кримінального провадження; забезпечення можливостей висловлювання своїх думок, побажань на відповідних етапах судового розгляду справи; вжиття заходів безпеки щодо потерпілого та його сім'ї; здійснення реституції – відшкодування шкоди правопорушниками (чи третіми особами); фінансова компенсація з боку держави, соціальна допомога тощо. Закріплено стандарт, зміст

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

якого полягає у тому, що жертви злочинів мають право на швидку компенсацію за заподіяну шкоду відповідно до національного законодавства, яке має визначати різні можливості для створення та розширення національних фондів для надання компенсації жертвам злочинів. Проте виокремлюється той факт, що державам слід вжити заходів до надання фінансової компенсації жертвам, які зазнали тяжких тілесних ушкоджень та сім'ям (утриманцям) осіб, які померли чи стали недієздатними. [22, с. 71-86]

Отже, значно поширюється розуміння основних ознак потерпілої особи. Окрім факту спричинення фізичної, матеріальної та майнової шкоди (що знайшло відтворення і у вітчизняному законодавстві), підкреслюється «істотність обмеження основних прав жертви» кримінального правопорушення. Останнє безумовно має впливати на розуміння такого інституту як реституція, підстав для її розмежування із компенсацією. Звертає на себе увагу те, що у міжнародно-правових стандартах категорія «компенсації» стосується дій державних національних фондів. Крім того, компенсація, передусім, застосовується у разі вчинення тяжких насильницьких злочинів.

Факт утворення певної системи прогресивних та гуманних за своєю сутністю міжнародно-правових норм (стандартів) щодо захисту жертв злочинів в подальшому суттєво вплинули на реформування законодавства багатьох країн, в тому числі і України. Приведення вітчизняного законодавства у відповідність до вище зазначених документів потребувала суттєвих змін як Основного Закону, так і змін кримінального та кримінально-процесуального законодавства, як таких галузей права, що містять основні положення, поняття, категорії, засоби їхньої реалізації у сфері захисту прав та законних інтересів потерпілої особи

З прийняттям нової Конституції України почали змінюватися акценти у співвідношенні між значенням захисту прав підозрюваного, обвинуваченого, засудженого (чому завжди приділялася більша увага як в законі, так і в доктрині права) та захистом прав потерпілої особи. Положення, які містяться у ст. ст. 3, 56, 152 Конституції доводять те, що захист прав та свобод людини та їх гарантії становлять зміст та спрямованість діяльності держави, в тому числі забезпечення відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Вказується на конституційний обов'язок держави відшкодувати моральну та матеріальну шкоду, завдану фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними. Постає питання щодо можливості

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

та доцільності більш широкого тлумачення даних положень, в тому сенсі, що це стосується і відшкодування завданих злочином потерпілому збитків. Проте прямої вказівки на це в законі не існує.

Відповідно, конституційні правові установки (принципи) як такі, що мають обов'язковий характер, потребують своєї подальшої конкретизації в нормах певних галузей права, зокрема, кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві. Режим вітчизняного правового захисту потерпілої особи у кримінальному правосудді передбачає наявність певної системи правових заходів, спрямованих на забезпечення правозахисної діяльності у кримінальному судочинстві. Тож доцільним є надання більш конкретного аналізу змісту окремих правових норм в цій частині. Результатом реформування вітчизняного законодавства у відповідності із головною сутністю зазначених вище міжнародно-правових стандартів стали суттєві новели кримінального та кримінально-процесуального законодавства, які підтвердили поступові кроки України в напрямку посилення гарантій захисту прав потерпілої від злочину особи.

Щодо кримінального законодавства. Незважаючи на доволі широке використання категорії «потерпілий» у чинному кримінальному законодавстві, як у Загальній, так і Особливій частині КК (ознаки потерпілої особи визначають особливості як основного, так і кваліфікованого складу злочинів), - законодавець не надає кримінально-правового визначення цього поняття.

Чинне кримінальне законодавство містить декілька норм, які стосуються захисту прав потерпілої особи в кримінальному судочинстві. Серед яких ті, які безпосередньо мають відношення до непокерованих форм відшкодування завданих кримінальним правопорушенням збитків. Таке реституційне відшкодування за рахунок винної особи передбачено у разі застосування загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, примиренням винного з потерпілим, у зв'язку із зміною обстановки, коли однією із умов звільнення є поновлення попереднього стану потерпілої особи, зокрема шляхом відшкодування завданих збитків (ст.ст. 45, 46, 48 КК).

Новелою є те, що значно розширена сфера впливу потерпілої особи на врегулювання кримінально-правових конфліктів без застосування кримінальної відповідальності: вперше у ст. 46 КК закріплені підстави і умов звільнення особи, яка вчинила діяння певної тяжкості від кримінальної відповідальності у зв'язку із

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

примиренням з потерпілим. В даному випадку звільнення є можливим лише на умовах потерпілої особи.

Покладання обов'язку відшкодувати збитки потерпілому може стати суттєвою складовою переліку тих умов, за наявності яких особа може сподіватися на звільнення від покарання з випробуванням (ст. ст. 75, 76 КК). І хоча безпосередньо в цих нормах не йдеться про відшкодування збитків, пробаційна програма може охоплювати цей захід у якості складової (п. 4 ч. 2 ст. 76 КК). Адже саме ставлення до потерпілого, відшкодування збитків можуть стати тією основою для прийняття рішення судом про можливість виправлення винної особи без реального відбування покарання.

Покладання на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодувати заподіяні майнові збитки розглядається за чинним законодавством як один із примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх (п. 4 ч. 2 ст. 105 КК).

Добровільне відшкодування потерпілому завданого збитку або усунення заподіяної шкоди - є обставиною, яка може пом'якшити покарання у разі вчинення діяння будь-якої тяжкості (п.2 ч. 1 ст. 66 КК).

В певних випадках особистісним соціальним, демографічним, психофізичним та професійним властивостям потерпілої особи надається кваліфікуюче (особливо кваліфікуюче) значення, а відповідно вони розглядаються як обставини, які обтяжують покарання (ст. 67 КК). Так вчинення кримінального правопорушення щодо особи похилого віку, з інвалідністю, особи, що перебуває у безпорадному стані, страждає на психічний розлад, має вади розумового розвитку, щодо малолітньої дитини, подружжя, жінки, яка завідомо перебуває у стані вагітності тощо, - розглядається як таке, що вчинене за обтяжуючих обставин.

Отже, порівняно із попереднім КК (1960 р.) чинне кримінальне законодавство суттєво відрізняється наявністю доволі широкого переліку підстав та умов впливу потерпілої особи на обсяг та форми кримінальної відповідальності, види покарання, що відтворює процес гуманізації кримінального законодавства щодо потерпілої особи.

Проте в подальшому потребує свого вирішення проблема розмежування кримінально-правового та кримінально-процесуального поняття «потерпілий». Лише у КПК міститься законодавча дефініція потерпілого (фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди), яка на думку

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

окремих вчених є досить повною та чіткою, але лише с точки зору потерпілого як суб'єкта кримінального процесу, але не відповідає потребам кримінального права. Маємо погодитися із тим, що за змістом та сутністю ці поняття є неоднаковими, оскільки: шкода є доволі різнобічною, а не лише майновою, фізичною та моральною (як йдеться у КПК); потерпілою може бути і особа, щодо якої не винесено процесуальне рішення про визнання її як такою (латентність злочинності); і навпаки, не кожна особа, яка визнана процесуально потерпілою є потерпілою від кримінального правопорушення. [142, с. 86-87]

Виділення потерпілого як самостійної кримінально-правової категорії обумовлюється посиленням уваги до індивідуальних властивостей, цінностей потерпілого як суб'єкту охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин, необхідністю підвищення якості захисту інтересів потерпілої особи. Серед ознак потерпілого кримінально-правового значення (крім соціальної сутності та підстав для появи потерпілого) називаються: характер заподіяної шкоди та ставлення потерпілого до неї. Не можна не погодитися із тим, що поняття потерпілого невіддільне від поняття шкода, що характер та вид шкоди (майнової, фізичної, моральної, соціальної тощо), заподіяної потерпілому мають стати констатуючими його ознаками. Дані проблеми щодо розмежування сутнісних ознак потерпілого у кримінальному та кримінально-процесуальному праві мають бути вирішені саме шляхом зближення наукових позицій на підставі визнання того, що саме в момент вчинення кримінального правопорушення особа стає потерпілою, безвідносно до владного суб'єктивного волевиявлення, що безумовно сприятиме захисту його прав в кримінальному правосудді. [90, с. 34, 41 – 50]

До того ж проблема вбачається у відсутності матеріально-правового визначення поняття «примирення», яке має відігравати превентивну роль. Зведення примирення лише до здійснення певних процесуальних дій не відіграє належного профілактичного значення цього інституту, обов'язковими об'єктивними елементами якого мають бути відшкодування спричинених збитків, залагодження спричиненої моральної шкоди, а суб'єктивними – добровільне пробачення потерпілим винної особи.

Систематизація та аналіз результатів дослідження проблеми реалізації такого виду ПЗВХ як - покладання на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків (п.4 ч. 2 ст. 105

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

КК), доводить доцільність подальшого удосконалення кримінального законодавства та поглиблення правової регламентації в частині отримання згоди неповнолітнього на застосування цього заходу, визначення суми відшкодування збитків, яка може покладатися безпосередньо на неповнолітню особу, а яка може відшкодуватися за допомогою батьків (осіб, які їх замінюють). І в першому, і в другому випадках це сприятиме інтенсивному поновленню прав та законних інтересів потерпілої особи.

Узагальнений підхід до оцінки *сучасного кримінального процесуального законодавства України* (з точки зору захисту прав потерпілої особи) дозволяє зупинитися на наступних аспектах. Складовою правового статусу потерпілої особи є порядок визнання особи потерпілою, і часові межі повноважень потерпілої особи, і процесуальні гарантії законності прийнятих рішень тощо.

Невід'ємним елементом правового статусу потерпілої особи є право на компенсацію шкоди, яка була спричинена кримінальним правопорушенням.

Порівняно із попереднім КПК 1960 р. чинне кримінально-процесуальне законодавство зазнало певних змін в частині визначення особливостей правового статусу потерпілої особи. Маємо визнати, що чинний КПК є значно прогресивнішим в частині дотримання міжнародних стандартів щодо створення процесуальних процедур реалізації прав потерпілого у кримінальному правосудді, забезпеченні його необхідною інформацією про його роль, зміст процесуального статусу, послідовність та терміни реалізації своїх прав та обов'язків.

Так, зокрема, *підвищується значення думки потерпілої особи* у разі закриття кримінального провадження та звільнення винної особи від кримінальної відповідальності: перед направленням клопотання до суду прокурор зобов'язаний ознайомити з ним потерпілого та з'ясувати його думку щодо можливості звільнення підозрюваного (обвинуваченого) від кримінальної відповідальності (ч. 3 ст. 286 КПК). За попереднім законом потерпілого лише ставили до відома про прийняте рішення.

За чинним кримінально-процесуальним законодавством визначається різні форми (способи) захисту та поновлення прав потерпілої особи. Зокрема, особи, яким кримінальним правопорушенням спричинено майнову, моральну чи фізичну шкоду, мають право на її відшкодування як шляхом пред'явлення цивільного позову в кримінальному процесі, так і за допомогою інших

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

неповозних форм відшкодування: шляхом повернення предметів злочинного посягання; у разі звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням з потерпілим (ст. 46 КК); у разі реалізації «угоди про примирення» та «угоди про визнання вини» (ст.ст. 468-472 КПК); у разі покладання обов'язку відшкодувати збитки як умови застосування до винної особи звільнення від покарання з випробуванням (як елемент пробаційної програми – п.4 ч. 2 ст. 76 КК); у разі покладання на неповнолітнього обов'язку відшкодувати заподіяні збитки, як примусовий захід виховного характеру (п. 4 ч. 2 ст. 105 КК).

Значне поширення сфери впливу потерпілої особи на прийняття рішення щодо доцільності притягнення особи до кримінальної відповідальності, призначення виду та терміну покарання пов'язується із визначенням нового міждисциплінарного кримінально-процесуального інституту - угода про примирення обвинуваченого з потерпілим (ст. 468, 469, 471 КПК). Значною є кількість спеціальних досліджень, де вітчизняні вчені зосереджують увагу на необхідності чіткого розмежування цього інституту із інститутом примирення потерпілого із винною особою. Підкреслюється необхідність дотримуватися умов добровільності згоди; усунення заподіяної шкоди в повному обсязі; формулювання окремої спеціальної норми, яка б фіксувала умови, форму та зміст договору про примирення сторін, що сприятиме спрощеному проведенню досудового розслідування; уточнення процесуальних положень в частині статусу посередника; визначення порядку та суб'єктів ініціювання примирення; застосування умовного звільнення від виплат; порядку розстрочки виплат за домовленістю сторін; порядку та підстав скасування ухвали суду про звільнення у разі не виконання умов звільнення тощо. [23, с. 261-263; 63, с. 12, 13; 7й2, с. 354-356; 143, с. 405 – 407]

Насамкінець, маємо розглянути *проблему міждисциплінарного значення – щодо ролі держави у відшкодуванні потерпілій особі завданих злочином збитків* (на тлі відповідних, зазначених вище вимог міжнародно-правових стандартів). Як вже йшлося, невід'ємним елементом правового статусу потерпілої особи є право на компенсацію шкоди, яка була спричинена кримінально-протиправним діянням. Питання відшкодування шкоди для потерпілого має найважливіше значення не лише з точки зору поновлення його попереднього майнового стану, але й підтвердження належної кримінально-правової охорони його прав та законних інтересів. Саме в цій частині захисту прав потерпілої особи існує чимало проблем. Не

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

безпідставно вважається, що саме в цій частині інтереси потерпілих часто залишаються незахищеними. Тим більш у випадках, коли кримінальне правопорушення не розкрито, злочинець знаходиться у розшуку, винна особа не має матеріальних можливостей відшкодувати належним чином спричинену шкоду, особа, яка вчинила суспільно-небезпечне діяння є неосудною тощо. За чинним законодавством передбачена компенсація завданої шкоди виключно в порядку реституції за рахунок винуватої у вчиненні діяння особи, що досить часто не задовольняє потерпілого, оскільки в реальності ця компенсація є символічною та неадекватною реально спричиненим збиткам. Відповідно не забезпечує належним чином відшкодування матеріальної, фізичної та моральної шкоди.

Починаючи з 1991 року в Україні ведеться досить жваве обговорення на рівні наукової доктрини та правозастосування доцільності, можливості та перспективи утворення спеціального державного фонду для відшкодування збитків потерпілим від кримінальних правопорушень, пропонуються джерела його наповнення. Називаються досить різні альтернативні варіанти: за рахунок витрат держави; фінансових ресурсів підприємств пенітенціарних установ (частки заробітку засуджених у місцях відбування покарання); певної частки коштів, виручених від конфіскації майна засуджених за вироками судів; за рахунок виявленого і вилученого правоохоронними органами викраденого майна, придбаного кримінально-протиправним способом; штрафів за кримінальні та адміністративні правопорушення; добровільних внесків підприємств, організацій, окремих громадян; частини сум, виручених митними органами від реалізації товарів, що незаконно перевозяться; за рахунок створення спеціальних страхових фондів для відшкодування шкоди, заподіяної громадянам внаслідок кримінального правопорушення. [148, с. 69-71]

Триває дискусія і щодо кола осіб, які можуть сподіватися на відшкодування збитків за рахунок держави. Положення відповідної міжнародної Декларації свідчать на користь тієї думки, що за основу має бути обраний ступінь тяжкості фізичних наслідків. А отже відшкодування за рахунок держави здійснювати у разі спричинення тяжкого тілесного ушкодження; сім'ям осіб, які загинули або стали фізично чи психічно недієздатними внаслідок скоєного; якщо спричинена шкода є наслідком неналежного виконання медичними працівниками своїх професійних обов'язків тощо.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Підсумовуючи зазначене, слід звернути увагу на те, що чинне кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство містить систему правових норм, які суттєво поширюють правовий статус потерпілої особи в кримінальному правосудді, можуть сприйматися як відтворення змісту та сутності певних міжнародно-правових стандартів. Проте, з іншого боку, наявність певних суперечностей між новими кримінально-правовими та кримінально-процесуальними інститутами, що стосуються потерпілої особи, вимагають подальшого більш поглибленого дослідження їхніх ознак, визначення критеріїв співвідношення, з тим щоби недосконалість чинного законодавства не впливала на стан правозастосування, а відповідно законність та справедливість правозастосовних рішень по відношенню до потерпілої особи, не призводила до певних обмежень її прав.

Головною проблемою залишається недостатній рівень відшкодування потерпілій особі завданих кримінально-протиправним діянням збитків. Неналежна увага до цього питання у підсумку обумовила недостатній рівень захисту прав цих осіб у кримінальному правосудді, призвела до відсутності належного правового механізму щодо поновлення його попереднього статусу, морального та матеріального стану, обумовлювала невідповідність чинного законодавства загальновизнаним міжнародно-правовим стандартам у зазначеній сфері.

Проблеми запровадження реституційного правосуддя, посилення ролі держави у кримінальному правосудді, а відповідно у забезпеченні відшкодування шкоди потерпілому носять комплексний характер, потребують ухвалення спеціального Закону, а відповідно до нього - удосконалення як кримінального, так і кримінально-процесуального законодавства в частині уточнення правових положень щодо ступеня, характеру та порядку впливу потерпілого на остаточне вирішення державними правоохоронними та судовими органами питання щодо доцільності розгляду конфлікту поза межами класичного кримінального правосуддя, доцільності притягнення особи до кримінальної відповідальності, мінімально необхідного обсягу кримінальної відповідальності, виду та терміну покарання.

Питання для самоконтролю

- 1.Надайте визначення поняття відновного правосуддя та його значення у кримінальному правосудді України.
- 2.Визначте змістовні та сутнісні ознаки програм (моделей) відновлювального правосуддя.
- 3.Визначте тотожні та розмежувальні сутнісні ознаки процедури примирення та «медіації».
- 4.Надайте перелік основних завдань процедури примирення.
- 5.Визначте основні принципи процедури примирення та надайте їм характеристику.
- 6.Назвіть основні етапи процедури примирення («медіації») та їх відмінні характеристики.
- 7.Які сучасні актуальні проблеми процедури примирення («Медіації») у кримінальній юстиції ускладнюють реалізацію цього нового міждисциплінарного інституту в Україні?
- 8.Визначте сутність та значення інституту угоди в кримінальному судочинстві України.
9. В чому полягає основне значення та спрямування інституту «реституції» у кримінальній юстиції України?
10. В чому полягають особливості правового статусу потерпілої особи у відновному правосудді?

Рекомендована література

- 1.Відновне правосуддя – шлях до безпечної громади: в рамках проекту «Формування альтернатив ув'язненню через розвиток відновного правосуддя в Україні». К.: Український центр порозуміння, 2011. 23 с.
- 2.Про медіацію у кримінальних справах: Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам від 15 вересня 1999 р. № 19R (99). *Відновне правосуддя в Україні*. 2005. № 1-2. С. 50-53.
- 3.Власова Г.П., Жерж Н.А. Нормативне визначення інституту медіації та відновного правосуддя в кримінальному процесі. *Південноукраїнський правничий часопис*. Одеса: ОДУВС. 2011, №4 . С. 73-75.
- 4.Кулик Л.М., Капленко Т.В. Медіація як пріоритетний напрям профілактики злочинності неповнолітніх. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція:*

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

- зб. матеріалів між нар. наук-практ. конф. (Київ, 27 листопада 2015 р.). К.: Ін-т крим.-вик. служби, 2015. С. 415-417.
5. Меркулова В.О., Кузніченко С.О. Захист прав потерпілих: стан чинного кримінального та кримінально-процесуального законодавства України та перспективи удосконалення відповідно до міжнародно-правових стандартів. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2018 р. С. 109-113.
6. Микитин Ю. І. Медіація у кримінальному процесі Англії: деякі аспекти. *Від громадянського суспільства - до правової держави* : Тези ІІІ міжнар. наук.-практ. конф. (24 квіт. 2008 р.). Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. С. 308-310.
7. Пазиніч В.І., Мельниченко М.П. Перспективи впровадження й розвитку пробації в Україні. *Сучасна наука – пенітенціарній практиці*: зб. матеріалів ІІ Міжнар. практ. конф. (Київ, 4 грудня 2014 р.) / за ред.. В.П. Тихого, Є.Ю. Бараша. К.: Ін-т крим.-вик. Служби; Київський регіональний центр НАПрН України, 2014. С. 283-286.
8. Федорчук Н. Відновне судочинство як альтернатива кримінальному: огляд його у Великій Британії та інших країнах прецедентної системи прав. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2006, Вип. 42. С. 360-362
9. Юхно О.О. Актуальні проблеми застосування новації щодо відновного і примирного правосуддя як один із чинників стратегії і тактики запобігання злочинності та її рецидиву. *Південноукраїнський правничий часопис*, ОДУВС. 2008, № . 3. С. 19-22.
10. Яремко Г.З. Угоди про примирення або визнання винуватості: окремі матеріальні та процесуальні аспекти. *Кримінально-процесуальний кодекс України 2012 р.: кримінально-правові та процесуальні аспекти*: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної науково-практичної конференції (19-20 вересня 2013 р.). Львів: ЛДУВС, 2013. С. 174-177.

Тема 9. Система кримінальної юстиції країн континентальної Європи.

9.1. Загальна характеристика системи кримінальної юстиції країн континентальної Європи.

В сучасний період відбувається доволі інтенсивне реформування кримінального та кримінально-процесуального законодавства України, обумовлене необхідністю впровадження нових підходів до розуміння та реалізації основних завдань правоохоронної діяльності, загалом, органів кримінальної юстиції, зокрема. Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства вимагають переосмислення низки кримінально-процесуальних інститутів, підходів до розуміння сутності та призначення кримінального судочинства. На сучасному етапі розвитку кримінального права та кримінально-процесуального права в Україні перед науковцями постає завдання створення оптимальної національної моделі ефективного розслідування та судового розгляду кримінальних справ відповідно до сучасного рівня розвитку суспільства, дієвого процесуального контролю, що дозволяло б не припуститися помилок у правозастосуванні, а також своєчасно їх виправити. Відповідно, особливої актуальності набуває процес приведення вітчизняного законодавства кримінально-правового блоку, що регулює сферу боротьби із кримінально-протиправною поведінкою, загалом, злочинністю, зокрема, - *у відповідність до міжнародно-правових стандартів, врахування позитивного міжнародного досвіду* (зокрема, щодо європейських міжнародно-правових стандартів, позитивного європейського міжнародно-правового досвіду).

В свою чергу, в особливостях міжнародного досвіду відтворюється специфіка різновидів правової системи, яка також суттєво впливає і на організаційно-правові основи та типологію кримінальної юстиції у світі. Маємо нагадати, що йдеться про наступні правові системи: правові системи, в основу яких покладено канонічне право (системи мусульманського, юдейського, індуського права); традиціоналістські правові системи, які у своєму формуванні спираються, передусім, на народні звичаї та традиції, якими пронизані суспільне та державне життя (притаманні східним країнам - Китаю, Таїланду, В'єтнаму, Японії та державам Центральної Африки);

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

ідеологізовані правові системи, яких відрізняє наявність додаткових ідеологічних установок та вимог, що додаються до загальних правових механізмів та інструментів (особливо характерні для колишніх соціалістичних країн); європейська континентальна, чи романо - германська правова система; англосаксонська (англо-американська) правова система, або система загального права.

Найбільш широко поширені у світі європейська континентальна та англосаксонські правові системи (або сім'ї права). Причому країни з вираженою католицькою орієнтацією входять до європейської континентальної (романо-германську) правову сім'ю, тоді як протестантські країни - в англосаксонську. Це розподіл, що історично стався. Сьогодні у жодній із країн, де зберігається помітний вплив християнської церкви, християнське канонічне право вже не використовується як засади державної правової системи. Незважаючи на помітні відмінності правових систем *західноєвропейських та східноєвропейських держав, їх поєднує безліч споріднених ознак*, що дозволяють включати їх у єдину європейську континентальну правову сім'ю. Усередині неї виділяються чотири групи - німецького, романського, слов'янського та північного права.

Європейський Союз є унікальною міжнародною організацією, який поєднує успішне економічне, політичне та правове співробітництво держав-членів. Одним із завдань цього міждержавного утворення є підтримка економічної й політичної стабільності в Європі, зміцнення безпеки суспільних інститутів та окремих громадян. Завдання протидії новітнім формам злочинності зумовлюють як реформування органів кримінальної юстиції країн-членів ЄС, так і формування спеціальних міждержавних органів, що здійснюють протидію злочинності на теренах всієї Європи. Отже, протидія злочинності відповідно до європейських стандартів відбувається на двох рівнях: національному, на якому діють національні органи кримінальної юстиції, та міждержавному, на якому утворюються загальноєвропейські органи спеціальної компетенції, що здійснюють завдання охорони правопорядку.

У цьому розділі буде розглянута системи кримінальної юстиції країн континентальної Європи її особливості та основні спрямування реформування органів кримінальної юстиції країн, а також сучасна європейська та вітчизняна наукова доктрина щодо позитивного досвіду діяльності кримінальної юстиції країн континентальної

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Європи. Предметом аналізу є органи кримінально-правової юстиції країн континентальної Європи. *Франції Німеччина Англії*

Континентальну сім'ю права відрізняє особливе ставлення до закону. Він постає у вигляді якогось абстрактного зразка поведінки, що служить для судді єдиним критерієм оцінки поведінки конкретного індивіда. Судова організація у *Франції* регулюється низкою законів, головні у тому числі Конституція 1958 р. (розділи VIII «Про судові влади» і IX «Про Верховний Суд»), ордонанси «Про судову організацію» і «Про статус магістратури» та інші. *Французька судова організація* має гілки, що є її самостійними частинами: 1) загальні суди у цивільних та кримінальних справах; 2) суди у адміністративних справах, так звана адміністративна юстиція; 3) Конституційна Рада. Особливістю системи загальних судів є те, що суди у кримінальних справах є відділеннями судів у цивільних справах. Вона складається з чотирьох ланок: 1) трибунали нижчої інстанції з одноосібною формою відправлення правосуддя (трибунали процесу у цивільних справах і трибунали поліції у справах про вину). Їх 456. 2) трибунали вищої інстанції з колегіальною формою відправлення правосуддя (трибунали великого процесу у цивільних справах та трибунали виправної поліції у справах про делікти). Їх 172. Справи розглядаються у складі трьох професійних суддів. Це основна ланка французької судової системи. Широка підсудність. Апеляційна інстанція для трибуналів нижчої інстанції; 3) апеляційні суди. Їх 27. Кожен із них обслуговує 3-4 департаменти. Справи розглядаються у складі п'яти та більше суддів. За них діє суд асизів, який розглядає кримінальні справи про кримінальні правопорушення у складі трьох професійних суддів та дев'ятьох присяжних засідателів (шеффенів), які утворюють єдину суддівську колегію, спільно вирішує фактичні та правові питання справи. При апеляційних судах діє обвинувальна камера, до компетенції якої належить розгляд питань, пов'язаних із переданням обвинуваченого суду. 4) Очолює судову систему Франції Касаційний суд, який діє як касаційної інстанції, тобто. він перевіряє законність судових рішень, винесених нижчестоящими судами, у складі щонайменше дев'ять суддів.

Конституцією Французької республіки 1958 передбачена також Висока палата правосуддя. Вона діє судом першої інстанції у справах про службові кримінальні правопорушення вищих чиновників, включаючи Президента. Утворюється обома палатами - Національними зборами та сенатом. До спеціальних судів віднесено

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

військові трибунали, комерційні, миті і патентні суди, третейські, по квартирній палаті, суди у справах неповнолітніх. Останні діють у трьох видах: суд для дітей; суд у справах неповнолітніх; суд присяжних у цій категорії справ. Підсудність залежить від тяжкості вчиненого правопорушення та віку неповнолітнього. Формування суддівського корпусу здійснюється у Франції шляхом призначення суддів Президентом за рекомендацією Вищої ради магістратури. Сама рада складається з дев'яти членів, які призначаються Президентом. Голова цієї ради – Президент, заступник її – міністр юстиції. Вища рада магістратури наділена правом накладення на суддів дисциплінарних стягнень, вирішує питання, пов'язані з просуванням суддів службовими сходами.

Прокуратура у Франції єдина та строго централізована. Це орган обвинувальної влади, який здійснює кримінальне переслідування, нагляд за провадженням попереднього слідства, оскарження судових ухвал до вищих судових інстанцій. Вона виконує також деякі функції судового управління (атестація суддів, контроль за діяльністю суддів нижчої інстанції, надання судьями відпусток та ін.). *Головою прокуратури у Франції є міністр юстиції*. Нижча ланка прокурорської системи - прокурор республіки, який при трибуналах виправної поліції. При апеляційних судах та Касаційному суді перебувають генерал-прокурори.

Органи попереднього розслідування у Франції – це, перш за все, судова поліція і слідчі судді, які перебувають при трибуналах виправної поліції. Судова поліція проводить дізнання та розслідування у спрощеній формі. Офіцери судової поліції проводять дізнання у повному обсязі у справах про провини та правопорушення. Слідчий суддя призначається Президентом на три роки у складі суддів трибуналів вищої інстанції. Він веде попереднє слідство у справах про кримінальні правопорушення.

Основним нормативним актом у Франції, що регламентує організацію та діяльність адвокатури, є Закон від 31 грудня 1971 р. «Про реформу деяких судових та юридичних професій», яким було внесено зміни до правової статус адвокатів. Їм було введено єдину професію адвоката замість колишнього поділу їх на власне адвокатів та повірених. Адвокати об'єднуються у колегії, які є юридичними особами. Їхнім вищим органом є загальні збори їх членів, які обирають виконавчий орган - Раду. Якщо у колегії адвокатів понад 20 членів, вони можуть поділитися на колони (секції). Французькі

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

адвокати мають право мати власні кабінети (бюро), але можуть здійснювати свої професійні обов'язки у складі адвокатського товариства. Контроль за діяльністю колегій адвокатів здійснюють апеляційні суди у відповідних округах. Єдиного центру для керівництва адвокатурою в країні немає. Національна асоціація адвокатів - творча спілка, що займається головним чином підвищенням професійного рівня адвокатів, питаннями адвокатської етики тощо. Адвокатом у Франції може бути громадянин країни, який має диплом юриста або доктора права, який пройшов стажування (3-5 років), який приніс перед апеляційним судом відповідну присягу. Стажування не проходять колишні судді, прокурори, професори та викладачі права.

Німеччина - одна з демократичних країн Західної Європи, яка має добре розвинену правову систему та високу правову культуру. Німецькі юристи славляться майстерністю юридичного аналізу, рядові німці – законослухняністю. *Організація судової влади у ФРН* регулюється Конституцією 1949 р. та Закон про суддів від 19 квітня 1982 р. Оскільки ФРН - федеральна держава, судова система включає федеральні суди та суди земель (їх 16). Вона, розгалужена і вузькоспеціалізована, має суди загальної та спеціальної юрисдикції - чисельність суддів у ФРН у два рази перевищує їх кількість у Франції. Система загальних судів утворює чотири рівні: дільничні, що діють у складі одного професійного судді та професійного судді та двох шеффенів (засідателів); земельні (окружні) суди, які розглядають справи у складі трьох професійних суддів та двох шеффенів; деякі справи розглядає у складі одного члена суду та двох шеффенів. Земельний (окружний) суд діє і як апеляційна інстанція щодо дільничних судів, перевіряючи правильність рішень, що ними виносяться. Вищий земельний суд - перша інстанція у справах про державну зраду, розголошення державної таємниці, про геноцид та інші справи державної ваги. Діє як апеляційної інстанції, і навіть розглядає справи у ревізійному порядку, тобто. перевіряє відповідність винесеного судового рішення закону. Вищий федеральний суд або Федеральна судова палата є першою інстанцією у справах особливої ваги, а також переглядає справи в ревізійному порядку. Вироки та рішення, винесені цим судом, не підлягають оскарженню і є остаточними. Відповідно до ст. 95 Конституції ФРН діють, ще, такі федеральні спеціалізовані суди як федеральний адміністративний суд, федеральна фінансова палата, федеральний трудового суду і федеральний

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

соціальний суд. На місцях вони мають свої структурні підрозділи і таким чином така система судів утворює два рівні.

Особливе місце у системі органів судової влади у ФРН займає *Федеральний Конституційний суд*. Він тлумачить Основний закон, наділений правом оголошувати недійсними парламентські закони, рішення уряду та Президента. Конституційний суд складається з федеральних суддів та інших членів, які обираються у рівній кількості Бундестагом і Бундесратом. У кожній землі є свій Конституційний суд. Суддів інших федеральних судів призначає Президент ФРН (ст. 60 Конституції ФРН), суддів земель – Міністр юстиції. На зайняття суддівської посади може претендувати особа, яка здобула юридичну освіту в університеті, яка пройшла стажування (3-5 років) і здала відповідний державний іспит. Довічне призначення на суддівську посаду можливе лише поле перебування на цій посаді не менше трьох років. Шеффеном (засідателем) може бути німець, який досяг 30 років і прожив у громаді не менше року. Шеффени відбираються один раз на 4 роки. Непрофесійні судді беруть участь у розгляді справ у спеціалізованих судах. Для участі у вирішенні загальних та соціальних питань у федеральних та земельних судах створюються ради суддів - органи суддівського самоврядування.

Прокуратура Німеччини, як і суди, ділиться на федеральну і земельну. Перша складається з федеральної прокуратури при Федеральній судовій палаті та федеральних прокурорів країни на чолі з Генеральним прокурором ФРН. Останній перебуває у підпорядкуванні Міністерства юстиції ФРН, а земельні прокурори відповідно – у підпорядкуванні міністра юстиції землі. Слід зазначити, що прокурори земель не перебувають у підпорядкуванні федеральної прокуратури та утворюють самостійну систему: при дільничних судах складаються прокурори, при земельних (окружних) судах – обер-прокурори, при вищих земельних судах – генерал-прокурори. Федеральні прокурори призначаються Президентом країни за поданням Міністра юстиції ФРН та за згодою Бундесрату. Прокурори земель – міністрами юстиції земель. Прокуратура у ФРН - орган кримінального переслідування та підтримки звинувачення у судах. Загальнооглядовою діяльністю вона не займається. Прокуратура здійснює також попереднє розслідування, хоча здебільшого веде його кримінальна поліція. До 1975 р. розслідування справ здійснювали також слідчі судді, проте було визнано, що вони дублюють слідство, яке проводить поліція та прокурор, тому цей інститут було скасовано.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Прокуратура бере участь у кримінальному процесі від початку остаточно, тобто. порушує кримінальну справу, керує слідством, звинувачує, підтримує його в суді, нарешті, забезпечує виконання вироку.

Адвокат у ФРН відповідно до Федерального Положення про адвокатів від 1 серпня 1959 р. (§3) є професійним консультантом та представником у всіх правових справах. Адвокати об'єднуються до палат по округах вищого земельного суду. Палата адвокатів є корпорацією, за якою здійснює державний нагляд (за дотриманням нею закону та статуту) земельного управління юстиції. Вищим органом палати є збори, які вирішують найважливіші питання організації та діяльності адвокатів, і обирає терміном чотири роки виконавчий орган - правління. Воно ж зі свого середовища обирає президію, яка складається з президента, віцепрезидента, секретаря та скарбника. Палати адвокатів земель об'єднуються у федеральну палату адвокатів, нагляд над якою здійснює федеральне міністерство юстиції. Федеральна палата адвокатів має органи самоврядування: загальні збори, що з президентів палат адвокатів земель чи інших членів їх президій; президія на чолі із президентом. Для розгляду провин адвокатів діють суд честі (в окрузі), суд честі (при вищому земельному суді) і федеральний суд у справах адвокатів. Заходи стягнення: попередження, догана, грошовий штраф, заборона професію та представництво як тимчасова міра (1-5 років), виняток з адвокатури.

Судова система Англії відрізняється відсутністю єдності, відомою архаїчністю та складністю, розподілом судів на місцеві та центральні, нижчі та вищі. Питання судової організації регулюються у цій країні значною кількістю законодавчих актів, прийнятих у різні роки, найважливіші з яких Закон про суди 12 травня 1971 р., що набрав чинності з січня 1972 р., та Закон про кримінальне правосуддя 1972 р. Ці закони значно модернізували англійську судову систему, зробили її стрункішою та сучаснішою. Традиційно до судової системи Англії входять нижчі та вищі суди. До перших відносяться світові та магістратні суди, до других – Верховний суд Англії та Уельсу та Палата лордів. Світові судді розглядають одноосібно та у малих сесіях (від двох до семи суддів) дрібні цивільні та кримінальні справи про кримінальні правопорушення, за які застосовується покарання у вигляді тюремного ув'язнення на невеликий термін або штраф. У столиці та 10 великих містах країни замість мирових суддів ці функції виконують платні-магістрати (професійні юристи), які отримують відповідну винагороду. Світові судді призначаються лордом-канцлером у складі лендлордів (великих землевласників) і виконують

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

свої суддівські обов'язки безоплатно. Платні магістрати призначаються так само з числа барристерів (адвокатів вищої категорії), тобто професійних юристів. Другою (апеляційною) інстанцією для магістратських судів є: Суд Корони (у кримінальних справах) в особі окружних суддів, заснованих у 1971 р., та суд графств (у цивільних справах). Магістрати з найбільш складних справ із обвинувальним актом проводять попереднє провадження, виконують деякі адміністративні функції. Справи про злочини неповнолітніх розглядаються у спеціальних магістратах у складі щонайменше трьох суддів у спрощеному (сумарному) порядку за відсутності публіки.

Верховний суд Англії складається з Високого суду, Суду корони та Апеляційного суду. Високий суд, у свою чергу, має також тричленну структуру: канцлерське відділення, відділення королівської лави та у сімейних справах. Очолює Високий суд та канцлерське відділення лорд-канцлер (він же голова Верховного суду), а відділення королівської лави – лорд – головний суддя. Усі три підрозділи Високого суду розглядають по першій інстанції найскладніші цивільні справи, що перевищують підсудність судів графств. Так, канцлерське відділення розглядає справи про банкрутство, про ліквідацію компаній, про стягнення податків, управління спадковим майном тощо; відділення королівської лави спеціалізується на розгляді спорів, пов'язаних з морським правом і що виникають із торгових, комерційних відносин. У зв'язку з чим у цьому відділенні створено суд у морських справах та комерційний суд. Зрештою, відділення у сімейних справах відповідно займається справами зі спорів, що впливають із сімейно-шлюбних відносин (про усиновлення, визнання шлюбу недійсним, встановлення опікунства та ін.) Високий суд є також апеляційною інстанцією у кримінальних справах. Суд корони з'явився в результаті реформи 1972 р., замість скасованих судів четвертих сесій та асизів, як головний кримінальний суд країни. Він розглядає кримінальні справи про найбільш тяжкі злочини (зрада, геноцид, вбивство тощо). Діє у складі членів Верховного суду, або окружних суддів чи рекордерів (частково зайнятих суддів, які за сумісництвом займаються адвокатською практикою) та 12 присяжних засідателів. Апеляційний суд сутнісно виконує функції останньої апеляційної інстанції всім підрозділів Верховного суду, тобто. є судом другої інстанції для Суду корони та Високого суду у кримінальних та цивільних справах. Формально судову систему Англії очолює суд палати лордів. Він вважається найвищою та остаточною апеляційною

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

інстанцією для всіх судів країни. Однак на практиці цей суд здійснює свої функції вкрай рідко, оскільки до верхньої палати парламенту апеляція може надійти лише у випадку, якщо на думку Генерал - атторнею в ній містяться правові питання, які становлять публічний інтерес. Система судів загальної юрисдикції доповнюється в Англії, як і в інших країнах парламентської демократії, широкою мережею спеціалізованих судів, таких як: промислові, транспортні, земельні, по квартирній платі, церковні, військові тощо. *Особливістю англійської системи юстиції є відсутність у ній Міністерства юстиції.* Деякі функції судового управління, зокрема, пов'язані з формуванням судів, виконує лорд-канцлер.

В Англії *немає і прокуратури у звичайному розумінні цього слова.* Її повноваження у певному обсязі виконує *Генерал - атторней*, який очолює англійську адвокатуру, є юрисконсультком королеви та уряду, а також він – головний орган звинувачення у справах державного значення. У 1879 р. підтримки обвинувачення у справах, які зачіпають інтереси корони, було засновано посаду Директора громадського переслідування, призначуваного міністром внутрішніх справ за згодою прем'єр-міністра та Генерал-атторнея. При ньому є слідчий апарат, який розслідує справи про корупцію посадових осіб, про інші тяжкі злочини, справи, порушені на вимогу міністра внутрішніх справ та Генерал - атторнею або з власної ініціативи директора публічного переслідування. У 1986 р. у Великій Британії було створено *Державну обвинувальну службу з королівськими обвинувачами на місцях.* Розслідування справ, як правило, здійснює поліція, в тому числі і центральне управління лондонської поліції - знаменитий Скотланд-Ярд. У справах про насильницьку смерть досудове розслідування ведуть також коронери, хоча поступово кількість кримінальних справ, які вони розслідують, з кожним роком зменшується. Вони призначаються з числа адвокатів або лікарів, які мають знання в галузі права.

В Англії широкий розвиток отримала *адвокатура, яка традиційно включає два адвокатські стани: баристерів та соліситерів.* Перші – вища, привілейована група адвокатів, які виступають у судах як представники тієї чи іншої сторони (пледують). Вони з клієнтурою безпосередньо пов'язані. У тому числі формуються вищі суди та інші юридичні установи, і навіть призначається Генерал-атторней, керівництво Дирекції громадського переслідування. *Соліситери займаються консультативною діяльністю, складанням*

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

ділових паперів, збиранням доказів для судового розгляду, вчиненням угод за дорученням клієнтів тощо. Кожна категорія адвокатів в Англії об'єднується у самостійні корпорації та має свій правовий статус. Очолює адвокатуру у цій країні Генерал-атторней.

Незважаючи на те, що правова система Сполученого Королівства завжди була об'єктом пильної уваги вітчизняних наукових досліджень у галузі права, не можна сказати, що ми володіємо інформацією про тамтешній кримінальний процес у повному обсязі. Наявність перекладеної літератури навряд чи ліквідує зазначену прогалину, оскільки такі джерела торкаються лише найбільш загальних питань та не відображають останніх змін до законодавства. Інші видання мають довідковий характер, винятково історичне або теоретичне значення у порівняльно-правовій сфері.

В подальшому маємо визначитися із окремими тотожностями та відмінностями у функціонуванні системи кримінальної юстиції в країнах континентальної (романо-германської) та англосаксонської правової сім'ї. *Прокуратура континентальних країн Європи (Франції, Німеччини, Італії)* та атторнетура в *англосаксонських* («attorney» – повірений у юридичних справах) виконують переважно *обвинувальні функції, здійснюють кримінальне переслідування, підтримують звинувачення* у суді, керують слідством та ведуть його самостійно. У деяких країнах здійснюється нагляд за законністю попереднього слідства та утримання осіб у місцях позбавлення волі. Як правило, у країнах Заходу питання організації та діяльності прокуратури регулюються не конституційними актами, а спеціальними законами та кримінально-процесуальними кодексами.

Помітна *відмінність* європейської континентальної системи від англосаксонської полягає у *порядку судочинства*. *Європейська спирається на тривале досудове розслідування*, вході якого збирається переважна більшість доказів, і безпосередньо залучає суддю до попереднього вивчення матеріалів справи. Для подібної практики, характерні жорсткі запобіжні заходи: затримання та арешт підозрюваних осіб, їх тривале перебування у слідчих ізоляторах, протягом якого розкривається не менше 70 відсотків злочинів, оскільки ці заходи не в останню чергу використовуються з метою чинити тиск на підслідного, добути необхідні докази тощо. Навпаки, у системі *англо-американського права суддя переважно виконує функції арбітра*, спостерігаючи за змаганням сторін, адвокати яких самостійно надають факти суду. Саме адвокати стають, по суті,

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

найпомітнішими постатями під час підготовки до судового розгляду та в його ході. Вони пред'являють суду зібрані у справі докази, визначають склад свідків, знайомляться зі свідченнями протилежної сторони, допитують свідків тощо. У цивільних справах адвокати мають право проводити власні досудові розслідування. Завдяки їхнім зусиллям досудова стадія зазвичай закінчується примиренням сторін (приблизно 90 відсотків випадків). Якщо вона все-таки переростає в судовий розгляд, суддя виносить рішення після вивчення всіх матеріалів справи, поданих сторонами.

В останнє десятиліття спостерігається деяке зближення між зазначеними системами функціонування органів кримінальної юстиції. Так, США прецедентне право хоч і продовжує залишатися основою юриспруденції, але дедалі ширше застосовуються рішення федеральних законодавчих органів прокуратури та законодавчих органів штатів (статутне право). У зв'язку з різким збільшенням навантаження на суди першої інстанції (у 60-80-ті роки ХХ століття кількість справ, що надійшли туди, зросла втричі) американські судді змушені все активніше позначати свою роль, у тому числі і на ранній стадії судочинства, контролюючи справи і всіляко заохочуючи досудове вирішення суперечок, зокрема звані «угоди з правосуддям». Позначилася тенденція до індивідуалізації механізмів правового регулювання кожної держави, оскільки право будь-якої країни – не проста сукупність норм, а складна система.

У більшості країн *основні конституційні положення, що регулюють організацію судової влади є гранично лаконічними.* У них не деталізується структура загальної судової системи, а часом це питання взагалі обійдений стороною, як, наприклад, у конституції Франції, яка не має статей про найвищі судові інстанції - Касаційний суд та Державну раду (для системи адміністративної юстиції). Подібний лаконізм не випадковий. Він залишає певну свободу дій під час реформування судової системи. При відновленні демократичних принципів правосуддя у ФРН після закінчення Другої світової війни знову набрав чинності Законосудоустрій 1877 року. У Франції майже 150 років діяв Закон про судову організацію та управління юстицією, прийнятий ще за Наполеона Бонапарта в 1810 році.

У більшості названих та в низці інших країн після реформування Основ судоустрою в другій половині ХХ століття складалася, як правило, *триступенева структура.* Суди першої ланки значно диференційовані в залежності від ступеня складності та

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

категорії справ. Крім судів загальної юрисдикції у багатьох країнах у рамках єдиної судової системи діє мережа спеціалізованих судів. До них відносяться конституційні, сімейні, ювенальні (у справах неповнолітніх), податкові, екологічні та деякі інші суди, що дозволяють проводити ретельніше правове дослідження конкретних справ із залученням різних спеціалістів. Серед них особливе місце за своєю значимістю займають конституційні суди. Другу сходинку займають апеляційні суди, які називаються майже повсюдно. Вони поєднують свою основну функцію, яка полягає у розгляді скарг на рішення судів першої інстанції з організаційною та контрольною діяльністю. На третьому ступені судової ієрархії розташовуються верховні суди (така назва зустрічається найчастіше). Вони мають статус найвищого суду, який закріплений у конституціях багатьох країн. Деякі верховні суди наділені правом конституційного контролю, наприклад у США, у країнах Скандинавії, тоді як Касаційні суди Італії та Франції, Верховний суд Іспанії, Федеральна судова палата ФРН такого права не мають. На верховні суди, крім основних судових, покладено різні організаційні та контрольні функції. Інститут судового конституційного контролю грав помітну політичну роль на початку ХХ століття тільки в США, а після Другої світової війни став набувати ваги і в Європі. Нині він існує у двох основних формах – американській та європейській (або австрійській). Американська модель передбачає конституційний контроль силами судів загальної юрисдикції. Подібна інституція поширена як у США, так і в Канаді, більшості країн Латинської Америки, Японії, Індії, Австралії, Швейцарії, скандинавських країнах. Європейська, або австрійська, модель передбачає створення спеціального суду, який здійснює конституційний контроль. Такі суди діють в Австрії, Бельгії, Іспанії, Італії, Португалії, Україні, Франції, ФРН та інших країнах. Ця інституція склалася під безпосереднім впливом властивих європейській континентальній сім'ї права загальних установок у вигляді верховенства закону та підлеглої ролі судової практики, звідки виникає небажання наділяти правом конституційного контролю суди загальної юрисдикції.

Надаючи загальну характеристику юстиції зазначених країн, слід враховувати, що на тлі посилення впливу правосуддя та його взаємозв'язку із виконавчо-розпорядчою владою, не варто переоцінювати її переваги. Як і скрізь, там теж є свої проблеми. Багато вчених зазначають, що юстиція цих країн переживає важкі часи,

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

кризові явища. Юстиція Заходу не позбавлена і таких вад як *тяганина, формалізм, корупція, недостатня ефективність та дорожня юридичної допомоги*. Спостерігається згортання діяльності суду присяжних, розширення дискреційних повноважень головуючого у судовому засіданні, аж до розпуску журі присяжних. Втім, у 1995 р. відроджено суд присяжних засідателів в Іспанії. В усіх країнах парламентської демократії вживаються заходи щодо забезпечення незаможних безплатною юридичною допомогою. Цей обов'язок покладено на муніципальну адвокатуру. Так звані безкоштовні адвокати отримують зарплату від суду та спеціалізуються у кримінальних справах про злочини, за які може бути призначений тюремний вирок. Непросто в країнах, що розглядаються, отримати юридичну освіту, плата за *навчання в престижних університетах досить висока* і представники трудових верств населення нечасто потрапляють на студентські лави. Загалом юстиція країн Заходу допомагає політичній владі підтримувати належний рівень законності та правопорядку, забезпечує соціальний контроль за поведінкою в суспільстві, дотримання прав і свобод громадян, веде боротьбу зі злочинністю та корупцією. У багатьох країнах судово-територіальний поділ не збігається з адміністративно-територіальним (зокрема, у Франції на 90 департаментів припадає 20 апеляційних судів, що опосередковано підкреслює їх значення).

9.2. Особливості та основні спрямування реформування органів кримінальної юстиції країн континентальної Європи.

Кримінальне правосуддя є центральним елементом будь-якої національної системи захисту прав людини. Протягом останніх років багатьом країнам довелося здійснити глибоку реформу, щоб привести свою систему кримінального правосуддя у відповідність до стандартів Ради Європи. Крім того, по всій Європі системи кримінального правосуддя зіткнулися з новими типами викликів: більшою складністю справ через зміни в суспільстві, розвиток нових технологій та інтернаціоналізацію злочинності; бюджетні обмеження; збільшення навантаження і водночас зростання очікувань з боку громадськості. Враховуючи, що справедлива та ефективна система кримінального правосуддя є необхідною умовою для будь-якого демократичного суспільства, заснованого на верховенстві права, Рада Європи приділяє

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

велику увагу правовим та інституційним реформам у сфері кримінального правосуддя.

Рада Європи розробила широкий спектр стандартів у цій сфері (конвенції, рекомендації та висновки), а Національний відділ реалізації прав людини надає підтримку державам-членам у покращенні їх впровадження на національному рівні *на основі висновків своїх контролюючих органів, у тому числі Європейського суду з прав людини*. Ця підтримка набуває форми законодавчої експертизи Кримінальних кодексів, Кримінально-процесуальних кодексів, законів про прокуратуру тощо, розробки нормативно-правової бази прокуратури, підтримки розробки стратегій реформування та розбудови інституційної спроможності асоціацій адвокатів, органів прокуратури та судова влада.

Судові помилки траплялися в Європі в 1980-х і 1990-х роках і призвели до тиску як з боку громадян, так і експертів з метою реформування судової системи для забезпечення справедливого судового розгляду. У різних європейських країнах це призвело до важливих правових реформ на початку 21 століття (Vanoverbeke 2004). Але переломним моментом у захисті прав підозрюваних під час поліцейських допитів – використовуються такі вирази, як «бомба» і навіть «революція» – стало так зване рішення Європейського суду з прав людини у справі Салдуз у 2008 році. Етап поліцейського допиту в кримінальному процесі є надзвичайно важливим, оскільки більшість обвинувальних вироків у кримінальних справах ґрунтується на показаннях підозрюваних у перші години допиту. Відображаючи цю важливість, у *рішенні у справі Салдуз від 27 листопада 2008 року зазначено, що відповідно до статті 6 § 1 Європейської конвенції з прав людини* право на справедливий судовий розгляд «вимагає, як правило, надання доступу до адвоката з першого допиту підозрюваного поліцією. ... Навіть якщо вагомі причини можуть винятково виправдовувати відмову в доступі до адвоката, таке обмеження – незалежно від його обґрунтування – не повинно неправомірно завдавати шкоди правам обвинуваченого згідно зі статтею 6». Один із суддів Європейського суду з прав людини стверджував, що рішення у справі Салдуз призвело до революції у сфері прав на справедливий суд, а також що доступ до адвоката може бути обмежений лише у виняткових випадках [21]. Європейський Союз (ЄС) підтвердив рішення у справі Салдуз у директиві (2013/48/EU), яка передбачає, що країни-члени повинні ввести в дію

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

закони, правила та адміністративні положення, необхідні для виконання цієї директиви до 27 листопада 2016 року. Держави-члени повинні були змінити свої внутрішні закони та практику, щоб виконати цю важливу постанову, але вони робили це дуже різноманітними способами і часто неохоче, що узгоджувалося з їх переважно інквізиційною доктринальною традицією, яка була центральною у підході до підозрюваних на допитах. Загалом, у давній інквізиційній традиції підозрюваний на допиті та слідстві є джерелом для офіцера, який намагається відкрити «правду». Зрозуміло, що поліцейський також враховуватиме інтереси підозрюваного. У такому підході, орієнтованому на громадські інтереси, поліція неохоче залучає адвоката до допиту, оскільки вважає, що адвокати працюють лише в інтересах обвинуваченого, тобто проти інтересів слідства. Такий підхід, безумовно, відрізняється від змагальної традиції, а також може пролити світло на небажання японських офіцерів дозволяти присутність адвоката на допитах. У багатьох європейських країнах допитувачі все ще вмовляють підозрюваних утримуватися від вимоги присутності адвоката на ранній стадії допиту.

Відхід від минулої практики після рішення у справі Салдуз став *проблемою для Бельгії, Франції та Нідерландів, серед інших країн Європи*. Були внесені певні корективи в закони та практику, але в основному адвокатів все ще тримали на відстані від підозрюваних на ранніх етапах допиту, або якщо вони могли бути присутні, то лише пасивно. Ось кілька прикладів. За словами бельгійського підозрюваного, який оскаржив цю пасивність у Верховному суді Бельгії (Cour de Cassation) у 2012 році, присутні адвокати були такими ж марними, як «ваза з квітами» (справа, яка була вирішена судом 24 січня, 2012). У Франції розширені права адвокатів під час допиту не поширювалися на підозрюваних у *Audition Libre*, тобто тих, хто піддавався добровільному допиту, що призвело до різкого збільшення кількості допитів на добровільній основі після Сальдуза [20]. У багатьох європейських країнах допитувачі все ще вмовляють підозрюваних утримуватися від вимоги присутності адвоката на ранній стадії допиту, «говорячи їм, що це затримає їхнє звільнення; або що їм не потрібен адвокат, якщо їм нема чого приховувати; або через те, що вони не поінформували їх про те, що юридична консультація була безкоштовною в місці доставки» [36].

У Нідерландах з березня 2017 року адвокати можуть бути присутні під час поліцейських допитів [66], але їх здатність брати

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

активну участь залишається обмеженою. Можна також відзначити негативні результати реформ, наприклад збільшення максимальної тривалості тримання під вартою з шести до дев'яти годин. У Бельгії Закон про права допитуваних набув чинності 27 листопада 2016 року. Відповідно до цього закону адвокат може відігравати більш активну роль, наприклад вимагати проведення певних слідчих дій, просити пояснити питання, поставлені під час допиту, а також робити зауваження щодо слідства та допиту. Але адвокат не має права заважати допиту або відповідати від імені клієнта. Адвокат, який сидів позаду підзахисного, тепер може сидіти поруч і розмовляти з ним під час допиту. Однак офіцер, який веде допит, все ще може визначити, що мається на увазі під заважанням допиту.

Наслідки законодавчих реформ також обмежені фінансуванням для найму додаткового персоналу чи організації відповідного навчання. Навантаження на адвокатів зростає настільки, що, як повідомляється, вони часто надають недостатні та неякісні поради. Важливо не тільки створити законодавчу базу для реформ, але також необхідно, щоб політична підтримка продовжувала забезпечувати необхідні засоби для того, щоб зробити реформи тривалими, ефективними та зрозумілими всім зацікавленим сторонам (особливо адвокатам, офіцерам поліції та прокурорам). Лише завдяки цьому професійне ставлення та професійна культура поступово зміняться, щоб реформи законодавства прижились.

Справедливі допити були основною слабкістю кримінального процесу до винесення рішення у справі Салдуз у Європі. У Японії вони все ще залишаються без нагляду і є важливою слабкістю кримінального правосуддя. Проте в Європі, а також в Японії є важливі ознаки того, що реформи поступово призводять до більшої кількості процесуальних гарантій справедливого судового розгляду. Проте в обох регіонах є серйозні невдачі та занепокоєння щодо того, наскільки реальними та тривалими є позитивні наслідки реформ, і як деякі наміри архітекторів реформи перевертаються або підриваються. Змінити глибоко вкорінені практики кримінального процесу нелегко. Реформи необхідно підтримувати та постійно вдосконалювати. Спосіб реалізації реформ на практиці дуже складний, як продемонстрував випадок із рішенням у справі Салдуз.

Змінити глибоко вкорінені практики кримінального процесу нелегко. *Реформи необхідно підтримувати та постійно вдосконалювати.* Часто законодавчі реформи потребують багато часу,

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

перш ніж їх можна буде ефективно реалізувати в законі чи на практиці. Час має вирішальне значення, оскільки увага громадян до певної проблеми може розсіятися, закриваючи вікно можливостей для змін до того, як реформи перетворяться на довготривалу практику. Час також має вирішальне значення, оскільки зміна політичного контексту та настроїв у суспільстві може значно ускладнити розробку необхідних заходів і вивільнення коштів, необхідних для практичного впровадження реформ на місцях. Прецедентне право також може змінитися, щоб гальмувати реформи, як це видно з рішення Європейського суду з прав людини у справі Бюз проти Бельгії від листопада 2018 року. На думку суду, незважаючи на те, що заявник не мав доступу до адвоката на етапі розслідування, не було порушення статті 6 через «загальну справедливість провадження» [21].

Наступними *новітніми тенденціями реформ є інтеграційні процеси в Європі*. Системи кримінального правосуддя стикаються з проблемами інтернаціоналізації, цифровізації та європейської інтеграції. Національні системи кримінального правосуддя повинні взаємодіяти з іншими галузями права, зокрема адміністративним правом, та іншими правовими системами. Це гостро помітно в Європейському Союзі, де значна частина національного матеріального та процесуального кримінального права включена в сферу законотворчості ЄС. Право ЄС і кримінальне право вступили в динамічну взаємодію, яка формує та перевизначає самі їхні основи, принципи та концепції. Це необхідно для контролю над злочинністю та забезпечення належного процесу на національному рівні, рівні ЄС і міжнародному рівні (ООН, Рада Європи), а також для забезпечення виконання політики ЄС і збереження позиції ЄС як глобального гравця у сфері безпеки та кримінального правосуддя. Захист фундаментальних прав як на рівні ЄС, так і на національному рівні є ключовим для захисту індивідуальних свобод.

Відстоюйте *права людей під час цифровізації транскордонного правосуддя*, яке може допомогти захистити процесуальні права людей, звинувачених у злочині в іншій країні. Але використання цифрових інструментів у кримінальному судочинстві несе в собі ризики, які необхідно ретельно зрозуміти та пом'якшити, перш ніж нормалізувати таку практику через законодавство.

Європейські системи кримінального правосуддя перевантажені, а в'язниці переповнені. Це результат політичного вибору, який намагається *вирішити соціальні проблеми шляхом кримінального*

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

переслідування замість того, щоб інвестувати в подолання бідності, освіти, житло, охорону здоров'я та підтримку людей з психічним здоров'ям або нейродивергентними станами. Відповідно, посилилася актуальність реформування як у сфері використання попереднього ув'язнення, так і пенітенціарної системи загалом. Необхідність у підтриманні Європейської комісії (далі Комісія) щодо реформування використання попереднього ув'язнення обумовлюється тим, що криза в європейських в'язницях частково спричинена надмірно високим рівнем досудового ув'язнення в Європі. Неприйнятним є те, що сотні тисяч юридично невинних людей тримаються під вартою. Європейський парламент має підтримати Комісію у вирішенні цієї проблеми. Тюремна реформа є питанням спільного інтересу для регіону, й існує спільне розуміння того, що поточний процес модернізації пенітенціарних установ має супроводжуватися вдосконаленням системи управління пенітенціарною системою. Перенаселеність і невідповідні умови життя, відсутність гармонізованої законодавчої бази, фрагментарні системи управління в'язницями, відсутність альтернативних заходів, відсутність виправних установ/приміщень для тримання під вартою вразливих груп, надмірне застосування сили в місцях позбавлення волі в регіоні, - все ще потребують свого вирішення. Системи управління пенітенціарними установами мають бути приведені у відповідність до міжнародних стандартів, *проділяючи особливу увагу забезпеченню дотримання прав людини ув'язнених і створенню належних умов для реінтеграції ув'язнених*. Необхідно заохочувати інфраструктурні програми, щоб забезпечити роздільне утримання вразливих груп. Необхідно сприяти створенню механізмів запобігання жорсткому поводженню у в'язницях та обміну досвідом у цьому відношенні. Також існує потреба в регіональному обміні інформацією щодо впровадження альтернативних заходів, реабілітації та ресоціалізації ув'язнених (особливо вразливих груп), а також щодо відповідних механізмів спостереження за ув'язненими суворого режиму. Відповідно, в рамках Регіональної програми заплановані наступні заходи: розробка узгоджених інструкцій щодо управління пенітенціарною установою на основі відповідних міжнародних стандартів і норм; розробка регіональних інструкцій щодо внесення змін до законодавства та щодо запровадження та ефективного застосування заходів, альтернативних позбавленню волі; зміцнення спроможності управління та адміністрації в'язниць відповідати

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

вимогам стандартів ООН і ЄС шляхом розробки спеціальної навчальної програми та проведення відповідного навчання для цільового персоналу в'язниць з управління та адміністрування, включаючи навчання для спеціального персоналу щодо жінок і дітей у в'язницях та інших ув'язнених з особливі потреби; сприяння встановленню та пов'язаному з цим застосуванню громадських санкцій та співпраці між громадою та виправними службами.

Інтелектуальна поліцейська діяльність заборонена у ЄС Законом про штучний інтелект. Використання AI правоохоронними органами для «прогнозування» протиправної поведінки *посилює расизм і дискримінацію, властиві системам кримінального правосуддя*. Заборона повинна бути включена в Закон про штучний інтелект. Визнати системний расизм у системах поліції та кримінального правосуддя та належним чином боротися з ними. План ЄС проти расизму визнає, *що дискримінація за расовою або етнічною ознакою «зберігається в нашому суспільстві»*. Однак його пропозиції щодо боротьби з мовою ненависті продовжують покладатися на судове переслідування та суворіші вироки, а не на вирішення проблем глибшого структурного расизму в системах кримінального правосуддя та суспільстві в цілому. Законотворці впевнені, що до розробки політики в даній сфері мають бути залучені постраждалі люди і громадянське суспільство. Це має вплинути на ефективність реформ.

З початку війни в Україні ЄС запровадив санкції проти росіян та білорусів. Однак олігархи, намагаючись уникнути замороження свого майна, інколи намагаються його приховати або легалізувати. Наприклад, шляхом передачі права власності на санкційне майно третій стороні, яка не потрапила під санкції. Їм допомагають існуючі юридичні лазівки, оскільки положення кримінального законодавства про порушення санкцій ЄС відрізняються в країнах-членах. Європейська Комісія дотримувалася двоетапного підходу для ухвалення законодавства, яке допоможе покласти край безкарності тих, хто порушує санкції ЄС. Як перший крок, 25 травня Комісія висунула пропозицію щодо Рішення Ради, що визначає порушення санкцій ЄС як злочин ЄС відповідно до статті 83(1). 28 листопада 2022 року пропозицію щодо Рішення Ради, що визначає порушення санкцій ЄС як сферу тяжкого злочину, що відповідає критеріям, викладеним у статті 83(1) ДФЄС, було прийнято одностайно. Це перший випадок, коли злочин ЄС було додано до списку статті 83(1) ДФЄС. Це дозволило Комісії висунути пропозицію щодо *Директиви*

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

про порушення обмежувальних заходів Союзу 2 грудня. Як злочини будуть розглядатися наступні кримінальні правопорушення, пов'язані із порушенням санкцій ЄС, зокрема: надання коштів або економічних ресурсів фізичній або юридичній особі, щодо якої застосовано обмежувальні заходи; не замороження без невинуватої затримки коштів або економічних ресурсів, що належать фізичній або юридичній особі, щодо якої застосовано обмежувальні заходи; здійснення фінансової діяльності, яка заборонена або обмежена; зайняття забороненою або обмеженою торгівлею. Злочини також стосуватимуться обходу санкцій ЄС, наприклад, шляхом приховування від компетентних національних органів того факту, що особа, яка підпадає під санкції, є власником або бенефіціаром певних коштів. Майбутня Директива також передбачає штрафні санкції для фізичних осіб. Ці покарання застосовуватимуться до всіх правопорушень, згаданих вище, і однаково вимагатимуть від держав-членів застосування ефективних, пропорційних і стримуючих покарань. Для найсерйозніших правопорушень майбутня Директива також встановлюватиме мінімальний п'ятирічний максимальний термін ув'язнення, який судді в державах-членах повинні мати можливість призначати фізичним особам. Крім того, майбутня Директива встановить загальні базові стандарти покарань для юридичних осіб у державах-членах, включаючи: кримінальні або некримінальні штрафи в розмірі до 5% річного світового обороту; виключення з доступу до державного фінансування; позбавлення права займатися підприємницькою діяльністю; вилучення дозволів і повноважень на провадження діяльності, що призвела до вчинення правопорушення; постановка під судовий нагляд; судова ліквідація; закриття закладів, які використовувалися для вчинення правопорушень.

Підсумовуючи аналіз окремих аспектів щодо основних спрямувань реформування органів кримінальної юстиції країн континентальної Європи, маємо підкреслити важливість здійснення органами кримінальної юстиції країн ЄС сумісної ефективної боротьби зі злочинністю. У спільному європейському просторі правосуддя національні правоохоронці та судові органи мають довіряти та поклагатися одне на одного. Це підвищить впевненість людей у справедливості судочинства, у тому що їхні права захищені, коли вони постають перед судом в іншій країні, або якщо вони стають жертвами кримінальних правопорушень. Сумісна діяльність на рівні

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

ЄС у цій сфері є надзвичайно важливою з кількох причин: зважаючи на те, що серйозна організована злочинність часто вчиняється через кордони, закони країн ЄС повинні бути більш узгодженими; впевненість людей, що їхні права дотримуються в усіх країнах ЄС, якщо їх підозрюють або звинувачують у злочині, сприятиме тому що вони, швидше за все, скористаються своїм правом жити, працювати чи навчатися в іншій країні ЄС; спільні правила зміцнюють взаємну довіру між судовими органами різних країн ЄС; кримінальне законодавство ЄС допомагатиме запобіганню серйозним правопорушенням та настанню невідвортної кримінальної відповідальності. Відповідно, до Договорів, зона свободи, безпеки та правосуддя є сферою спільної компетенції між ЄС та державами-членами. Зокрема, у сфері матеріального кримінального права компетенція ЄС була обмежена встановленням «мінімальних правил щодо визначення кримінальних правопорушень і санкцій у сферах особливо тяжких злочинів із транскордонним виміром» (злочин ЄС). Ці злочини ЄС було конкретно перераховано в статті 83(1) Договору про функціонування Європейського Союзу. Додаткові злочини ЄС можуть бути визначені лише за одностайним рішенням Ради та за попередньою згодою Європейського Парламенту. Крім того, кримінальна «додаткова компетенція» для забезпечення ефективної реалізації політики Союзу в сферах, які були предметом заходів гармонізації, була чітко кодифікована в ст. 83(2)

9.3. Сучасна європейська та вітчизняна наукова доктрина щодо позитивного досвіду діяльності кримінальної юстиції країн континентальної Європи.

У цьому підрозділі досліджується таке джерело права у романо-германській (континентальній) правовій сім'ї як доктрина. Аналіз даного поняття здійснюється з позицій розгляду «правової доктрини» як складової частини, а точніше – як похідне від філософського поняття та уявлення про «доктрину». Подібно до судової практики доктрина, як правило, не визнається як формальне джерело континентального права, хоч і розглядається як реально існуючий і надає фактичне впливом на право як вторичне джерело.

У юридичній літературі, присвяченій аналізу джерел романо-германського права, певне місце посідає доктрина, хоча окремі, спеціальні дослідження, що аналізують саме поняття та розглядають

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

його в контексті конкретної національної правової системи, як правило, не трапляються. Справа в тому, що термін «доктрина» вживається в самому широкому значенні. Так, у філософії під доктриною (лат. *doctrina* - вчення) розуміється деяке систематизоване вчення (зазвичай філософське, політичне чи ідеологічне), зв'язкова концепція, сукупність принципів. Термін «доктрина» майже синонімічний таким поняттям, як «вчення», «концепція», «теорія» і тому вживається в самому широкому значенні, тобто. як «керівний теоретичний чи політичний принцип. На відміну від філософських, соціально-політичних, економічних, ідеологічних та інших «галузевих» доктрин, що охоплюють собою практично всі сфери життя суспільства та відповідно суспільних відносин, правова доктрина передбачає поширення лише на юридичну сферу і саме тут надає певний вплив як на правотворчий, і на правозастосовний процеси.

Разом з тим, *виділяючи юридичну доктрину як самостійне джерело права*, проблема точного змісту сенсу даного поняття не знімається. Ось лише кілька прикладів. У правовій літературі, присвяченій аналізу джерел романо-німецької правової системи, термін «доктрина» вживається у досить широкому значенні: 1) як вчення, філософсько-правова теорія; 2) як думки вчених-юристів щодо тих чи інших питань, що стосуються сутності та змісту різних юридичних актів, а також проблем правотворчості та правозастосування в цілому; 3) як наукові праці найбільш авторитетних вчених у галузі держави та права; 4) у вигляді коментарів різних кодексів, конкретних законів, моделей різних нормативних правових актів.

Що стосується радянської та пострадянської юридичної літератури, то під правовою доктриною, як правило, розуміється або а) «виклад будь-яких правоположень, правил поведінки, правових принципів, що належить найбільше авторитетним представникам юридичної науки та практики, яким надається загальнозначуще та загальнообов'язкове значення і з яких виводиться правило поведінки, що має представницько-зобов'язуючий характер» або б) зводиться до такого виду форми права, як «юридична наука», тобто. до різних наукових праць (трактати, монографії, статті тощо), на підставі яких правозастосовні органи приймають рішення щодо конкретних юридичних справ.

Звісно ж, що перше визначення правової доктрини є більш переважним, оскільки, по-перше, охоплює не тільки

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

правозастосування, а й правотворчу діяльність і, по-друге, не усуває тісний зв'язок із такими формами права, як правовий прецедент, правосвідомість, загальні засади права. На нашу думку, цього «зв'язку» слід приділити певну увагу. Справа в тому, що «правосвідомість» як сукупність ідей, почуттів, емоцій та тощо, на підставі яких правозастосовні органи приймають рішення у конкретних юридичних справах, завжди обумовлено тією чи іншою правовою доктриною, що розуміється в широкому значенні. Те саме стосується і «загальних принципам права», під якими розуміються вихідні засади правової системи (принципи справедливості, доброї совісті, гуманізму тощо), на які юристи посилаються за відсутності нормативного правового акта, прецеденту, звичаю та договору нормативного змісту. Більше того, виділяючи «релігійні тексти» як самостійне джерело права, не слід забувати, що вони відбивають ту чи іншу релігійну доктрину.

Все це повертає нас до питання розмежування понять права та «форма права». Як зазначалось, джерело, право та форма – це різні, але кореляційні поняття. Джерелом права є те, що визначає його зміст більшою чи меншою мірою, тому *доктрину слід визнати одним з основних джерел права у романо-германській правовій сім'ї*, а судову практику (Прецедент), в основі якої лежить та ж «доктрина», основним джерелом загального права. Якщо виходити з наведеного розмежування джерела та форми права, то у нас не виникатимуть труднощі щодо Доктрина як одного з основних джерел права континентальної Європи. Протягом тривалого часу доктрина була основним джерелом права у романо-германській правовій сім'ї. Саме в університетах були головним чином вироблені у період з XIII – початок XIX століть основні принципи права. Але з другої половини XIX століття провідна роль доктрини була замінена першістю нормативно-правового акта, що виходить від держави та її органів, чи законом (у сенсі цього слова). Саме тоді позитивістська юридична доктрина стала головною в континентальному праві. А ідеалістична філософія із твердженням про існування ідеалу вищої справедливості, що вище позитивного права, що тяжітиме над владою і над самим законодавцем, відповідно, зайняла підлеглу роль.

Слід також зазначити, що звернення до доктрини у рамках романо-німецької правової сім'ї здійснюється і в ряді інших випадків. Наприклад, за допомогою доктрини створюється словник та правові поняття, якими користується правотворчий орган. Доктрина, поряд

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

з іншими факторами, безпосередньо впливає на законодавця, хоча цей вплив у принципі має опосередкований характер, тобто. Законодавець часто лише висловлює ті тенденції, які встановилися у доктрині. Ступінь впливу правових доктрин на законодавця та правотворчий процес, так само як і форми їх прояву в різних державах, далеко не завжди однакові: у Франції високо цінуються академічні думки та доктрини, що стосуються суто прикладних аспектів права; в Німеччині та Італії перевага надається фундаментальним доктринам. Все це говорить про те, що юридична доктрина в широкому сенсі, викладена в наукових працях, знаходить свій відбиток у конкретних правових формах (законах, ухвалях, судових рішеннях тощо).

Що ж до країн загального права, і особливо у Англії, де право спочатку створювалося суддями-практиками і де правовій доктрині приділялося значно менше уваги, ніж у державах романо-германської правової сім'ї, роль доктрини як джерела права недооцінювалася. Такий стан справ був природним і закономірним, хоча не слід забувати, що «пануючий прецедент» як у загальному праві та праві справедливості нерозривно пов'язаний з правовою доктриною. У розвитку загального права значну роль відіграли загальноновизнані праці таких відомих для свого часу юристів, як судді-теоретики та практики Кок, Бректон, Гленвілл та ряд інших. Їхні роботи, які здебільшого мали доктринально-теоретичний характер широко використовували у судовій практиці. Викладені у них правові прецеденти, положення, ідеї мали у судах Англії, а пізніше – у інших країнах загального права, такий авторитет, з яким можна порівняти лише авторитет закону у країнах романо-німецького права. Невипадково праці зазначених авторів називають у країнах загального права літературними джерелами права. Використання доктрини як основа судового рішення передбачає відсутність при розгляді справи судової прецеденту, необхідної норми статутного права чи звичаю. Тому при розгляді спірних питань сторони, які беруть участь у судовому процесі, зверталися до відомих юристів з проханням викласти свою думку щодо тих чи інших проблем застосування права. Ця думка представлялася судді, який трактував його як «загальнообов'язкове правило поведінки – джерело римського права». У тих випадках, коли не спостерігалось єдиної думки щодо спірного питання, суддя мав право вирішувати, яку думку прийняти.

Усе це неминуче вело до того що, що у країнах загального права склався принцип (доктрина) обов'язковості дотримання

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

(дотримання) прецеденту під назвою *stare decisis*. Доктрини Верховного суду США (прецеденти тлумачення) вплинули істотно на зміст як чинної Конституції США, так і поточного законодавства. Багато понять конституційного законодавства («міжштатна торгівля», «поліцейська влада», «збігається юрисдикція» тощо) були введені в конституційний та законодавчий обіг не Конгресом чи легіслатурами штатів, а Верховним судом США. Тому уявлення про Конституцію США, яка включає 7 статей та 27 поправок, як про документ, що має безпосередню пряму дію протягом більше двохсот років, є помилковими. Так, Конституція США є верховним законом країни та найвищим авторитетом, але її провідниками є суди. Як вираз громадського договору, який визначає засади суспільства, цей акт не можна розглядати на тому ж рівні, що й інші закони, спрямовані на доповнення та уточнення права судової практики та деякі, що формують приватні норми. Конституція США, що панує над загальним правом, - закон континентального типу, який не переслідує безпосередню мету розгляду спорів, а встановлює норми загального характеру організації та діяльності адміністрації. Однак її тлумачення, а також тлумачення законів та практики їх застосування визначається нормами загального права, тобто. верховенство судового прецеденту було і залишається одним із основоположних принципів американської правової системи.

У багатьох державах, особливо у країнах азійського континенту, велику роль у розвитку права, поряд із законами та іншими актами державних органів, відіграють релігійні норми (мусульманське, індуське, іудейське право). *Релігійно-правова доктрина займає важливе місце у традиціоналістських правових системах*. Наприклад, мусульмансько-правова доктрина склалася внаслідок потреби дати роз'яснення новим конкретним питанням, які не були врегульовані в основних джерелах мусульманського права – Корані та Сунні. В результаті з'явилося таке важливе *джерело права, як іджма* - узгоджена та одноголосна думка муджтахідів. Практично іджма складалася з подібних думок з релігійних і правових питань, які були висловлені сподвижниками Мухаммеда (число яких налічувало понад сто осіб) або згодом найбільш впливовими мусульманськими теологами-правознавцями. Дане доктринальне джерело права розвивалося як у вигляді інтерпретацій тексту Корану або Сунни, так і шляхом формування нових норм, які не пов'язувалися з Мухаммедом.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

У деяких державах зберігається безпосередньо *вплив традиційних моральних норм на правові відносини*. Це стосується як релігійних, так і традиційних правових систем. Наприклад, норми гуртожитку японців були вироблені під впливом релігійних уявлень синтоїзму, буддизму та конфуціанства, які отримали назву «Гірі». Ці норми трактуються як обов'язок честі, заснований на строго запропонованому регламенті людських взаємин, що вимагає належних вчинків у відповідних обставинах. Наявність цих моральних правил відбивається на *механізмі реалізації права в японському суспільстві*. Судовий розгляд зовсім не відповідає природному стану речей, тому звернення до суду показує, що, на думку позивача, його опонент – ненормальна людина, з якою неможливо домовитися полюбовно. Згідно з традицією, під час судового розгляду слід віддати перевагу примиренню, угоді. Традиційна *китайська доктрина* не заперечує право, але вважає, що воно необхідне для тих, хто не піклується про мораль, тобто для злочинців, нарешті, для іноземців, яким чужа китайська цивілізація. Самі ж китайці спокійно обходяться без права і не цікавляться змістом законів, не звертаються до суду та регулюють свої відносини на основі угоди та гармонії, хоча сучасні правові системи Японії та Китаю суттєво модернізовані під впливом романо-германської правової системи та «соціалізму з китайською специфікою».

Сказане, приводить нас до висновку про те, що у романо-германській правовій сім'ї «юридична доктрина» є джерелом права, вживається як філософсько-правова теорія, викладена в наукових працях, і знаходить своє відображення у конкретних формах (законах, наказах, ухвалах, судових рішеннях тощо). Тому у *сучасній романо-германській правовій системі «доктрина» є не лише джерелом права, але з формою права*. Право нерозривно пов'язане з історичним розвитком будь-якої держави. Проте постійно виникають питання: щодо ролі права в системі соціальних регуляторів конкретної держави; щодо ступеню впливу змін у державі на трансформацію поглядів у питанні праворозуміння, у правовій свідомості та мотивації поведінки; щодо системи джерел права та їх ієрархії. Кожна держава дає свої відповіді на зазначені питання. При класифікації національних правових систем сучасності компаративісти виділяють низку критеріїв (історія виникнення та розвитку національних правових систем, система джерел права, структура правової системи, специфіка юридичної техніки, механізм реалізації права та ін.). Як правило, однією з підстав при виділенні основних правових сімей

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

називається спільність теоретичних концепцій, доктрин, що визначають праворозуміння в цілому, а також правотворчість та правозастосування, зокрема.

З проголошенням державної незалежності та прийняттям Конституції України у 1996 році розпочався новий етап у розвитку національної правової системи. Одним із головних напрямів розвитку права у пострадянських державах стало відторгнення соціалістичного права (яке за низкою формальних критеріїв було подібно до романо-германського права) та зближення з іншими правовими сім'ями. Щодо України, то ця особливість виявилася у формуванні національної правової системи, яка є близькою як по зовнішній формі, так і за змістом з романо-германською правовою сім'єю. Таким чином, у міжнародно-правовому плані прагнення України до «загального європейського правового простору» стало однією з основних умов розвитку національного права. Разом з тим слід визнати, що у становленні та розвитку сучасної правової системи України простежуються суперечливі тенденції. З однією сторони, в українському праві з'явилися принципи, норми, інститути, галузі та відповідно кодифіковані акти, які раніше вважалися винятковою властивістю буржуазного права (наприклад, Земельний кодекс тощо). Крім того, *галузі права стали розмежовувати на приватні та публічні, що характерно для континентальної правової системи.* Приватне право як сукупність галузей права, які регулюють відносини, що забезпечують приватні інтереси, незалежність та ініціативу індивідуальних власників у їхній майновій діяльності та в особистих відносинах, з'явилося завдяки юридичному закріпленню різноманіття форм власності, і насамперед приватної; створенню юридичних засад вільного підприємництва та розвитку ринкових відносин. У сфері публічного права, що регулює та охороняє загальні інтереси, конституційно були закріплені такі основні ознаки демократичної правової держави як принцип поділу влади, визнання пріоритету права і свободи громадян, принцип верховенства права, запровадження судового конституційного контролю та інших. Усе це стало результатом «перемоги» певних «доктрин».

Разом з тим, з іншого боку, через низку об'єктивних та суб'єктивних причин зближення з романо-германською правовою сім'єю носить складний характер. Розуміння правової держави у західному праві та у романо-німецькій правовій сім'ї, зокрема вимірюється такими критеріями, як політичний плюралізм,

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

послідовний поділ влади, конституціоналізм, примат закону парламенту над наказами президенту (*superiority of statutory law*), свобода підприємництва та договірних відносин, мінімальне втручання держави у ринкові відносини. Чинне українське законодавство часом не повною мірою відповідає зазначеним критеріям. Слід також зазначити, що сучасне українське право продовжує дотримуватись позитивістської теорії права.

Облік зарубіжного юридичного досвіду та зближення української національної правової системи з романо-германською правовою сім'єю не тотожні рецепції права, однолінійному сприйняттю закордонних правових моделей. Вони є результатом розвитку українського права в результаті дії багатьох факторів, що зумовлюють цей процес у конкретних історичних умовах України. Звідси, зокрема, можливість різного трактування навіть однойменних правових інститутів, відторгнення практикою моделей, розроблених вітчизняним законодавцем на основі зарубіжного досвіду.

Вважаємо, що українська правова система має йти своїм шляхом, мати певні специфічні риси, але при цьому не слід уникати орієнтиру на міжнародно-правові та передові закордонні юридичні стандарти, зокрема романо-німецької правової сім'ї, оскільки остання дає Україні не лише історично-виправданий і усталений вибір юридичних конструкцій (праворозуміння, система та джерела права, правозастосування), але й інші переваги, що впливають з визнання пріоритету загальновизнаних принципів міжнародного права та забезпечення відповідності ним, а саме: міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. (*Стаття 9. Конституції України*) [40].

Всі ці аргументи свідчать про те, що романо-германська правова сім'я зараз і в майбутньому здебільшого залишається правильним для України орієнтиром. Це стосується джерел права та їх ієрархії. В Україні юридична наука відіграє велику роль для розвитку правової практики, вдосконалення законодавства, правильного тлумачення положень конкретного нормативно-правового акта, але офіційним джерелом права не визнається. На жаль, ніколи судові та адміністративні акти не використовують посилання на праці вчених-правознавців, хоча при ухваленні рішення нерідко керуються коментарями. Безперечно, заперечувати «юридичну доктрину» як джерело українського права безглуздо. Роль правової доктрини як джерела права виявляється в тому, що вона створює поняття та

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

конструкції, якими користуються як правотворчі, так і правозастосовні органи. Саме юридична наука виробляє прийоми та методи встановлення, тлумачення та реалізації права. В принципі, самі творці права не можуть бути вільними від впливу «правових доктрин»: більш-менш усвідомлено, але правоустановнику (особливо законодавцю) доводиться ставати на бік тієї чи іншої юридичної концепції (теорії, доктрини) та сприймати її пропозиції та рекомендації. Таким чином, як і в романо-германській правовій сім'ї, «юридична доктрина» є джерелом українського права та знаходить своє відображення у конкретних формах (законах, наказах, постановах тощо).

Надалі спробуємо *дослідити, як європейська наукова доктрина позитивно вплинула на законотворчість України*. Наприклад, в англосаксонській традиції підготовка законів відокремлена від розроблення наукової концепції закону, що стосується здебільшого проектів законів, які готує уряд. Детальні інструкції посадових осіб відповідного міністерства, відповідальних за розроблення концепції, використовуються корпусом урядових юристів, на яких покладено підготовку тексту закону. Текст закону готується цими спеціальними укладачами, але в процесі узгодження посадові особи продовжують допомагати у вирішенні основних питань. У континентальній Європі підготовкою законів займаються, як правило, адміністратори уповноважених міністерств, які досить часто відповідають за розроблення концепції в галузі, що аналізується. За погодженням з іншими зацікавленими міністерствами функції підготовки проекту виконує головним чином один і той адміністратор або команда адміністраторів. Такий елемент як юридична кваліфікація полегшує виконання такої роботи. Звернення до досвідченого укладача вигідне тим, що на етапі підготовки законів він здатний помітити тонкощі, які впливають з концепції.

У країнах Центральної та Східної Європи підготовка законів покладена переважно на адміністратора або робочу групу уповноваженого міністерства. Іноді юристи, які не працюють у міністерстві, можуть бути уповноважені виконувати цю функцію. Але в обох випадках спостерігається тенденція розпочинати роботу над проектом без належного вивчення наукової концепції, яку проект повинен конкретизувати. Це може призвести до появи законопроекту, що відображає погляди юриста-спеціаліста, вони є результатом його власного досвіду та знань, а не всебічної оцінки місцевих потреб і специфічних умов. Часто в такому випадку нормопроектувальник

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

керується вже існуючими законами, в тому числі інших країн, не аналізуючи, як останній буде діяти в місцевих умовах. Окрім втрати часу робочими групами і парламентом, які можуть розпочати роботу з нуля, це стримує ведення необхідних правових реформ, що може підірвати довіру всіх тих, кого цей законопроект стосується [80, с. 14 – 15.].

Підтримуючи ідею необхідності підготовки проекту закону, яким встановлюються нові або змінюються чинні норми, що регулюють суспільні відносини, на основі концепції, вітчизняний нормотворець зафіксував зазначене положення у Регламенті Кабінету Міністрів. Крім того, глава 8 розділу 6 цього Регламенту встановлює порядок розроблення концепції. Водночас, процес створення концептуальних засад дещо новий для вітчизняного законотворчого процесу та не дуже охоче сприймається суб'єктами нормотворення, оскільки в такому разі розроблення законопроекту *ускладнюється необхідністю залучення науковців та фахівців*, розробленням розрахунків ефективності законопроекту тощо, що, в цілому уповільнює процес розроблення та розгляду законопроекту. Зазначене свідчить про те, що нормопроектувальники, перш за все, віддають перевагу швидкості розроблення акту, ніж його глибині та якості. В результаті такої діяльності правовий масив поповнюється поверхневими та недієвими нормами.

Міжнародний досвід свідчить, що одним із основних суб'єктів нормотворчої діяльності в розвинутих демократичних країнах є міністерство юстиції, яке в силу своєї фахової спрямованості щоденно має справу з нормативно-правовими актами всіх рівнів та шляхом проведення правової експертизи виявляє недоліки проектів актів, попереджає прийняття незаконних норм, а також виконує значний обсяг законопроектних робіт. Зокрема, Федеральне міністерство юстиції Німеччини реалізує експертний контроль за нормотворчою діяльністю окремих федеральних міністерств. Воно здійснює контрольні функції до прийняття кабінетом міністрів рішення щодо урядових законопроектів, до видання міністерством відомчих постанов і до видання урядом нормативних постанов. Крім того, *міністерство юстиції Німеччини через уряд має прямий вплив приблизно на 84 відсотки прийнятих законів*, оскільки більшість з них базується на урядових проектах.

У вітчизняному нормотворчому процесі *Міністерству юстиції України* як головному правовому експерту держави та законопроектувальнику в системі центральних органів виконавчої

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

влади також відводиться належить одне з провідних місць. Указом Президента України від 26 листопада 2003 року № 1348 «Про поліпшення організації законопроектної діяльності» з січня 2006 року на Міністерство юстиції покладено функції головного розробника всіх законопроектів, що вносяться Президентом України та Кабінетом Міністрів на розгляд Верховної Ради [123]. У зв'язку з цим Міністерство юстиції розробляє проекти законів, які мають соціально значущі наслідки, визначають концептуально нові підходи та є базовими для врегулювання суспільних відносин у відповідних сферах державного управління. Оскільки процес нормотворення повинен бути ретельно спланований, скоординований та підлягати аналізу, нормотворча діяльність центральних органів виконавчої влади координується Міністерством юстиції. На виконання Указу Президента України від 9 лютого 1999 року № 145 «Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади» [124] та § 85 глави 1 розділу 8 Регламенту Кабінету Міністрів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 року № 950 (далі – Регламенту Кабінету Міністрів) [122] та Зміни, що вносяться до Регламенту Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1454 [34] щорічно розробляється орієнтовний план законопроектних робіт на наступний рік. Такий акт планування, який охоплює майже всі основні галузі права, значне коло суспільних відносин, сприяє уникненню дублювання, неузгодженого і нерационального використання матеріальних, фінансових та інтелектуальних ресурсів у процесі нормопроекткування, що здійснюється центральними органами виконавчої влади.

З метою забезпечення єдиних принципів у нормотворчій роботі *Міністерство юстиції надає центральним органам виконавчої влади методичну допомогу у сфері нормопроекткування*. У рамках Програми проведення навчання керівників та спеціалістів юридичних служб міністерств на базі Центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників юстиції Міністерство юстиції проводить навчання за професійною програмою підвищення кваліфікації працівників юридичних служб центральних органів виконавчої влади, які беруть участь у розробленні проектів нормативно-правових актів. У процесі навчання слухачі поглиблюють знання з актуальних питань чинного законодавства, з підготовки проектів нормативних актів, їх техніко-юридичних особливостей та розроблення з урахуванням правил нормопроектувальної техніки. Підвищенню рівня підготовки

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

законопроектів, розроблених центральними органами виконавчої влади, сприяє проведенню Міністерством юстиції їх правової експертизи, напрями якої сьогодні суттєво збільшені.

Під час проведення правової експертизи Міністерство юстиції перевіряє проект акту Кабінету Міністрів на відповідність Конституції України, актам законодавства та чинним міжнародним договорам України, стандартам Ради Європи у сфері демократії, верховенства права та прав людини, зокрема положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (гендерно-правова експертиза), а в разі, коли проект акта належить до пріоритетних сфер адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, - на його відповідність *acquis communautaire*.

Одним із елементів впливу на нормотворчу діяльність всіх суб'єктів нормотворчості та контролю за нею в частині недопущення прийняття норм, які порушують права і свободи людини, є проведення Міністерством юстиції державної реєстрації нормативно-правових актів центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів господарського управління та контролю, що стосуються прав, свобод й законних інтересів громадян або мають міжвідомчий характер, в процесі якої здійснюється їх правова експертиза. За результатами проведення правової експертизи нормативно-правових актів органами юстиції щороку попереджується прийняття більше тисячі незаконних правових норм, у тому числі тих, які порушують законні інтереси фізичних та юридичних осіб.

Не зважаючи на кропітку роботу Міністерства юстиції з підвищення якості нормотворчої діяльності, сучасному нормотворчому процесу гостро бракує оновленої методології, науково обґрунтованих підходів до організації нормотворчого процесу, високого фахового рівня нормопроєктувальників та єдиних загальнообов'язкових правил нормотворчої діяльності. Останнє суттєво ускладнює процес розроблення та опрацювання законопроектів. Окрім Регламенту Кабінету Міністрів та Правил підготовки проектів актів Кабінет Міністрів України не має жодного акта, що встановлює правила нормотворчої діяльності та техніки нормопроєктування. З огляду на вищезазначене можна припустити, що ця проблема буде залишатися, оскільки першим кроком для її подолання є прийняттям концептуального нормативного акта, що

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

закріпив би вимоги до нормотворчого процесу (наприклад, закону про нормативно-правові акти).

Внаслідок зближення України і ЄС та грантів, які надаються США, в Україні розпочали роботу нові органи такі як Національне антикорупційне бюро (НАБУ), Бюро економічної безпеки (БЕБ), Державне бюро розслідування (ДБР). Проведена реформа поліції у 2015 році позитивно вплинула на зближення правоохоронних органів з населенням. Набуло удосконалення законодавство у сфері боротьби з корупцією. Суттєвих змін з 2014 по 2022 рік зазнало Кримінальне законодавство, а отже Кримінальний кодекс України: змінився підхід до розуміння корупційних кримінальних правопорушень; внесені зміни у класифікацію кримінальних правопорушень; змін зазнали головні правові інститути кримінального права (кримінальне правопорушення, проступок, злочин, звільнення від кримінальної відповідальності, призначення покарання тощо). Крім того, ратифіковані Конвенції суттєво впливають на вітчизняні законодавчі акти. Так, підписана ще у 2011 році Стамбульська конвенція, яка остаточно ратифікована в Україні лише у 2022 році, має суттєві досягнення, якщо врахувати: її вплив на законодавчі акти щодо протидії домашньому насильству; правозастосовну практику відносно створення окремих підрозділів поліції, які займаються даною проблематикою; впровадження судової практики тощо. Слід підкреслити, що Суди майже у кожній постанові та вирокі використовують практику ЄСПЛ у мотивуючій частині вироку. Тож Україна остаточно обрала шлях на Євроінтеграцію, що в повній мірі відображається у подальшій доктринальній та законодавчій спрямованості держави.

Питання для самоконтролю

- 1.Визначте особливості функціонування судової системи, прокуратури, адвокатури Франції.
- 2.Визначте особливості функціонування судової системи, прокуратури, адвокатури Німеччини.
- 3.Визначте особливості функціонування судової системи прокуратури, адвокатури Англії.
- 4.Визначте схожі характерні ознаки діяльності системи органів кримінальної юстиції в країнах континентальної Європи.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

5. Визначте відмінні характерні ознаки діяльності системи органів кримінальної юстиції в країнах континентальної Європи.
6. Які основні спрямування визначають сутність та зміст реформування органів кримінальної юстиції країн континентальної Європи?
7. Визначте значення Рішень Європейського суду з прав людини на реформування та підвищення якості кримінальної юстиції країн континентальної Європи.
8. Які основні спрямування визначають сутність та зміст реформування пенітенціарної системи країн континентальної Європи?
9. Визначте міжнародно-правове значення сучасної європейської наукової доктрини щодо позитивного досвіду діяльності кримінальної юстиції країн континентальної Європи.
10. В чому полягає вплив сучасної європейської наукової доктрини щодо позитивного досвіду діяльності кримінальної юстиції країн континентальної Європи на стан вітчизняної доктрини права?

Рекомендована література:

1. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози; Пер. с фр. В. А. Туманова. М. : Междунар. отношения, 2009. 456 с.
2. Жукова Т. С. Правова система Італії. Структурні елементи кримінального права щодо неповнолітніх в Україні та Італії. *Державо і право*. 2009 . № 44 . С.469-502.
3. Крикунов, О. В. Підходи до визначення допустимості доказів та їх джерел у кримінальному процесі у державах англо-американської правової сім'ї. *Актуальні питання реформування правової системи України* : Зб. наук. ст. за матеріалами VI Міжнар. наук.-практ. конф. , м. Луцьк, 29-30 трав. 2009 р. Луцьк: Волин. обл. друкарня, 2009. С. 563-567.
4. Куценко О. В. Докази і доказування у кримінальних процесах ФРН, Франції, Англії, США. *Вісник прокуратури*. 2006. №5. С. 114-118.
5. Кучевська С.П. Проблеми гармонізації законодавства України про кримінальну відповідальність та статуту міжнародного кримінального суду: автореф. дисер. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2009. 20 с.
6. Лейленд П. Кримінальне право. Злочин, покарання, судочинство. Англійський підхід. Київ: Основи, 1996. 207 с.
7. Міжнародні експерти Ради Європи оцінили реформування кримінальної юстиції. *Бюлетень Міністерства юстиції України*.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

2014. № 7. С. 34-35. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2014_7_13
8. Молдован А. В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: навч. посіб. Київ: Центр учб. л-ри, 2010. 352 с.
9. Молдован В. В. Судоустрій: Україна, Велика Британія, Російська Федерація, США, ФРН, Франція. Судові органи ООН: навч. посіб. Київ: Кондор, 2004. 256 с.
10. Овчаренко О. М. Люстрація в органах кримінальної юстиції: міжнародні стандарти та вітчизняний досвід. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 28. С. 145-158. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2014_28_16.
11. Реформування органів кримінальної юстиції України відповідно до європейських стандартів: концептуальний аналіз: монографія / Овчаренко О.М., Сердюк О.В., Мошак Г.Г., Дунаєва Т.Є., Кохан В.П., Шуміло О.О. ; НДІ ВПЗ ім. акад. В.В. Сташиса. Харків, 2015. 242 с.
12. Скотинюк Я. А. Суд присяжних як ключовий елемент англійського змагального кримінального процесу. *Економіка, фінанси, право*. 2008. №8. С. 26-28.
13. Скотинюк Я. А. Змагальність сторін у заочному провадженні кримінального процесу Англії. *Підприємництво, госп-во і право*. 2012. №11. С. 130-133.
14. Скотинюк Я. А. Принципи кримінального процесу Англії. *Юридична Україна*. 2010. №9. С. 106-112.
15. Стефанчук М. М. Втілення європейських стандартів діяльності прокуратури поза сферою кримінальної юстиції у національному законодавстві України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 3. С. 77-85. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2016_3_15.
16. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. автореф. дисер. на здобуття наук. ступ. докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 36 с.
17. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія. К.: Юристконсульт, 2006. 1048 с.
18. Шуміло О. О. Структурно-функціональний аналіз органів кримінальної юстиції в державах-членах ЄС. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 372-376. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2015_2_90.

**Тема 10. Міжнародні організації кримінальної поліції:
Інтерпол та Європол**

10.1. Історія становлення і розвитку Інтерполу.

Історичні корені міжнародного співробітництва у протидії злочинності сягають витоків виникнення держави та права, насамперед це стосується інституту екстрадиції (видачі злочинців). Зокрема існують документальні свідчення того, що здавна існували злочинці, які прагнули уникнути покарання, залишаючи свою країну. Найдавніший з них датується ще 1296 р. до н. е. – це угода, укладена між царем хетів Хаттусілем III та фараоном Рамсесом II щодо видачі єгипетських втікачів. У поліцейському музеї м. Гамбург (Німеччина) демонструвалося прохання про допомогу в розшуку раба, який вчинив крадіжку та втік до Олександрії, цей документ належить до 145 р. до н. е. Відповідальність за такі злочини, як вбивство, пограбування, крадіжка передбачалися міжнародними договорами Давньої Русі із Візантією. Не менш давню історію мають такі злочини, як работоргівля та піратство, одним з найбільш давніх злочинів міжнародного характеру є фальшування грошей, за яке передбачалося покарання законами Давньої Індії, Греції, Єгипту та Риму.

Наприкінці XIX початку XX сторіччя перед правоохоронними органами усього світу дедалі частіше почало поставати питання розшуку і затримання осіб, які вчинили злочини і переховуються від кримінальної відповідальності за кордоном. Реалії суспільного життя, а саме розвиток економічних, політичних і соціальних зв'язків між державами сприяли інтегруванню злочинності на міжнародний рівень. Саме тоді виникла потреба у створенні міжнародної поліцейської організації для забезпечення належної співпраці правоохоронних органів різних держав у боротьбі проти міжнародної (або транснаціональної) злочинності.

У 1889 р. відбулось установче засідання Міжнародного союзу кримінального права, який вважав своїм завданням наукове вивчення злочину, його причин та засобів протидії. Його учасники констатували появу «міжнародної злочинності» і закликали поліцейських різних країн до узгоджених дій для її подолання. Водночас з'явилися пропозиції підвести під співробітництво поліції постійно діючу, організаційно оформлену базу – спочатку на національному, а потім і

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

міжнародному рівні. Першим кроком, який призвів до створення міжнародної поліції, був крок, зроблений Едвардом Генрі у 1901 році, який організував у Скотланд-Ярді центральне відділення дактилоскопії і запропонував всім заінтересованим спеціалістам прийняти участь у її вивченні.

У 1905 році на всесвітній конференції криміналістів германомовних країн була зроблена спроба об'єднати зусилля у боротьбі з міжнародною злочинністю. На своїй 10-й міжнародній асамблеї в Гамбурзі криміналісти, за пропозицією франкомовних держав, прийняли резолюцію, що підтверджувала те, що зростаючий попит на туризм і закордонні подорожі сприяє появі нових форм міжнародної злочинності. Для її вивчення і попередження необхідно було організувати сумісні міжнародні акції. У всіх країнах в складі поліцейських підрозділів передбачалось організувати центральні бюро, в завдання яких має входити: обмін інформацією про міжнародну злочинність з метою її запобігання і попередження; покращення прямих стосунків між собою.

Проблеми боротьби з міжнародною злочинністю обговорювались на багатьох конференціях і конгресах: у 1905 р. (Буенос-Айрес), у 1909 р. (Мадрид), у 1912 р. (Сан-Паулу) і у 1913 (Вашингтон). Усі вони у тій чи іншій мірі носили міжнародний характер. У Дрездені в травні-жовтні 1909 року проходила міжнародна виставка фотографії, на якій поліцейські фотографії займали значне місце. Учасниками цієї виставки були співробітники Дрезденської, Гамбургської поліції, Пруської школи жандармерії, Паризької префектури поліції, Віденської поліції, кримінальної поліції Санкт-Петербурга, Москви і Варшави, Вашингтонського департаменту правосуддя і кримінальної ідентифікації. У 1910 році із Буенос-Айреса (Аргентина) прийшла пропозиція створити всесвітній союз поліції. Спробу організувати практичну взаємодію всіх сил кримінальної поліції Старого Світу зробив доктор Хейндел – довірена особа Баварського уряду. І хоча його зусилля не були здійсненні на міжнародному рівні, вони мали практичний результат: була скликана конференція поліцейських сил німецьких земель, що пройшла в Берліні у 1912 році.

З 14 по 20 квітня 1914 року відбувся *Перший міжнародний конгрес кримінальної поліції*. Але він був міжнародним не більше ніж всі попередні. На конгресі були представлені в основному кримінальна поліція Франції, Італії, Росії, Австрії і Великобританії.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Німеччина офіційно не приймала участі. Питаннями, що розглядалися на цій конференції були: уніфікація процедури екстрадиції злочинців; міжнародна превентивна антропометрія; організація відділу обліку міжнародної кримінальної інформації; розробка заходів по прискоренню і спрощенню арешту злочинців. В підкомітетах офіційні представники поліцейських сил обговорювали технічні питання, пов'язані із захистом офіцерів поліції, прийняття міжнародного кодексу поліції тощо. Перша секція розглядала загальні проблеми поліції. Друга і третя обговорювали спеціальні питання роботи міжнародної поліції і особливості законодавства різних країн. Представник поліції Франції Девід порекомендував стандартизувати обидві ці системи. Учасники конгресу звернулись до уряду Монако з проханням взяти на себе ініціативу створення в Парижі міжнародних комісій по розробці уніфікованих стандартів посвідчення особи і організації єдиного міжнародного бюро ідентифікації міжнародних злочинів. Присутні на конференції домовилися зустрітись знову через два роки в Бухаресті на Другому міжнародному конгресі кримінальної поліції. Перша світова війна знівелювала не тільки реалізацію цих планів, але і всі прийняті в Монако резолюції.

Після першої світової війни проблема міжнародної злочинності виникла знову, але вже в більш гострій формі. Мораль воєнного часу зробила сильний вплив на людей середнього класу, зробив більшість з них більш егоїстичними, жадними, неморальними. Різко виріс рівень злочинності, особливо на ґрунті наркоманії і алкоголізму. Тому питання об'єднання зусиль кримінальної поліції проти злочинності на міжнародному рівні придбав особливої актуальності. За ініціативою колишнього начальника поліції Відня (Австрія) і экс-федерального канцлера Йогана (Югана) Шобера з 3 по 6 вересня 1923 року у Відні відбувся *Міжнародний поліцейський конгрес*. І не дивлячись на те, що Сполучені Штати Америки і Великобританія не були представлені на конгресі, а всі делегати мали інструкцію від своїх урядів не приймати ніяких зобов'язуючих рішень, конгрес мав великий успіх і був посправжньому міжнародний. На ньому були представлені всі континенти, крім Австралії. Серед делегатів конгресу були кримінологи і дипломати Австрії, Бельгії, Чехословаччини, Данії, Єгипту, Франції, Німеччини, Греції, Голландії, Угорщини, Італії, Японії, Латвії, Польщі, Румунії, Швеції, Швейцарії, Туреччини і Сполучених Штатів Америки. На порядок денний Віденського поліцейського конгресу виносилися питання: організації

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

міждержавних зв'язків органів кримінальної поліції (зокрема, створення інституту поліцейських аташе у складі дипломатичних місій); видачі та висилки заарештованих злочинців; введення міжнародної ділової мови поліцейських органів; розвитку криміналістичної науки. Резолюція конгресу містила широке коло поліцейських проблем по боротьбі з міжнародною злочинністю. Це перш за все: встановлення відносин між службами безпеки різних країн; підвищення ефективності взаємодії через укладання конкретних міжнародних угод по боротьбі із злочинністю.

Однією з резолюцій конгрес заснував Міжнародну комісію кримінальної поліції (МККП), з її першою офіційною *штаб-квартирою у Відні*, що повинна функціонувати на постійній основі та яка негайно розпочала роботу над програмою своїх дій. Офіційною датою створення Міжнародної організації кримінальної поліції вважається 7 вересня 1923 р. Таким чином, *1923 рік став вважатись датою народження Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерполу*, хоча офіційно до 1956 року вона називалась *Міжнародною комісією кримінальної поліції*. Витрати цієї організації до 1928 року взяла на себе Австрія. Кожна країна-учасниця повинна була виплачувати внесок у розмірі 1 швейцарського франка на 10000 мешканців. В 1953 році розмір внеску складав 10 швейцарських франків. В наступні роки він багато разів змінювався.

Статут Комісії в ст. 1 закріпив основні цілі цієї організації:

- а) сприяння формуванню практики надання взаємної службової допомоги між органами безпеки в межах чинних в окремих країнах законів;
- б) піклування про створення успішної діяльності всіх закладів, які покликані боротися з кримінальними злочинами».

Штаб-квартира Комісії розмістилася у Відні (Австрія), а очолив її верховний комісар – керівник поліції Відня. Вибір держави перебування та керівництва значною мірою визначався наявністю широкої картотеки злочинців колишньої Австро-Угорщини, яка займала велику частину Центральної Європи. До того ж Австро-Угорщина брала на себе фінансові витрати щодо забезпеченню функціонування Комісії. Йоганна Шобера (Johan Schober), верховного поліцейського комісара Відня, було обрано президентом, до функцій якого належало загальне керівництво діяльністю Комісії, він повинен був щорічно скликати її на чергове засідання. Термін повноважень президента спочатку в Статуті визначений не був. Доповнення внесли в 1932 році після смерті І. Шобера – Президент став обиратися

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

терміном на 5 років. Керівництво та представництво Комісії покладалося на тих діячів, які залежно від обставин здійснювали керівництво останнім конгресом або останнім засіданням Комісії як президента, або виконуючого обов'язки президента. Крім президента були обрані також чотири віце-президенти, які утворювали разом президію, до функцій якого належало вирішення питань, які потребували колективного розгляду. Робочий апарат президента складався з Адміністративного комітету, до нього належали п'ять референтів та секретар, який надавався правоохоронними органами тієї країни, до якої належав президент Комісії (тобто Австро-Угорщини).

Вищим органом Комісії визнавався з'їзд представників держав-учасниць. У Статуті було закріплено, що членами Комісії є всі держави, представлені на Віденському конгресі, питання прийому держав, зацікавлених у співробітництві, буде вирішуватися більшістю голосів. У Комісії були представлені дві категорії членів: офіційні – держави, представники яких взяли участь у Конгресі; неофіційні – обиралися з визначних вчених-криміналістів, які мали змогу надати ефективну допомогу організації. У травні 1924 р. у складі Комісії були створені служби, які виконували функції збору інформації про міжнародних злочинців та її обліку у відповідній картотеці: інформації про міжнародних злочинців; міжнародного розшуку злочинців, що переховуються.

Для підтримання постійного зв'язку з Комісією, а також поліцейськими службами різних держав у кожній країні передбачалося створення поліцейського центру: нового підрозділу в структурі поліцейського відомства. Зазначені поліцейські центри були прообразами НЦБ – Національних центральних бюро Інтерполу, основних структурних ланок міжнародного поліцейського співробітництва.

У листопаді 1924 року по проханню Інтерполу Віденська поліція приступила до випуску поліцейського огляду «International offentliche Sicherheit» (Міжнародна суспільна (громадська) безпека), який став виходити два рази на місяць німецькою, французькою, англійською та італійською мовами. В них також містилися зразки ордерів на арешт у Німеччині, Франції, Великобританії і Італії. У вересні 1946 р. вийшов перший випуск сучасного «Міжнародний огляд кримінальної поліції» («International Criminal Police Review») французькою та англійською мовами, в 1954 р. журнал почав виходити на іспанською мовою, з жовтня 1978 р. – арабською.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Друга сесія відбулась у Відні у 1926 році, де була прийнята 21 важлива резолюція. Вони в основному стосувалися: збору інформації по міжнародній злочинності; введення правил телеграфного зв'язку між поліцейськими силами; заходів направлених проти порнографічних фільмів і літератури. На другій сесії було також підтримано пропозицію представника Бельгії пана Кеффера про проведення наступного конгресу в Берліні.

На *Берлінському конгресі Міжнародної кримінальної поліції, який відбувся з 17 по 30 вересня 1926 року*, були присутні 245 делегатів. Уряди Німеччини і Пруссії були представлені міністрами внутрішніх справ д-ром Култцем і д-ром Северингом відповідно. Конгрес в основному був присвячений темі *екстрадиції*. У вересні 1930 року Інтерполом були розроблені принципи на основі яких могла здійснюватись екстрадиція (1930 р. МККП розроблено принципи здійснення екстрадиції).

Наступні конгреси МККП пройшли у 1934 р. у Відні, у 1935 р., в Копенгагені, у 1936 р., в Белграді, у 1937 р., в Лондоні і у 1938 р., в Бухаресті.

12 березня 1938 року німецькі війська увійшли в Австрію, і через вісімнадцять місяців почалась друга світова війна. Діяльність МККП була суттєво порушена. З 1940 року МККП очолював шеф німецької служби безпеки Гейдрих. Адміністрація МККП і Міжнародне бюро були переведені в Берлін. Спеціальний представник президента, радник д-р Зіндель (наступник Оскара Дреселля) був призначений керівником МККП, яка діяла під керівництвом служби безпеки і її шефа. Керівником Міжнародного бюро був Артур Кебе, який був одночасно главою кримінальної поліції Німеччини. Протягом *другої світової війни не було проведено жодного офіційного конгресу МККП*.

З 3 по 5 червня 1946 р., представники 17 держав у відповідь на заклик уряду Бельгії зустрілись в Брюсселі з метою відновлення Міжнародної комісії кримінальної поліції, яка не провела жодного засідання з 1938 року. Головний інспектор Міністерства юстиції Бельгії М.Луваж і М.Лунс Дукло, глава Французької кримінальної поліції при Міністерстві внутрішніх справ, були обрані відповідно Президентом і Генеральним секретарем МККП. Було прийнято рішення перенести штаб-квартиру Комітету в Париж. 19 країн відновили свою участь в МККП, серед них Бельгія, Чилі, Данія, Єгипет, Франція, Греція, Голландія, Іран, Люксембург, Норвегія, Польща, Швеція, Швейцарія, Чехословаччина, Туреччина, Великобританія, Сполучені Штати Америки і Югославія.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Слід відмітити, що вперше слово «Інтерпол» (так само як і сучасний знак – символ Організації) з'явилося на сторінках «Journal de Monaco» у квітні 1914 р. у статті про Перший міжнародний конгрес кримінальної поліції. А з 22 липня 1946 р. використовується як телеграфне позначення адреси штаб–квартири у Парижі.

1956 р. у Відні на ювілейній 25-й сесії Генеральної асамблеї МККП прийнято Статут Організації, у ст. 1 якого зазначено, що віднині Міжнародна комісія кримінальної поліції називатиметься *Міжнародною організацією кримінальної поліції (МОКП) – Інтерпол*. Статутом передбачено співробітництво на світовому рівні, до цього – вплив Організації поширювався в основному на європейські держави. У 1989 р. її штаб–квартиру передислоковано до м. Ліона (Франція).

Отже, за час існування МККП відбулись три дуже важливі зміни: по-перше, її дія поширилась на весь світ в результаті вступу до неї нових членів; по-друге, у 1956 р. Міжнародна комісія кримінальної поліції перейменована в Міжнародну організацію кримінальної поліції – Інтерпол; по-третє, прийнятий Статут Інтерполу, який, практично не змінюючись, чинний дотепер. Головними завданнями Інтерполу, згідно зі Статутом, є: забезпечення найширшого співробітництва між зацікавленими органами кримінальної поліції в межах чинного національного законодавства країн – учасниць Інтерполу і у строгій відповідності до положень Всесвітньої декларації з прав людини; створення і розвиток всіх необхідних органів, які будуть ефективними у боротьбі із загальнокримінальною злочинністю. Відповідно до Статуту Інтерпол не займається діяльністю політичного, військового, релігійного і расового характеру і не втручається в неї. Співробітництво поліцейських органів в межах Інтерполу засновано на діях, що застосовуються цими органами на території своїх країн і у строгій відповідності до їх національних законодавств. Всі країни, що входять до Інтерполу, мають рівні права незалежно від розміру їх фінансових внесків.

На даний час, членами Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол є 190 держав світу.

10.2. Поняття та характеристика інституційної системи Інтерполу та його структура.

Для досягнення Інтерполом закріплених Статутом цілей, виконання основних функцій була створена *інституційна система Інтерполу*. Під інституційною системою Інтерполу розуміють сукупність пов'язаних елементів (інститутів), які об'єднані в єдине

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

ціле – міжнародну організацію, що характеризується якостями єдності та цілісності.

Елементами (інститутами) системи Інтерполу є:

створення відповідно до міжнародного права. Міжнародна організація Інтерпол була створена на правомірній основі. А це означає, насамперед, що установчий документ організації повинен відповідати загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права;

- наявність прав і обов'язків організації. Права й обов'язки Інтерполу похідні від прав і обов'язків держав-учасниць (визначеність та наявність прав і обов'язків організації, тобто особливістю компетенції Інтерполу є те, що її права й обов'язки похідні від прав і обов'язків держав-учасниць);

- офіційна участь держав в Інтерполі (членство). Учасниками Інтерполу є держави, представники яких беруть участь у складі урядових делегацій в роботі Генеральної Асамблеї, кількість держав – членів Інтерполу нараховує 187 (за іншими джерелами 188) держав. Як зазначено в ст. 4 Статуту Інтерполу, будь-яка країна може делегувати як член Інтерполу будь-якого офіційного поліцейського органу, функції якого стосуються діяльності цієї організації. Термін «поліцейський орган» не слід тлумачити буквально, його назва може залежати від особливостей системи правоохоронних органів конкретної держави. Заявка на вступ у члени Інтерполу надсилається Генеральному секретарю відповідним урядовим органом. Рішення про прийняття в члени затверджується Генеральною Асамблеєю більшістю в 2/3 голосів.;

- процедура прийняття рішень (установлення порядку прийняття рішень і їх юридичної чинності – в рамках міжнародної організації характерним є прийняття рішень у спеціально розробленій процедурі. Крім того, юридичну чинність рішень, прийнятих у рамках міжнародної організації, установлюють самі держави – члени міжнародної організації) (Рішення приймаються простою більшістю голосів, за винятком тих, для прийняття яких відповідно до Статуту Інтерполу потрібно більшість у 2/3 голосів.);

- органи, які посідають відповідне до їхніх завдань і функцій місце (організаційна система) тобто наявність відповідної організаційної структури (постійні органи і штаб-квартира);

- здійснення співробітництва в конкретній галузі міжнародної діяльності. Інтерпол створений для координації зусиль держав у галузі сприяння міжнародному поліцейському співробітництву, надання

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

допомоги усім організаціям, державним органам та службам, метою яких є попередження чи припинення злочинів.

Окремої уваги заслуговує *організаційна система Інтерполу*, що становить основу інституційної системи цієї організації. До структури Інтерполу, яка в загальних рисах закріплена ст. 5 Статуту належать: Генеральна Асамблея; Виконавчий Комітет на чолі з Президентом; Генеральний Секретаріат, який очолює Генеральний Секретар; Національні центральні бюро (НЦБ), що одночасно належать до структури Інтерполу і є структурними підрозділами національних правоохоронних органів; Радники (консультанти). Регіональні відділення Інтерполу діють у шести державах – Аргентині, Кот Д'івуарі, Сальвадорі, Кенії, Таїланді та Зімбабве. Після прийняття Генеральною Асамблеєю ООН Резолюції A/RES/51/1 від 15 жовтня 1996 р. МОКП–Інтерпол одержав статус спостерігача на Генеральній Асамблеї ООН, яка, у свою чергу, повністю визнає статус Інтерполу як міжурядової організації. Представництво Інтерполу при Організації Об'єднаних Націй перебуває в м. Нью-Йорк (США).

Вищим представницьким органом Інтерполу є Генеральна Асамблея. До складу Генеральної Асамблеї входять делегати, що призначаються державами – членами Організації. Кількісний склад делегації Статутом та іншими документами не визначений, в ст. 7 Статуту тільки зазначено, що кожний член Інтерполу може бути представлений одним або кількома делегатами. Делегацію очолює керівник, який призначається компетентним урядовим органом цієї країни. В Статуті особливо наголошується, що Інтерпол є організацією з співпраці з особливих питань, тому до складу делегації висуваються певні вимоги. Так, склад делегації повинен містити: старших посадових осіб тих органів, які виконують поліцейські функції; посадових осіб, функціональні обов'язки яких пов'язані з діяльністю Організації; спеціалістів з питань, залучених до порядку денної сесій Генеральної Асамблеї (ст. 7 Статуту). Як зазначено в ст. 16 Загальних Правил члени організації повинні повідомити Генеральний Секретаріат якомога швидше про склад своїх делегацій. Представники країн, які не є членами Організації, а також представники міжнародних організацій можуть взяти участь у роботі сесії Генеральної Асамблеї як спостерігачі (ст. 8 Загальних Правил).

Робота Генеральної Асамблеї провадиться у сесійному режимі. Чергові сесії Генеральної Асамблеї відбуваються 1 раз на рік, зазвичай, восени, кожна країна – учасниця організації має право

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

запросити Генеральну Асамблею зустрітися на своїй території; місце проведення наступної сесії обирається Асамблеєю з наявних запрошень наприкінці кожної сесії, точна дата проведення наступної сесії визначається запрошуючою стороною та Президентом Організації після консультації з Генеральним Секретарем. За чотири місяці країни-учасниці отримують офіційне запрошення від країни-організатора з дипломатичних каналів та у формі циркулярів від Генерального Секретаря.

На сесії Генеральної Асамблеї головує Президент Організації, діяльність секретаріату Генеральної Асамблеї забезпечується Генеральним Секретарем, основним завданням якого є складання підсумкових звітів дебатів у формі протоколів (ст. 33 та 34 Загальних Правил).

Перед проведенням чергової сесії Генеральної Асамблеї Виконавчий комітет становлять остаточний порядок денний, пункти якого розташовуються відповідно до їхньої терміновості та пріоритетності. До того ж, повинен братися до уваги *примірний порядок денний*, зміст якого відповідно до ст. 10 Загальних правил містить: доповідь Генерального Секретаря про роботу Організації; фінансову доповідь та проект бюджету, які подає також Генеральний Секретар; загальну програму діяльності на наступний рік, підготовану Генеральним Секретарем; питання, включення яких було визначено попередньою сесією Генеральної Асамблеї; питання, які пропонуються членами організації; питання, запропоновані Генеральним Секретарем або Виконавчим Комітетом.

Генеральна Асамблея може створювати спеціальні комітети для вивчення конкретних питань як постійні, так і тимчасові – «ad hoc» (ст. 17 Статуту, ст. 35 та 38 Загальних Правил). Між ними розподіляється робота, пов'язана із різними пунктами порядку денного. Засідання цих комітетів проводяться за тими самими правилами, що визначені для Генеральної Асамблеї. Кожний комітет звітує про свою роботу на засіданні Генеральної Асамблеї, для чого виступає або голова, або доповідач, якого він призначає. Крім того, кожного разу коли рішення, яке необхідно прийняти Генеральній Асамблеї, містить зміну Статуту Організації, Загальних правил або додатків до них, має створюватися спеціальний комітет, щоб вивчити проект та дати свій висновок. Відповідно до ст. 56 Загальних правил він складається з трьох делегатів, що призначаються Генеральною Асамблеєю та двох осіб – Виконавчим комітетом.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Коли проводяться вибори, *Генеральна Асамблея створює виборчу комісію*, яка складається щонайменш з трьох глав делегацій (ст. 40 Загальних Правил). Комітет вивчає усі кандидатури, які повинні бути представлені йому, для того, щоб визначити, чи є вони прийнятними для представлення їх на розгляд Генеральної Асамблеї. Члени комітету діють також як інспектори.

Генеральна Асамблея може збиратися на надзвичайні сесії, які повинні проводитися в місці розташування Організації (ст. 14 Загальних правил). Надзвичайна сесія може проводитися після розпорядження, наданого Президентом, Генеральним Секретарем у найближчий час, однак не раніше ніж 30 днів та не пізніше 90 днів після того, як було зроблено запит. Відповідно до ст. 15 Загальних Правил порядок денний надзвичайної сесії повинен містити тільки ті питання, що стали приводом для її зібрання.

Процедура прийняття рішень Генеральною Асамблеєю не відрізняється від процедури прийняття рішень у більшості міжнародних міждержавних організацій. Генеральна Асамблея має право *приймати рішення тільки на пленарних сесіях, такі рішення можуть приймати форму резолюції* відповідно до ст. 17 Загальних Правил або просто записані як рішення в протокол. Остання форма рішення застосовується, коли приймається рішення про обрання посадових осіб організації, про приєднання до організації нових членів, прийняття програми дій на наступний рік та обрання місця проведення наступної сесії Генеральної Асамблеї. Резолюції можуть набувати різну форму: текст проекту резолюції може містити правила або рекомендації, які повинні бути прийняті, або останні викладені в доповіді, що додається до резолюції. Доповіді можуть надаватися Виконавчим комітетом або Генеральним Секретаріатом.

Генеральна Асамблея *приймає рішення простою більшістю держав-членів* Організації, які присутні та беруть участь у голосуванні (ст. 14 Статуту та ст. 19 загальних Правил). Однак запропоновані *поправки до Статуту вимагають кваліфікованої більшості* голосів членів Інтерполу – дві третини (ст. 42 Статуту), рішення про прийняття нових членів організації, внесення поправок до Загальних правил та прийняття додатків до Статуту (наприклад, Фінансових Правил) вимагають дві третини голосів членів Інтерполу, що присутні та беруть участь у голосуванні (ст. 4 та ст. 44 Статуту). Кожна держава – член Інтерполу має один голос, який є главою делегації, якщо до країни не були застосовані санкції, передбачені ст.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

52 Загальних Правил (позбавлення права голосу). Однак з цього правила є виняток – позбавлення права голосу не діє, якщо приймаються поправки до Статуту Інтерполу. Голосування проводиться такими засобами: шляхом піднімання рук; іменними або таємними бюлетенями; в один або декілька турів. Один тур голосування потрібен, коли рішення приймається простою більшістю голосів держав–членів; повторний тур голосування проводиться, якщо необхідна кваліфікована більшість голосів (ст. 13 Статуту та статті 18, 21 та 22 Загальних Правил). В Інтерполі запроваджується система електронного голосування, що, без сумніву, спростить цю процедуру.

Закріплена Статутом та Загальними Правилами процедура прийняття рішень відповідає потребам Організації, оскільки Статут є найбільш важливим документом, який повинен бути стабільним. Саме тому використання кваліфікованої більшості, тобто «жорсткого» методу внесення змін до Статуту є виправданим. Зміни, які відбуваються у суспільному житті, на практиці міжнародних відносин, можуть бути закріплені в документах, які передбачають «м'який» спосіб внесення змін у правові акти Інтерполу.

Функції Генеральної Асамблеї Інтерполу поділяються на політичні, нормотворчі, виборчі та контрольні:

- 1) виконувати обов'язки, передбачені Статутом (мається на увазі прийняття рішень щодо приєднання до Інтерполу нових членів, закріплене ст. 4 Статуту, або схвалення поправок до Статуту, закріплене ст. 42);
- 2) визначати принципи та здійснювати загальні заходи, які відповідають досягненню цілей, передбачених ст. 2 Статуту;
- 3) розглядати та затверджувати загальну програму діяльності на наступний рік, підготовлену Генеральним Секретарем;
- 4) встановлювати будь-які правила, що вважає за необхідне;
- 5) обирати посадових осіб Організації для виконання функцій, передбачених Статутом (тобто Президента, Віце-президентів та делегатів Виконавчого Комітету, Генерального Секретаря);
- 6) приймати резолюції та надавати рекомендації членам Організації з питань, які належать до її компетенції;
- 7) визначати фінансову політику Організації;
- 8) розглядати та схвалювати угоди укладені з іншими організаціями.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Нагляд за виконанням рішень Генеральної Асамблеї та роботою Генерального Секретаря забезпечується Виконавчим комітетом, що складається з 13 осіб, які обираються Генеральною Асамблеєю. Зокрема, Виконавчий комітет Інтерполу складається з Президента, трьох Віце-Президентів і дев'яти Делегатів. Делегати від держав-учасниць, які не виконали свої фінансові зобов'язання щодо Інтерполу, не підлягають виборам до Виконавчого комітету. Таким чином, Виконавчий комітет – це виборний дорадчий орган Організації, який виконує функції Генеральної Асамблеї у період між сесіями. Чергові вибори членів Виконавчого комітету, здійснюється Генеральною Асамблеєю після закінчення терміну їхніх повноважень наприкінці кожної чергової сесії з–поміж делегатів Асамблеї. Термін повноважень делегатів закінчується автоматично, якщо вони будуть не в змозі відповідати цим вимогам. Вибори призначаються для заповнення вакансій, виникають при закінченні терміну роботи членів, у випадку смерті або подання у відставку членів Виконавчого комітету. Голосування здійснюється таємним виборчим бюлетенем. Якщо два кандидати отримують однакову кількість голосів, то проводиться повторне голосування. Якщо це не дає результату, то застосовується жеребкування. Члени Виконавчого комітету залишаються на посаді до кінця сесії Генеральної Асамблеї, яка проводиться у рік, коли закінчується термін їхніх повноважень. Відповідно до Статуту Інтерполу (ст. 20) Виконавчий комітет збирається на засідання не менш ніж раз на рік за пропозицією Президента Інтерполу. Виконавчий комітет зустрічається звичайно три рази на рік. Третя сесія проводиться безпосередньо перед сесією Генеральної Асамблеї в країні-організаторі. Засідання Виконавчого комітету регламентуються Правилами Процедури 1994 р., яких необхідно дотримуватись під час дискусій. Функції Виконавчого комітету закріплені ст. 22 Статуту: здійснює контроль за виконанням рішень Генеральної Асамблеї; готує порядок денний сесій Генеральної Асамблеї; представляє Генеральній Асамблеї плани роботи та пропозиції, які вважає за доцільне; здійснює контроль за діяльністю Генерального Секретаря; користується всіма повноваженнями, які делегує йому Генеральна Асамблея. Виконавчий комітет може внести пропозицію про зміну Статуту Інтерполу, приймає та переглядає Правила про персонал, Правила про обробку інформації для цілей міжнародної поліцейської співпраці.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Президент Інтерполу, відповідно до нового статуту організації (1956р.), очолює Виконавчий комітет (є головою Виконавчого комітету) та обирається Генеральною Асамблеєю з числа її делегатів строком на 4 роки більшістю в 2/3 голосів. Президенти Інтерполу – це, як правило, найбільш авторитетні професіональні керівники кримінальних поліцейських закладів своїх країн і в деяких випадках до обрання на президентський пост у різний час були або керівниками національних делегацій на сесіях Генеральної Асамблеї, або працювали як віце–президенти, або як члени Виконавчого комітету.

Президент і Віце–Президенти мають представляти чотири континенти світу. До уваги береться географічний розподіл, прийнятий Генеральною Асамблеєю на 33-й сесії (Каракас, 1964 р.): Президент та три віце–президенти повинні належати до різних континентів. Якщо Президент не був членом Виконавчого комітету і не має вільної посади для того ж самого континенту, то обирається четвертий віце–президент з тим, щоб на рівні президента були представлені всі чотири континенти. У такому випадку Виконавчий комітет буде тимчасово складатися з 14 членів, це становище повинно змінитися, коли дозволять обставини. Термін повноважень трьох Віце–Президентів та дев'яти делегатів – три роки. Президент Інтерполу є головуючим на сесіях Генеральної Асамблеї і Виконавчого комітету, здійснює контроль за відповідністю діяльності Організації прийнятими рішеннями, підтримує безпосередній зв'язок з Генеральним Секретарем Організації. Згідно із ст. 18 Статуту він: головує на сесіях Генеральної Асамблеї та Виконавчого комітету та спрямовує процес дискусій; здійснює контроль за тим, щоб діяльність організації відповідала рішенням Генеральної Асамблеї та Виконавчого комітету; підтримує постійний прямий зв'язок з Генеральним Секретарем Організації.

В окремих випадках, коли *необхідна допомога спеціалістів, Виконавчий комітет призначає консультантів (advisers) терміном на три роки (ст. 36 Статуту). Їх призначення вступає в силу тільки після схвалення Генеральною Асамблеєю. В Статуті спеціально закріплено, що Інтерпол може консультуватися із ними виключно з наукових питань (ст. 34 Статуту), а їхня роль повинна бути виключно консультативною (ст. 35 Статуту). Консультанти повинні мати широковідому репутацію (є експертами, що виконують суто консультативні функції) у сферах, що цікавлять Інтерпол.*

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Консультант може бути звільнений від виконання обов'язків за рішенням Генеральної Асамблеї.

Генеральний Секретаріат є постійно діючим адміністративно-виконавчим органом Інтерполу, який розташований у м. Ліон, Франція. Генеральний секретаріат, який очолює Генеральний секретар, складається із Кабінету Генерального секретаря, Служби внутрішньої безпеки та чотирьох відділів.

Персонал Генерального секретаріату складається з службовців, що мають міжнародний статус. Персонал Генерального Секретаріату, крім керівного складу, за ст. 27 Статуту поділяється на дві категорії: адміністративний персонал; технічний персонал. Першу категорію становить офіцерський корпус, представники якого виконують оперативно-аналітичні функції, пов'язані з інформацією, про злочини та злочинців, виконують запити поліцейських відомств різних країн щодо надання відомостей з архіву Інтерполу. Друга категорія працівників секретаріату складається з технічного та обслуговуючого персоналу – секретарі, машиністки, оператори картотек, бібліотечні працівники, фотографи, інженери-електронщики і т. д.

Генеральний Секретаріат як постійно діючий робочий апарат Організації, виконує такі функції (ст. 26 Статуту): займається реалізацією рішень Генеральної Асамблеї та Виконавчого комітету; діє як міжнародний центр боротьби із злочинністю; діє як спеціалізований та інформаційний центр; забезпечує ефективне адміністративне керівництво діяльністю Організацією; підтримує зв'язок із національними та міжнародними органами з питань, що стосуються встановлення злочинців – через посередництво Національних центральних бюро; займається підготовкою публікацій Інтерполу; приймає на себе обов'язки робочого секретаріату на сесіях Генеральної Асамблеї, засіданнях Виконавчого комітету та інших органів організації; готує проекти планів роботи на наступний рік, які подає на розгляд та затвердження до Генеральної Асамблеї і Виконавчого комітету; підтримує прямий та постійний зв'язок з президентом Організації. Генеральний секретаріат Інтерполу не має права займатися комплектуванням штатів для Національних центральних бюро. Таке комплектування – прямий обов'язок національних адміністрацій держав-учасниць.

Генеральний Секретаріат очолює Генеральний секретар, якого можна вважати центральною фігурою Інтерполу, яка визначає стратегію та тактику Організації. Кандидатура Генерального

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

секретаря пропонується Виконавчим комітетом і затверджується Генеральною Асамблеєю терміном на 5 років. Генеральний секретар може бути переобраний і на наступні терміни (кількість строків не обмежено), але повинен скласти повноваження по досягненні 65-річного віку. Проте по досягненні цього віку йому може бути дозволено виконувати свої повноваження до закінчення терміну дії мандата. Генеральний секретар обирається з числа осіб, які мають високу компетентність у питаннях діяльності поліції. У виняткових обставинах Виконавчий комітет може запропонувати на засіданні Генеральної Асамблеї відсторонити Генерального секретаря від виконання відповідних повноважень. Генеральний секретар підбирає персонал і керує його роботою, вирішує питання бюджету, а також організовує і спрямовує роботу постійних служб відповідно до директив, які виходять від Генеральної Асамблеї або від Виконавчого комітету. Генеральний секретар: представляє Виконавчому комітетові або Генеральній Асамблеї будь-які пропозиції або проекти, які стосуються діяльності Організації; відповідальний перед Виконавчим комітетом і Генеральною Асамблеєю; має право брати участь у дебатах Генеральної Асамблеї, Виконавчого комітету та всіх інших підзвітних йому органів. При виконанні своїх обов'язків Генеральний секретар представляє Організацію, а не якусь конкретну країну.

Перший відділ Генерального Секретаріату – відділ загального адміністративного управління, який вирішує організаційні питання. До нього входять: бюро з організації конференцій і відряджень; три підвідділи (з фінансових питань; кадрових, загальних питань і соціального забезпечення; виготовлення документів); три групи (поштової кореспонденції; з фотокопіювання і видавничих питань; група перекладачів). Другий відділ – поліцейський, складається з трьох підвідділів, які в свою чергу поділяються на групи. Перший підвідділ працює зі злочинами проти особи та власності і має в своєму складі чотири групи: група С – злочини проти власності; група D – злочини проти особи; група F.O.R.A.C. – організована злочинність; група TE – міжнародний тероризм. До компетенції другого підвідділу належить діяльність з боротьби проти економічних і фінансових злочинів. Він складається з трьох груп: група E – фінансові злочини, група F – підробка грошей і документів, підрозділ підготовки періодичного видання «Підробка грошових знаків та цінних паперів». Третій підвідділ – незаконний обіг наркотиків. До нього входять групи: розвідки (збирання інформації), оперативного реагування та підрозділ

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

взаємодії з Бангкокським бюро. *Третій відділ – інформаційно–довідковий та дослідницький*. Він містить у собі три підвідділи: правові та технічні дослідження, інформаційно–довідковий (бібліотека), підготовка видання «Міжнародний огляд кримінальної поліції». *Четвертий відділ – підтримки та технічного забезпечення*, який складається з двох підвідділів: телекомунікації (зв'язку) та кримінальних справ і збирання інформації; підрозділу електронної обробки даних; трьох відділень: дактилоскопічної експертизи, вхідних даних і оповіщень, архівів кримінальних справ.

10.3. Національні центральні бюро Інтерполу. Організаційно – функціональна структура національних центральних бюро Інтерполу в зарубіжних країнах.

В умовах зростання організованої злочинності, обтяженої іноземним елементом, на порядку денному стоїть питання про подальше вдосконалення координації діяльності правоохоронних органів. Україна, як самостійна держава, офіційно подала заявку та вступила до Інтерполу в 1992 році, а от українські правоохоронці почали працювати з Міжнародною організацією кримінальної поліції ще з часів СРСР. Статус Національного центрального бюро Уряд визначив у Постанові від 25.03.93 № 220. Як Укрбюро тоді виступило Міністерство внутрішніх справ (сьогодні – Нацполіція). У зв'язку із чим для утворення робочого апарату було збільшено граничну чисельність працівників центрального апарату відомства на 35 одиниць.

На цей робочий апарат покладено завдання з координації наших правоохоронних органів, а також взаємодії з генеральним секретаріатом Інтерполу та відповідними органами держав – членів. Аби забезпечити це, *Національне центральне бюро Інтерполу (НЦБ)*: надсилає партнерам запити про злочини і злочинців, розшукуваних осіб, предмети, документи, нагляд за особами, які підозрюються у скоєнні злочинів тощо; приймає і контролює реалізацію аналогічних запитів з–за кордону; проводить для іноземних правоохоронців оперативно–розшукові заходи в Україні; повідомляє центр та партнерів про затриманих іноземців та злочини, скоєні ними; формує за результатами своєї роботи банки даних, подає звіти до Генерального секретаріату Інтерполу.

Відповідно до положення «Про Національне центральне бюро Інтерполу», *НЦБ представляє Україну в Міжнародній організації*

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

кримінальної поліції – Інтерполі та є центром координації взаємодії правоохоронних органів країни з компетентними органами зарубіжних держав щодо ведення боротьби із злочинністю, що має транснаціональний характер або виходить за її межі. Укрбюро Інтерполу у своїй діяльності керується Конституцією України, законодавчими актами України щодо боротьби із злочинністю, міжнародними договорами України, Статутом та іншими нормативними документами Інтерполу, нормативними актами МВС. НЦБ Інтерполу в Україні діє в структурі Міністерства внутрішніх справ України і сприяє взаємодії правоохоронних органів нашої держави з Генеральним секретаріатом Інтерполу та відповідними національними бюро країн-членів Міжнародної Організації Кримінальної Поліції. Служба здійснює обмін інформацією з правоохоронних проблем та координацію дій у боротьбі зі злочинністю, яка виходить за межі України або носить транснаціональний характер. НЦБ Інтерполу в Україні постійно зміцнює співробітництво з регіональними правоохоронними органами для своєчасного реагування на запити, що надходять із зарубіжних країн, та, як наслідок, успішного виконання покладених на нього функцій по координації дій для своєчасного розкриття злочинів. НЦБ Інтерполу в Україні забезпечує: співробітництво правоохоронних органів України та зарубіжних країн як у цілому, так і в окремих напрямках боротьби зі злочинністю; надає можливості для підготовки та надсилання ініціативних запитів за кордон; підготовку та надсилання відповідей на запити зарубіжних правоохоронних органів; обмін оперативно-розшуковою, оперативно-довідковою та криміналістичною інформацією про підготовку і вчинення злочинів та причетних до них осіб, а також архівною та, в окремих випадках, процесуальною інформацією; обмін науково-технічною та іншою інформацією з питань боротьби зі злочинністю; організацію взаємодії з Генеральним секретаріатом та відповідними органами держав-членів Інтерполу в боротьбі зі злочинністю; оцінку рівня поширення в Україні злочинності, що має транснаціональний характер, і злочинної діяльності громадян України за кордоном.

На підставі щорічних звітів про результати діяльності Національного центрального бюро, які подаються головою Нацполіції щороку, можна скласти уявлення, як все це працює на практиці і якими є показники діяльності НЦБ Інтерполу. Відповідні скан-копії за 2014 – 2021 роки були надані у відповіді на запит Департаментом

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

міжнародного поліцейського Національної поліції України. Так, наприклад, у 2021 році НЦБ Інтерполу було опрацьовано 81.251 звернення (понад двісті запитів на день), у тому числі: 45.192 – від правоохоронних органів України та 36.059 – від правоохоронних органів іноземних держав. Географія співробітництва характеризується стабільністю. За критерієм кількості опрацьованих документів найбільша співпраця протягом останніх восьми років відбувалась з рф, Польщею, Чехією, Німеччиною та Молдовою. Для порівняння: 6338 документів від рф за 2021 рік проти 3061 від Польщі, яка посідає друге місце.

Що ж стосується напрямів співробітництва, то ключовими є: встановлення місцезнаходження осіб, які розшукуються, з метою їх затримання та подальшої видачі (екстрадиції), а також інших осіб чи об'єктів; надання чи отримання інформації, що стосується розслідування злочинів, кримінального минулого або злочинної діяльності громадян або запобігання злочинним проявам; ідентифікація осіб чи невпізнаних трупів; проведення криміналістичних досліджень; надання чи отримання інформації з питань публічної безпеки і порядку; ідентифікація загроз, організованих груп та злочинних організацій, тенденцій розвитку злочинності.

Найпоширенішими злочинами, щодо яких у 2021 році йшов обмін інформацією в українському НЦБ, є: шахрайства – 5461 (у тому числі: отримано від правоохоронних органів іноземних держав – 3153, від правоохоронних органів України – 1733); розшук транспортних засобів – 4902 (2270 та 2562 відповідно); грабежі та крадіжки – 4751 (2521 та 1828); вбивства – 2804 (1362 та 1302).

Очевидно *на час повномасштабної війни цифри суттєво зміняться*. І не в кращий бік. Оцінити сьгоднішні тенденції буде цікаво після появи чергового звіту у наступному році. Слід зазначити, що 10 березня 2022 року Генеральний секретаріат Інтерполу оприлюднив заяву у зв'язку з конфліктом в Україні: «Для запобігання будь-якому потенційному зловживанню каналами Інтерполу з метою переслідування осіб, які беруть участь у конфлікті в Україні або за його межами, Генеральний секретар запровадив посилені заходи нагляду та моніторингу щодо Росії, і це рішення було схвалено Виконавчим комітетом. З цього моменту дифузії більше не можуть надсилатися безпосередньо НЦБ Москви до країн-членів. НЦБ Москви тепер має надсилати всі дифузії до Генерального секретаріату для перевірки на відповідність Правилам Інтерполу. Лише у випадку, якщо дифузія буде визнана такою, що відповідає вимогам,

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Генеральний секретаріат буде розповсюджувати її країнам-членам Інтерполу. Ця процедура є доповненням до поточного процесу розгляду Генеральним секретаріатом усіх запитів на отримання повідомлень на відповідність вимогам». Попри формальне продовження співпраці, рф була фактично уражена в правах щодо такої співпраці у межах Інтерполу, який неодноразово звертав увагу на зловживання, які допускались цією країною.

Незважаючи на отриману цікаву інформацію, яка висвітлює діяльність Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції України, не вдалось отримати статистичну інформацію про кількість громадян України та іноземців, які перебувають в розшуку по каналах Інтерпол. Хоча така інформація зберігається та обліковується відповідно до Інструкції про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол, затвердженої наказом МВС, ОГП, НАБУ, СБУ, ДБР, Мінфіну, Мін'юсту від 17 серпня 2020 року № 613/380/93/228/414/510/2801/5 [164].

Відповідно до ст. 32 Статуту Інтерполу для забезпечення співпраці у боротьбі з міжнародною злочинністю *кожна країна сама визначає орган, який виступатиме як Національне центральне бюро*. Вони є центрами міжнародного співробітництва з боротьби зі злочинністю, опорними пунктами Інтерполу на місцях. У конкретній державі НЦБ є постійно діючим органом Інтерполу. Одночасно воно є поліцейським органом цієї держави, наділеним великими повноваженнями боротьби з злочинністю. Наприклад НЦБ Франції є зі ставною частиною Центрального управління кримінальної поліції в рамках Відділу міжнародних відносин; НЦБ Іспанії входить до складу Генерального комісаріату кримінальних розслідувань; НЦБ Швейцарії входить до складу Центрального поліцейського управління Швейцарії, що є однією зі структур Федерального управління поліції; як НЦБ Фінляндії виступає Міжнародний відділ Національного бюро розслідувань, у віданні якого знаходяться усі питання міжнародного співробітництва. Будучи опорними пунктами міжнародного поліцейського співробітництва, НЦБ у своїх країнах підтримує ділові зв'язки с судом, прокуратурою, прикордонною та митною службами, а на міжнародному рівні – з НЦБ інших країн та Генеральним секретарем Інтерполу.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Прохання та запити Генерального секретаріату, а також НЦБ окремих держав, наділених правом позначати свої документи грифом «Інтерпол», *надходять до керівника НЦБ цієї країни*, а не в Міністерство закордонних справ або інше державне відомство. Керівник НЦБ без зволікання, у наказному порядку, доручає підлеглим йому службам або посадовим особам до встановленого строку виконати запит. Цим досягається висока оперативність та висока ефективність у діяльності НЦБ та всього Інтерполу.

У «Доктрині Національного центрального Бюро», прийнятої на XXXIV сесії Генеральної Асамблеї Інтерполу в 1965 р. відзначено й інший напрямок його діяльності: НЦБ як представник Інтерполу в державі має домагатися активної участі національної поліцейської служби у справах Інтерполу, інформувати свій особовий склад про переваги перебування в цій організації, роз'яснювати умови та принципи міжнародної поліцейської кооперації в його системі [166]. При цьому Національні центральні бюро мають стати центром пропаганди політики Інтерполу, ініціаторами та провідниками втілення в життя всіх рішень його Генеральної Асамблеї.

Радникам доручається наукова розробка окремих питань (стаття 34 Статуту). До переліку таких питань входять проблеми боротьби з незаконним розповсюдженням наркотичних речовин та психотропних засобів, злочинність неповнолітніх, ідентифікація та розшук вогнепальної зброї, застосування електронно–обчислювальної техніки в поліцейській роботі, передача зображень відбитків пальців за допомогою засобів зв'язку. Генеральний секретар має право запрошувати фахівців з числа вчених і практиків, які добре зарекомендували себе в певній галузі знань і роботи. Генеральна Асамблея призначає особу на посаду радника строком на 3 роки. Дострокове усунення радників з посади може проводитися лише за рішенням Генеральної Асамблеї. Свої дослідження та інші функції радники можуть виконувати як у штаб-квартирі Інтерполу (в Ліоні), і за місцем постійної служби та проживання у своїй країні. Їм надано право бути присутніми на сесіях Генеральної Асамблеї як спостерігачі, а на запрошення Президента вони можуть приймати участь у обговоренні питань порядку денного.

Специфіка правового положення Бюро полягає в одночасному перебуванні у складі двох установ: Міжнародної організації кримінальної поліції та національної поліцейської служби держави – члена Інтерполу. *Національне центральне бюро* – це орган,

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

призначений слугувати в своїй країні *опорним пунктом міжнародної співпраці в рамках Інтерполу*; слугувати цій справі на національному рівні як кореспондента, компетентного представника та відповідального закладу організації; бути в цілому національним органом першочергового значення з усіх питань міжнародного поліцейського співробітництва.

Перші НЦБ були створені протягом 1927–1928 рр. у Відні, Берліні, Амстердамі, Брюсселі, Парижі. Згідно зі ст. 32 Статуту Інтерполу, НЦБ здійснюють зв'язок: з різними установами власної держави; з установами інших державах, що діють як Національні центральні бюро; з Генеральним Секретаріатом.

Повноваження НЦБ та напрями його діяльності визначаються країною – членом Організації самостійно, враховуючи практику та досвід Інтерполу. До того ж слід дотримуватися мінімальних службових стандартів, виконання яких всіма НЦБ необхідне для забезпечення міжнародної поліцейської співпраці. Так, НЦБ повинне підтримувати постійний цілодобовий зв'язок, використовуючи систему електронної пошти Х. 400, мати ефективні засоби зв'язку з поліцейськими підрозділами та іншими правоохоронними органами всередині країни (факс/телекс). Робота НЦБ здійснюється на трьох офіційних мовах Інтерполу – англійська, французька, іспанська і у разі потреби арабська.

НЦБ повинне мати *систему контролю з проходженням термінових документів* через бюро, систему контролю за проходженням повідомлень/запитів, якістю повідомлень. Кожне бюро повинно мати також систему реєстрації, яка б дала змогу швидко та чітко здійснювати пошук необхідної інформації. Для забезпечення ефективного контролю за ключовими функціями НЦБ у кожному Бюро повинен здійснюватися безпосередній контроль (або контроль за окремими групами) за: засобами зв'язку; системою реєстрації; співпрацівниками, які займаються різними напрямками діяльності. Щодо основоположних принципів штат НЦБ повинен бути готовий для того, щоб працювати відповідно до директив, вказівок та інструкцій Інтерполу. НЦБ повинно розробити стратегію своєї роботи з регіональними представниками.

Щодо спеціалізації кожне НЦБ повинне визначити ключові напрями своєї діяльності: наркотики; злочини проти особи; розкрадання, зокрема, викрадення автотранспорту; економічні злочини, зокрема, шахрайство (підробка банкнотів та інших цінних

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

паперів, комп'ютерна злочинність, злочини проти навколишнього середовища та відмивання грошей. Національні центральні бюро Інтерполу збирають у своїх країнах інформацію про *кримінальні правопорушення, які виходять за своєю небезпекою за межі окремої країни*: за дорученням Інтерполу вони передають поліцейським органам своєї держави запити про розшук, затримання та арешт злочинців, що переховуються.

НЦБ постійно підтримують контакти з Генеральним секретаріатом у Ліоні та НЦБ інших країн, які входять до Інтерполу. До конкретних завдань НЦБ належать, зокрема, оголошення у міжнародний розшук, а також здійснення заходів, які стосуються видачі (екстрадиції), допитів та інших дій щодо злочинців, які оголошені у розшук за лінією Інтерполу. *НЦБ Інтерполу є постійно діючими органами контакту між країнами – членами Інтерполу* для координації та зв'язку, вони отримують та передають усі види міжнародних запитів про певні поліцейські розслідування. Вони слугують центрами зв'язку для місцевих поліцейських сил, митних та імміграційних закладів, а також причетних до боротьби із злочинністю інших державних відомств (фінансові заклади, органи охорони здоров'я, просвітницькі організації тощо).

НЦБ як представник Інтерполу в державі повинне досягати активної участі національної поліцейської служби в справах Інтерполу, інформувати свій особовий склад про переваги перебування в цій організації, роз'яснювати умови та принципи міжнародної поліцейської співпраці в його системі. До того ж НЦБ повинні стати центром пропаганди політики Інтерполу, ініціаторами та провідниками перетворення у життя всіх рішень Генеральної Асамблеї.

Основні функції НЦБ у всіх країнах, по суті, однакові. До їх числа належать: забезпечення обміну офіційною та конфіденційною (оперативно – розшуковою) інформацією з питань боротьби з транснаціональною злочинністю між національними поліцейськими та іншими правоохоронними органами, Генеральним секретаріатом та НЦБ Інтерполу інших країн; організація через відповідні національні органи охорони правопорядку заходів з виявлення осіб, предметів і документів, розшукуваних державами-членами Інтерполу; направлення в Генеральний секретаріат і в держави – члени Інтерполу прохань і повідомлень національних правоохоронних органів про розшук осіб, предметів і документів, здійсненні спостереження за особами, підозрюваними у злочинній діяльності, а також іншої

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

інформації з метою попередження і розкриття злочинів; формування банку даних про осіб, факти, предмети та документи на підставі інформації, отриманої в процесі міжнародного поліцейського співробітництва; сприяння (в межах своєї компетенції) реалізації рішень і рекомендацій Генеральної асамблеї і Генерального секретаріату Інтерполу, підготовка аналітичних документів з проблем міжнародного співробітництва в галузі боротьби зі злочинністю та ін.

Організаційно – функціональна структура національних центральних бюро Інтерполу в зарубіжних країнах. Кожна держава-член заснувала Національне центральне бюро (НЦБ), яке укомплектовується висококваліфікованим персоналом з працівників правоохоронних відомств. НЦБ є основними службами, через які підтримується зв'язок із Генеральним Секретаріатом, регіональними відділеннями та іншими державами-членами, що потребують допомоги у проведенні розслідування за межами країни та переслідуванні осіб, що переховуються від правосуддя. Національні центральні бюро Інтерполу мають унікальний правовий статус, оскільки одночасно належать до структури міжнародної організації (Інтерполу) та до структури національних правоохоронних служб (наприклад, НЦБ Інтерполу в Україні належать до структури Міністерства внутрішніх справ України).

Міжнародне співробітництво у рамках Інтерполу будується з урахуванням цілого ряду *спеціальних принципів*: у співпраці можуть брати участь не лише Національні центральні бюро, а всі інші органи та організації держави, які ведуть боротьбу зі злочинністю, тобто будь-який орган, наділений правами кримінального розслідування, може отримати користь з міжнародного співробітництва незалежно від свого адміністративного статусу; Статут передбачає створення та функції національних центральних бюро, які на практиці забезпечують цілодобове та безперервне співробітництво; співпраця має бути перейнята духом взаємності та обов'язковості для кожного поліцейського органу, чіткого виконання всіх вступників на його адресу від партнерів по кооперації та Генерального секретаріату запитів, окремих доручень та прохань; співробітництво має здійснюватися лише у кримінальних справах про міжнародні загальнокримінальні злочини (ст. 3 Статуту Інтерполу вимагає відмовляти у допомозі у справах політичного, релігійного, військового чи расового характеру); діяльність покликана сприяти попередженню правопорушень шляхом активної участі у вихованні та формуванні

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

розуміння невідворотності кримінальної відповідальності; співпраця у боротьбі зі злочинністю повинна регламентуватися не лише нормами Статуту та Регламентів Інтерполу, але й та доповнюватися нормами кримінального, кримінально – процесуального, виконавчого та інших галузей національного права [73].

Насамкінець, щодо особливостей організаційно – функціональної структури національних центральних бюро Інтерполу в деяких зарубіжних країнах. НЦБ Інтерполу в Австрії є структурним підрозділом Служби кримінальних розслідувань (підвідділу D) Генерального директорату громадської безпеки. До структури НЦБ входить центральне агентство по боротьбі з незаконним обігом наркотиків; підрозділ з кримінальних розслідувань; підрозділ по боротьбі з організованою злочинністю; судово – медична лабораторія; апарат радників з питань міжнародного співробітництва по лінії кримінальної поліції; науково – дослідний підрозділ. Характерною особливістю статусу НЦБ Інтерполу в Австрії є виконання контрольних функцій за діяльністю підрозділів кримінальної поліції, що беруть участь у боротьбі з транснаціональною злочинністю.

НЦБ Інтерполу в *Кіпрській Республіці* є структурним підрозділом Головного управління поліції. Функції НЦБ Інтерполу здійснює Департамент кримінальних розслідувань (Департамент С), який є центральним органом з питань розслідування злочинів, та наділений повноваженнями по координації та нагляду за розслідуванням тяжких злочинів на території країни. Виконуючи функції Національного центрального бюро Інтерполу, Департамент С уповноважений звертатися за допомогою до судових та правоохоронних органів інших країн, а також надавати інформаційну допомогу за їх запитамі. Спеціальний апарат Департаменту С виступає в якості координатора усіх міжнародних контактів та здійснює роботу, пов'язану з розслідуванням міжнародних злочинів.

НЦБ Інтерполу в *Фінляндії* є структурним підрозділом Національного центрального бюро розслідувань. Функції Національного центрального бюро Інтерполу здійснює міжнародний відділ, який забезпечує координацію діяльності правоохоронних органів країни з усіх питань міжнародного співробітництва.

НЦБ Інтерполу в *Франції* є складовою частиною Центрального управління кримінальної поліції, зокрема – Відділу міжнародних відносин. Головний директор кримінальної поліції одночасно виконує функції керівника Національного центрального бюро Інтерполу. Бюро

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

не має оперативних функцій, основним завданням Бюро є аналіз та організація обміну інформацією правоохоронних органів Франції з правоохоронними органами інших країн та Генеральним Секретаріатом Інтерполу.

НЦБ Інтерполу в *Норвегії* є одним із структурних підрозділів Національного бюро кримінальних розслідувань. Національне центральне бюро спільно із секцією обліку оперативних даних входить до відділу кримінальних обліків і відповідно до своїх завдань і функцій здійснює організацію обміну інформацією з використанням сучасних телекомунікацій виконання запитів, облік осіб тощо.

Функції НЦБ Інтерполу в *Польщі* виконує Бюро міжнародної співпраці, яке є самостійним структурним підрозділом Головної комендатури поліції. Директор бюро має двох заступників та безпосередньо підпорядковується заступнику Головного коменданта поліції. Структура Бюро міжнародної співпраці передбачає функціонування 5 відділів, зокрема: міжнародного розшуку, кримінальних злочинів, міжнародної організованої злочинності, міжнародних операцій, співпраці з Європолем, а також секції аналізу та банків даних і чергової частини. На Національне центральне бюро покладені завдання з організації співробітництва поліцейських підрозділів Польщі з Європолем, Європолем, іншими міжнародними організаціями та компетентними органами зарубіжних країн, у сфері розкриття та розслідування злочинів. Налагодження міжнародного співробітництва в правоохоронній сфері загального характеру (підготовка та підписання угод, візити та протокольні заходи) відноситься до компетенції Бюро – Кабінету головного коменданта поліції.

НЦБ Інтерполу в *Іспанії* входить до складу Генерального комісаріату кримінальних розслідувань. Структура Національного центрального бюро передбачає розподіл на дві секції міжнародного співробітництва, зокрема, судового та поліцейського. Співробітники першої секції спеціалізуються у сферах пов'язаних з екстрадицією, боротьбою з незаконним обігом наркотиків, розшуком викрадених автомобілів та творів мистецтва, виконання судових доручень. До завдань другої секції відноситься діяльність у сфері боротьби з фінансовими злочинами, злочинами проти особи, тероризмом та організованою злочинністю.

НЦБ Інтерполу в *Швейцарії* підпорядковано Центральному поліцейському управлінню Швейцарії, яке в свою чергу є структурним підрозділом Федерального управління поліції. Характерною і особливою функцією Бюро є забезпечення ним обміну

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

інформацією між федеральними органами поліції та поліцією адміністративно – територіальних одиниць – кантонів.

НЦБ Інтерполу в *Туреччині* є структурним підрозділом Національних поліцейських сил. До функцій Бюро входить боротьба з контрабандою, тероризмом, надання судового сприяння, проведення аналізу, ведення статистичних обліків, координація діяльності офіцерів поліції Туреччини, прикомандированих в інших країнах.

НЦБ Інтерполу *Великобританії* є складовою міжнародного відділення Національної служби кримінальних даних. Бюро не володіє оперативними можливостями, але під час обробки запитів, широко використовує інформацію наявну в Національній службі кримінальних даних. Діяльність працівників Бюро побудована на принципі «глибокої спеціалізації» за наступними напрямками: боротьба з незаконним обігом наркотиків, крадіжками, злочинами проти особи, розшук злочинців та осіб зниклих безвісти.

Функції НЦБ Інтерполу в *Німеччині* здійснює Федеральна служба кримінальної поліції. Відповідно керівником Бюро є президент Федеральної служби кримінальної поліції.

НЦБ Інтерполу в *Естонії* є одним із департаментів Кримінальної поліції Естонії. До основних завдань, що покладені на Бюро є: забезпечення взаємодії між правоохоронними органами Естонії та правоохоронними органами зарубіжних країн шляхом обміну інформацією, залучення представників Інтерполу, у невідкладних випадках, до проведення оперативних заходів. Діяльність НЦБ Інтерполу регламентована Конституцією Естонської Республіки, Законом про зовнішні відносини, Закон про Зовнішню Службу, Пенітенціарним Кодексом, КПК, Законом про оперативну розшукову діяльність, Законом про охорону особистих даних, Постановою про Центральну кримінальну поліцію.

НЦБ Інтерполу в *Латвії* входить до структури Державного адміністративного департаменту кримінальної поліції Латвії. Бюро складається з адміністративного відділу, відділу по боротьбі з міжнародною злочинністю та координації, а також відділу реєстрації, планування та аналізу.

НЦБ Інтерполу в Литві є структурним підрозділом служби міжнародних зв'язків Бюро кримінальної поліції Литви. Окрім Бюро до служби міжнародних зв'язків також входить національний підрозділ Європолу та національний підрозділ Сирени (баз даних Європолу). Структура НЦБ Інтерполу в Литві складається з відділів

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

боротьби з майновими злочинами; боротьби зі злочинами в сфері економіки; розшуку осіб; боротьби з організованою злочинністю та незаконним обігом наркотиків; секретаріату.

НЦБ Інтерполу в США підпорядковане Міністерству юстиції та підзвітна Департаменту національної безпеки. Структура Бюро виглядає наступним чином: Директор та заступник директора; Головний радник; відділ адміністративної служби; відділ підтримки розслідувань; відділ розшуку осіб; відділ боротьби з тероризмом та злочинами проти особи; відділ боротьби з незаконним обігом наркотиків; відділ боротьби зі злочинами в сфері економіки; відділ зв'язків з місцевими підрозділами поліції. Основними функціями Бюро є обмін інформацією між правоохоронними органами США та правоохоронними органами зарубіжних країн; надання інформаційних послуг правоохоронним органам та особам США у відповідності до статуту Інтерполу; збір та аналіз інформації щодо прояву міжнародної злочинності в світі.

НЦБ Інтерполу в Ізраїлі входить в структуру Генерального штабу Національної поліції, загальне керівництво якою здійснюється Міністерством внутрішньої безпеки Ізраїлю. Особовий склад Бюро налічує 7 офіцерів. Окрім безпосереднього керівника, діяльність Бюро контролює начальник відділу міжнародних операцій та Інтерполу управління спеціальних операцій департаменту кримінальної розвідки Генерального штабу Національної поліції, а також керівник зазначеного управління.

НЦБ Інтерполу в Республіці Молдова входить в структуру Міністерства внутрішніх справ Молдови та прирівнюється до статусу Головного Управління. Основним завданням Бюро є забезпечення співробітництва між правоохоронними органами Республіки Молдова та правоохоронними органами інших країн в цілях попередження та боротьби зі злочинністю. Крім цього на Бюро покладені наступні завдання: обробка та направлення інформації по кримінальним справам, оперативно – службовій документації та іншим матеріалам; обмін досвідом, нормативними актами з питань діяльності правоохоронних органів Республіки Молдова; збір, узагальнення та розповсюдження практики з питань розкриття злочинів, що носять міжнародний характер.

10.4. Європол: історія розвитку, внутрішня структура, підпорядкованість у рамках Європейського Союзу

Створення на початку 1990-х Європейського поліцейського відомства, Європолу було ініціативою з формалізації та інституціонування, узагальнення спільних зусиль для боротьби з міжнародною злочинністю. Через весь цей час з моменту створення організації Європол перебуває в динамічному процесі розвитку і контексті, в якому він, безумовно і неминуче, стикається з цілою низкою проблем, що стимулюють розробку та розвиток різних новаторських та стратегічних підходів з метою підвищення ефективності поліцейської діяльності в рамках організації, її взаємодії з іншими відомствами, а також для покращення її управління. Якщо на початку 90-х створення Європейського поліцейського відомства розглядалося як утопічна ідея, яка зустріла як прихильників, так і скептично налаштованих опонентів, то сьогодні думки критиків також розходяться щодо діяльності Європолу, тільки їх контекст набуває абсолютно іншого характеру.

У цьому підрозділі розглядаємо два основних питання. По-перше, проаналізуємо окремі аспекти процесу становлення та розвитку Європолу як головної європейської поліцейської служби, з моменту заснування у 1992 році, коли було передбачено створення єдиної поліцейської служби Європейського союзу Маастрихтською угодою, і до 1 липня 1999 року – саме тоді розпочалася повноцінна робота служби Європол (після підписання конвенції 1998 року) По-друге, зупинимося на особливостях внутрішньої структури Європейської поліцейської організації та її підпорядкованості у рамках Європейського Союзу. При цьому особливу увагу маємо приділити основним завданням, впливу політичних подій на розвиток цієї інституції; принципам та ідеям, що зберегли свою актуальність протягом усього часу функціонування організації; рисам, які до сьогоднішнього дня залишаються характерними, стратегії та місії цієї організації; труднощам та «викликам», з якими зіткнувся Європол на початку своєї діяльності.

Утворення Євросоюзу і, як наслідок, прозорість кордонів між державами, вільне переміщення капіталів, можливість безперешкодного та практично безконтрольного пересування громадян різних країн-членів ЄС багаторазово збільшило масштаб, потенціал та загрозу організованої злочинності. Таким чином, виникла

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

необхідність у створенні поліцейської організації, що діє на території Євросоюзу і здійснює співпрацю з національними поліцейськими службами та відомствами для боротьби з організованою міжнародною злочинністю та для обміну оперативною інформацією. Перші кроки у напрямі поліцейської кооперації у Європі робилися ще 1970–ті роки, але серйозних і рішучих дій не було [9]. Надалі влада європейських країн прийшла до необхідності формалізувати співпрацю, що призвело до того, що 1991 року на саміті в Люксембурзі канцлер ФРН Гельмут Коль пропонує створити загальноєвропейську поліцейську структуру, яка нагадуватиме структуру та роботу американського ФБР.

Ідея втілилася в реальність після підписання 7 лютого 1992 Маастрихтського договору. Фактично з 1994 року служба існувала в обмеженому вигляді як «Підрозділ Європолу по боротьбі з незаконним обігом наркотиків». На підставі статті Маастрихтського договору про спільну боротьбу з тероризмом, наркотиками та «іншими небезпечними транскордонними злочинами» у 1995 році Європейським союзом було прийнято рішення розробити та затвердити Конвенцію Європолу. У 1995 р. прийнято Конвенцію про заснування Європейського поліцейського офісу (Конвенція про Європол). У 1998 р. держави-члени ЄС ратифікували Конвенцію, яка набула чинності 1 жовтня 1998 [41]. При цьому ще до формального схвалення Конвенції в Гаазі (Нідерланди) про заснування Європолу було організовано Європейський поліцейський офіс, який потім став штаб-квартирою Європолу, що знаходиться сьогодні також у Гаазі, а в Страсбурзі розпочав практичну роботу підрозділ з боротьби з наркотиками, що займався протидією та нелегальної міграції. У повному обсязі *функціонувати служба розпочала з 1 липня 1999 року*, після підписання Конвенції та ухвалення низки загальноєвропейських законодавчих актів [25]. Посаду першого директора Європолу зайняв німецький юрист Юрген Сторбек.

Отже, в умовах інтеграційних процесів в Україні та ЄС поліцейська співпраця набуває особливого значення, що зумовлює не тільки необхідність об'єднання зусиль держав і підвищення ефективності використання наявних можливостей міжнародної поліцейської співпраці, а й прийняття на національному та міжнародному рівнях скоординованих заходів щодо вдосконалення правового регулювання. Рішення про створення в межах ЄС спеціалізованої поліцейської служби – Європейського поліцейського офісу (Європол) (European police office – Europol) передбачено

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

статтею К. 1 Маастрихтського договору про Європейський Союз. Європейське поліцейське відомство створювалося для обміну оперативною інформацією правоохоронними органами держав-членів ЄС (далі – держав – членів) у сфері протидії злочинам наднаціонального рівня, надання допомоги в оперативній, технічній і аналітичній сферах діяльності.

З моменту підписання було визначено *основні завдання Європолу*, такі як координація роботи національних служб для боротьби з міжнародною організованою злочинністю, оперативність обміну інформацією поліцейськими. Основними напрямками діяльності Європолу було визначено підвищення ефективності компетентних органів держав-членів та сприяння співпраці між ними для реалізації низки завдань: розкриття правопорушень у сфері нелегальної імміграції; запобігання тероризму та боротьба з ним; запобігання незаконному обігу наркотиків; заборона торгівлі людьми; запобігання торгівлі радіоактивними та ядерними речовинами; контроль торгівлі транспортними засобами; запобігання фальшивомонетності; підвищення відсотка розкриття міжнародних злочинів; пошук та аналіз інформації; оперативна обробка отриманих даних; надання допомоги у розслідувальній та розшуковій діяльності; захист та оперативний обмін отриманою інформацією між державами – членами ЄС; узагальнення, накопичення та ефективне зберігання інформації на електронних та паперових носіях [120].

Конвенція Європолу також встановила критерії, відповідно до якими справи про правопорушення та злочини потрапляли цілеспрямовано до відділу організації, який займається саме цими видами порушення законів та безпеки. Було налагоджено систему централізації баз даних, адже злочин, скоєний організованою групою, зачіпає інтереси кількох країн Європейського союзу, а проведення розслідування силами однієї країни часом є скрутним і ресурсом, тому необхідна тісна співпраця та кооперація. Наводиться конкретний список злочинів, які потрапляли у сферу діяльності Європолу, що значно полегшує та конкретизує роботу його співробітників. Надалі Конвенцію неодноразово вносилися зміни, зокрема, розширюючі сфери компетенції Європолу [167].

Організаційна структура Європейської поліцейської організації регламентується кількома видами актів. *Конвенція про Європол 1995 р.* та *Протокол до неї 2000 р.* встановлюють найбільш загальні принципи організації відомства та закріплюють правовий статус

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

вищих органів Європолу. Інша група актів, що регулюють організаційну структуру, представлена нормами третинного права, які виражені в основному в *конвенціях ЄС, спрямованих на протидію будь-якому виду транснаціональної злочинності*. Так, висновок у 1995 р. Конвенції «Про захист фінансових інтересів співтовариств», спрямованої на боротьбу з шахрайськими діями у сфері витрачання коштів ЄС, спричинило необхідність організації у структурі Європолу спеціального відділу, про що нічого не було сказано у фундаментальній Конвенції про Європейську поліцейську організацію 1995 р. Конвенція «Про захист фінансових інтересів співтовариств» була прийнята майже одночасно з Конвенцією про Європол, до того ж ще до фактичного початку діяльності даного відомства, що фактично зумовило наявність принаймні однієї структурної одиниці Європолу, не передбаченої профільною конвенцією. Третя група актів, що визначають структуру сучасної Європейської поліцейської організації, представлена актами вторинного права, серед яких переважають *рішення Ради Європейського Союзу*. Так, користуючись своїм правом покладати на Європол додаткові обов'язки та компетенцію, Рада неодноразово приймала акти, на виконання яких Європейська поліцейська організація вдосконалювала свою організаційну структуру. Зокрема, на підставі рішення Ради ЄС від 29 квітня 1999 р. «Про поширення мандата Європолу на питання боротьби з фальшивомонетництвом та підркобою коштів платежу», Європейському поліцейському відомству наказувалося розробити та прийняти положення про спеціальний орган (відділ) Європолу з питань протидії зазначеним видів злочинів. На окрему увагу як джерела, що регулюють організаційну структуру Європолу, заслуговують *акти внутрішньої нормотворчості*, які, як у рамках будь-якого внутрішньодержавного та міжнародного органу, повністю визначають його організаційну структуру. Поряд із нормативними актами Європейського Союзу у правовому регулюванні організаційної побудови Європейської поліцейської організації значну роль відіграє *внутрішнє законодавство держав-членів ЄС*, оскільки саме цими актами визначається місце та правовий статус національних відділів та служб у зв'язках з Європолом (аналог Національних центральних бюро Інтерполу) системі органів влади. Конвенція 1995 р. передбачає необхідність створення таких органів у кожній державі, але їх статус та організаційна підвідомчість знаходяться поза межами регулювання Конвенції. Таким чином, сучасну структуру Європейської

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

поліцейської організації визначають досить значну кількість правових актів, які дуже неоднакові як за статусом, так і за юридичною силою, складають основу організаційної побудови Європолу.

Правовий статус усієї структури Європейської поліцейської організації, як і всіх її ланок у найбільш загальному вигляді закріплюється у розділі V Конвенції 1995 р. Слід зазначити, що у зазначеній угоді наголошується на самостійному, незалежному від інших органів Європейського Союзу статусу керівних органів Європолу.

Основним органом Європолу є *Адміністративна рада*. Його правове становище визначено у ст. 28 Конвенції 1995 р. До того ж, структура Європейського поліцейського офісу встановлена положеннями глави VI Рішення Ради Європейського Союзу про створення Європолу. Основним органом є Адміністративна рада, компетенція якої регламентована Рішенням Ради Євросоюзу. В Адміністративну раду (далі – Рада) входять по одному представнику від держави-члена та бюджетної комісії ЄС, які обирають голову і віце-голову Ради. Періодичність засідань Ради – один раз у півріччя. Рішення приймаються Радою, як правило, кваліфікованою більшістю учасників – дві третини членів. Компетенція Ради обмежена. До компетенції Адміністративної ради Європолу зараховано участь у розробленні та прийнятті рішень Радою Європейського Союзу в сфері організації та діяльності Європолу. Слід зазначити, що Адміністративна рада не наділена функціями з управління та розпорядження. Компетенція Ради суворо регламентована в Конвенції 1995 р. і представлена переважно повноваженнями політичного, представницького характеру, а також повноваженнями щодо *визначення стратегічних аспектів діяльності відомства*. Серед найважливіших повноважень Адміністративної ради – *встановлення загальних засад функціонування Європейської поліцейської організації*. Дане повноваження реалізується за допомогою кількох функцій, які належать лише раді. Так, Адміністративна рада регулярно переглядає чисельність корпусу офіцерів зв'язку, а також регулює їх повноваження. Крім того, Адміністративна рада відіграє ключову роль у розробці та прийнятті рішень Радою Європейського Союзу з питань організації та діяльності Європолу. Зокрема, саме Адміністративній Раді належить провідна роль у підготовці бюджету Європолу та переліку позабюджетних асигнувань його діяльності. Як уже зазначалося вище, Адміністративна Рада Європолу не виступає як виконавчо-розпорядчий орган даного відомства. Однак, виходячи з

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

положень Конвенції 1995 р., можна констатувати, що він має *функції загального внутрішнього контролю*, що обумовлено такими повноваженнями: надання згоди на створення нових робочих дось; подання рекомендацій Раді Європейського Союзу для призначення або усунення з посади Директора Європи; Призначення на посаду і звільнення Фінансового контролера Європейської поліцейської організації та ін. а також створює умови для його ефективної діяльності.

Вищими посадовими особами Європейського поліцейського офісу є директор Європолу, три його заступники, які наділені виконавчо-розпорядчими повноваженнями. Конвенція 1995 р. наголошує, що Директор – особа, яка перебуває на службі Європейського Союзу, а тому наднаціональна, неупереджена, яка у своїй діяльності має керуватися лише нормативно-правовими актами Євросоюзу. На директора Європейського поліцейського офісу покладено комплекс обов'язків, за реалізацію яких він несе персональну відповідальність. Серед них доцільно виділити: виконання завдань, покладених на Європол, і вирішення питань поточного управління; – підготовку проектів рішень Адміністративної ради, їх виконання, реагування на запити Адміністративної ради; надання сприяння голові Адміністративної ради при підготовці засідань; розроблення проектів кошторису доходів і витрат Європолу, а також штатного розкладу відомства та програми його роботи; виконання бюджету Європейського поліцейського офісу; інформування Адміністративної ради про реалізацію Європолом пріоритетних завдань, визначених Радою Євросоюзу та про підсумки зовнішніх зв'язків Європолу; організацію ефективної процедури моніторингу діяльності Європолу з наданням звіту Адміністративній раді; виконання інших завдань. Директор Європейського поліцейського офісу є представником відомства, несе відповідальність за виконання покладених на нього обов'язків перед Адміністративною радою Європолу. Більше того, це положення підкріплюється особистою відповідальністю Директора Європолу на дії, що допускаються в його діяльності, пов'язані з отриманням рекомендацій, інструкцій або будь-яких інших вказівок і розпоряджень, від кого б вони не виходили. Зокрема, ст. 30 Конвенції 1995 року забороняє йому вимагати будь-які рекомендації від держав – членів Союзу. Процедуру призначення на посаду Директора Європейської поліцейської організації закріплено у ст. 29 Конвенції 1995 р. Провідна роль у цьому належить Раді Європейського Союзу.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Саме його рішення оформляється таке призначення. Водночас Рада не уповноважена вирішувати це питання без участі Адміністративної ради, функція якої полягає у підборі кандидатів на посаду Директора та подання останньої Раді для затвердження. Цей підхід дозволяє з одного боку дотриматись інтересів держав – учасниць Європейського Союзу (які представлені в Раді), а також врахувати інтереси самого Союзу у сфері боротьби зі злочинністю, які подаються Адміністративною радою Європолу. Водночас загальна процедура призначення голови Європейської поліцейської організації в деяких аспектах відрізняється від аналогічної процедури щодо керівників інших загальноєвропейських органів. Справа в тому, що відповідно до положень Конвенції 1995 р. повноваження Директора Європолу мають обмежений у часі характер. Він призначається на посаду на чотири роки із правом на одне повторне перепризначення (максимум 8 років). Таким чином, шляхом обмеження часу перебування на посаді керівника Європейської поліцейської організації забезпечується ротация керівних кадрів.

Функції Директора Європейської поліцейської організації характерні для будь-якої адміністративної установи, якою, зрештою, виступає і Європол. Директор призначає та усуває з посад посадових осіб Європолу за винятком особового складу Національних відділів зв'язків; вносить подання на кандидатів на посади заступників директора Європолу; керує поточною діяльністю відомства; представляє його в інститутах та органах Європейського Союзу, країнах–учасницях ЄС, а також перед третіми країнами. Директор Європейської поліцейської організації має ті ж привілеї та імунітети, які відповідно до установчих договорів гарантуються главам інститутів ЄС. Його заступники мають особливий правовий статус, який гарантується протоколом до Конвенції 1995 р., прийнятим 19 червня 1997 р. «Про привілеї та імунітети Європолу, членів його органів, заступників його директора та співробітників». Відповідно до цього документу, заступники директора отримують платню, соціальне забезпечення за рахунок бюджету Союзу; вони знаходяться під захистом права ЄС, і мають право не давати свідчення національним органам держав – членів ЄС, громадянами яких вони є, про відомості, які стали відомими у зв'язку з їхньою службою в Європейській поліцейській організації.

Крім вищих адміністративних органів, у Європейській поліцейській організації представлені й *органи, які здійснюють*

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

поточну діяльність із здійснення покладених на Європол функцій. Сучасний апарат Європолу чисельно є одним із найскромніших серед інших органів та інститутів Європейського Союзу. На 2005 р. різні структурні підрозділи включали загалом трохи більше 350 осіб (без урахування офіцерів зв'язку та особового складу Національних відділів зв'язків із Європолом). Оскільки за своєю функціональною характеристикою Європол виступає як передусім інформаційний центр, банк даних, що надаються у спільне користування країн-учасників, то й *функції структурних підрозділів носять здебільшого інформаційно-аналітичний характер.* Нині *функціонують 12 відділів та 2 адміністративні департаменти.* Вісім відділів здійснюють інформаційне забезпечення за відповідними напрямками співробітництва, які у Конвенції 1995 р. позначені як предмети ведення Європейської поліцейської організації: відділ з питань *незаконного обігу наркотиків та психотропних речовин;* відділ з питань *незаконної торгівлі ядерними та радіоактивними матеріалами;* відділ із питань *прихованих міграційних потоків* тощо. У кожному з них здійснюється збір, обробка та фіксація інформації щодо відповідного профілю. Саме через ці відділи здійснюється координація співробітництва щодо обміну запитами правоохоронних органів держав-учасниць.

Водночас з 2001 р. *перелік повноважень зазначених відділів децю розширився.* Відбулося це на виконання двох *рекомендацій Ради Європейського Союзу,* ухвалених наприкінці 2000 р. Перший документ від 30 листопада 2000 р. регулював питання сприяння Європолу у діяльності об'єднаних слідчих бригад держав-учасниць ЄС. Друга рекомендація була прийнята 28 вересня того ж року і називалася «Про запити Європолу, які пропонують розпочати кримінальне розслідування конкретних справ». Незважаючи на *рекомендаційний характер цих документів,* їхнє виконання для Європолу є пріоритетними. Серед іншого ці акти передбачали розширення компетенції низових структурних ланок Європейської поліцейської організації – його відділів. Слід зазначити, що розширення повноважень торкнулося всіх зазначених відділів, за винятком відділу з питань незаконного обігу наркотиків та психотропних речовин, повноваження якого щодо координації співробітництва вже з моменту створення Європолу були дуже широкими. Таким чином, відділи отримали право спільної координації діяльності спільних слідчих бригад держав-учасниць Європейського Союзу, а також право

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

самостійно складати запити від імені про порушення кримінального переслідування на території країн – членів ЄС. Останнє дуже підвищило статус відділів Європолу, зробивши їх не просто великими інформаційними центрами щодо передачі запитів правоохоронних органів однієї країни в іншу, а самостійними суб'єктами боротьби з транснаціональною злочинністю. Це положення підтверджується ще й тим, що профільні відділи Європолу можуть складати запити не лише на основі прохань чи офіційних документів правоохоронних органів держав – учасниць ЄС, а й на основі власних аналітичних висновків, що ґрунтуються на дослідженні отриманої інформації.

Крім зазначених відділів з 2004 р. у структурі Європейської поліцейської організації з'явився і почав функціонувати ще один підрозділ, який має на меті *створення уніфікованих правил, стандартів та вимог до організації підготовки поліцейських кадрів* держав – учасниць Європейського Союзу. У статті 3 Конвенції про Європолу вказано завдання, поставлені перед Європолом. «У контексті своєї мети, зазначеної у статті 2(1), Європол відповідно до свого складу та бюджету та в рамках, визначених Адміністративною радою, надає допомогу державам-членам у таких галузях: навчання співробітників компетентних органів; вивчення досвіду використання високих технологій організованою злочинністю з метою розвитку спеціальних знань і навиків, встановлення зв'язків щодо обміну інформацією між компетентними органами держав – членів». *Відділ з підготовки поліцейських кадрів* (саме так називається цей підрозділ) було створено на основі наказу Директора Європолу від 17 липня 2004 р. Серед основних функцій нової структурної одиниці названо: вироблення єдиних вимог щодо підготовки поліцейських кадрів держав-членів (створення нормативної бази); організація та проведення науково – практичних семінарів представників кадрових служб держав-учасниць з проблем підготовки поліцейських; організація обміну досвідом підготовки поліцейських кадрів держав-учасниць; організація підвищення кваліфікації особовим складом правоохоронних органів держав-учасниць та ін.

Слід зазначити, що остання із зазначених функцій неодноразово викликала дискусії щодо *необхідності створення спеціалізованої Академії Європейської поліцейської організації*, як центру з перепідготовки та підвищення кваліфікації офіцерів правоохоронних органів держав-членів ЄС. Пироте, до цього часу такого підрозділу в структурі Європолу не створено, хоча тривають активні консультації з

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

цих питань. Однією з важливих юридичних проблем, що стоять перед створенням Академії, є її можлива підпорядкованість у рамках Європейського Союзу. Деякі точки зору припускають, що Академія має стати самостійним органом ЄС поряд із Європолем та незалежним щодо підпорядкованості від нього. Інша думка передбачає формування Академії як структурної одиниці Європолу. Так чи інакше, але наразі процес створення постійно діючого загальноєвропейського органу з перепідготовки та підвищення кваліфікації співробітників правоохоронних органів країн-учасниць Європейського Союзу припинено. Профільний відділ організує такі заходи, як правило, на базі національних поліцейських академій держав-членів ЄС.

Водночас у 2000 р., за рішенням Ради ЄС, було створено так званий *Європейський поліцейський коледж* (CEPOL). Серед основних завдань його створення було сприяти оптимізації співробітництва у галузі підготовки поліцейських кадрів, а також організація навчальних курсів. Рішення Ради Європейського Союзу 2005/681/JHA встановило основні цілі та завдання Європейського поліцейського коледжу (CEPOL): організація та проведення навчання для старших офіцерів поліції з метою розширення їхніх знань про національні поліцейські системи держав-членів, транскордонну взаємодію поліції всередині Європейського Союзу, функціонування та роль міжнародних інститутів у протидії злочинності, зокрема Євросоюзу (Європолу, Євроюсту та інших); сприяння в підготовці навчальних програм для працівників поліції в державах-членах з питань транскордонної співпраці між поліцейськими органами; розроблення навчальних програм і забезпечення підготовки керівних працівників поліції в державах-кандидатах на вступ до ЄС. Під час виконання завдань Європейський поліцейський коледж взаємодіє з органами Європейського Союзу, до компетенції яких входять питання забезпечення правопорядку, організація навчання в державах Євросоюзу, а також державах-кандидатах на вступ до ЄС. *Керівним органом Європейського поліцейського коледжу виступає Рада керуючих, що складається з делегацій держав, що входять в Євросоюз.* Кожна делегація має один голос. Головою Ради керуючих Європейського поліцейського коледжу є представник держави, яка головує в Раді Європейського Союзу. До Ради керуючих входять без права голосу представники Європейської Комісії Європолу. Рада керуючих розробляє навчальні плани, програми, навчальні посібники.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

До її компетенції належить прийняття проекту бюджету Європейського поліцейського коледжу. Функціонування CEPOL, створеного з метою підготовки працівників поліцейських органів держав-членів, орієнтоване на сприяння розвитку співпраці національних поліцейських відомств через організацію навчання та підвищення кваліфікації, проведення досліджень, впровадження нових технологій, передової практики, реалізації програм навчання старших офіцерів поліції та наукових проектів у сфері поліцейської співпраці. Європейський поліцейський коледж взаємодіє з органами Європейського Союзу, до компетенції яких входять питання забезпечення правопорядку, з відповідними навчальними закладами в державах Євросоюзу, а також країнах – кандидатах на вступ до ЄС. У звіті Європолу щодо організованої злочинності за 2014 р. (Organised Crime Threat Assessment – OCTA, Terrorism Situation and Trend Report – TE–SAT) зазначено, що окремі види злочинів і організована злочинність стають усе динамічнішим і складнішим феноменом, залишаючись значною загрозою для безпеки та процвітання ЄС. Процеси, що відбуваються в суспільстві та бізнесі, зумовлені глобалізацією, сприяють появі нових змін у злочинній діяльності. Злочинці «використовують законодавчі лазівки, щоб генерувати незаконний прибуток при низькому рівні ризику» [28].

У структурі Європолу створено також так звану Спільну контрольну інстанцію, завдання якої полягає в тому, щоб перевіряти діяльність Європолу щодо наявності порушень прав особистості при зберіганні, обробці та використанні даних, які є в Європолі. Слід зазначити, що кожна держава-учасниця ЄС самостійно визначає Національну контрольну інстанцію, завдання якої полягає в тому, щоб контролювати допустимість введення та відкликання персональних даних, а також кожну передачу цих даних Європолу, та перевіряти, чи таким чином не порушуються права особи. З цією метою Контрольна інстанція має доступ до даних, введених державою-учасницею, що містяться в Інформаційній та Індексній системах Європейської поліцейської організації. Кожна особа має право звернутися до Національної контрольної інстанції за перевіркою допустимості даних та відповідною передачею цих даних Європолу, а також перевірити відкликання цих даних відповідною державою ЄС. Це право здійснюється відповідно до національного права держави-учасниці, до чийої Національної контрольної інстанції направлено запит. Спільна контрольна інстанція формується із представників Національних контрольних інстанцій, контролює

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

допустимість передачі даних, що походять від Європолу. Кожна особа має право направити запит до Спільної контрольної інстанції з проханням перевірити допустимість і правильність зберігання, обробки та використання в Європолі його даних.

Незважаючи на те, що Рада Європейського Союзу як приклад організації та діяльності *Європолу апелювала до Міжнародної організації кримінальної поліції (Інтерпол), їх організаційно-правові аспекти виявилися істотно різними*. Так, на відміну від Європолу, співробітники Інтерполу мають статус міжнародних службовців, тоді як співробітники штаб-квартири Європолу в Гаазі залишаються поліцейськими службовцями, наділеними компетенцією оперативного складу, який використовує у своїй роботі оперативно-розшукові засоби. Розшуком як таким вони не займаються, а лише розробкою міжнародно-організованих злочинних спільнот, встановленням їх учасників з метою їх передачі слідчим органам держави, на території якої вдалося встановити та відстежити маршрути переміщення конкретного фігуранта. Співробітники штаб-квартири Інтерполу, навпаки, не мають такої компетенції. Згідно зі Статутом Інтерполу (ст. 32 п. «в»), до їх функцій входить методичне та організаційне забезпечення міжнародного розшуку, його поширення на країни будь-якого регіону землі та на територію всіх країн-учасниць.

Функціональні аспекти діяльності Європейської поліцейської організації у загальному вигляді врегульовані конвенційно. Як відомо, функції є основними напрямками діяльності того чи іншого органу. Ст. 30 Договору про Європейський Союз 1992 р. наголошує, що функціями Європолу є: інформаційне сприяння державам-членам у розслідуванні злочинів; науково-технічне сприяння правоохоронним органам держав-учасниць у розслідуванні злочинів; координація роботи національних слідчих органів. У рамках попереднього параграфу цієї роботи ми вже вказували на те, що *інформаційна складова діяльності Європейської поліцейської організації виступає як провідна та пріоритетна*, що незмінно відбивається на структурі організації. Забезпечення ефективного інформаційного обміну між державами-членами ЄС щодо скоєних злочинів, особистості осіб, у яких підозрюваних, а також предметів злочинних посягань є найважливішим чинником співробітництва в даній сфері. Слід чітко уявляти, що в даний час Європол, за аналогією з Міжнародною організацією кримінальної поліції, є *великим інформаційним центром, банком даних*, що надаються у спільне користування всіх країн

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Європейського Союзу, а за наявності відповідних міжнародних угод – і третім країнам.

Завершуючи цей параграф, слід зазначити, що структура Європолу до сьогодні перебуває у стані реформування та удосконалення і не є остаточно сформованою. Відповідно до Амстердамського договору ЄС, у період до 2008 р. мали б бути сформовані та юридично закріплені всі елементи структури цього відомства. Проте його структура постійно доповнюється новими ланками, що зумовлено розширенням предметного відання Європолу. Водночас слід зазначити, що загальна концепція структурної побудови Європейської поліцейської організації дуже схожа на аналогічну концепцію, що успішно реалізована в рамках іншої міжнародної організації – Інтерполу. Це ще раз підтверджує, що створення Європолу є реалізація регіональної моделі, аналогічної до Міжнародної Організації Кримінальної Поліції. Крім цього, примітним є те, що, незважаючи на статус Європолу як органу Європейського Союзу, його структура швидше нагадує структуру класичної міжнародної організації. Це пояснюється специфікою діяльності цього відомства, в якій державам-учасникам ЄС доводиться шукати тонкий компроміс між національними та загальноєвропейськими інтересами, що простіше зробити в умовах міжнародної організації.

Особливе значення щодо реорганізації Європолу мало Рішення Ради Європейського Союзу у 2009 році. Зміни відбулися на підставі положень ст. 64 Рішення Ради Європейського Союзу від 06.04.2009 «Про створення Європейського поліцейського офісу (Європолу)» (далі – Рішення). Новий нормативно-правовий акт, чинний з 01.01.2010 р., повністю інтегрував структуру в організаційно-правовий механізм ЄС, визначивши нові повноваження, компетенції, завдання, функції та джерела фінансування за рахунок загального бюджету ЄС. Ст. 3 Рішення нормативно визначила поняття «компетентні органи Європолу». До них зараховані утворені в державах-членах органи і установи, законодавчо наділені повноваженнями в сфері профілактики та протидії злочинності. Спрощено процедуру внесення змін до Рішення про створення Європолу, що дає змогу за необхідності оперативно, з урахуванням зміни криміногенної обстановки, вносити корективи, але водночас підвищено роль Європейського парламенту в контролі за діяльністю Європейського поліцейського офісу. Європарламент отримав право заслуховувати звіти керівництва

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Європолу, брати участь у затвердженні бюджету та звіту про його виконання, а також отримувати інформацію з різних питань діяльності, зокрема щодо укладення угод між Європолем і третіми країнами. Європейському поліцейському відомству відведено особливе місце в організаційному механізмі Європейського Союзу, що зумовлено основною функцією – організацією міждержавної співпраці в сфері протидії злочинності та реалізацією кримінальної політики ЄС. У зв'язку з наявністю самостійної власної правосуб'єктності (зокрема міжнародної) правовий статус Європолу фактично прирівняний до статусу міжнародної організації. Водночас наявність нормативно-правового регулювання актами Європейського Союзу та підзвітність Євросоюзу дають змогу зарахувати його до органів ЄС, які формуються на основі міждержавних угод. Діяльність Європолу щодо забезпечення розкриття та розслідування злочинів, скоєних на території держав – членів, є засобом організації єдиної кримінальної політики Євросоюзу, що дає змогу реалізовувати спільні стандарти в сфері боротьби зі злочинністю. Метою діяльності Європейського поліцейського офісу є підтримка та підвищення ефективності роботи компетентних органів держав-членів і їхньої взаємодії в сфері боротьби з тероризмом, протидії торгівлі наркотиками й іншими формами міжнародної злочинності (торгівлею радіоактивними речовинами, контрабандою, злочинами, пов'язаними з автотранспортними засобами). Рішення Ради ЄС про створення Європолу закріпило найважливіші принципи, що покладено в основу компетенції Європейського поліцейського офісу. Це принципи захисту персональних даних і розмежування повноважень з національними органами держав-членів ЄС. До компетенції Європейського поліцейського офісу зараховують злочини, вчинені у складі організованої злочинної групи або злочинної організації, за умови, що вони можуть зашкодити інтересам двох або більше держав – членів, коли запобігання або припинення злочину, а також проведення розслідування неможливо здійснити силами однієї держави. Європол забезпечує обмін інформацією між державами – членами, збір, узагальнення і аналіз інформації про злочини і осіб, які їх вчинили, забезпечує автоматизований збір і облік відповідної інформації.

Сучасною стратегічною метою у межах виконання завдань Європейського поліцейського офісу є його розвиток як головного центру з технічної підтримки правоохоронних заходів; центру зі збору

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

оперативної інформації; центру правоохоронної діяльності; як організації, що має позитивну репутацію, сформовану на основі ефективної діяльності, оперативних можливостей, ефективних систем управління. Необхідність функціонування Європейського поліцейського офісу як головного центру ЄС з технічної підтримки правоохоронних заходів зумовлена тим, що оперативні служби Європолу ефективно вирішують багато важливих питань.

10.5. Поліцейське співробітництво України та Європейського Союзу.

Взаємодія МВС України з Європолом визначена Законом України від 05.10.2010 р. № 2576-VI «Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським поліцейським офісом про стратегічне співробітництво». З метою виконання положень Угоди про асоціацію України і ЄС у сфері реалізації спільної політики протидії злочинності наказом МВС України від 16.03.2015 № 271 затверджено Положення про Робочий апарат Укрбюро Інтерполу, де конкретизовано взаємодію з Європолом [121; 71].

В доктрині права звертається увага на те, що стратегічними завданнями взаємодії України та Європолу у цей час є: забезпечення передачі єдиного комплексу послуг з оперативної підтримки діяльності правоохоронних органів; поліпшення координації оперативних дій національних правоохоронних органів в Європейському Союзі. На думку С.С. *Єсімова*, розвиток Європолу як центрального відомства Європейського Союзу зі збору оперативної інформації викликано важливістю визначення пріоритетів для дослідження питань обміну інформацією між державами-членами ЄС у сфері боротьби зі злочинністю, недоліків у цій діяльності та необхідністю її вдосконалення. Унікальні можливості Європейського поліцейського офісу з управління такою інформацією роблять реальним подальший розвиток інформаційної бази, здатної сприяти ефективному оперативному реагуванню на ключові загрози безпеці. Зазначене потребує створення єдиного інформаційного простору в Україні, який би охопив усі правоохоронні структури. Формування і розвиток єдиного інформаційного простору України і відповідних державних інформаційних систем повинно здійснюватися на міжгалузевому і міжрегіональному рівнях, із застосуванням комплексного, системного підходу до вирішення правових, організаційних і технічних питань. Впровадження нових технологій і

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

вдосконалення інформаційного законодавства має спиратися не тільки на потреби оптимізації внутрішньої діяльності окремого органу державної влади, а й на підвищення ефективності міжвідомчої взаємодії та надання державних послуг. Необхідна співпраця в інформаційній сфері з іншими державами та міжнародними організаціями, що уможливить інтеграцію з європейським інформаційним простором, зокрема у сфері боротьби зі злочинністю [27, с. 53].

Практична співпраця України з Європол має чимало напрямків та вагомі здобутки. Щодо Європолу це, перш за все, використання захищеної мережі для обміну інформацією SIENA: українські правоохоронці використовують її для перевірки фізичних та юридичних осіб, а також для перевірки вантажів компетентними органами. Отримана інформація стає підставами для заведення оперативно-розшукових справ та подальшої ініціації кримінальних проваджень.

З 2018 р. в штаб-квартирі Європолу почав працювати офіційний представник Національної поліції України. Україна бере постійну активну участь у регулярних операціях Європолу – наприклад, у щорічній операції з боротьби з незаконним обігом пестицидів Silver AXE, у рамках якої щороку на кордонах Євросоюзу вилучають рекордні обсяги підроблених або незаконно виготовлених пестицидів. До речі, у 2017 р. Україна посіла перше місце серед країн – учасниць операції за кількістю вилучених контрафактних пестицидів.

Триває активна участь України в аналітичному проєкті Європолу Smoke, спрямованому на *протицію незаконному виробництву, обігу та контрабанді тютюнових виробів*. Прикладом результативної роботи у цьому проєкті є операція в грудні 2017 р., коли Цивільна гвардія Іспанії за підтримки Європолу, Державної прикордонної служби України та поліцій Румунії, Болгарії та Греції заарештувала 18 членів організованої злочинної групи, які організували нелегальну тютюнову фабрику, де виробляли більш як 2 млн цигарок на день. На фабриці працювали по 12 годин нелегальні робітники з України та Болгарії. Операція DNIЕPR, ініційована Європол

ом у червні 2019 р. на підставі інформації Державної прикордонної служби, наданої в рамках обміну інформацією про рух кваліфікованих працівників з України до Польщі, дозволила викрити нелегальну тютюнову фабрику на території Польщі. У лютому 2020 р. прикордонна охорона Польщі (Straż Graniczna) заарештувала 21

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

учасника групи та нелегально виготовлені цигарки на суму близько 2 млн євро, а в серпні 2020 р. були затримані ще 7 керівників групи.

Українські правоохоронці активно співпрацюють з Європолем у протидії *контрабанді зброї*. Так, 22 червня 2017 р. завдяки спільній міжнародній операції за аналітичної підтримки Європолу вдалося перешкодити переміщенню через українсько-молдовський кордон 578 одиниць вогнепальної зброї та 776 частин зброї, а також 5 одиниць вибухівки та 1 пакунку з радіоактивним матеріалом. У 2018 р. у співпраці з Європолем місія Євросоюзу в Україні та Молдові з допомоги в охороні кордону ініціювала спільну операцію ORION, у ході якої правоохоронці України та Молдови вилучили 300 одиниць малої зброї, 1500 одиниць легкої зброї, більш як 140 тис. патронів до неї та понад 200 кг вибухівки, яку намагалися перемістити через кордон.

У 2019 р. Україна доєдналася до координованої Європолем постійно діючої операції MISMED, що має на меті боротьбу з *незаконним обігом підроблених медикаментів*. Першим результатом цієї участі стало розкриття у травні 2019 р. завдяки роботі міжнародної слідчої групи з правоохоронців Франції, Польщі та України за підтримки Європолу та Євроюсту організованої злочинної групи, яка займалася міжнародним переміщенням замітника героїну. В ході проведених обшуків в Україні було виявлено 7200 доз препарату вартістю \$100 тис., заарештовано 9 керівників групи. Згідно з результатами роботи операції MISMED станом на березень 2020 р., в масштабах Європи було викрито 12 організованих злочинних груп та проведено 165 арештів їхніх учасників, у т. ч. в Україні. Ці групи займалися реалізацією підроблених медикаментів, а також протиракових препаратів, які були викрадені з лікарень, і допінгових препаратів. 20 лютого 2020 р. Євроюст повідомив про успішне припинення роботи міжнародного кримінального угруповання за участю українців, яке займалося ввезенням небезпечних анаболічних стероїдів, що використовуються як допінг при спортивних тренуваннях, але мають високий ризик для здоров'я. Над розслідуванням цих злочинів працювала міжнародна слідча група, сформована та координувана Євроюстом.

Результативною є співпраця України, Європолу та Євроюсту і в боротьбі зі злочинами нового типу – *кіберзлочинністю та фінансовими злочинами*. У липні 2018 р. після 6-річної розробки спільної команди слідчих при координації Європолу та Євроюсту вдалося викрити та заарештувати керівників мережі онлайн-

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

шахрайства з платіжними картами, які заподіяли збитків на 18 млн євро у 35 тис. випадків. Один з керівників мережі був затриманий в Україні після проведених обшуків та вилучення доказів. Завдяки створеній у 2018 р. федеральним прокурором Бельгії, Генеральною прокуратурою України, Європолем та Євроюстом міжнародній слідчій групі в січні 2019 р. вдалося викрити та припинити дію мережі з продажу доступу до скомпрометованих комп'ютерів в усьому світі (ботнет) та нелегально отриманих персональних даних xDedic, яка, за підрахунками слідчих, заробила на цьому 68 млн євро. У травні 2019 р. Україна взяла участь у міжнародній операції Європолу, Євроюсту та США зі знешкодження міжнародної злочинної мережі GozNym, що надавала послуги з «оренди» шкідливого програмного забезпечення, яке викрадало реквізити доступу до банківських рахунків юридичних та фізичних осіб та допомагало викрадати кошти з банківських рахунків. Захищений хостинг для шкідливого програмного забезпечення надавався підпільною мережею Avalanche, адміністратор якої був мешканцем Полтави.

Українські правоохоронці брали участь у 5-й спеціальній операції Європолу, Євроюсту та Європейської банківської федерації European Money Mule Action щодо *боротьби зі схемами відмивання коштів за участю «мулів»* – звичайних громадян, що за винагороду надають свої банківські рахунки для відмивання коштів, не усвідомлюючи кримінального характеру таких дій. В ході операції, яка завершилася у листопаді 2019 р., було виявлено 3833 «фінансових мулів» та 386 їхніх працедавців з організованих злочинних груп, 228 з них були заарештовані. За підсумками операції було відкрито 1025 кримінальних проваджень, а більш ніж 650 банків країн-учасників операції виявили 7520 шахрайських транзакцій та запобігли збиткам на 12,9 млн євро.

Співпраця з Європолем та Євроюстом є не лише вкладом України у спільну боротьбу з міжнародною злочинністю в Європі, але й вигідною для неї. Так, у жовтні 2018 р. французька жандармерія завдяки співпраці між Європолем та Україною заарештувала в Бургундії втікача з України, що був замішаний у корупційних злочинах та переховувався від правосуддя у власному замку під чужим ім'ям, підробивши свідоцтво про свою смерть. Одночасно було накладено арешт на майно втікача вартістю 4,6 млн євро, що включало замок, антикварний автомобіль «Ролс-Ройс Фантом» та 3 картини авторства Сальвадора Далі. Приводом для розслідування

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

стали підозри щодо походження коштів з офшорної компанії, яка заплатила за старовинний замок, у якому утікач вів розкішне життя. В результаті співпраці було встановлено, що українця-втікача розшукували за корупційні та фінансові злочини в Україні, вирішується питання щодо його екстрадиції в Україну.

І є декілька причин, чому співробітництво правоохоронних органів України з Європейським поліцейським офісом та Європейським агентством зі співпраці у сфері кримінальної юстиції є результативним та вигідним для України. По–перше, українські правоохоронні органи мають змогу оперативно обмінюватися з європейськими колегами важливою інформацією, яка використовується у розслідуванні кримінальних проваджень. По–друге, українські оперативники та слідчі мають змогу удосконалювати свої професійні знання, вміння і навички під час роботи в міжнародних слідчих групах та участі у масштабних поліцейських спеціальних операціях. Прикладом одного з таких проєктів є ініційований Європолем у липні 2020 р. 4-річний проєкт посилення боротьби з організованою злочинністю у Вірменії, Азербайджані, Білорусі, Грузії, Молдові та Україні. Проєкт вартістю 2,5 млн євро, який фінансується з коштів Європейської комісії, має на меті посилення співпраці між Європолем та правоохоронцями цих країн з боротьби з організованою злочинністю на стратегічному та оперативному рівнях, а також активне їхнє залучення до міжнародних спецоперацій та різноманітних навчань. По–третє, завдяки цій співпраці Україна може ефективно розшукувати та повертати підозрюваних у серйозних злочинах, які переховуються на території країн Євросоюзу та їхніх партнерів. [163]

Питання для самоконтролю

1. Визначте історичні етапи становлення та розвитку Інтерполу.
2. Надайте узагальнену характеристику інституційної системи Інтерполу.
3. Визначте основи формування системи органів Інтерполу.
4. Надайте характеристику Генеральної Асамблеї Інтерполу.
5. Надайте характеристику та функціональне призначення Виконавчого Комітету Інтерполу.
6. Надайте характеристику та функціональне призначення Президента Інтерполу.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

- 7.Надайте характеристику та функціональне призначення інституту радників (консультантів) Інтерполу.
- 8.Надайте характеристику та функціональне призначення Генерального Секретаріату і Генерального Секретаря Інтерполу.
- 9.Надайте характеристику та функціональне призначення національних центральних бюро Інтерполу.
10. Які основні принципи роботи та структура Європолу?

Рекомендована література:

- 1.Бандурка О.М. Інтерпол: міжнародна організація кримінальної поліції: Наук.–практ. посібник. Харків: Держ. спеціалізоване вид-во «Основа», 2003. 324 с.
- 2.Биленчук П.Д., Еркенов С.Е., Кофанов А.В. Транснациональная преступность: состояние и трансформация: Учебное пособие. К.: Атика, 1999. 272 с.
- 3.Виноградова О. І. Міжнародне співробітництво України у галузі боротьби зі злочинністю (кримінально–процесуальний аспект): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2000. 22 с.
- 4.Величко В. В. Адміністративно–правові аспекти представництва Міністерством внутрішніх справ інтересів України у Міжнародній організації кримінальної поліції «Інтерпол». *Наука і правоохоронна діяльність*. 2015. № 3. С. 26–32. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2015_3_7.
- 5.Войціховський А. В. Інтерпол як центр міжнародного співробітництва в боротьбі з фальшивомонетництвом. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. Спец. вип.. С. 8–11. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2001_Spets.
- 6.Закон України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють (Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї і Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрю)» . *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 200. N 19. ст.263.
- 7.Закон України «Про ратифікацію Європейської конвенції про видачу правопорушників, 1957 рік, Додаткового протоколу 1975 року та Другого додаткового протоколу 1978 року до Конвенції» від

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

- 16.01.1998 № 43/98–вр. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 23. ст. 129.
8. Закон України «Про приєднання України до Європейської конвенції про передачу засуджених осіб, 1983 рік» від 22 вересня 1995 року № 337/95–ВР. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР. 1995. № 31. ст. 248
9. Лешукова І. В. Поняття і правові основи міжнародного розшуку злочинців, який здійснюється в системі Інтерполу. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 22. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2003_22_12
10. Наказ МВС України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Держкомкордону України, Державної митної служби України, Державної податкової адміністрації України № 3/1/2/5/2/2 від 9 січня 1997 р. про затвердження Інструкції про порядок використання правоохоронними органами можливостей Національного центрального бюро Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів. *Юридичний вісник України*. 1999. № 41 (225) 14–20 жовтня. С. 10–24.
11. Організована злочинність в Україні та країнах Європи: Посібник / Джужа О.М., Василевич В.В., Кулакова Н.В. та ін.; за заг. ред. проф. О.М. Джужі. К.: Київ. нац. ун–т внутр. справ, 2007. 248 с.
12. Паніотов Є.К. Міжнародне співробітництво України у протидії транснаціональній злочинності (теоретичний аспект). *Український науково–теоретичний часопис*. Київ: Київський університет права НАН України. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2006. № 3. С. 150–154.
13. Паніотов Є.К. Правові й організаційно–тактичні основи взаємодії правоохоронних органів каналами Інтерполу. *Підприємництво, господарство і право*. Київ: Інститут приватного права і підприємництва АПРН України. 2008. № 9. С. 167–170.
14. Подойнік О. С. Діяльність Міжнародної організації кримінальної поліції (Інтерполу) в напрямі міжнародного співробітництва в боротьбі з експлуатацією дітей та дитячою порнографією. *Право і Безпека*. 2011. № 2. С. 25–28. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2011_2_7.
15. Проневич О. С. Організаційно–правове забезпечення здійснення поліцейського розшуку каналами Міжнародної організації кримінальної поліції (Інтерполу) *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2000. № 12(2). С. 39–45.
Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2000_12\(2\)_12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2000_12(2)_12)

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

16.Рішення № 2009/371/ПВД Ради про створення Європейського поліцейського відомства (Європол)/(Люксембург, 6 апреля 2009 года) [Електронний ресурс]. Режим доступу :

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a78#Text

17.Смелік В.Б. Національне Центральне Бюро Інтерполу в Україні: мета та основні напрямки діяльності. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. Вип. 18. Харків: Вид-во НУВС, 2001. С. 127–130.

18.Устав Международной организации уголовной полиции Интерпола. *Международное публичное право*: Сборник документов, том 2, М.БЕК, 1996 год.

Використані джерела

1.Адвокатура в Україні: Збірник офіційних нормативних актів/ Спілка адвокатів України, Ін-т адвокатури при Київ. ун-ті ім. Т.Шевченка; — К.: Юрінком Інтер, 2005. — 205 с.

2.Анрі Дюнан. Воспоминание о битве при Сольферино / Пер. с фр.3-изд., без изм. Москва: Международный Комитет Красного Креста, 2009. 108 с.

3.Бакаянова Н. М. Функціональні і організаційні основи адвокатури України: дис. доктора юрид. наук : 12.00.19. Одеса, 2017. 486 с.

4.Басиста І.В. Рішення слідчого у кримінальних провадженнях на підставі угод: проблеми та перспективи. *Кримінально-процесуальний кодекс України 2012 р.: кримінально-правові та процесуальні аспекти*: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної науково-практичної конференції (19-20 вересня 2013 р.). Львів: ЛДУВС, 2013. С. 188 - 194.

5.Бараш Є. Ю. Організаційно-правові засади діяльності установ виконання покарань : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2006. 20 с.

6.Бандурка О. М., Литвинов О. М. Протидія злочинності та профілактика кримінальних правопорушень: монографія. Харків: ХНУВС, 2011. 308 с.

7.Берендеева А.І. Роль громадських формувань з охорони громадського порядку в сучасному українському суспільстві. Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави: матеріали X між нар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Одеса, 30 березня 2018 .. Одеса: ОДУВС, 2018. 282 с.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

8. Бичкова С.С., Чурпіта Г.В. Окремі аспекти участі адвоката у цивільному процесі України. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2014. № 9. С. 116–122. URL: irbis-nbuv.gov.ua.
9. Bruggeman Willy. “Parliamentary Control : European Co-operation in the Field of Policing and Criminal Justice” // Public Seminar of the Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs, European Parliament. – Brussels, 18 December, 2006.
10. Варфоломєєва Т.В. Впровадження міжнародних правил адвокатської етики в Україні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 1 (14). С. 7–20.
11. Вакан Л. Нарис неоліберальної держави : ринок праці, в'язниця та соціальна незахищеність. *Спільне: журнал соціальної критики*. 2010. № 1. С. 9–17.
12. Відновне правосуддя. Особливості провадження процедури медіації: європейський досвід / О.М. Боброва, А.О. Горова, В.В. Землянська, Н.М. Прокопенко. К.: Наш час, 2006. С. 164.
13. Власова Г.П., Жерж Н.А. Нормативне визначення інституту медіації та відновного правосуддя в кримінальному процесі. *Південноукраїнський правничий часопис*. Одеса: ОДУВС. 2011, №4 . С. 73-75.
14. Вільчик Т. Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.10. Х., 2016. 491 с.
15. Гладкова Є.О, Литвинов О.М. Суб'єкти протидії злочинності як правоохоронні корпорації. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2019. №1 (20). С. 90-98. <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6e3e3215-608a-47cd-b71b-9524b59b0d6d/content>
16. Голіна В.В. Кримінологічна політика як основа розробки теорії і практики запобігання злочинності в Україні. 2016. 192 с.
17. Голіна В.В., Головкін Б.М. Кримінологія: Загальна та Особлива частина. Навчальний посібник. Х.: Право, 2014. 513 с.
18. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-ХІІ. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
19. Гребенюк М.В. Деякі питання реформування правоохоронної системи України (щодо посилення спроможності поліції України у сфері боротьби з організованою злочинністю). *Роль та місце*

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави: матеріали X між нар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Одеса, 30 березня 2018 .. Одеса: ОДУВС, 2018. 282 с.

20. Cape, E. and Hodgson, J. “The Right of Access to a Lawyer at Police Stations: Making the European Union Directive Work in Practice.” *New Journal of European Criminal Law*, vol. 5 (2014): 450-479.

21. Celiksoy, E. “Overruling ‘the Salduz Doctrine’ in *Beuze v Belgium*: The ECtHR’s further retreat from the Salduz principles on the right to access to lawyer.” *New Journal of European Criminal Law*, no. 10, 4, (2019): 342-362.

22. Декларация основных принципов правосудия для жертв преступления и злоупотребления властью № 40/34: Утверждена Генеральной Ассамблеей ООН 29.11. 1985 г. Международные акты о правах человека: Сб. документов. М., 1998. 71-86.

23. Добровольська О.Г. Провадження на підставі угоди про примирення обвинуваченого з потерпілим. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої XX-річчю Національної академії правових наук України* (м. Одеса, 1 листопада 2013 р.). Одеса: Фенікс 2013. 532 с. С. 261-263.

24. Дудченко В.В. Становлення та правові засади ювенальної превенції в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3, 2018. С. 73-76.

25. Deflem Matthieu. *Policing World Society: Historical Foundations of International Police Cooperation*. – Oxford : Oxford University Press, 2002.

26. Європейська Конвенція про відшкодування шкоди жертвам злочинів від 24 листопада 1983 р. *Международные акты о правах человека: Сб. документов*. М.: НОРМА-ИНФРА, 1998. С. 606-609.

27. Єсімов С.С. Формування єдиного інформаційного простору в діяльності державних органів України / С. С. Єсімов // *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Серія: Юридичні науки : збірник наукових праць. – 2015. – № 813. – С. 48-53.

28. Europol’s EU Serious and organized crime threat assessment 2014 (SOCTA 2014). Режим доступу: <https://www.europol.europa.eu/content/eu-serious-and-organised-crime-threatassessment-socta> (дата звернення 18.08.2016 р.

29. Заборовський В.В., Манзюк В.В. Правова природа принципів, на яких побудовані взаємовідносини адвоката із судом та іншими

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

учасниками судового провадження. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2015. Вип. 32, т. 3. С. 157–161.

30. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України. URL : <https://kvs.gov.ua/wp-content/uploads/2022/02/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%B%D1%8C%D0%BD%D0%B0-%D1%85%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-01.02.2022.pdf>

31. Загальний коментар №32 Комітету ООН з прав людини. Стаття 14: Право на рівність перед судами та трибуналами та право на справедливий суд. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/606075>.

32. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. К. : Видавничий Дім «Ін Юре». Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

33. Звіти Національної поліції України про результати роботи за 2018-2022 роки.

https://media-www.npu.gov.ua/npu-pre-prod/sites/1/Docs/Dialnist/Richni_zvity/Zvit_NPU_2018.pdf

https://media-www.npu.gov.ua/npu-pre-prod/sites/1/Docs/Dialnist/Richni_zvity/zvit_NPU_2019.pdf

https://media-www.npu.gov.ua/npu-pre-prod/sites/1/Docs/Dialnist/Richni_zvity/zvit-npu-za-2020-rik_com.pdf

https://media-www.npu.gov.ua/npu-pre-prod/sites/1/Docs/Dialnist/Richni_zvity/Zvit_NPU_2021_.pdf,

https://media-www.npu.gov.ua/npu-pre-prod/sites/1/%20%D0%9D%D0%9F%D0%A3%20%D0%B7%D0%B0%202022%20%D1%80%D1%96%D0%BA_.pdf

34. Зміни, що вносяться до Регламенту Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1454 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1454-2021-%D0%BF#Text>

35. Зміни до Конституції: Рада попередньо підтримала законопроект про скасування адвокатської монополії. [Espresso TV. 2020. 14 січня. URL: https://espresso.tv/news/2020/01/14/zminy_do_konstytuciyi_rada_poperedno_pidtrymala_zakonoprojekt_pro_skasuvannya_advokatskoyi_monopoliyi.

36. Jacqueline S. Hodgson, *The Metamorphosis of Criminal Justice: A Comparative Account*, (Oxford University Press, 2020), 207.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

- 37.Калаянов Д.П. До питання про співробітництво поліції та громадян у сфері захисту й охорони громадського порядку. Південноукраїнський правничий часопис. № 3. 2001. С. 18-22.
- 38.Клюєв М. М. Прикладні аспекти формування змісту і структури програми запобігання злочинності. *Проблеми розвитку транспортної галузі та удосконалення транспортного законодавства* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2007. – С. 56–58.
- 39.Концепція реформування кримінальної юстиції України : Указ Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008 [*Електронний ресурс*]. Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008.
- 40.Конституція України: прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.#Text>
- 41.Конвенція, основана на статті 3 Договору Європейського Союзу про заснування Європейської поліцейської установи (Конвенції Європолу). – Режим доступу: http://cyberpeace.org.ua/files/konvencia_evropol.pdf (дата звернення 15.08.2016 р.
- 42.Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>
- 43.Корнієнко М.В. Взаємодія поліції з громадськістю в Україні. Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави: матеріали X між нар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Одеса, 30 березня 2018 .. Одеса: ОДУВС, 2018. 282 с. С. 46-47.
- 44.Корягіна А.М. Примирення винного з потерпілим: кримінологічне визначення поняття. *Протидія злочинності в Україні: кримінально-правові та кримінологічні аспекти*: матер. Всеукр. наук. практ. семінару (м.Миколаїв, 26 травня, 2016 р.); упоряд. Д.ю.н., доц.. Є.О. Письменський, Миколаїв: Луг. держ. унів. внут. справ ім. Е.О. Дідоренка, 2016. С. 96-98.
- 45.Коваль К. «Ручна» адвокатура не потрібна нікому» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lawyersunion.org.ua/?p=4914>.
- 46.Кравчук В.М. Прокуратура України як орган державної влади: інституційно-правовий аспект: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ: Генеральна прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України, 2012. 200 с.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

- 47.Кравченко І.С., Кононець В.П. Застосування методики «Зелена кімната» в діяльності Національної поліції: методичні рекомендації для проведення занять зі слухачами на базі тренінгового центру «Зелена кімната» Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Дніпро: ДДУВС, 2018. С. 18.
- 48.Крестовська Н.М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан: дис...д-ра юридл. Наук: 12.00.01. Одеса, 2008. С. 354.
- 49.Крестовська Н.М. Концепт юстиції, дружньої до дитини, як модель реформування ювенальної юстиції. Роль та місце ОВС у розбудові демакратичної правової держави: матеріали V міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 26 квітня 2013 р. Одеса: ОДУВС, 2013. – 426 с., С. С. 130-131 с.
- 50.Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповн. станом на 8 листопада 2022 р.. – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2022. 312 с.
- 51.Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповн. станом на 1 лютого 2022 р.: (джерело документа: <https://zakon.rada.gov.ua>). – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2022. – 476 с.
- 52.Кримінальний процес : навч. посіб. для підгот. до іспиту / [О. В. Капліна, М. О. Карпенко, В. І. Маринів та ін.]. Харків : Право, 2018. 298 с. С. 9 – 11..
- 53.Кримінальний процес : підручник / І. В. Басиста, Р. І. Благута, І. В. Гловюк та ін. ; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. Ч. 2. 260 с. – С. 7 – 9.
- 54.Кримінально-виконавче право України. підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів /За ред. Проф. А.Х. Степанюка. Х.: Право, 2005. 256 с.
- 55.Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>
- 56.Кримінологія : підручник/ А.М. Бабенко, О.Ю.Бусол, О.М. Костенко та ін. ; за заг. ред. Ю.В. Нікітіна, С.Ф. Денисова, Є.Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.
- 57.Кримінологічна теорія розбитих вікон і модель взаємодії поліції та громади у запобіганні кримінальним правопорушенням : інформаційно-аналітичний огляд / О. В. Копан, А. А. Вознюк, Д. М. Тичина, О. Ю. Дрозд та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. 48 с.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

<http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/23556/1/%D0%A2%D0%B5%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B1%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%85%20%D0%B2%D1%96%D0%BA%D0%BE%D0%BD.pdf>

58. Курило Т.В. Адвокат як суб'єкт надання професійної правової (правничої) допомоги. Соціальноправові студії. 2018. Вип. 2. С. 83–90., с.

59. Литвинов О. М. Організаційні засади функціонування системи протидії злочинності. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 39. С. 37-44.

60. Литвинов О. М. Правові основи протидії злочинності в Україні : навч. посіб. / [Литвинов О. М., Пабат О. В., Мірошниченко О. С., Галкіна О. М.]. Х. : Титул, 2009. 132 с.

61. Маковій В.П. Правова природа медіаційних угод. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1, 2021.

62. Матвєєва Л.Г., Балтаджи П.М. Медіація в Україні: проблеми транзитного періоду. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3, 2020. С. 23-28.

63. Марченко О.А. Відновне правосуддя: окремі доктринальні аспекти. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави: Матеріали X Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (М. Одеса: ОДУВС – 30 березня 2018 р.). 282 с. С. 247-248.

64. Мавдрик М.Я. Становлення та розвиток прокуратури України як інституту захисту прав і свобод людини і громадянина. *Вісник Харківського університету внутрішніх справ*. 2012. № 3(58). С. 22–35.

65. Міщенко С. Г. Роль кримінальної юстиції в протидії злочинності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2011. 19 с.

66. Mols, V. 2017. “Bringing directives on procedural rights of the EU to police stations: Practical training for criminal defence lawyers.” *New Journal of European Criminal Law*, no. 8, 3, (2017): 300-308.

67. Назимко Є.С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України (нарис з методології дослідження): Монографія. Донецьк: Вид-во «Ноулідж» (Донецьке відділення), 2014. 370 с.

68. Назимко Є.С. Зарубіжний досвід кримінально-правової регламентації покарання неповнолітніх: монографія / за заг. ред.. О.М. Литвинова. К.: КНТ, 2015. 386 с.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

69. Назимко Є.С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. Генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна пеналогія: Монографія. К.: Юрінком Інтер, 2016. 384 с.
70. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 5-е вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2008, 1216 с.
71. Наказ МВС України від 16.03.2015 № 271 “Про затвердження Положення про Робочий апарат Укрбюро Інтерполу”. – Режим доступу: http://interpol.np.gov.ua/?page_id=1061 (дата звернення 17.08.2016 р).
72. Неледва Н.В. Угоди в кримінальному процесі України – перші кроки // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої XX-річчю Національної академії правових наук України (м. Одеса, 1 листопада 2013 р.). – Одеса: Фенікс 2013. – 532 с. - С. 354-356.
73. *Nepote J.* Crime international // *Revue de la Police National (Paris)*. 1973. № 437. P. 46.
74. Носач А.В. Кримінологічне забезпечення захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України: дисертація на здобуття наук. ступ. д-ра юрид. наук за спеціальністю 12.00.08: кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Харків: ХНУВС, 2022 р. 355 с.
75. Обловацька Н. О. Поняття адвокатської діяльності в Україні та Росії // *Адвокат*. 2011. № 11. С. 45–48.
76. Ольшанський І.В. Ювенальна юстиція: проблеми законодавчого врегулювання її органів в Україні (ювенальний суддя, прокурор, слідчий, адвокат). *Правова держава*. № 37, 2020. С. 47.
77. Онопенко П. В. Правоохоронні функції Української держави: зміст і реалізація : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2005. 204 с.
78. Організація роботи підрозділів досудового розслідування : навч. посібник / [А.Г. Гаркуша, О.Ф. Кобзар, Ю.А. Кричун, Н.П. Черняк та ін.]. 2-е вид., доп. і перероб. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 108 с.
79. Перепадя О.В. Кримінально-правові аспекти примирення між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим (порівняльний аналіз законодавства України та ФРН): дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. К.: Інститут держави і права НАН України, 2003. 219 с.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

80. Підготовка законів та управління формотворчістю в країнах центральної та східної Європи. К.: УАДУ, 1998. С. 14 - 15.
81. «Підприємництво» та «просвітництво» як заходи протидії злочинності. <https://studfile.net/preview/5455632/page:7/>
82. Пікуля Т. О. Правоохоронні органи в механізмі держави України (теоретико-правові питання функціонування) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2004. 203 с.
83. Попович Є.М. Шляхи розвитку прокуратури України: монографія. Харків: Торнадо, 2009. 352 с.
84. Положення про державну установу «Центр пробації» : затв. наказом Міністерства юстиції України від 18.08.2017 № 2649/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
85. Положення про Офіс Президента України, затверджене Указом Президента України від 25.06.2019 № 436/2019. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436/2019#n8>.
86. Подцерковний О., Костін А. «Адвокатська монополія» та процесуальні проблеми самопредставництва. Судебно-юридическая газета : блог. 2019. 24 жовтня. URL: https://sud.ua/ru/news/blog/153119-postupovo-usunuti-problemi-advokaturi-ta-sudovogo-redstavnitstva?fbclid=IwAR1O_8lM65WDuIYdNqgRKI7J6wWOJCa1mxDoRnBnc-d5S2M5zgVCBRLSMXg.
87. Подоляка А.М. Захист прав і свобод громадян засобами адвокатури. *Форум права*. 2009. № 1. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09pamgza.pdf>.
88. Погребняк С.П. Принцип верховенства права: деякі теоретичні проблеми. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 1 (44). С. 26–36.
89. Погрібна К.Ф. Роль громадського контролю у правовому механізмі виконання та відбування кримінальних покарань та запобігання злочинам у сфері суспільних відносин. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1. 2021. С. 53.
90. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження): монографія. / Ю.В. Баулін та ін.; за заг. ред.. Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова. Харків: Вид-во Кроссруд, 2008. 364 с.
91. Праніс Кей. Кола примирення. Від злочину до повернення в громаду; пер. з англ. / Кей Праніс, Баррі Стюарт, Марк Уедж. К.: Видавець Захаренко В.О., 2008. 272 с.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

92. Правові основи протидії злочинності в Україні: навч. посіб. / Литвинов О. М., Пабат О. В., Мірошніченко О. С., Галкіна О. М. Харків: Титул, 2009. 132 с.
93. Правила адвокатської етики, затверджені з'їздом адвокатів України 09.06.2017. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#n4>.
94. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України від 09.10.2015. 2015 р., № 40-41 / <https://zakon.rada.gov.ua/go/580-19>
95. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII Відомості Верховної Ради України від 07.07.1992 — 1992 р., № 27, стаття 382
<https://zakon.rada.gov.ua/go/2229-12>
96. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX. Відомості Верховної Ради України від 04.06.2021 — 2021 р., № 23, стор. 2, стаття 197.
<https://zakon.rada.gov.ua/go/1150-20>
97. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. Відомості Верховної Ради України від 05.02.2016 . 2016 р., № 6, стор. 5, стаття 55 <https://zakon.rada.gov.ua/go/794-19>
98. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII Відомості Верховної Ради України від 21.11.2014 . 2014 р., № 47, стор. 3040, стаття 2051
<https://zakon.rada.gov.ua/go/1698-18>
99. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19 квітня 2011 року № 3236 – VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17> (дата звернення: 10.06.2019).
100. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. Голос України. 2014. 25 жовтня. № 206. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.
101. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 22. Ст. 303.
102. Про пробацію : Закон України від 05 лютого 2015 року. Відомості *Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 93.
103. Про державні цільові програми : Закон України від 18 березня 2004 року № 1621-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 25. Ст. 352.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

104. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: Указ Президента України від 8 квітня 2008 року № 311. *Офіційний вісник України*. 2008. № 27. Ст. 838.

105. Про затвердження *порядку* координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності: *Наказ* Генерального прокурора від 08.02.2021 № 28. <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0028905-21>.

106. Про вдосконалення організації діяльності органів прокуратури у сфері захисту прав дітей та протидії насильству: *Наказ* Генерального прокурора від 14.02.2020 р. № 90. *Офіційний веб-портал Офісу Генерального прокурора*. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/iord?m=publications&t=rec&id=262782>

107. Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству: *Наказ* Генерального прокурора від 04.11.2020 № 509 <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0509905-20>.

108. Про організацію діяльності органів прокуратури у сфері запобігання і протидії корупції поза межами кримінального провадження: *Наказ* Генерального прокурора від 18.11.2021 № 365. <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0365905-21>.

109. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність. (Зі змінами, внесеними згідно з *Наказами* Генеральної прокуратури № 4/1гн-1 від 25.01.2013, № 98 від 13.11.2013) <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0004900-12>.

110. Про організацію діяльності прокурорів з протидії порушенням прав людини у правоохоронній та пенітенціарній сферах: *Наказ* Генерального прокурора від 29.12.2021 № 400

111. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: Постанова Кабінету міністрів України від 02.07.2014 р. № 228 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#n8>

112. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23.06.2005 р. № 2713-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Text>

113. Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів Міністерства юстиції: постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2016. *Офіційний вісник України*. 2016. № 44. Ст. 1117.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

114. Про затвердження Типового положення про уповноважений орган з питань пробації та Типового положення про сектор ювенальної пробації : затв. наказом Міністерства юстиції України від 18.08.2017 № 2649/5. <https://zakon.rada.gov.ua>.

115. Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві: Рамкове рішення Ради ЄС від 15 березня 2001 р. Вестник юстиції. 2002. Вып. 4., С. 72-77.

116. Про стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки: Указ Президента України 20 травня 2015 р. № 276/2015. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.

117. Про медіацію у кримінальних справах: Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам від 15 вересня 1999 р. № 19R (99). *Відновне правосуддя в Україні*. 2005. № 1-2. С. 50-53.

118. Про медіацію: проект Закону від 17.12.2015 р. №3665. *Зеркало тижня* від 12.08. 2017 р. № 29 (329). С. 13

119. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12. *Злочини проти громадського порядку та громадської безпеки: хрестоматія*. укладачі / О.І. Плужнік, М.В. Корнієнко / під заг. ред. А.О. Шелехова. Одеса: ОДУВС, 2017. С. 130-135.

120. Про затвердження Інструкції про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0849-20#Text>.

121. Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським поліцейським офісом про стратегічне співробітництво: Закон України від 05.10.2010 № 2576-VI // *Відомості Верховної Ради*. – 2011. – № 6. – Ст.48. 5.

122. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. № 950 Київ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF#Text>

123. Про поліпшення організації законопроектної діяльності: Указ Президента України. Із змінами, внесеними згідно з Указом Президента № 374/2012 (374/2012) від 01.06.2012} URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1348/2003#Text>.

124. Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади: Указ «Президента України { Із змінами, внесеними

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

згідно з Указами Президента № 143/2003 (143/2003) від 19.02.2003 № 1411/2004 (1411/2004) від 16.11.2004 № 395/2011 (395/2011) від 06.04.2011 } URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145/99#Text>

125.Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 27. Ст. 282. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.

126.Про безоплатну правову допомогу: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2011, № 51, ст.577: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>.

127.Про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії): Проект Закону України від 29.08.2019 № 1013. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66242.]

128.Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення можливостей самопредставництва в суді органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб незалежно від порядку їх створення : Закон України від 18.12.2019 № 390-IX. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/390-20>.

129.Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 2102 – VIII. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*.

130.Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06. 2000 № 1835 [Електронний ресурс]- режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1835-14>.

131.Проневич О.С. Інституціоналізація добровільної поліцейської служби в Україні: до постановки проблеми. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави*: матеріали VI Між нар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Одеса, 4 квітня 2014 .. Одеса: ОДУВС, 2014. 242 с., С. 78-79.

132.Рахимбердин К. Х. Уголовно-исполнительная политика Казахстана : новые векторы развития. Астана : Центр исследования правовой политики при поддержке Центра Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ) в Астане, 2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.zakon.kz:8080/analytics/155425-ugolovno-ispolnitelnaja-politika.html>

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

133. Реформування органів кримінальної юстиції України відповідно до європейських стандартів: концептуальний аналіз: монографія / Овчаренко О.М та ін. Харків: НДІ ВПЗ ім. акад. В.В. Сташиса, 2015. 242 с.
134. Рогов А.И. Система органів уголовної юстиції США: структурний аспект. *Правоведение*. 1991. № 5. С. 99.
135. Саакян К.А. Ювенальна юстиція: форми та її засади. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 2, 2016 р. С. 185-187.
136. Сайт Національної Асоціації адвокатів України. URL: <http://unba.org.ua/komitety>.
137. Святоцька В. Стандарти адвокатури: поняття, ознаки класифікація, джерела. *Право України*. 2017. № 7. С. 163-174.
138. Северин К.М. Проблеми нормативного регулювання та реалізації принципу конфіденційності адвокатської діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 9-2, т. 2. С. 120–122. (Сер. «Юриспруденція»).
139. Сидоренко К.О. Перспективи розвитку регулювання волонтерської діяльності в Україні. *Право і суспільство*. № 4. 2012. С. 133-137.
140. Синеокий О. В. Адвокатура как институт правовой помощи и защиты : учеб. пособие. Харьков : Право, 2008. 496 с.
141. Сердюк П.П. Теорія кримінальної відповідальності в сучасному кримінальному праві: порівняльно-правове дослідження: автореф. дисер. д-ра юрид наук: 12.00.08. Запоріжжя: Класичний приватний університет. 2013. 569 с.
142. Смоков С.М. Чи завжди нам потрібен потерпілий у кримінальному провадженні // Актуальні проблеми реформування кримінальної юстиції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 20 квітня 2018 р. – Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2018 р. – 152 с. - С. 86-89.
143. Соловйова-Полудніцина О.Є. Особливості укладання угоди про примирення сторін у кримінальному процесі України // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої XX-річчю Національної академії правових наук України (м. Одеса, 1 листопада 2013 р.). – Одеса: Фенікс 2013. – 532 с. - С. 405 – 407
144. Солодко Є. Плюси та мінуси адвокатської монополії. *Юридична Газета online*. Всеукраїнське щотижневe професійне юридичне видання. 2019. 4 вересня. URL: <http://jur-gazeta.com/golovna/plyusitaminusi-advokatskoyi-monopoliyi-pro-shcho-govoryat-advokati.html>.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

145. Сухачова І.О. Процесуальне керівництво прокурора досудовим розслідуванням. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики*: матер. V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої XX-річчю Національної академії правових наук України (м. Одеса, 1 листопада 2013 р.). Одеса: Фенікс, 2013. 532 с.
146. Сучасні тенденції розвитку кримінальної юстиції в Україні: колективна монографія / І. Серкевич, Н. Устрицька, В. Навроцька та ін.: за ред. І Главюк, Н. Лащук. Львів: ПП «Видавництво «БОНА», 2021. 388 с. С. 37-62.
147. Гарасишина О. М. Справедливість і толерантність у сучасному праві України : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2007. 182 с.
148. Токарська І.С., Батюк О.В., Колб О.Г., Міліщук Л.І., Фідря О.М., Наливайко В.С. Правовий статус потерпілих та інших учасників кримінального процесу у кримінальному судочинстві України та засоби їх захисту. Луцьк, 2002., 83 с.
149. Тетерятник Г.К. Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні основи: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 500 с.
150. Томіна В.Ю., Пашаєв З.О. Порівняльно-правовий аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства в питаннях волонтерської діяльності. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 2. 2019. С. 13- 15.
151. Туманянц А.Р. Деякі питання впровадження ідеї відновного правосуддя. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики*: Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 8 жовтня 2010 р.) У 2 т. Т. 2. Одеса, 2010. С. 318-320.
152. Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000–2004 рр. : Послання Президента України до Верховної Ради України 2000 рік. *Урядовий кур'єр*. 2000. 28 січня. С. 6.
153. Улик О. Г., Наумова І. В., Бова А. А. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія (2002-2014 рр.) : монографія. Київ : ДНДІ МВС України, 2015. 362 с.
154. Участь адвоката в судовому процесі: допустити не можна відмовити. 2019. 11 січня. URL: <http://kdkako.com.ua/uchast-advokata-v-sudovomu-procesi-dopustiti-ne-mozhna-vidmoviti/>.
155. Федорчук Н. Відновне судочинство як альтернатива кримінальному: огляд його у Великій Британії та інших країнах прецедентної системи прав. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2006, Вип. 42. С. 360-362.

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

156. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. К. : Атіка, 2005. 332 с.
157. Фіолевський Д.П. Адвокатура : підручник. 3-тє вид., стереотипне. Київ : Алерта, 2017. 624 с.
158. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія. Київ: Юрисконсульт, 2006. 1048 с.
159. Хавронюк М. Кримінально-правова реституція за законодавством України та інших європейських держав. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2006, Вип. 42. С. 302-307.
160. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
161. Ювенальна юстиція: Навчальний посібник / Кол. Авторів: А.І. Гусєв, Ю.Б. Костова, Н.М. Крестовська, Т.Є. Семікоп, І.Г. терещенко, В.І. Шмеріга; за заг. ред. Н.М. Крестовської. Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2006. 243 с.
162. Ясиновський І.Г. Проблеми впровадження та проведення медіації в Україні. Актуальні проблеми політики. Вип. 55, 2015. С. 260-267.
163. Як Україна співпрацює з Європол та Євроюстом // <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/yak-ukrayina-spivpracyue-z-evropolom-ta-evroyustom.html>
164. Як працює українське НЦБ Інтерполу // <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/yak-pracyue-ukrayinske-ncb-interpolu.html>.
165. Ярмак В.Х. Міжнародний досвід здійснення громадського контролю за правоохоронною діяльністю та шляхи його адаптації в Україні. Південноукраїнський правничий часопис. № 3. 2014. С. 219-222.
166. What kind of Criminal Policy for Europe // edited by Delmas-Marty. KLUWER LAW International. Amsterdam. 1997. P. 58.
167. Walker Nail. Europe's Area of Freedom, Security, and Justice. – Oxford : OUP Oxford, 2004.

Науково-методичне видання

Меркулова Валентина Олександрівна
Конопельський Віктор Ярославович
Тетерятник Ганна Костянтинівна
Собко Ганна Миколаївна
Кулик Людмила Миколаївна
Домброван Наталія Василівна

Кримінальна юстиція: правові доктрини та принципи правотворчості

Навчальний посібник

За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора В.О. Меркулової

Підп. до друку 15.12.2022. Формат 60x84/16.
Друк цифровий. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум.-друк. арк. 20,81. Обл.-вид. арк. 20,3.
Наклад 30 прим.

Надруковано з готового оригінал-макета
Редакційно-видавничий відділ
Одеського державного університету внутрішніх справ
м. Одеса, вул. Успенська, 1,
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДП № 3507 від 25.06.2009